

„Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében (...), mert a magyar nyelv tudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással” – írta Kontra Miklós (1998: 13) *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat első kötetének sorozatszerkesztői előszavában.

A rendszerváltásig a magyar–magyar kapcsolatok esetlegesek voltak, főként egyéni személyes viszonyon alapultak, s ez alól a tudományos együttműködés sem lehetett kivétel. A magyarországi és határon túli magyar nyelvészek közötti szervezett és rendszeres kapcsolattartás fórumát az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata indította; a tanácskozások többségén elhangzott előadásokból kötetek sora jelent meg. A 21. Élőnyelvi Konferenciára a tervek szerint 2020 őszén került volna sor, de a koronavírus-járvány okozta korlátozások miatt csak egy évvel később, 2021. november 4-5-én került sor a rendezvényre, hibrid formában, Beregszászon. A konferencia központi témája *a határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben volt*. A nagy népszerűségnek örvendő tanácskozáson 13 különböző országból 70 előadó mutatta be saját kutatási eredményeit.

Jelen kötetben 17 tanulmány kapott helyet, melyek a konferencián elhangzott előadások alapján készültek, a további beérkezett anyagokat pedig az *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, I. évfolyam, 1-2. számában találhatják meg az érdeklődők. Bízunk abban, hogy ha terjedelmében szerényebben is, de tartalmában ez a kötet is méltón illeszkedik az eddig megjelent impozáns ÉK-kötetek sorába.

ISBN 978-615-81834-7-5

9 786158 183475

A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben

2022

A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán
Márku Anita
Máté Réka

**A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS
DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN**

Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN

Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka

Termini Egyesület
Törökbálint, 2022

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka szerk.: A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról. Törökbálint: Termini Egyesület, 2022.

A rendszerváltásig a magyar–magyar kapcsolatok esetlegesek voltak, főként egyéni személyes viszonyon alapultak, s ez alól a tudományos együttműködés sem lehetett kivétel. A magyarországi és határon túli magyar nyelvészek közötti szervezett és rendszeres kapcsolattartás fórumát az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata indította; a tanácskozások többségén elhangzott előadásokból kötetek sora jelent meg. 2021-ben a 21. tanácskozást a 20 éves jubileumát ünneplő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont szervezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékével közösen Beregszászon, hibrid formában.

A kötet a konferencia előadásaiból készült lektorált tanulmányokból közöl válogatást.

LEKTORÁLTA:

Bárány Erzsébet, Bányi Szilvia, Benő Attila, Brenzovics László, Csernicskó István, Dudics Katalin, Erőss Ágnes, Fóris Ágota, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Kolláth Anna, Kontra Miklós, Lechner Ilona, Márku Anita, Nádor Orsolya, Navracsics Judit, Parapatics Andrea, Presinszky Károly, Sándor Klára, Schmidt Ildikó, Szoták Szilvia, Tódor Erika-Mária, Vanco Ildikó

A kiadvány megjelenését a *MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA* támogatja.

Tördelés: Máté Réka

Borító: Márku Anita,

Fotó: <https://pixabay.com/>

ISBN 978-615-81834-7-5

© A szerzők, 2022

© A szerkesztők, 2022

Tartalom

Előszó	7
<i>Barabás Blanka, Bartha Csilla, Bodó Csanád, Fazakas Noémi, Heltai János Imre, Gáspár Judit, Jánk István, Lajos Veronika, Molnár Csikós László, Schmidt Ildikó, Szabó Gergely, Vukov Raffai Éva</i> Hol vannak a kutatás határai? Világkávézó a részvételi szociolingvisztikáról.....	12
<i>Benő Attila</i> Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében. A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai	27
<i>Biró Enikő</i> Kisvállalkozások online nyelvitájképe: kétnyelvűség, többnyelvűség a piacon	52
<i>Bodó Csanád, Fazakas Noémi, Lajos Veronika</i> Részvételi szociolingvisztika.....	68
<i>Borbély Anna</i> Szociolingvisztikai differenciáció: társalgás a magyar–román határ két oldalán élő beszélők között.....	82
<i>Kocsis Zsuzsanna, Krizsai Fruzsina, Szabó Gergely, Bodó Csanád, Vargha Fruzsina Sára</i> Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában	101
<i>Kolláth Anna</i> A Termini-szótár muravidéki korpusza és az iskola nyelve.....	119
<i>Lehocki-Samardžić Anna, Szoták Szilvia</i> Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál?.....	133

<i>Schmidt Ildikó</i>	
Kétnyelvű gyermekek beszéde mint az élőnyelv egy változata	143
<i>Sinkovics Balázs</i>	
A szegedi beszéd és változatai a SZÖSZI-ben.....	153
<i>Szabó T. Annamária Ulla</i>	
Szubstandard változatok származásnyelvi beszélők nyelvi repertoárjában	163
<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>	
Elválasztó határ, hajlékony és átalakuló nyelv. Magyar reformátusok szláv nyelvi közegben 1944 után	179
<i>Tuska Tünde</i>	
A szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonya a Čabiansky kalendár cikkeinek tükrében	198
<i>Varga Éva Katalin, Márton Emese, Indig Balázs, Sárközi-Lindner Zsófia, Palkó Gábor</i>	
A koronavírus-járvány terminológiájának korpuszalapú vizsgálata erdélyi és anyaországi hírportálok alapján	222
<i>Vargha Fruzsina Sára</i>	
Vélt határok és valós törésvonalak a nyelvjárási kontinuumban.....	232
<i>Vermekei Boglárka</i>	
Élőnyelvi korpuszinformált tananyagok a MID oktatásában	254
<i>Vörös Ferenc</i>	
Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv? A hitélet nyelvmegtartó szerepéről és a felsőőri református beszélőközösség ezredforduló utáni választójáról	269
<i>A kötet szerzői.....</i>	287

Előszó

A rendszerváltásig a magyar–magyar kapcsolatok esetlegesek voltak, főként egyéni személyes viszonyon alapultak, s ez alól a tudományos együttműködés sem lehetett kivétel. A magyarországi és határon túli magyar nyelvészek közötti szervezett és rendszeres kapcsolattartás fórumát az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata indította¹; a tanácskozások többségén elhangzott előadásokból kötetek sora jelent meg. A 21. Élőnyelvi Konferenciára a tervek szerint 2020 őszén került volna sor, de a koronavírus-járvány okozta korlátozások miatt csak egy évvel később, 2021. november 4-5-én került sor a rendezvényre, hibrid formában, Beregszászon. A nagy népszerűségnek örvendő tanácskozáson 13 különböző országból 70 előadó mutatta be saját kutatási eredményeit.

A konferencia központi témája a *határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben volt*. A szervezők, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai, valamint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének nyelvészei, szívesen fogadtak minden olyan előadást, amely valamilyen módon érintette a természetes vagy konstruált (nyelv)határokat (például nyelv és nyelvjárás elkülönítése, nyelv- és nyelvjáráshatár stb.), akár az offline, akár az online térben. A téma bővebb kifejtését a konferencia honlapján² is megtaláljuk, de fontosnak tartjuk, hogy itt is közre adjuk:

„Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében (...), mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással” – írta Kontra Miklós (1998: 13) *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat első kötetének sorozatszerkesztői előszavában. Azóta sok víz lefolyt a Kárpát-medence folyóin, és – részben épp az említett sorozat kötetei révén – ma már sokkal többet tudunk Trianon nyelvi következményeiről. Mára már természetesnek fogadjuk el a nyelvi különfejlődés tényét, és azt, hogy egy-két magyar

---

¹ Az Élőnyelvi Konferenciák helyszínei sorrendben: 1. Budapest (1988), 2. Újvidék (1989), 3. Budapest (1990), 4. Kolozsvár (1991), 5. Nyitra (1992), 6. Budapest (1993), 7. Nagymegyer (1994), 8. Ungvár (1995), 9. Szeged (1996), 10. Bécs (1998), 11. Újvidék (2000), 12. Nyíregyháza (2002), 13. Kolozsvár (2004), 14. Bük (2006), 15. Párkány (2008), 16. Beregszász (2010), 17. Szeged (2012), 18. Nyitra (2014), Marosvásárhely (2016), Budapest (2018).

² A 21. Élőnyelvi Konferencia honlapja. https://hodinkaintezet.uz.ua/21-elonyelvi-konferencia-a-hatar-mint-konvergalo-es-divergalo-tenyezo-a-nyelvben/#_ftn1

szótárba – az Értelmező kéziszótár második kiadásával kezdődően – bekerült néhány a Magyarországon kívül használt magyar nyelvváltozatok elemei közül, elkezdődött a határtalanítás (lásd Benő–Péntek szerk., 2011 tanulmányait). Azt is tudjuk azonban, hogy ez a lendület nem tartott sokáig, és máig sem került sor teljes kodifikációra, nem indultak el azok a kutatások, amelyek a nyelv minden szintjén felmérték volna a Magyarországgal szomszédos államokban használt magyar nyelvváltozatok sztenderd elemeit. Mert bár a kommunizmus bukása után a magyar nyelvészetben élénk vita bontakozott ki arról, milyen legyen a viszony a 20. század elején több országba szakadt magyar nyelvterület különböző államokhoz tartozó változatai között (lásd Kontra–Saly szerk., 1998), száz évvel Trianon után még nem sikerült megválaszolni számos kérdést a magyar nyelv többközpon-túságáról, a magyar nyelv Magyarország határain kívül beszélt és írott változatainak megjelenéséről az anyanyelvi oktatásban, az asszimiláció és a nyelvmeg-tartás különböző tényezőinek összefüggéseiről, a kisebbségi és nyelvi emberi jogok kérdésköréről stb. Pedig ma is igaz, amire Szilágyi N. Sándor az MTA 2002. évi közgyűlésén tartott előadásában felhívta a figyelmet: „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állá-sa szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden ország-ban más-más tényezők befolyásolják” (Szilágyi, 2008, 106. o.). Egyetlen olyan nagy magyar nyelvjárási régió sincs, melynek területe nem nyúlik át Magyarország határain, ellenben van három (a mezőszéki, a székely és a moldvai), mely nem ér át Magyarországra (Kiss szerk., 2001), s ennek nyelvi következményei nemcsak a nyelvjárásokban (lásd pl. P. Lakatos szerk., 2002, 2012) vagy a középiskolások nyelv-használatában (Lanstyák–Szabómihály, 1997), hanem a nyelv minden szintjén jelentkeztek.

A határ Trianon óta meghatározó szerepet játszik a magyar nemzeti iden-titásról, a nemzetfelfogásról, általában a nemzetről folyó diskurzusokban. Meg-húzásuk után a politikai határok óhatatlanul elkezdik befolyásolni a határon belül és azok másik oldalán beszélt és írott nyelvváltozatokat. Mivel ezek az adminisz-tratív határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóját, természetes, hogy a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok pedig ilyen-olyan akadályokba ütköznek, ezért rendszerint gyengülnek. Így az államha-tárok kettős természetűek: egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát. A határon belüli változatok fokozatosan elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődé-s irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán rekedt változatokban a különfejlődés erősödik fel (Palander–Riionheimo–Koisvisto, 2018, 7. o.). Annak ellenére, hogy az 1920-ban, Trianonnal kezdetét vett időszakot ma már sokan új nyelvtörténeti korszakhatárként kezelik (lásd Szilágyi, 2008, 105–106. o.; Kiss, 2003, Kiss–Pusztai szerk., 2003, 16–17. o.; Lanstyák 2008, 119. o.; É. Kiss–Gerstner–Hegedűs, 2013, 11–12. o.; Kugler–Tolcsvai Nagy, 2015, 502. o.), ennek az

évszázadnak a nyelvi következményeiről még nem rendelkezünk rendszerezett, szintetizált tudásanyaggal. Azzal sem néztünk még szembe, hogy az 1990-es évek eleje óta egyre átjárhatóbbá váló határok, a határon túli magyarok Magyarországon tanuló és dolgozó tömegei, a szomszédos országokból Magyarországra költözött sok tízezer magyar, az internetes kommunikáció elterjedése a széles tömegek körében, a kettős állampolgárság intézménye, továbbá Magyarország és több szomszédos állam csatlakozása az Európai Unióhoz, illetve sok ezernyi magyar nyugat-európai államokban való munkavállalása milyen hatással volt a magyar nyelvhasználatra, vagy hogy a politikai határok állította akadályok csökkenése eredményezett-e újabb nyelvi kiegyenlítődést, s nem lassította le, vagy állította és fordította meg a nyelvi különfejlődést (lásd pl. Tolcsvai Nagy, 2018, 154. o., Péntek, 2018, 186. o.).

Még kevesebb szó esett az elmúlt évtizedekben arról, hogy milyen hatással volt Trianon a magyarországi nemzetiségek nyelvhasználatára. Annak ellenére, hogy e téren is jelentős eredményeket tud felmutatni a magyar nyelvészet (lásd pl. Bartha, 2007; Bartha szerk., 2007; Borbély, 2001, 2014; Knipf, 2018 stb.), korántsem tudunk mindent a soknemzetiségű Magyar Királyság helyett az etnikailag és nyelvi-
leg sokkal homogénebb országba szorult szlovákok, románok, szerbek, horvátok, szlovének, ukránok, ruszinok, romák stb. nyelvi folyamatairól.

Az Élőnyelvi Konferenciák 1988-ban indult sorozata többször foglalkozott már Trianon nyelvi következményeivel. Száz évvel a trianoni döntés után talán itt az ideje, hogy ismét, új szempontok figyelembe vételével, friss, 21. századi szemmel foglaljuk össze mindazt, amit erről a kérdésről tudni lehet és érdemes. Nem a sérelmek és panaszok nézőpontjából, hanem a nyelvészet és társtudományai kutatás-módszertani elveire alapozva.

Az előadások alapján közel 40 tanulmány érkezett vissza hozzánk, melyek közül a lektorok alapos szakmai munkája és javaslatai után 35 tanulmány jelenhetett meg 3 kiadványban. Ez úton is köszönjük munkájukat!

A tanulmányok nagyobb része az újonnan bejegyzett tudományos folyóiratban, az *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica, I. évfolyam, 1-2.*³ számaiban jelent meg, jelen kötetben pedig 17 tanulmány kapott helyet.

---

³ Az *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* tudományos folyóirat hivatalos honlapja: <https://aab-philologica.kmf.uz.ua/aabp/issue/archive>

A kötetben olvashatunk tanulmányokat a részvételi szociolingvisztikáról, a többnyelvűség megjelenéséről a nyelvi tájképben, a nyelvi határtalanítás eredményeiről, a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról, a nyelvjárási kontinuumok törésvonalairól, a vallási identitás és nyelvhasználat kapcsolatáról, és a Covid19 terminológiájáról is.

Bízunk abban, hogy ha terjedelmében szerényebben is, de tartalmában ez a kötet is méltón illeszkedik az eddig megjelent impozáns ÉK-kötetek sorába.

A Szerkesztők

Irodalom

- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcseré? Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet szerk. *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 95–111.
- Bartha Csilla szerk. 2007. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benő, Attila – Péntek, János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Koloszvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MAT Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan.
- É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila 2013. *Kis magyar nyelvtörténet*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Kiss Jenő 2003. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* XCIX/4: 385–392.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Knipf Erzsébet 2018. Nem magyar nyelvű kisebbségek magyar nyelvi közegben. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 239–264.
- Kontra Miklós 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. 13–15.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Magyar nyelv*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyi György Könyvkiadó.
- Lakatos Ilona szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármass határ mentén: többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

-
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 118–135.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa eds. *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Finnish Literature Society – SKS. 7–15.
- Péntek János 2018. A külső régiók. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 179–198.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 150–163.

*Barabás Blanka, Bartha Csilla, Bodó Csanád, Fazakas Noémi,
Heltai János Imre, Gáspár Judit, Jánk István, Lajos Veronika,
Molnár Csikós László, Schmidt Ildikó, Szabó Gergely, Vukov Raffai Éva*

Hol vannak a kutatás határai?

Világkávézó a részvételi szociolingvisztikáról

1. Bevezetés

A szociolingvisztika kiemelt érdeklődéssel fordul a marginalizált helyzetű nyelvi csoportok felé. E csoportok kutatása aligha képzelhető el határátlépések nélkül, különösen akkor, ha önálló (tudományos) intézmények fenntartására csak korlátozottan vagy egyáltalán nem képes beszélőkről szól. A határ átlépése azt jelenti, hogy magunk mögött hagyhatjuk mindazt, amit magától értetődőnek és normatívnak tekintünk. E magától értetődés és normativitás felismerése egyben ki is jelöli, azaz létre is hozza azokat a határokat, amelyeknek az átlépésére kísérletet teszünk. A kísérlet éppúgy szól rólunk, kutatókról, mint azokról, akiket kutatunk. És éppúgy szól a kutatásról, mint arról, amit és ahogyan kutatunk. A határnak egy ilyenféle diszkurzív felfogása azonban önmagában még nem dialogikus; ehhez nemcsak a kutatónak és a kutatásának kell határokon átlépnie, hanem a marginalizált csoportokba tartozóként megszólított beszélőknek is, és velük együtt annak is, ahogyan egymással beszélünk.

A részvételi szociolingvisztika megközelítései a határok dialogikus újraértelmezésére vállalkoznak. A kutatási folyamatban érintettek minél szélesebb körű bevonódásaként és elköteleződésekként értett részvételiség – társadalomtudományi megalapozottsága és a szociolingvisztika több irányzatában messzire visszanyúló hagyományai ellenére – még mindig ritkán jelenik meg a szociolingvisztika kutatási műhelyeinek gyakorlatában. A 21. Élőnyelvi Konferencián szervezett világkávézót a részvételi szemlélet szociolingvisztikai érvényesítésének megvitatására szántuk. A világkávézó bevezetőjeként a részvételi szociolingvisztikai megközelítést bemutató előadást (lásd Bodó–Fazakas–Lajos, e kötetben) követően a konferencia résztvevőit arra hívtuk meg, hogy a szervezőkkel – Barabás Blankával, Bodó Csanáddal, Fazakas Noémival, Heltai János Imrével, Gáspár Judittal és Lajos Veronikával – együtt egy-egy „kávéházi asztalnál” vitassák meg a részvételiség és a szociolingvisztikai kutatás kapcsolatának lehetőségeit. A világkávézó „olyan

alkotó folyamat, amely kifejezetten az együttműködésen alapuló beszélgetéseket és a tudásmegosztást hivatott elősegíteni azáltal, hogy az elhangzó gondolatokat egy egymással összefüggő hálózatba szervezi” (Gáspár–Király–Csillag, 2014, 12). A résztvevők a világvéző során minden egyes asztalt felkerestek, ahol először az „asztalfelelősök” tájékoztatták őket az eddig elhangzott gondolatokról, majd ezekhez kapcsolódva együtt folytatták az asztal témájának megvitatását. A közös megbeszélések eredményét a világvéző zárásaként minden résztvevővel megosztottuk. Ezzel nemcsak elméleti módon kívántunk hozzájárulni a részvételi szociolingvisztikáról kialakuló közös tudáshoz, hanem a konferencia szereplőinek – nyelvész és nem nyelvész beszélőknek – a tudásmegosztás linearitását átrajzoló aktív és dialogikus részvételével is.

A világvézőt megelőzően arra kértük a résztvevőket, hogy két kérdésünkhöz kapcsolódóan írjanak három-három szót az általunk megnyitott elektronikus felületre. Olyan szavakat, amelyek eszükbe jutnak arról, hogy „Mire jó a kutatás?”, illetőleg arról, hogy „Mit jelent Önnek/Neked a részvételiség?”; a beérkezett válaszokat összesítő szófelhők az 1. és 2. ábrán láthatók.

1. ábra. A „Mire jó a kutatás?” kérdésre adott válaszok szófelhője

Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra. A „Mit jelent Önnek/Neked a részvételiség?” kérdésre adott válaszok szófelhője

Forrás: Saját szerkesztés

2. A világvilágzó

A következőkben e munka eredményét tárjuk az olvasók elé. Az egyes asztaloknál folytatott beszélgetések összefoglalójának első változatát az „asztalfelelősök” vetették papírra, majd e szövegeket elküldték a világvilágzó résztvevőinek azzal a kéréssel, hogy írásban egészítsék ki, pontosítsák vagy vitassák a bennük foglalt állításokat. A világvilágzó résztvevőinek a szöveghez való hozzájárulását integráltuk az első változatba, de – a szerzővel egyeztetve – nem nevezük meg, hogy ki írta az adott részletet. Ezzel kívántuk a létrejövő szöveg kollaboratív jellegét kiemelni. További esetekben csak azt jeleztük, hogy volt olyan szerző, aki az adott kérdéssel kapcsolatban más álláspontot foglalt el, mint amit a szöveg első változatában papírra vettünk. (A világvilágzó résztvevői az asztalok körüli körforgásból adódóan nem találkoztak minden gondolattal, ami egy-egy asztalnál elhangzott. Ez a körforgás, igaz, már más formában és szűkebb körben, a jelen tanulmány megírása során is folytatódott.) Az így létrejött szövegeket a hozzájáruló beleegyezésével adjuk közre, szerzőtársként feltüntetve mindazokat, akik tartalmilag járultak hozzá e publikációhoz.

2.1. Hogyan lehet elérni, hogy a kutatás minden érintettel közös kezdeményezésből induljon ki? – Asztalfelelős: Fazakas Noémi

A kérdés megvitatása során újra és újra felmerült az a gondolat, miszerint a részvételi kutatásoknak éppen ez a vetülete a legproblematisabb, a legnehezebben megvalósítható. A folyamat megtervezése és elindítása, a kutatási kérdések

megfogalmazása rendszerint az akadémiai háttérű kutató hatásköre és feladata, amit az ő tudományos érdeklődése határoz meg. Arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy valóban lehetséges-e minden érintettel közös kezdeményezésről beszélni, hiszen egy-egy kutatás szerteágazó hatásai eredményeként az érintettek köre is dinamikusan változik, így a kutatás mérete is fontos szempont. Érintettek-e a helyi hatóságok, az oktatási intézmények fenntartói és működtetői, a politikai döntéshozók? Beszélhetünk-e közös kezdeményezésről, ha a kutatási szándékot a kutató fogalmazza meg, illetve az ő feladata-e az érintettek bevonása, és ha igen, akkor hol és mikor kezdődik a bevonás vagy a bevonódás? Mennyire fontos tényező a bevonódás mértéke, a kutatásban való részvétel intenzitása?

A beszélgetésekben négy nagyobb témakör körvonalazódott: a terep ismerete, a kutató szerepe és helye, a témafelvetés és a kutatási folyamattal kapcsolatos kérdések. A közös kezdeményezés feltétele az, hogy birtokában vagyunk a terepről/kontextusról való előzetes tudásoknak, ehhez pedig szükség van a terepen és az érintettekkel eltöltött „évekre”, ami a helyi hierarchiák, viszonyok, beágyazottságok átlátását, a bizalmi alap megteremtését jelenti. Erre épülhet a problématerkép, amelynek alkalmazásával arra kereshető a válasz, hogy mire van szüksége a közösségnek, és hogy a kutatás miként segíthet ebben. A kutató egyik szerepe magának a reflektáltságnak a kialakítása, hogy ezek a kérdések megfogalmazásra kerülhessenek. A kutatónak ugyanakkor „nagyon benne kell lennie a közösségben”, ami kölcsönösséget feltételez: „ne csak én ismerjem őket, hanem ők is engem”, ugyanakkor legyen képes a részvételre és „résztevőként behelyezkedni az életükbe”. Ennek a világvilágzó egyik résztvevője által mintaértékűnek tekintett példajaként jött elő L. Ritók Nóra (és az Igazgyöngy Alapítvány) tevékenysége. Az Alapítvány 1999 óta dolgozik az észak-alföldi régió több hátrányos helyzetű településén a gyerekszegénység felszámolása és az esélyegyenlőség megteremtése érdekében (részletesen l. L. Ritók, 2017). (Igaz, tevékenységükbe a kutatás nem tartozik bele.) A közös kezdeményezés elérésében és a kutatási folyamatban a felhatalmazás két irányú: az akadémiai háttérű kutatót az alkalmasság és hitelesség elvei mentén a közösség is felhatalmazza a saját életvilágukban való részvételre. A világvilágzóban megjelent az a szembeállítás, hogy a kezdeményezés vagy a kutatótól származik, vagy a helyiektől: eszerint az utóbbi esetben problémafelvetésről lehet szó, a helyiek ráirányítják a figyelmet egy problémára, a kutató pedig ezt tudományosan megfogalmazza. A dolog több szempontból is különbözhet attól, amikor a vizsgálódást a kutató kezdeményezi.

A „közösség” azonban nem magától értetődő fogalom. A részvételi kutatásokról szóló metadiskurzusokban, amint azt a világvilágzó fókusztemáiról való beszélgetések is mutatják, a „közösség” a kutatás marginalizált csoportokból megszólított beszélőire, a kutatás érvényességi körére reflektálni akaró központi fogalomként

jelenik meg – gyakran az „érintettek”, „helyiek”, „marginalizált csoportok” szinonimájaként –, annak ellenére, hogy a szociolingvisztika a kezdetektől fogva, 21. századi irányzatai pedig még hangsúlyosabban vonják kritika alá e fogalmat. A részvételi szociolingvisztikában tehát a bevonó-bevonódó kutatások megkerülhetetlen részévé kell válnia, hogy a kutató mindvégig tudatosan reflektáljon arra a folyamatra, változatosságra, ahogyan és akiket – a kutatás adott pontjain változó szereplőkkel és tartalommal – ő és a bevont szereplők közösségként értelmeznek. A belülről is változatos érintetti csoportok nézőpontjának és érdekeinek érvényesítéséhez, a két irányú felhatalmazáshoz, s legfőképpen a kutatás folyamatos együttes meg- és újraalkotásához megkerülhetetlen a „mi” és az „ők” dinamikus és dialogikus kölcsönhatásban változó határainak és tapasztalatainak folyamatos újraértelmezése, az ezzel kapcsolatos diskurzusok hatásainak, a különállásoknak és összekapcsolódásoknak a megértése.

A megfelelő témafelvetés, az érintettek számára jelentős kérdések megtalálása a közös kezdeményezés és a bevonódás feltétele. Ezt elősegítheti, ha a kutatás és a fejlesztés, az eredmények közösségbe való visszaforgatási lehetőségei együttes munkában alakulnak, illetve hozzájárulhat még a „külső motiváció”; az érintett csoportokból jövő résztvevők pénzbeli juttatása is lehetséges kölcsönös bevonó formában, ha e személyek kutatásban való kutatói, tapasztalati szakértői vagy terepmunkásként való alkalmazása jár együtt anyagi ellentételezéssel.

A felvetődő kérdésekre nagyon különböző módon reagálhatunk a kutatási témáktól függően. A világkávézó egyik résztvevőjének kutatócsoportja öt éve tölt néhány napot egy vajdasági településen néprajzi és nyelvészeti-antropológiai témák kutatásával. Az ottani bolgár kisebbség nyelvhasználatát, kétnyelvűségét, nyelvcserejét kutatják, azonban a *nyelvvesztés*, *nyelvcsere* kifejezések nem képezik részét a faluközösség tagjaival történő kommunikációnak. Ugyanakkor a saját személyes adatok, továbbá mindaz, ami a kutatóra vonatkozó magánszférát illeti, igény szerint közbeszéd tárgya (lehet) a helyiekkel való kommunikációs-kapcsolati térben. Ha az imént kiemelt nyelvészeti terminusokat szóba hoznák, olyan negatív töltetűvé válna a kutatási téma és cél a laikusok tekintetében, hogy a „közös” munka teljesen motiválatlanná válna. Egyszerűen csak a kifejezések kívülálló jelentésértelmezése miatt. A további felvetődő kérdések közül az egyik még a kutatási eredmények megosztásának módja a helyi társadalommal. A kutatott közösség joggal igényli, hogy mielőbb bepillantást nyerhessen a kutatások eredményeibe, leginkább egy kiadványt vár el a kutatóktól. A nyelvcsere folyamatának kutatásakor a nyelvi életrajzra vonatkozó kérdésekkel fordulnak az adatközlőkhöz, narratíváik mentén következtetnek a jelenség folyamatának szakaszaira, ok-okozati viszonyokra stb. Tehát a középpontban a lejegyzett narratívák állnak. Ebben a konkrét esetben – amikor olyan kiadványt készítenek el eddigi kutatásaikból, amelynek elsődleges célja az eredmények egy részének eljuttatása a vizsgált közösséghez –

többek között még egy nagyon triviális probléma adódik: mennyire fedjük fel az adatközlő nyelvhasználatának sztenderdtől eltérő mértékét. Vagyis: a szó szerinti narratívaleírásokon korrigálhatnak-e? Az adatközlő ugyanis tudatában lehet az általa használt nyelvjárás és idiolektus néhány alapvető elemének, de ezek többsége számára nem érzékelhető.

2.2. Kinek az érdekeit és mennyiben szolgálja a kutatás? – Asztalfelelős: Gáspár Judit

A kérdésre a résztvevők saját kutatási példákat, majd tágítva a kört a tudományterületük érdekeit, felelősségét emelték ki, de megjelent a közös beszélgetéseink során a tudomány általánosabb, szélesebb körben megragadható értéke és a „szolgálat” szerepe is. A kutatási folyamatra, a kutatás eredményére, illetve a kutatás szereplőire eltérő módon utaltak a világvilágzó résztvevői. Megjelent a kutatói önreflexió, a saját kutatói szerep értelmezése, s egyben tudatosítása annak, hogy vajon milyen saját érdekekkel, céllal vagyunk jelen a kutatásban. A kutatói életpálya elvárásai, a publikációs nyomás mint külső kényszer témakörének felvillantása is tovább erősítette a kutatói szerepről és a motivációról megfogalmazódó gondolatok alakulását.

A részvételi kutatás definícióját, közös értelmezését keresve felismertük, hogy a kutatói önérték legitim módon jelenik meg, ugyanakkor az egyik résztvevő megfogalmazta azt is, hogy a jó kutatásban találkoznak a tudományos háttérű kutató és más résztvevők érdekei és érdeklődései. Arra is vannak példák, amikor a kutató és a kutatók találkozó érdekei alapjaiban állnak szemben egy-egy adott terület addig érvényesnek tartott tudományos nézeteivel és gyakorlatával, így a közösen kialakított és sikeresen megvalósított részvételi kutatás eredményezheti a tudományos status quo változását, jövőbeli kutatások számára új legitim kutatói érdekek formálódását is. Elhangzottak olyan történetek, mikor a kutató feladatot, megbízást teljesít, ahol a kutatás szolgálhat társadalmi, politikai vagy akár a jövő generációkért érzett felelősséget is. A társadalmi vagy politikai ráhatásra kezdeményezett nyelvpolitikai kutatások például felvetik a helyi igényekre adott válaszok idő- és térbeli hatása mellett a függetlenség, a kutatói, résztvevői szabadság és az elvárásoknak való megfelelés kérdéseit is. E problémák azonban éppúgy relevánsak minden más kutatás esetében is, amelyek számára megkerülhetetlen a nyelvpolitikai kérdések kritikája.

Bár általában kevesebb figyelem irányul rá, a függetlenség, kutatói, résztvevői szabadság – különösen komplexebb, több diszciplínát bevonó, időben is kiterjedtebb projektek esetében – konfliktusba kerülhet a kutatásfinanszírozás oldaláról megfogalmazódó elvárásokkal is. A részvételi kutatások esetében ugyanis a kutatási módszertan és a kapcsolódó vizsgálati folyamatok lényegi eleme, hogy legtöbb-

ször nem követnek egy lineárisan rendezett fejlődési vonalat. A területek összekapcsolódásai során a folyamatos önreflexiót igénylő kutatási folyamatokban a módszerek és elemzési megközelítések az elméletalkotás és felhasználás új módjait követelhetik meg a kutatásfinanszírozó által elfogadott, előre lefektetett kutatási tervhez képest. Másrészt a „megtérülő társadalmi hatás” fogalmának kutatásfinanszírozó testületek és kutatók általi értelmezései igen különbözőek lehetnek.

A részvételi kutatásokban megélt bevonás és bevonódás, a tapasztalatok érzékeny feldolgozása és reflektálása a résztvevők számára gyakran szolgálhat nem feltétlenül tervezett tanulási eredménnyel, felismeréssel is. Ilyenkor a társadalmi hatás, a szélesebb érintetti kör érdekeinek szolgálata nem tervezett módon is megvalósulhat.

A kutatásban érintettek szerepe, érdeke mellett a kutatás folyamatára is történnek reflexiók. Már a kutatási téma kiválasztásakor megjelenhet a „kinek az érdeke” kérdés, de felmerült az is, hogy a kutatási folyamat során a részvételre épülő együttműködés is formálhatja az érdekek alakulását, illetve a kutatás eredményeit vizsgálva is feltehetjük a társadalmi hatás, a felelősség kérdéseit. Mintegy tudatosítva, hogy nem csak térben, időben is alakul az érdekekhez és viszonyokhoz való hozzáállásunk, a megfogalmazott kutatói célok és a módszerek, amelyek akár közös diskurzus eredményei is lehetnek (pl. nyelvi tájkép oktatási gyakorlata diákok és helyi résztvevők bevonásával).

A kutató tudatosan vállalt társadalmi felelőssége már akkor elkezdődik, amikor még nem is lépett kapcsolatba más érintettekkel, és a tudás „hasznosítását” a közös nyelv megteremtésével, visszacsatolási (kommunikációs) csatornák kiépítésével lehet támogatni – hangsúlyozták a résztvevők. A beszélgetések fonalát tovább szőve a világkávészó résztvevői a kutatói (nyelvi) aktivizmus irányát is mérlegelték. Vajon a hasznossá válás, az összegyűjtött adatok, a kutatásban résztvevők bevonása által indukált változások további támogatása, vagy épp a változások ösztönzése szintén lehet kutatói feladat és felelősség?

Egy-egy adott közösségi alapú kutatás jelentősen különbözik bármelyik másiktól témáját, elsődleges céljait, kiterjedtségét, összetettségét, módszertanát stb. tekintve, mind pedig a kutatói elköteleződés, bevonódás fokozatait, gyakorlatait, a kutatás által (át)formált résztvevői szerepeket és a belőlük születő problémamegoldó stratégiákat illetően. A változások indukálta kutatói feladatok és felelősség kérdéseire általánosítható megoldási utak tehát nincsenek, sőt a kutatók s a különböző érintetti csoportok nézőpontjaiból és olykor belülről sem egységes érdekeik mentén is igen eltérő válaszok adhatók.

2.3. Milyen tudományos és közpolitikai céljai lehetnek a részvételnek? – Asztalfelelős: Bodó Csanád

A felvetett kérdés megvitatása során három nagy témát beszéltünk meg. Egyrészt a kutató közpolitikai célkitűzéseiről volt szó. Másrészt többen hangot adtak az azzal összefüggő kételyeknek, hogy befolyásolni tudja-e a kutatás a közpolitikát. Végül több olyan pozitív példa is előjött, amelyekben a kutatásnak valamely közügyre gyakorolt hatása tetten érhető volt. A kutató közpolitikai – és jóval kevésbé tudományos – célkitűzéseikhez kapcsolódtak a saját kutatói tapasztalatok, amelyek úgy vezethetnek el újabb kutatási témákhoz, hogy a korábban megismert szociolingvisztikai probléma „nem engedi el” a kutatót, azaz továbbra is foglalkoztatja őt. Ez hosszabb távú elköteleződéssel járhat együtt, amely bevonódássá válik, ha kölcsönösséggel is együtt jár. Azaz nem elegendő csak a kutatói érdeklődés, hanem szükséges hozzá a kutató „felhatalmazása” is – ez az a fogalom, amelyet a részvételi kutatások a magyarra többféleképp fordított empowerment terminussal neveznek meg. A részvételi kutatás eszerint folyamatos és kölcsönös igazodás, amelynek a céljai nem lehetnek kizárólag tudományosak.

De meg lehet-e valósítani ezeket a közpolitikai célokat a tudomány művelésének jól ismert keretei között? Vajon mi tudható meg egy olyan kutatás hasznosulásáról, amely például a nyelvi tájkép egynyelvűségét tárja fel egy többnyelvű iskolában, és a kutatási eredmények közzétételével zárul? Hogyan lehetne a kutatási célok közé befoglalni, hogy a hosszú távú hatások megismerése is része a kutatásnak; az, hogy mit kezdenek a kutatásban érintettek – jelen esetben az iskola – az új eredményekkel? Más nehézségekbe ütközünk, ha a kutatás közpolitikai céljai makroszintűek. Vegyük például a nyelvpolitikai kutatások részvételi vonatkozásait: a törvényhozás folyamataiba általában nem tud beleszólni a nyelvész, de a részvételiség mégis legitimációt adhat egy-egy nyelvpolitikai törekvésnek, amely nem az állam szintjén érvényesül. Jóval ritkábban, ám van példa a részvételiség makroszintű hatására is, amikor egy adott kutatási folyamat eredményei – közös kutatói és érintett csoport felhatalmazással és legitimációval – nyelvpolitikai változáshoz vezetnek: például egy új törvény megszületését eredményezik. E hasznosság, a siker azonban viszonylagos, ha az implementáció folyamatában hosszabb távon új politikai célok vagy érdekek jelennek meg, s ennek következtében a változást generáló kutatás eredményei nem vagy csak részlegesen hasznosulnak.

A részvételiség pozitív példái olyan mikroszintű folyamatok, amelyek nem is feltétlenül kutatók kezdeményezésére indultak el. Erre jó példa egy középiskola, amely a magyarországi oktatási rendszerben elit intézménynek számít. Az iskolában nagy számban tanulnak két- és többnyelvű tanulók, akik a mindennapjaik során aktívan használják a rendelkezésükre álló különböző nyelveket. Az osztály-

termi munkában a tannyelv elsőbbséget élvez a többi nyelvvel szemben, de a pedagógiai munka során elfogadott, hogy az adott óra „hivatalos” nyelve mellett a gyermekek a tananyag megértése és a jelentésteremtés során használhatják különböző nyelvi erőforrásaikat. Az intézményi mikroszintű nyelvpolitika figyelemmel van a gyerekek nyelvi hátterére, arról folyamatosan adatot gyűjt, és monitorozza az újonnan érkezők nyelvi sajátosságait. Az ehhez kapcsolódó háttérkutatások egy része adminisztratív szűréssel történik, vagyis a jelentkezés pillanatában a gondviselőktől származó adatok kerülnek rögzítésre. Emellett kialakult gyakorlattá vált, hogy a tanulókat is megkérdezik a saját nyelvi repertoárjukról. Ez a folyamat a diákok aktív részvételével történik, vagyis néhány tanuló a saját osztályában és évfolyamában végez adatfelvételt és elemzést. Az adminisztratív adatok összeállítása mellett a diákok által gyűjtött adatok kiterjednek az iskolán kívüli, szabadidős tevékenységek során működő nyelvi gyakorlatokra is. Nem kirárólag a szülők nézőpontja és vélekedései jelennek meg a gyermekek nyelvhasználati és nyelv-választási szokásainak leírásakor, hanem teljesebb kép rajzolódik ki. Az intézmény ezeknek az adatoknak az ismeretében alakított ki konkrét kurrikuláris javaslatokat és hosszútávú változtatásokat hozott a nyelvek közötti választás tekintetében.

A mikroszintű folyamatok további pozitív példajaként említhető egy-egy részvételi kutatás szülői nyelvpolitikára gyakorolt hatása. A szülők bevonása szülői (saját szocializációs gyakorlataikról szóló tapasztalataik megosztása, közös értelmezése) vagy más szerepekben (terepmunkás, kutató, elemző) olyan tudatosodási folyamatokat indíthat el, amelyek visszahatnak saját családi nyelvi gyakorlataik változására, másrészt pedig új érintett szülőket bevonó nyelvi aktivizmusukhoz vezet.

Ha az érintetteknek – példaként nyelvi tartalmakat szolgáltató vállalkozók, nyelvi ügyekben dolgozó aktivisták kerültek szóba – érdekükben áll a kutatási kérdés megválaszolása, helyi együttműködés alakulhat ki az intézményi háttérű kutatóval. Ez sokféle módon valósulhat meg, a kutató részéről a publikálandó anyagok előzetes megosztását is jelentheti azokkal, akikről ezek az anyagok szólnak.

2.4. Milyen tevékenységekkel járulhatnak hozzá a kutatáshoz a nem akadémiai háttérű résztvevők? – Asztalfelelős: Barabás Blanka

A felvetett kérdésre való reflektálás helyett sokkal inkább a nem akadémiai háttérű résztvevőkkel való együttműködés kihívásai kerültek előtérbe. Ráadásul már a kizárólag akadémiai háttérű résztvevők között sem magától értetődő a feszültségektől mentes munka, hisz a multidiszciplináris kutatások esetén egy-egy tudományterület képviselői mást értenek ugyanazon fogalmak alatt. Továbbá az is előfordulhat, hogy eltérő kutatási kérdések válnak fontossá az akadémiai résztvevők számára.

A kutatók személyes kapcsolati hálója az, ami közelebb viheti őket a nem akadémiai háttérű résztvevőkhöz, hiszen általában – de nem mindig – egy közvetítő személy tud hozzáférést biztosítani a közösséghez. Helyismeretével segíthet a

„praktikus” dolgok megértésében, illetve általa – a hólabda módszernek vagy mintavételnek megfelelően – a kutatás további lehetséges résztvevői is megközelíthetővé válnak. Egy ilyen szereplő bevonása azonban egyfajta szűrőként is működik majd, hiszen a kutatókat bizonyos mértékben, vagy legalább a kapcsolat kezdeti szakaszában az illetővel azonosítják, hozzá kapcsolják őket. Felmerül a kérdés, hogy a kutató így milyen minőségében tud jelen lenni az új közegben? A hitelesség biztosításához elengedhetetlen szempont a helyi tudások perspektívájának érvényesítése, ezért a kutató a spontaneitás, a természetesség megtapasztalására törekszik. Ugyanakkor annak is tudatában kell lennie, hogy a kívülről érkező pozíciója, valamint a terepen töltött idő korlátozottsága miatt mindössze momentumokat tud kiragadni a megismerni kívánt valóságból. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy a kölcsönösen bevonó-bevonódó kutatás maga is létrehozhat, megkonstruálhat közösséget (akár a gyakorlat- vagy a tanulói közösségként, akár tágabb értelemben is). Ilyenkor másképp merül fel a „közösségben töltött idő”, „momentum”, „valóság” fogalma is.

A bizalom kiépítésének nem csupán a nem akadémiai háttérű résztvevők irányába kell megtörténnie, hiszen a kutató is rá van utalva a kutatásba bevontakra. Előbbiek saját életviláguk szakértőivé avanzsálnak, és amennyiben a publikációs folyamat résztvevőivé is válnak, egyfajta kontrollt gyakorolhatnak fölötté. Mindeközben az akadémiai szférából érkező szereplőknek folyamatos intézményi elvárásoknak kell megfelelniük a tudományos munkásságuk mérhetőségét illetően. A nem akadémiai háttérű résztvevők bevonása, valamint az ehhez hasonló törekvések tehát szükségessé teszik a kutatói szerep újratanulását, a meglévő hierarchiák átértelmezését.

2.5. Mi számít helyi tudásnak és mire jó a kutatásban? – Asztalfelelős: Lajos Veronika

A helyi tudás kérdéssel foglalkozó asztalnál a résztvevők három nagyobb témakört tárgyaltak: egyrészt a helyi tudás mibenlétét, természetét, másrészt annak hasznosságát és végül a helyi tudás és a tudományos ismeretek közötti összefüggéseket.

A helyi tudás többféle értelmezésével ismerkedhettünk meg, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze: a helyi tudás egyaránt tartalmaz az adott lokalitásra jellemző sajátosságokat és máshol érvényes ismereteket is. Ez a tudás a múltra, a jelenre és a jövőre vonatkozik, generációkon keresztül halmozódik fel, és a lokális mindennapokban történő eligazodáshoz nélkülözhetetlen. Magában foglalja a belső szociokulturális és gazdasági viszonyok ismeretét, a térhasználatot és a helyismereteket, az implicit tudást, az írott és szokásjog alapján követett szabályrendszert és annak társadalmi gyakorlatait is. A kutató, hasonlóan a helyiekhez, maga is belenevelődhet a helyi tudásba, vagyis megtanulhatja azt, bár a kutató sohasem

fog olyan természetesen mozogni a helyi életvilágban, mint maguk a helyiek. A helyi tudás olyan erőforrás, amelynek a segítségével a kutató képes tovább bővíteni ismeretét a helyi életvilágról, ám egyúttal a helyben kialakított kapcsolatrendszere meghatározza azt, hogy a kutató miként jelenik meg helyben és milyen ismereteket tud megszerezni a lokális életvilágról. A helyi tudás különféle modalitásokban létezik, mindennapi beszédhelyzetekben, tárgyakban, rítusokban, kulturális gyakorlatokban vagy internetes felületeken. Ez utóbbi nagy nyilvánosságot nyújt a helyi tudás különböző megjelenési formáinak.

A helyi tudás megismerése már önmagában értékválasztás, hiszen a kutató azért megy az adott helyre, hogy megtudja, helyben mi számít értékesnek. A helyi tudás és a tudományos ismeretek között kölcsönhatás van, a helyi tudásnak be kell épülnie a tudományos tudásba, ugyanakkor a kutató által behozott kérdések, felismerések a helyi tudás részévé válhatnak. A helyi tudás kvantitatív szemléletű kutatásokban a kutatás megtervezésének folyamatába ágyazott, a helyi tudás megismerése lehetővé teszi a nagymintás kvantitatív módszerek érdemi alkalmazását. A helyi tudásban feloldódhat a kutató és ez a feloldódás akadályozhatja abban, hogy a helyi életvilágon kívüli globális összefüggéseket meglássa. De a helyi tudásban feloldódott kutató kevésbé lesz elfogult, képessé válik olyan összefüggések meglátására, amelyekre egyébként nem figyelne fel.

A helyi tudás a helyiekkel közösen kialakított írásgyakorlatként vagy a fogalmak közös kialakításának gyakorlataként is megjelenhet a tudományos munka során. Bizonyos helyi életvilágokban el is várt a kutatótól, hogy ossza meg a tudományos felismeréseket a helyi emberekkel, vagyis a kétféle tudás párbeszédbe lépjen egymással. A tudományos írások közül vannak olyanok, amelyeket meg kell ismertetni a helyi emberekkel és olyanok is, amelyeket nem szabad visszavinni. A helyi tudás és a tudományos diskurzus jelen formájában nehezen összeegyeztethető, hiszen a tudományos közegnek megvan a maga szakzsargonja. Vajon a tudományos szöveggel kapcsolatos elvárások megváltozása lehetőséget teremt-e a helyi tudás szisztematikusabb megjelenésének a tudományos írásokban?

Vannak olyan helyzetek és kutatási kérdések, amelyek esetében a helyi és a tudományos tudás egymást kölcsönösen konstruáló kapcsolatban állnak egymással. Egy eddig tudományosan leíratlan vizuális nyelv esetében például, amelyre a tudomány által felhalmozott, hangzó nyelvekre kidolgozott nyelvéleírású tudás sem elméletileg, sem fogalmilag nem ad megfelelő fogódzókat, az érintettek által használt és részükre relevánsnak tekintett nyelvi és megismerési kategóriák közvetlenül beépülve alakítják a tudományos tudást, a tudományos írások tartalmait és gyakorlatait.

A világvilágzó volt olyan résztvevője, aki szerint a tudományos és helyi diskurzusok közötti határ újragondolása nem célravezető; a tudományos ismeretterjesztő műfaj éppen ezt a problémát hivatott orvosolni, illetve a tudományos

szövegalkotásnak több műfaja is létezik (a nagyon tudományostól a közérthetőig). Az viszont ebből az álláspontból is megfogalmazható, hogy a helyi tudás és a tudományos diskurzus gyakran elhalad egymás mellett, valódi kapcsolat, interakció nem jön létre közöttük.

A helyi tudás hasznossága a harmadik nagyobb témakör, amelyet a beszélgetés során mélyebben tárgyaltunk. A helyi tudás hasznosnak bizonyul a helyi, közösségi folyamatok megértésében, a helyi tudás birtokában nem csak könnyebb a kapcsolatfelvétel a helyiekkel, hanem a kutató hiteles személyként léphet fel a helyi emberek szemében. A helyi tudás ismeretének köszönhetően a kutató azonosulhat a helyi értékekkel, a helyi tudás megismerése támogatja a kutatói értelmezések kialakítását és segít a lokálisra vonatkozó téves következtetések elkerülésében. A helyi tudás gyakran átlépi a kutatót és a kutató közötti határ vonalát. Olyasmi, ami időnként a kutatót befolyásolja, olykor irányítja a kutatásban, a teljes környezetre irányuló rálátásában, máskor pedig a kutatói attitűd átkapcsol, és a helyi tudás a megfigyelés tárgyává válik. Pontosabban a helyi tudáshoz fűződő kutatói attitűdöt mindvégig jellemzi ez a kettősség, ami folyamatosan kizökkenti a kutatót pozíciójából – ezzel biztosítva új nézőpontok előretörését.

A helyi tudás feltérképezése és megértése során elengedhetetlenül fontosak a helybéli szakemberek szempontjai. A külső nézőpont a tudományos intézményi háttérű kutatón keresztül jelenik meg a részvételi kutatás során, viszont lényeges elem lehet, hogy a közösségen kívül álló szerep megnyithat olyan diskurzív tereket is, amelyek rejtve maradnának a közösség öncenzúrázó működése miatt. A kutató ilyen esetekben lehetőséget kap, hogy tematizálja a hallottakat, és bevigye a közös gondolkodásba.

3. Összefoglalás és kitekintés

A világvilágzó öt asztala, avagy e dolgozat öt fejezete alapján úgy tűnik, a részvételi kutatás sokkal inkább kétségeket, mintsem új tudást teremt. A fejezetek mindegyikében szinte csak dilemmák kerültek elő, és nem is születtek megnyugtató válaszok ezekre. A világvilágzó műfajától talán nem is érdemes mást várni, de olvasva a fenti fejezeteket, sejthetjük, hogy a dilemmák elég súlyosak ahhoz, hogy hosszabb távon is fennálljanak. Márpedig ezek közül akár egyetlen is bénítóan hathat. Ugyanakkor ezek mindegyike zárójelbe is tehető, hiszen a szociolingvisztikai kutatások eredményei arról tanúskodnak, hogy a részvételiség megközelítései nélkül is lehetünk eredményesek, végezhetünk terepmunkát, sikerrel művelhetünk társadalmilag felelős és hasznos nyelvészetet, miközben adatközlőktől nyelvi adatokat gyűjtünk és azokat értelmezve tudásunkat visszaforgatjuk a közösségek javára, amennyiben és amennyire ez az adott kontextusokban lehetséges. Miért érdemes mégis hosszú távon szembenézni a fenti dilemmákkal?

A nyelvi adatok gyűjtését és elemzését már a labovi hagyomány is a változásban kívánta megragadni. A nyelvi adatok „lejöttek a papírról” – vagy inkább az élőnyelvi kutatások rámutattak, hogy sosem voltak rajta. Esetlegesebbé és komplikáltabbá váltak gyűjtésüknek és értelmezésüknek lehetőségei – azaz megnőtt a szociolingvisztikai komplexitásuk (Blommaert, 2013) –, mivel a társas dimenziót már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Bár a nyelvi adatokat a társas világ valóságában megragadni és értelmezni kívánó tevékenységekre hagyományosan úgy tekintünk, mint nyelvészetre, ez a nyelvészet mégis különleges, mivel csak tudományközi értelmezése van, és az antropológia vagy az etnográfia legalább annyira része, mint a társadalomtudományok hagyományosan nyelvészetként elkülönített territóriumai. Az interdiszciplináris megközelítések elkerülhetlensége vagy inkább az interdiszciplinaritás szükségességének belátása a kezdetektől jellemzi az élőnyelvi kutatásokat. Így teremthetők meg a valóságról való beszélés és jelelés és írás lehetőségei, és ennek érdekében egyre összetettebbekké, komplikáltabbá, de ezzel finomabbá, relevánsabbá is válnak a modelljeink – vagy éppen vitathatóvá. Ugyanakkor történjék velük bármi, szembeötlő marad modell voltuk: leegyszerűsítők és ideologikusak, mivel kijelölik a valóság szemlélésének perspektíváit.

A részvételiségre úgy tekinthetünk, mint ami szinte következik a változásra való figyelésből, a tudományközi megközelítésből és a komplexitás megragadásának szándékából. Segítségével új résztvevők hangjai hallhatók meg, új perspektívák érthetők meg. Ezzel kicsit távolabb kerülhetünk attól az illúziótól, hogy képesek vagyunk semleges módon a valóságot modellezni és leírni. Látszólag bizonytalanabbá, de ezzel egyben megfontoltabbá, óvatosabbá válhatunk, jobban figyelhetünk saját korlátainkra, dilemmáinkra és – hogy visszautaljunk a záró gondolat sor első mondatára – kétségeinkre.

Irodalom

- Bodó Csanád – Fazakas Noémi – Lajos Veronika 2022. Részvételi szociolingvisztika, In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka 2022. szerk. *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról.* Termini Egyesület. 68–81.
- Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes: Chronicles of complexity.* Bristol: Multilingual Matters.
- Gáspár Tamás – Király Gábor – Csillag Sára 2014. Fehér asztal mellett – A világkávészó részvételi technika szemlélete és módszertana. *Kovács 18/1-4*: 11–41. o.
- L. Ritók Nóra 2017. *Láthatatlan Magyarország.* Budapest: Tea Kiadó.
- Lajos Veronika 2017. Sokszínű részvétel: Új szereplők és új színterek a kortárs magyar romakutatásokban. In: Bali János szerk. *Cigány világok a Kárpát-medencében.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – ELTE BTK Néprajzi Intézet. 149–167. o.

Hol vannak a kutatás határai?

Világkávézó a részvételi szociolingvisztikáról

Absztrakt. A szociolingvisztika kiemelt érdeklődéssel fordul a marginalizált helyzetű nyelvi csoportok felé. E csoportok kutatása aligha képzelhető el határátlépések nélkül, különösen akkor, ha önálló (tudományos) intézmények fenntartására csak korlátozottan vagy egyáltalán nem képes beszélőkről szólnak. A határ átlépése azt jelenti, hogy magunk mögött hagyhatjuk mindazt, amit magától értetődőnek és normatívnak tekintünk. De e magától értetődés és normativitás felismerése egyben ki is jelöli, azaz létre is hozza azokat a határokat, amelyeknek az átlépésére kísérletet teszünk. A kísérlet éppúgy szól rólunk, kutatókról, mint azokról, akiket kutatunk. És éppúgy szól a kutatásról, mint arról, amit és ahogyan kutatunk. A határnak egy ilyenféle diszkurzív felfogása azonban önmagában még nem dialogikus; ehhez nemcsak a kutatónak és a kutatásának kell határokon átlépnie, hanem a marginalizált csoportokba tartozóként megszólított beszélőknek is, és velük együtt annak is, ahogyan egymással beszélünk.

A részvételi szociolingvisztika megközelítései a határok dialogikus újraértelmezésére vállalkoznak. A kutatási folyamatban érintettek minél szélesebb körű bevonódásaként és elköteleződésésként értett részvételiség – társadalomtudományi megalapozottsága és a szociolingvisztika több irányzatában messzire visszanyúló hagyományai ellenére – még mindig ritkán jelenik meg a szociolingvisztika kutatási műhelyeinek gyakorlatában. A 21. Élőnyelvi Konferencián szervezett világkávézót a részvételi szemlélet szociolingvisztikai érvényesítésének megvitatására szántuk. Ezzel nemcsak elméleti módon kívántunk hozzájárulni a részvételi szociolingvisztikáról kialakuló közös tudáshoz, hanem a konferencia szereplőinek – nyelvész és nem nyelvész beszélőknek – a tudásmegosztás linearitását átrajzoló aktív és dialogikus részvételével is.

Where are the boundaries of research?

World Café on Participatory Sociolinguistics

Abstract. Sociolinguistics has a special interest in marginalised linguistic groups. Participatory sociolinguistics approaches undertake the dialogical reinterpretation of boundaries. Research on these groups is hardly conceivable without crossing boundaries, especially when it concerns speakers with limited or no capacity to maintain autonomous (academic) institutions. Crossing the boundary means leaving behind all that is taken for granted and normative. But the recognition of these self-evident and normative features also marks out, that is, creates, the boundaries that we are attempting to cross. The experiment is as much about us, the researchers, as it is about the people we research. And it is as much about the research as it is about what and how we research. However, such a discursive understanding of boundaries is not in itself dialogical; it requires not only the researcher and their research to cross boundaries, but also the speakers who are addressed as members of marginalised groups, and with them the way we talk to each other. Participation, understood as the widest possible involvement and engagement of the stakeholders in the research process, is still rarely practised in sociolinguistics research

workshops, despite its social scientific grounding and its long tradition in many areas of sociolinguistics. The world café organised at the 21st Hungarian Sociolinguistic Conference was intended to discuss the sociolinguistic validation of a participatory approach. In doing so, we wanted to contribute not only theoretically to the emerging common knowledge on participatory sociolinguistics, but also through the active and dialogical participation of the conference attendees – linguists and non-linguists speakers – in an attempt to reshape the linearity of knowledge sharing.

Benő Attila

Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében

A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai

1. Bevezetés

Ismert, hogy jelenleg a magyar nyelv különleges helyzetben van a Kárpát-medencében: Trianon következményeként a korábbi, államilag egységes nyelvterület szétagolódott, nyolc különböző ország részévé válva. Ennek következtében sajátos helyzetű regionális anyanyelvi közösségek jöttek létre, kb. hárommillió magyar anyanyelvű hat ország területén kisebbségi helyzetbe került anélkül, hogy a szülőföldjét elhagyta volna, és ezáltal a helyi közösségek különböző kulturális és nyelvpolitikai kontextusokba kényszerültek, etnikai konfliktusok keresztúzába találva magukat. E szétagolódás és elszigetelődés az állami hovatartozás szerint némileg eltérő változási folyamatokat eredményezett. Az elmúlt száz év folyamán szociolingvisztikai szempontból nagyon komplex két- és többnyelvűségi helyzetek alakultak ki, amelyeket további sajátos, változási folyamatban levő szociolektusok és regiszterek tettek sokszínűvé, összetetté, és ez sajátos regionális köznyelvek kialakulásához vezetett. E nyelvi komplexitás tudományos vizsgálata számos elméleti, módszertani kérdést vet föl.

Előadásomban a külső régiók magyar nyelvváltozatainak eddigi kutatásáról szándékozom összegző képet nyújtani az elmúlt két évtized perspektívájában kizárólag a nyelvi határtalanításnak nevezett kutatási szempontrendszer alapján, majd a vonatkozó kutatások fogadtatásáról, tanulságairól, illetve a további kutatási feladatokat ismertetem a kevésbé vizsgált jelenségek szempontjából.

2. A nyelvészeti határtalanítás és a külső régiók magyar nyelvváltozatainak kutatása

A 1989-es évvel fémjelzett rendszerváltás előtt a magyar nyelvszemlélet erőteljes mértékben Magyarország-centrikus volt, és ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy a külső régiók beszélőinek nyelvi állománya kimaradt a nyelv leírásából, a szókészlet számbavételéből és kodifikálásából. Ilyen módon pedig szinte minden, magyarországi köznyelvtől eltérő grammatikai vagy lexikai jelenség deviánsnak,

helytelennek minősült. Különösen a közvetlen kontaktusjelenségek és azok a népnyelvi sajátosságok, amelyek már a regionális köznyelvi használatban is természetesekek. Ez utóbbira példaként szolgálhat az erdélyi *jösztök* (a *jöttek* megfelelőjeként), a *kap* 'talál' vagy *jól fog* 'jól jön' értelemben (Péntek, 2001, 56. o.). Nem ritkán a helyi nyelvművelők is megbélyegezték, határozottan helytelennek minősítették az olyan beszélt nyelvi sajátosságokat, amelyek eltértek a magyarországi szokványos standardtól (l. például, Gálffy–Murádin, 1975). Ez a kirekesztő normatudat erőteljes volt a rendszerváltás előtt, de a későbbiekben is meg-megjelent.

Ebből a Magyarország-centrikus nyelvszemléletből hozta magával a korábbi évtizedekben az egyetlen nyelvközpontú, egynormájú elgondolás erőteljes dominanciáját, az exonormatív viszonyulást (Huber, 2020, 17. o.), amely nem hajlandó elfogadni, hogy a magyar standardnak több változata van a Kárpát-medencében, és hogy a külső régiók regionális színezetű magyar standardjai némileg önállóak, nem romlottak, korcsosultak a magyarországi köznyelv viszonylatában, és a nyelvünk többközpontúsága tényként kezelendő (Lanstyák, 1996, Cserniczkó–Kontra, 2018), még akkor is ha a nyelvközpontok között státusbeli különbségek vannak, és a külső régiók nyelvközpontjai másodlagosnak, nemdominánsnak tekinthetők (Huber, 2022, 20. o., l. még Muhr, 2012). A nyelvféltés és a standard nyelvfunkció vélt homogenitásának megbomlását vizionáló aggodalom torzítja a tényleges nyelvi helyzet meglátását. Jól mutatja ezt a viszonyulást a *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* c. kötet némely, a hagyományos szemléletet érvényesítő tanulmánya (Kontra–Saly, 1998). Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kellene megértenünk és elfogadnunk, hogy az eltérő állami hovatartozás és az ezzel együtt járó sajátos kulturális miliő, a sajátos közigazgatási, politikai intézmény- és fogalmi rendszer némileg eltérő köznyelvi változatokat teremt a külső régiókban. A nyelv vonatkozásában is érvényes az a felismerés, hogy a múlt szerves folytatásként mindaz, ami van, szükségszerűen van, és minden nyelvi ténynek a léte funkcionálisan indokolt egy konkrét megnyilatkozás tekintetében, vagyis a beszélő felől nézve nincsenek „fölösleges”, funkcióvesztett nyelvi elemek vagy kifejezésmódok. Ezt nem veszi figyelembe a nyelvközösség egészére kiterjesztett előíró (preskriptív) szemlélet, hogyha nem a beszédtevénytől indul ki, hanem azokból az elvárásokból, amelyek a standard nyelvhasználathoz kapcsolódnak, és amelyek a standardista ideológia folytán könnyen nyelvi babonává válhatnak, amint ezt meggyőző módon szemléltette annak idején Szepesy Gyula a nyelvi babonák kialakulását, terjedését elemezve (Szepesy, 1986).

Hogyha a nyelv regionális, szociális és stílusváltozatainak, regisztereinek kialakulása szükségszerű, akkor az egyes nyelvváltozatok sokszínűsége, heterogenitása, „egyveleges” természete is magától értetődő. Hogyha nem az általánosítással, absztrahálással létrehozott nyelvben és nyelvváltozatokban gondolkodunk, hanem a konkrét szociális helyzetben, kultúrában élő beszélő(k)ben, akkor természetes és

szükségszerű a nyelvi másság, és ebben a látásmódban a nyelvi intolerancia és diszkrimináció mértéke is jobban tudatosodik. A beszélő nyelvi repertoárja¹ ugyanis a nyelvi szocializáció folyamatában érvényesülő verbális hatásokkal magyarázható, és így ezek a jellegzetességek is szükségszerűek. A nyelvi különbségesség jobb megértését és a nyelvi jelenségek reálisabb leírását szolgálná a beszélő perspektívájának és nyelvi repertoárjának megértése, az egyénekhez és csoportokhoz kötődő szocializációs és identifikációs szempontok érvényesítése. Tehát elfogadóbb, befogadóbb nyelvszemléletre van szükség a nyelvi sokszínűség értelmezésekor. Ehhez pedig nem az állami hovatartozás alapján kellene tekintetnünk az egyes régiók nyelvhasználatára, hanem a Kárpát-medencei magyar nyelvi közösségekben kellene gondolkoznunk, természetesnek tekintve a nyelvi variabilitást és heterogenitást, a nyelv nagyfokú belső komplexitását.

A regionális nyelvváltozatokkal szembeni intolerancia, a külső régiók nyelvhasználati sajátosságaihoz kapcsolódó negatív attitűd részben azzal magyarázható, hogy korábban a nehezen átjárható államhatárok miatt nem is igazán voltak ismeretek a Magyarországgal szomszédos régiók nyelvváltozatai. Ekkor a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség szétszakítottasága, elzártsága volt a jellemző, egy olyan helyzet, amikor a határokon átívelő emberi és szakmai kapcsolatok többnyire szórványosak és rendszertelenek voltak.

Elmondható, hogy 1989 előtt a külső régiók nyelvhasználati sajátosságairól leginkább a *dialektológiai* (Arany, 1944; Márton, 1962; Imre, 1971; Penavin, 1972; Vámszer, 1972; Vöő, 1975; Gálffy-Márton, 1987) és *kontaktológiai* kutatásokból (Márton, 1972; Márton-Péntek-Vöő, 1977; Zsemlyei, 1979) lehetett értesülni.

A rendszerváltás közvetlenül megelőző és főleg az azt követő években a magyar szociolingvisztikai jellegű kutatások terjedésével a figyelem fokozatosan a Magyarországgal szomszédos nyelvterületekre (is) irányult. Ebben meghatározó szerepe volt az MTA Nyelvtudomány Intézet Élőnyelvi Osztályának, személy szerint Kontra Miklósnak, aki az Élőnyelvi Konferencia-sorozat elindításával, majd pedig az 1995/1996-os RSS-kutatás megszervezésével és az ehhez kapcsolódó könyvsorozat megjelentetésével lehetőséget biztosított az elmélyült és sokoldalú megközelítést alkalmazó monográfiák születésére. Ezek a szakkönyvek az egyes külső régiók nyelvváltozatainak szociolingvisztikai helyzetét elemzik gazdag szempontrendszer alapján (Csernicskó, 1998; Göncz, 1999; Lanstyák, 2000; Szépfalusi-Vörös-Bereg-szászi-Kontra, 2012; Fancsaly-Gúti-Kontra et al, 2016; Péntek-Benő, 2020). Ugyancsak Kontra Miklóshoz és munkatársainak személyéhez kötődik az Élőnyelvi Konferencia-sorozat elindítása, amelyen kezdettől a külső régiók kutatói is előadásokat tartottak. Ez a szervezési keret lehetővé tette a határokat meghaladó szak-

---

¹ A nyelvi repertoár fogalmával kapcsolatban l. Gal, 1987; Bartha, 1998, 16. o.; Márku, 2013, 21. o.

mai együttműködést, és ezt az is jelzi, hogy a konferenciasorozatnak minden második alkalommal valamelyik külső régió biztosított helyszínt. Ilyenkor a rendezvény szervezői rendszerint a Termini Kutatóhálózat munkatársai voltak.² A konferenciasorozat a magyar szociolingvisztika fórumává nőtte ki magát, és a magyarországi, valamint „külhoni” kötetei szintén hozzájárultak a nyelvszemlélet háttértalanításához.³

A külső régiók nyelvváltozatainak összehangolt kutatása szempontjából meghatározónak bizonyult, hogy 2001-ben az MTA támogatásával létrejöttek a határon túli nyelvterületek nyelvészeti kutatóállomásai: a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Hodinka Antal Intézet Beregszászon, valamint egy-egy kutatócsoport Vajdaságból, Szlovéniából, Horvátországból. Később jött létre az Imre Samu Nyelvi Intézet Alsóőrött és Mariborban (2007), a Verbi Nyelvi Kutatóműhely Szabadkán (2013) és a Glotta Nyelvi Intézet Eszéken (2015).⁴ A nyelvészeti kutatóhálózat egyedülinek mondható a Kárpát-medencében a humán- és társadalomtudományok területén. 2013-ban a korábbi intézményes együttműködést elősegítő szervezatként megalakult a Termini Egyesület. A *terminus*, *termini* határvonal jelentésű szó alkalmazásával jelzi a nyelvészeti kutatóhálózat, hogy az államhatárokat meghaladó szemlélet kíván érvényesíteni, és ugyanakkor a terminusok vizsgálatát is feladatának tekinti a terminológia, lexikográfiai munkálatok keretében (Benő–Péntek szerk., 2011, 9. o.). A hálózat intézményes együttműködése kiterjedt az MTA Nyelv-tudományi Intézetére (amelyhez 2007 óta együttműködési szerződés is fűzi), valamint a magyarországi nyelvészeti tanszékekre és műhelyekre. Jelzésértékűnek tekinthető, hogy a Termini Egyesületnek a határon túli nyelvészeken kívül olyan elismert magyarországi tagjai is vannak, akiket foglalkoztat és korábban is foglalkoztatott a magyar nyelvi közösség helyzete a szomszédos államokban.

A nyelvészeti kutatóhálózatot alkotó irodák az önálló kutatásaik mellett kezdetől összehangolt kutatásokban is rész vettek, és ezek eredményei országtanulmányok, regionális adattárak formájában nyilvánosan is elérhetők. Ilyen volt a nyelvi jogi helyzet vizsgálata a Magyarországgal szomszédos államokban a nyelvpolitikák,

² Az Élőnyelvi Konferenciák helyszínei időrendi sorrendben: 1. Budapest (1988), 2. Újvidék (1989), 3. Budapest (1990), 4. Kolozsvár (1991), 5. Nyitra (1992), 6. Budapest (1993), 7. Nagymegyer (1994), 8. Ungvár (1995), 9. Szeged (1996), 10. Bécs (1998), 11. Újvidék (2000), 12. Nyíregyháza (2002), 13. Kolozsvár (2004), 14. Bük (2006), 15. Párkány (2008), 16. Beregszász (2010), 17. Szeged (2012), 18. Nyitra (2014), Marosvásárhely (2016), Budapest (2018), Beregszász (2021 – online konferencia).

³ A konferenciasorozat 2010-ig megjelent köteteinek bibliográfiai adatai megtekinthetők a következő honlapon: URL 1. További kötetek: Kontra–Németh–Sinkovics szerk., 2013, Kozmács–Vancsó, 2016, Heltai–Oszkó szerk., 2018.

⁴ A nyelvi irodák közös és régióspecifikus kutatási programjait a Magyar Tudományos Akadémia és az Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogramja (Domus Hungarica) és a Bethlen Gábor Alap támogatja.

nyelvi ideológiák kontextusában – magyar és német nyelven (Nádor–Szarka szerk., 2002, Glatz szerk., 2003), angol nyelvű összegző tanulmányok megjelentetése a kisebbségi magyar nyelvváltozatokról (nagyreszt az RSS-kutatás alapján) (Fenyvesi szerk., 2005). Szintén a magyar nyelvközösségek Kárpát-medencei helyzetének a nemzetközi szakirodalomban való tematizálását szolgálták további angol nyelvű kötetekben publikált tanulmányok (Tánczos–Peti eds., 2012, Sloboda–Laihonen–Zabrodszka eds.; 2016, Vančo–Muhr–Kozmács–Huber eds., 2020). Ide sorolandók az angol nyelvű szakfolyóiratokban közölt, a külső régiók nyelvi-jogi helyzetét elemző publikációk is (Langman–Lanstyák, 2000; Simon–Kontra, 2000; Kontra, 2001; Csenicskó–Fenyvesi, 2000; Csernicskó–Ferenc, 2014). A különböző régiók vonatkozásában a kisebbségi oktatás megoldandó problémáiról, időszerű kérdéseiről, a tannyelvválasztás folyamatairól olvashatunk hiteles elemzéseket több kötetben (Bartha–Nádor–Péntek szerk., 2011; Kontra, 2005).⁵ A határon túli szaknyelvi problémákról szólnak, terminológiai, terminológiatervezési kérdéseket taglalnak a tematikus kötetekben közölt tanulmányok (Fóris–Bölcskei, 2019; Tamás–Szoták 2021). Névtani, névpolitikai kutatások eredményeit bemutató konferenciakötetekben szintén megjelentek a szomszédos nyelvi régiókat, nyelvi hatásokat, a „határtalan névföldrajzot” elemző írások (Vörös, 2011, 2015, 2017, 2019; Farkas–Slíz szerk., 2020). Ezenkívül más jellegű konferenciakötetekben is jelentek meg tanulmányok a határon túli magyar beszélők szociolingvisztikai helyzetéről, többnyelvűségi kontextusáról (Horváth–Tódor, szerk. 2011; Benő–Fazakas–Zsemlyei szerk., 2015).

Szintén a kutatóhálózat közös vállalkozásának tekinthető a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) kiegészítése a külső régiókból származó sajtónyelvi, szépirodalmi, tudományos, hivatalos és személyes jellegű szövegekkel, mivel 2003 előtt a korpusz kizárólag Magyarországon keletkezett szövegeket tartalmazott. A nyelvi kutatóhálózat munkatársainak együttműködésével Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz című projekt keretében az MNSZ korpusza mintegy 23 millió szövegszóval bővült (URL 2), és ezáltal az adatbázis valóban magyarrá és nemzetivé vált.

Ugyancsak a nyelvi irodák összehangolt tevékenységének eredményeként a Microsoft Office termékcsomagban használatos Windows Word helyesírás ellenőrzője kiegészült határon túli magyar nyelvi anyaggal. A MorphoLogic Kft-vel együttműködve, a hálózat munkatársai lehetővé tették, hogy a helyesírási ellenőrzés alapjául szolgáló szótár bővült határon túli személy-, földrajz- és intézménynevekkel, elsődlegesen olyan elemekkel, amelyek részei az adott nyelvtérület köznyelvének (M. Pintér, 2007, 178. o.). Erre a szótári bővítésre azért is szükség volt, mert korábban a Word helyesírás-ellenőrző piros aláhúzással jelölt hibás alakként olyan településneveket, mint pl. *Sepsiszentgyörgy* vagy *Huszt*.

---

⁵ Az erdélyi oktatási helyzetről külön kötet jelent meg a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványsorozatában (Bálint – Péntek szerk., 2009).

Végsősoron a Kárpát-medencei magyar nyelvközösségekben való gondolkodást alkalmazza a *nyelvi határtalanításnak, szóhatártalanításnak* nevezett nyelvészeti program, amely célul tűzte ki, hogy a mai magyar nyelvet bemutató lexikológiai, lexikográfiai, korpusznyelvészeti vagy grammatikai munkálatokban jelenjenek meg a magyar nyelv külső régióbeli változatai is, azaz a magyar nyelv leírása ne korlátozódjék kizárólag a magyarországi nyelvhasználatra (Péntek, 2004; Kolláth, 2005a, 2005b; Lanstyák, 2006a, 2006b). Tágabb értelemben a nyelvi határtalanítás „az 1920-ban meghúzott trianoni határok szellemi, nyelvi, lelki meghaladásának programja” (Tolcsvai, 2017, 150. o.). E közös kutatási program eredményeként eddig három magyar szótár gazdagodott szavakkal, szókapcsolatokkal, alakváltozatokkal, jelentésekkel, mind a hét külső régióból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék). Ezt a regisztráló tevékenységet jelezte az Osiris Helyesírás szótári része (Laczkó–Mártonfi, 2004), amelybe főként hely- és intézménynevek épülte be. Majd ezt követte a Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett Osiris Idegen szavak szótára (Tolcsvai, 2007), amelybe integrálódtak a határon túli idegen szavak vagy közmagyar idegen eredetű szavak külső régióbeli jelentései. Végül az Eöry Vilma főszerkesztésével készült Értelmező szótár + -ba épültek be határon túli szó szavak, szinonimák, sajátos szójelentések (Eöry 2007). Ezek egyfajta úttörő előzménye volt a Pusztay Ferenc által szerkesztett Értelmező kéziszótár második kiadása (ÉKSz.²), amely elsőként jelenített meg erdélyi, felvidéki és kárpátaljai regionális köznyelvi szavakat és jelentéseket egy ilyen szótár-típusban.⁶

Ezekre az eredményekre is alapozva, létrejöhetett a nyelvi határtalanítás egyik legfontosabb eredménye: a Nyelvtudományi Kutatóközpont holnapján működtetett *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis*. (URL 3) A külső régiók általánosan elterjedt, közismert lexikai egységeit komplex módon bemutató lexikográfiai adattár egyben a legnagyobb magyar nyelvi kontaktológiai adatbázis. Az adattár a lexikográfiai vizsgálatok mellett különböző nyelvészeti kutatásokban használható: a szociolingvisztikai, fordításelméleti, pragmatikai, grammatikai kutatások számára egyaránt értékes adatokat szolgáltat a mai magyar nyelvi folyamatokról. A nyelvészeti kutatásokon kívül az adatbázis régióspecifikus közéleti megnyilatkozásokat tartalmazó adataival segítheti a néprajzi, antropológiai, szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatokat. A nyolc országban szerkesztett lexikográfiai adattár⁷ új, többdimenziós (dialektális, regiszterbeli, időbeliségi, stílusbeli és érzelmi viszonyulásra utaló) stílusminősítéseket alkalmazó szótár. Ennek

⁶ Az ÉKSz.² a három régióból összesen 273 szót épített be az anyagába, a Helyesírási szótár összesen 739 szót a hat külső régióból, az Idegen szavak szótára 1501 címszót, az Értelmező szótár + pedig 55 címszót, 115 jelentést és 850 szinonimát (M. Pintér, 2017, 166. o.)

⁷ A szótár jelenlegi szerkesztői: Benő Attila (Erdély), Lanstyák István, M. Pintér Tibor, P. Márkus Katalin (Felvidék), Lehocki-Samardžić Anna (Horvátország), Márku Anita (Kárpátalja), Kolláth Anna

köszönhetően az adatok vizsgálata könnyebben hasznosítható a stíluskutatásban. A többfelhasználós platform alapja egy relációs adatbázis, amelyhez a bemeneti (szerkesztőfelület) és a kimeneti (lekérdezőfelület) oldalt egy PHP-nyelven írt többfunkciós felület biztosítja. Ez egy olyan komplex technológiai megoldás, amelyet a mai lexikográfiában már széles körben alkalmaznak, a Termini-szótár készítésének kezdeti szakaszában azonban még újdonság volt (Benő et al, 2021, 380. o.).

A más nyelvből származó szavak esetében a szótár jelzi a közvetlen átdó nyelvet, a közvetett átdó nyelvet és az indító nyelvet is, és mindezt külön-külön az egyes régiók vonatkozásában, és így részletes képet kapunk a több nyelvet érintő kontaktusjelenségekről, amint ezt az alábbi szócikk szemlélteti:

blokk [Mv blok, de: blokok v. blokkok stb.] (fn) ~ok, ~ot, ~ja

1. (Ép) **Er** (ált) (közh) (köz), **Fv** (ált) (közh) (köz), **Va** (ált) (közh) (köz), **Ka** (ált) (közh) (köz), **Hv** (ált) (közh) (köz), **Mv** (ált) (közh) (köz), **Öv** (ált) (közh) (köz) (ritk) (lakótelepi) panelház; tömbház ♣ **Er** Kérdezném a Goscomtól: Ha tudják, hogy a Gyermek sétány 1-es blokk lakóinak fele sem tud fizetni, miért fűtenek olyan nagyon április végén is (pl. ápr. 29-én)? (www.szh.ro)

Forrás: <http://www.seredonline.sk/clanky/prehľad-zateplonych-cinziakov-v-seredi/>

2. (Ker) **Ka** (ált) (közh) (köz) karton (cigaretta) ♣ **Ka** Tele van izgalommal, szorongással: vajon a vámosok nem találják-e meg nála a két blokk cigarettát... (Beregi Hírlap 1995. 8. szám, 3. lap.) ♣ **Ka** Mikor még az elején volt a cigicsempészés mondom, nem vesz egy blokk cigit? Azt mondja, blokk? Most már értik ezt is (f.n.)
3. (Ép) **Va** (ált) (közh) (köz), **Ka** (ált) (közh) (köz), **Hv** (ált) (közh) (köz), **Hu** (ált) (szak) (köz) agyagból égetett üreges építőelem ♡ ▪ **Va** Ha blokkból építkeztél, azt fel nem fűtöd rendszeren.

Forrás: <https://nadgradnja.files.wordpress.com/>

4. (Nyomda) **Va** (ált) (közh) (köz), **Hv** (ált) (közh) (köz) rajztömb; jegyzettömb ♣ **Va** A másodikosoknak rajzóra zsírkrétát, vízfestéket és két darab 3-as blokkot kell beszerezniük. (f.n.) ♡ ▪ **Hv** Nem emlékszem a nevére, de beírtam a blokkomba. (ht-kutatás)

Forrás: <https://encrypted-tbno.gstatic.com/>

5. (Pol) **Er** (ált) (közh) (köz) (új), **Ka** (isk) (közh) (köz), **Hv** (ált) (közh) (köz), **Hu** (ált) (sajtó) (köz) politikai pártok választási tömörülése ♠ **Er** *A független demokratákkal, valamint a legerősebb horvát párttal - a Horvát Parasztpárttal - a demokraták közös blokkot alakítottak, hogy felvegyék a versenyt a radikálisok vezette uralkodó koalícióval.* (<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro>)

[ném Block 'tömb, cölöp' < mittelniederdeutsch blok],

[rom bloc 1. 'tömb', 2. 'tömbház' < fr/ném bloc 'tömb' | Block 'háztömb'],

[or/ukr блок 'ua'],

[szln blok (fn-m) 'ua' < német Block (fn-m) 'tömb, háztömb'],

[hrv blok (fn-m) 'ua' < ang block (fn) 'ua' < fr bloc (fn-m) 'ua'],

[szlk blok 'ua' < német Block 'tömb, cölöp' < ófn bloh 'fatörzs'],

[szrb blok 'ua' < fr bloc 'tömb']

Nagyszámú, főleg élőnyelvi példamondatot, szövegrészletet tartalmazó korpuszával a szótár lehetővé teszi a határon túli szavak tágabb nyelvi kontextusban, szerkezeti beágyazottságában való vizsgálatát. Az egyes szócikkekben régiónkénti bontásban megjelenített példamondatoknak nemcsak az a rendeltetésük, hogy szemléltessék a szó jelentésének mondatban való megjelenését, hanem a címszó tényleges használatának minél több példával való dokumentálása is. Fontos jelezni, hogy a szótár nemcsak regionális köznyelvi szinten használt közvetlen és közvetett kölcsönszavakat tartalmaz, hanem megőrzött régiségeket és önálló szóalkotásokat is. Ilyen megőrzött régiségként adatozza a szótár, például a következő, jelenleg is több régióban használatos, mai írott nyelvi szövegeken is használatos lexikai egységeket: *altiszt* 'tiszthelyettes', *hajtási jogosítvány* 'vezetői jogosítvány', *kihágás* 'szabálysértés', *születési bizonyítvány* 'születési anyakönyvi kivonat'. A megőrzött régiségnek tekinthető szavak és kifejezések jelentős része olyan lexikai elem, amely az 1950-es évekig a magyar nyelvterület egészén köznyelvi, normatív jellegű volt (Benő-Lanstyák, 2019; Benő-Lanstyák-Juhász, 2020, 156. o.). Ugyanakkor elmondható, hogy a közhasználatú lexikális elemek mellett az adatbázis regionális köznyelvi, valamint népnyelvi szavakat is tartalmaz. Mivel ezek a szótározott nyelvi formák nem kötődnek kizárólag bizonyos tájnyelvhez, társadalmi dialektushoz vagy regiszterhez, a szótár a mai nyelv általános szótárának tekinthető.

Az utóbbi évek fejlesztéseinek köszönhetően a szótár multimediális adattárrá vált azáltal, hogy az egyes szójelentésekhez illusztratív képek és hanganyagok megjelenítése is lehetővé vált.⁸ Kiemelendő az adatbázis interaktív és felhasználóbarát jellege, amely egyrészt abban mutatkozik meg, hogy változatos keresési módokat biztosít a hangalak és a jelentés szempontjából, és ugyanakkor biztosítja, hogy a felhasználók megjegyzéseket, javaslatokat fűzzenek a szócikkekhez, jelezve az felhasználó igényeket. A szótár adatbázis jellegét jelzi az a sajátossága, hogy az adatok további kódolását, valamint kimutatások, statisztikák készítését, szólisták generálását is lehetővé teszi.

Mindez arra utal, hogy a Termini-szótár sok tekintetben egyedülálló a magyar lexicográfia területén, és így nem meglepő, hogy a szótár szerkesztési elveinek, sajátosságainak és hasznosíthatóságának bemutatásáról több tanulmány született (Lanstyák–Benő–Juhász, 2010; M. Pintér, 2017; Benő–Lanstyák–Juhász, 2020; Benő et al., 2021), és ugyanakkor több tucatnyi publikált tanulmány hasznosította a szótár adatait. (A vonatkozó cikkek egy részének bibliográfiai adatai megtekinthetők a szótár leírásánál, A szóhatártalanítás története címszó alatt. URL 4) Gyakorlati haszna mellett a szótárnak szimbolikus funkciója is van: jelzi, hogy a államhatárok által szabdalta magyar nyelvterület beszélőinek sokszínű magyar nyelvváltozatai összetartoznak, és vizsgálatainkat nem szabhatjuk államhatárokhhoz, valamint azt, hogy szemléletünket is határtalanítani kell, nemcsak az elvek szintjén, hanem a konkrét nyelvi jelenségek vizsgálatában is, a Kárpát-medencei magyar nyelvben gondolkozva. Ugyanakkor a szótár gyakorlata arról tanúskodik, hogy a legitimálás nem tévesztendő össze a kodifikálással. A legitimálás szótári rögzítéssel csupán elismeri azt a nyelvi formát, ami ténylegesen létezik a nyelvhasználatban, és ezáltal nem kodifikálja, nem „emeli be” szükségszerűen a standard nyelvváltozati formák sorába (Lanstyák–Benő–Juhász, 2010, 56–58. o.).

A kutatóhálózat első tíz évének legfontosabb kutatási eredményeit összegző kötet 2011-ben jelent meg (Benő–Péntek szerk. 2011), és ez a kiadvány a továbblépés lehetőségeit is számba veszi, a kevésbé vizsgált kutatási témák terveit is vázolja. Megemlítendő, hogy a nyelvi irodák munkatársai közös projektjeiket, a határtalanítással kapcsolatos kutatásokat is beleértve, valamint ahhoz kapcsolódó eredményeket kongresszusok, konferenciák önálló szekciójában is bemutatták, és ezekből tematikus publikációk is születtek a konferenciakiadványokban (Maticsák et al. szerk., 2007; Szoták–Vargha szerk., 2013; Benő et al. szerk., 2017).

A határtalanítás programjának érvényesítése, a szakmai diskurzusokban való megjelenítése számos tanulsággal szolgál. Az egyértelmű elismerések és biztatások mellett a szakmai párbeszédben félreértések és értetlenkedések is megjelentek. Volt, aki úgy értelmezte a szóhatártalanítást, hogy román, szlovák, ukrán szavak

---

⁸ A szótár jelenleg több mint 800 illusztratív képet tartalmaz.

százai, ezrei kerültek a magyar szótárakba.⁹ Péntek János válaszelevelében világosan jelzi, hogy a szóhatártalanítás nem ezt jelenti: „(...) az a program, amelyet a határon túli kutatóállomások dolgoztak ki, és amelyet előbb „detrianonizálás”-nak neveztek, utóbb „határtalanítás”-nak, azt tűzte ki célul, hogy saját szakmai eszközeivel megteremtse a lehetőségét a magyar sztenderd nyelvváltozat, a főváltozat közössé tételére. Hogy közmagyarrá tegye azt, ami még most inkább csak „közmagyarországi”. (URL 6)

A szóhatártalanítás tekintetében visszalépésként könyvelhető el, hogy a szótári anyagok tekintetében „visszahatárosítás” is történt: a *Magyar értelmező kéziszótár* anyagát újraértékelve, a diákságnak szánt változatából (Pusztai főszerk., 2008) minden, a külső régió nyelvhasználatát reprezentáló szót kiiktattak, amely az *Magyar Értelmező kéziszótár* 2. kiadásában szerepelt (Lanstyák, 2009, 25–26. o.).

Mindez a nyelvállomány határainak a meghatározását érinti, és számos kérdést vet fel. Honnan tudjuk, hogy hol vannak a nyelv határai? A különböző gyakoriságot és elterjedtséget mutató, újabb keletű lexikai egységek vagy grammatikai, szemantikai jelenségek közül melyek azok, melyek már a nyelvünkhöz tartoznak, és melyek azok, melyek még nem? Eldönthető-e ez határozottan? Van-e joga valakinek ezt eldönteni? E probléma végső forrása az, hogy nyelvet olyan tárgyként konceptualizáljuk, amelynek egyértelmű határai vannak, pedig Humboldt óta tudjuk, hogy a nyelv nem kész, végleges termék, hanem állandó változási folyamat (Humboldt, 1836/1985). Hogyha a nyelvet változási folyamatként, dinamikus egyéni és kollektív mentális jelenségként gondoljuk el, és nem tárgyiasítjuk az absztrahálás késztetésével, jobban megérthetjük létmódját, és elemzéseinkben is közelebb kerülhetünk a tényleges nyelvhasználati valósághoz.

3. Szemléletbeli határtalanítás és kisebbségesítés

Az elmúlt száz évben a közgondolkodásba nagyon mélyen beleivódott a „határon túli” nyelvi közösségekhez az állami hovatarozás szerinti viszonyulás (nem is beszélve arról, hogy az 1989 előtti évtizedekben ez tabutéma volt Magyarországon). Romániai, szlovákiai vagy ukrainai magyarokról beszélünk, jóllehet a magyar anyanyelvi beszélők több mint 95%-a nem az adott állam területének egészén él, hanem az egykori Magyarországhoz tartozó nyelvterületeken, vagy annak bizonyos részén: Erdélyben, Dél-Szlovákia a határmenti régióiban, Kárpátalján.¹⁰ A

⁹ Ezt hallhattuk A Kossuth Rádió Édes Anyanyelvünk műsorában Balázs Gézától 2005. április 17-én. A műsor átíratá megtekinthető a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet honlapján: URL 5.

¹⁰ Romániában, például a magyar anyanyelvűek 99,1%-a a tágan (Partiummal és Bánsággal együtt) értelmezett Erdélyben él (Péntek–Benő, 2020, 59. o.), Szlovákiában a magyarok 98,9%-a 25 járásban él Dél-Szlovákiában (Gurgyík–Horváth–Kiss, 2010, 88. o.); az Ukrainában élő magyar nemzetiségűek 96,8%-a, a magyar anyanyelvűeknek pedig 98,2%-a egyetlen régióban él: Kárpátalja területén (Cserniczkó et al., 2021, 19. o.).

nyelvhasználat mindennapi valósága szempontjából a közvetlen környezet (az adott régió, kistáj, konkrét település) nyelvhasználati feltételei a meghatározóak, és nem az államterület egésze. Ilyen szempontból a magyarok az államterületen élő populáció egészéhez viszonyított részaránya kevésbé fontos. Romániában, például, a magyarok részaránya 6,1%, de Erdélyben 18,4%, és több mint fele a magyar anyanyelvűeknek (54%-uk) olyan településen él, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak (Péntek–Benő, 2020, 65. o.). Tehát az erdélyi magyarok esetében a gyakran hivatkozott 6% egy olyan állami szemléletet tükröz, amely a tényleges nyelvi környezet szempontjából elvonatkoztatás, és leginkább a politikai választások tekintetében van jelentősége. Ugyanakkor hozzájárul ahhoz, hogy a magyar anyanyelvűek nyelvi-jogi kérdéseit a kevésnek mutakozó arányuk alapján jelentéktelennek tekintsék az állam nyelvpolitikáját meghatározó többségi politikai erők. Tehát elhanyagolható a sokszínűség, a mellőzhető diverzitás (Péntek, 2015, 342. o.), és így érvényesül a *kisebbségesítésnek* nevezett magatartás.

A *kisebbségesítés* (ang. *minoritization*, fr. *minorization*) fogalma arra a folyamatra vonatkozik, „melynek során egyik vagy másik népcsoport, etnikum, beszélő-közösség strukturális helyzete a hatalomviszonyok szövevényében hátrányosan megváltozik” (G. Williamsre hivatkozva: Sorbán 2014, 19. o.). Ténylegesen egy olyan kognitív konstrukcióról és társadalmi gyakorlatról van szó, amely egy társadalmi csoportot alárendeltként láttat és fogadtat el (Py-Jeanneret, 1989; Armstrong, 2019, 139–141. o.). A kisebbségesítés mindig a szociális, nyelvi, kulturális másságot kifejező csoportokra irányul, és a folyamat maga idegenként, deviansként értelmezett állampolgárokat teremt. Természetesen a csoportok ilyen jellegű percepciója meghatározza a többség attitűdjét, a kisebbségi jogok kodifikációját, amely gyakran jogilag hátrányos helyzeteket szabályoz, „szentesít”. A kisebbségesítés érinti az adott csoporthoz tartozó egyének önértékelését, önbecsülését, és maga az alárendeltségi helyzet sérülékenyebbé teszi őket a diszkriminációs viszonyulások szempontjából (Armstrong, 2019, 145. o.).

A külső régiók magyarjai nemcsak az adott állam szempontjából kisebbségiesítődnek, hanem az anyaállam szempontjából is, hiszen maga a *kisebbség* megnevezés sem semleges, jóllehet ennek megfelelőit használják a nemzetközi jogban (ang. *minority*, fr. *minorite*), és így használatát nem lehet kiiktatni, és nem is szükséges (Kontra, 2019), de a terminus és a mögötte álló koncepció problematikus természetéről, az implikációkról beszélnünk kell. A megnevezés konnotációi ugyanis negatív értékűek: ami kicsi az gyenge, erőtlen, gyámolításra, vezetésre, gondoskodásra szorul (Péntek, 2015, 342. o.).¹¹ De nem is annyira pusztán a megnevezéssel van gond, hanem az azt kísérő kisebbségesítő magatartással, azzal, hogy bizonyos

---

¹¹ Ilyen diskurzusrelációban jogosan feltételezhető, hogy a kisebbségi helyzet a kisebbségi komplexus kialakulásának teremt kedvező feltételeket.

csoportok esetében a jogtalanságot, az alárendeltséget természetesnek tartják, hiszen ami kicsi, az nem számottevő, a hozzákapcsolódó problémák mellőzhetőek.

Ugyanakkor a kisebbségi magyarok mellett, hogy az adott országban, ahol élnek, másodlagos állampolgárokka válnak e kisebbitő és távolító mechanizmus miatt, az anyaország tekintetében is. Rendhagyó, nem prototipikus, „jelzős” másfajta magyarokká lesznek, sőt olykor a közgondolkodás számára a „határon túliak” láthatáron túliakká válnak, akikről némelykor könnyű megfélekedezni a „belviszályok” közepette. A nem-magyarországi magyarokkal kapcsolatos megközelítések ellentmondásosságát az is jelzi, hogy a nyelvészet területén a Magyarországgal szomszédos nyelvterületeken beszélt magyar nyelvnek nincs egységes megnevezése, és valamennyi alkalmazott megnevezés problematikus. Az *államnyelvi változat* terminus fogalmilag a nyelvváltozatok állami hovatartozását emeli ki, és így a nem hivatalos nyelv, nem államnyelv fogalmakat asszociálja. Ugyanakkor félreérthető a szószerkezet, hiszen ezek a magyar nyelvváltozatok rendszerint nem hivatalosak, nem államnyelvek. A *kétnyelvű (anyanyelv)változat, kontaktusváltozat* megnevezés szem elől téveszti, hogy a külső régiók nyelvi közösségei nem teljes mértékben kétnyelvűek, jóllehet az egynyelvűek beszédében is jelen vannak a kontaktusjelenségek. A *kisebbségi (nyelv)változat* viszonyfogalomként utal az adott regionális nyelvváltozatra, a többség viszonylatában láttatja, és ezáltal könnyen érvényesülhet a „kisebbségesség” szemléletmódja. A *határon túli nyelvváltozat* terminus magyarországi perspektívát érvényesít, és az államhatárok elválasztó szerepét helyezi előtérbe.

Maga a nemzetállam eszméje, melyet Romániában az érvényes alkotmány is rögzíti, homogén populációt feltételez, amelynek nyilvánvalóan ellentmond az állampolgárok etnikai és nyelvi sokszínűsége. Ebből a szempontból a másság nemkívánatos, zavaró, valamiképpen megszüntetendő, mert nem illeszkedik a „tisza” egyneműségbe. Ezért is a kisebbséghez való viszonyulás ellentmondásos, de ez az ellentmondás már annyira megszokottá vált, hogy szinte fel sem tűnik: egyrészt a kisebbségi csoport tagjai is az adott ország állampolgárai (és ilyenként jogi egyenlőség illeti őket), másrészt a gyakorlatban következmény nélkül stigmatizálhatók, diszkriminálhatók. Az államalkotó többség közéleti diskurzusaiban megjelenő nyelvi ideológiák nagyjából ezt a kisebbségesség szemléletet támogatják: a *lingvicismus*, melynek fogalmi keretében a nyelvi alapú diszkrimináció természetesként, problémamentesként jelenik meg, a nyelvi *homogenizmus* azáltal, hogy a nyelvi sokféleség negatívnak tekinti, és így megváltoztatandó jelenségként értékeli a *monolingvizmus*, az egyetlen hivatalos nyelv rögeszméjével a *nyelvi etatizmus*, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy az államhatárok egybeesnek az

etnikai és nyelvi határokkal (vagy legalábbis így kellene legyen).¹² Ilyenként a társadalmi gyakorlatban érvényesülő kisebbségésítés a gyakorlatban jelentéktelenítést és marginalizációt eredményez.

A kisebbségésítés (ang. *minoritization*) ellenébe ható cselekvéssor a *kisebbségtelenítés* (ang. *de-minoritization*), amely a fentebb vázolt negatív attitűdök megváltoztatását, enyhítését kívánja megvalósítani. Ez azonban olyan nyelvi tervezési, nyelvpolitikai feladatot jelent, amely egy adott kisebbségésített, azaz diszkriminált nyelv és a nyelvi közösség hátrányos helyzetének megváltoztatását célozza, és ilyenként nyelvpolitikai, mentalitásbeli és a közéleti diskurzusok megváltoztatására irányul (Lee, 2008, 151. o.). A határtalanítás a közösség belső szemléletváltásának hosszútávú stratégiai feladatákként összekapcsolható a kisebbségtelenítéssel.

4. Nyelvváltozatok az intolerancia mindennapiságában

A határtalanítás akadályai között tarthatjuk számon azt a magatartást, amely egy egységesnek, homogénnek és véglegesnek képzelt standard nyelvváltozat alapján elítélendőnek, helytelennek tart minden olyan nyelvi formát, amely különbözik a megszokott köznyelvi szóalaktól. Mivel a külső régiók nyelvváltozataiban nagyobb mértékben érvényesül a nyelvjárási háttér, némelykor a dialektusok ellentmondásos megítélése látszik kivetülni rájuk.

A nyelvjárásokkal kapcsolatos értékelési zavart több tanulmány jelezte. Az olyan megnyilatkozások jellemzik az attitűdbeli ellentmondást, mint az alábbiak:

„*Nekem nagyon tetszenek a különböző nyelvjárások. Persze van olyan típusa, ami érthetetlen és irritáló, de szeretem.*”

„*Nagyon szeretem, ha valaki nyelvjárásban beszél, sokat röhögök rajta.*” (Herbák, 2014, 15–16. o.)

Itt az ellentmondásos viszonyulás abban mutatkozik meg, hogy az adatközlők a nyelvjárásokat egyszerre tartják tetszőnek és irritálónak, értékelendőnek és kinevethetőnek. Ez a stigmatizáltság a határon túli beszélőre is kivetül, akinek megnyilatkozásában a nyelvjárásiasság mellett a kétnyelvűség sajátosságai is megjelenhetnek. A nyelvi intolerancia, a nyelvi másság megőrzése mindennapi gyakorlat, jóllehet a vernakuláris nyelvváltozatban használatos nyelvi formák a beszélő számára természetesesek, és egyenértékűek más nyelvváltozatokban használt szinonim megnevezésekkel, amint az alábbi internetes hozzászólás jelzi:

„*Kockafej! A ler az ler, és nem sütő, csak azért, mert mind magyarok vagyunk!*

A fehér az vörös, a vörös az lila, és ez mind ugyanaz a nyelv, és hagyma. Nálunk a tészta laska, a süti a tészta! És soha nem főzünk babot, csak paszulyt vagy fuszulykát!” (URL 7)

¹² A nyelvi ideológiák rendszerezésével kapcsolatban l. Lanstyák, 2015.

Az internetes megjegyzést megfogalmazó egyenértékűnek tartja a saját regionális nyelvváltozatában használatos, az adott nyelvterületen általánosan elterjedt szavakat a magyarországi köznyelvi párjukkal, sőt szerinte az eltérések nem veszélyeztetik a nyelvi egységet, hiszen továbbra is „ez mind ugyanaz a nyelv”.

A nyelvi egységet azonban sokféleképpen értelmezik, de nagyon sokszor a természetes sokszínűséget és variabilitást mellőzve. Ez abból is látszik, hogy újra és újra hangsúlyozni kell, hogy az egység a sokszínűségben valósul meg, és nem a homogénnek vagy egyszínűnek gondolt nyelvhasználatban. A különbségek tudomásulvételét sokféle meggyőződés és rögeszme akadályozza. A sajtónyelvi szövegekben és a hozzászólásokban olvasható megnyilatkozások azt jelzik, hogy a közgondolkodásban erőteljesen érvényesülő ideológiák az idegen szavak megjelenését elítélő *purizmus*, az újabb nyelvi formákkal hadakozó és ezekben nyelvi romlást látó *konzervativizmus*, valamint a nyelvi formák alapján a beszélő erkölcsi tartására következtető *moralizmus*. Az alábbi, internetes közegben olvasható vélemények jelzik ezt:

„Tiszta magyar nyelven gondolkozni, beszélni és írni magyarságunk iránti szeretet és gondviselés kérdése. A használt idegen szavak mennyisége magyar öntudatunk észrevétlen hanyatlásának mértéke”.¹³

„A nyelv végeredményben azért romlott meg, mert megromlott az átlagember ízlése, megromlottak, elferdültek esztétikai igényei és elsekélyesedett a lelke”.¹⁴

Aki túl sok idegen kifejezést használ, az nem magyarul beszél. Aki nem magyarul beszél, az nem magyarul érez. S aki idegen logika szerint érez, valamint gondolkodik, az előbb-utóbb idegen érdeket fog képviselni”. (URL 10)

Ezek a nyelvi ideológiák a nyelvművelői cikkekbe is átszüremlenek, és jelenlétük abból sejtethető, amikor a szerző fölösleges, szükségtelen idegen szavakról ír, jóllehet sem a nyelvi rendszerben, sem az egyéni vagy csoport szintű nyelvi repertoárban nincsenek, és nem is lehetnek funkciótlán elemek, hiszen az a nyelvi jel, amit a beszélő használ, szükségszerű a nyelvi kompetencia vagy a kommunikáció szempontjából. Az alábbi két szövegrészlet egyértelműen jelzi ezt:

„...az idegen szó olyan, mint a műanyag szemét, vagy mint a sejtélődsdi (azaz vírus). Zavarja a nyelv (az élő szervezet) egészséges működését – akár komoly károkat is okozhat. Persze nem lehet minden szemetet összegyűjteni, képtelenség minden sejtélődsdit (vírust) kikerülni. Az idegen szavak (az élődsiek) velünk maradnak, de visszaszoríthatók!” (URL 11)

¹³ Tomori Zsuzsa: Gyorssegély. (URL 8).

¹⁴ SZTA: A nyelvromlás erkölcsi jelenség (1936). (URL 9).

„Egyesek mindjárt fölhorkannak: miért gyom az idegen szó? Nos, az idegen szó az idegen nyelvben tökéletes, miként az ibolya szép virág, de ha a zöldeskertbe nő bele, akkor ott gyom, és ki kell húzogatni” (Buvári, 2008, 8. o.).

A tárgyiasított (élő szervezetként, kertként elgondolt) nyelv ápolása, védelme szem elől téveszti a valóságos, csoportos nyelvi kultúrában élő beszélőt, és annak a szocializációs háttérét, a nem véletlenszerűen kialakult nyelvi kompetenciáját.

A külső régiók kétnyelvűségi helyzetében a purizmus egyfajta védekező attitűdként is értelmezhető az államnyelvi dominancia egyensúlyozására, de látjuk, hogy ez a magatartás nem ritkán a beszélők megőrzéséhez vezet, azaz a jószándék által vezérelt viszonyulásnak ártalmas hatása is lehet, hogyha a nyelvi bizonytalanságot fokozza, és azt a hiedelmet erősíti, hogy „beszélni nehéz”, jöllehet az embereknek a beszédben rendszerint több évtizednyi gyakorlatuk van. Ezt a fokozott védekezési kényszert az is indokoltá teszi, hogy sok külső régióbeli értelmiségi magáénak érzi azt a nyelvi mítoszt, hogy a nyelvi kölcsönzések, különösen kisebbségi helyzetben az államnyelvből származó átvételek veszélyeztetik a magyar nyelv megmaradását (Benő, 2016).

5. További kutatási feladatok

A határtalanítással kapcsolatos vázolt kutatások, publikációs eredmények mellett a külső régiók kétnyelvűségi helyzeteinek jobb megértése céljából a szociolingvisztikai, kontaktológiai kutatásokat további szempontok, kutatási területek bevonásával lehetne árnyaltabbá tenni. Ilyen lehetne a pszicholingvisztikai vizsgálat, a kognitív és pragmatikai szemlélet alkalmazása. Jöllehet ilyen interdiszciplináris megközelítések alkalmazására történtek kísérletek, szükséges lenne rendszeres és a Kárpát-medence egészére kiterjedő nyelvészeti kutatások megvalósítására.

A Termini Kutatóhálózat 10 éves évfordulójára készült kötet összefoglalja a külső régiók magyar nyelvváltozataira irányuló kutatási tervzeteket (Benő-Péntek, 2011, 425–437. o.), amelyeknek egy része azóta bizonyos mértékben megvalósult:

1. *Kisebbségi magyar nyelvi problémák is kezelésük.* 2017 és 2020 között kezdetét vette, és jelentősen bővült egy, valamennyi külső régióra kiterjedő számítógépes adatbázis építése, amely a későbbi kutatásokhoz biztosítja a nyelvi problémák egységes szempontok szerinti feldolgozását, kategorizálását és gyors visszakereshetőségét. Ugyanakkor szükségesnek látszik a korpusz továbbfejlesztése, új adatokkal való bővítése.
2. *Kontaktológiai és kétnyelvűségi kutatások.* E kutatási program kiemelt projektje a határon túli lexikai adatbázis, amely Termini-szótárként az

- elmúlt 12 két évben folyamatosan bővült, amint szó volt róla korábban. Ide tartozik az elektronikus írott adatbázis, illetve kódváltási korpusz építése, amely jövőbeli feladat a nyelvészeti kutatóhálózatnak.
3. A fordítás és a korpusztervezés problémái kétnyelvűségi helyzetben. A korpusztervezés, a terminológiafejlesztés és -összehangolás területén történtek előrelépések az elmúlt években, amint a vonatkozó országtanulmányok jelzik ezt a nemrég megjelent kötetekben (Fóris-Bölcskei, 2019; Tamás-Szoták, 2021).
  4. Az oktatás nyelvi kérdései. Ezen a területen is több előrelépés, sőt szemléletváltás történt, amint azt a vonatkozó szakirodalom bővülése jelzi (Vančo szerk. 2014; Kádár, 2016; Lőrincz-Simon szerk., 2017).

A kutatóhálózat további feladataként megemlíthetjük a következő területeket: *diskurzuselemzések* (élőnyelvi, szakmai diskurzusok regiszter alapú vizsgálata), *dokumentumelemzések* (jogi szabályok, szépirodalmi szövegek ideológiáinak elemzése), *további empirikus vizsgálatok végzése* (szociolingvisztikai interjúk, kérdőíves vizsgálatok, nyelvi naplók íratása és feldolgozása).

Külön kiemelt interdiszciplináris kutatási területként határozható meg a *kognitív tudományi szempontok érvényesítése nyelvi hatások vizsgálatában*. Ennek a megközelítésnek az lenne a célja, hogy a nyelvi kontaktusokban jelentkező lexikai, szemantikai, morfológiai jelenségek leírása árnyaltabb módon történjék, összhangba hozva a kognitív tudományok által feltárt mentális folyamatokkal és modellekkel. Több ilyen vonatkozású korábbi kezdeményezés erősítésére 2017-ben a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, illetve a Termini kutatóhálózat konferenciát szervezett *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában* címmel. Az előadások egyértelműen jelezték e kutatási szempontrendszer nélkülözhetetlenségét (Benő-Péntek szerk., 2020), hiszen a „kognitív fordulat” óta megkerülhetetlen feladat a kétnyelvű beszélő nyelvi tudásának, mentális lexikonjának, a szókölcönzés és interferencia szemantikai vonatkozásainak és funkcionálisának magyarázata, a terminusok kritikai elemzése a kutatómódszertani kérdések továbbgondolása céljából.

A kutatóhálózat vizsgálatai tovább bővíthetők a pszicholingvisztika irányába is. Amint Lengyel Zsolt jelezte a fentebb említett kolozsvári konferencián, a magyarországi *szóasszociációs vizsgálatokat* ki kellene terjeszteni a külső régiók beszélőire, hiszen jogosan feltételezhetjük, hogy a magyarországi eredményekhez viszonyítva (Navracsics, 2007, Lengyel, 2008) a kétnyelvűség és a regionális kultúra hatására eltérő képzettársítási kapcsolatok rajzolódhatnak ki, és az eredmények jelentőségükéül lennének a kétnyelvű mentális lexikon szemantikai viszonyaira, tudás-szerkezetére nézve.

A korpusztervezési feladatok körébe tartozna *az internetes szaknyelvi terminológiai adatbázisok építése*, kétnyelvű, kettősnyelvű korpuszok létrehozása és

folyamatos fejlesztése, gondozása. Nyilvánvaló, hogy ezek csak az egyes szakterületeken belül valósíthatók meg terminológus nyelvészek és más szakemberek közreműködésével (Benő–Péntek, 2019, 70. o.). Az előmunkálatok részben elkészültek és megjelentek kétnyelvű szakszótárak formájában (l. ezzel kapcsolatban Fábián szerk., 2017). Ugyanakkor szükségesnek látszik e lexikográfiai munkák online formában való elérhetőségének a biztosítása. Ez azonban intézményileg is összehangolt terminológiastratégia kidolgozását teszi szükségessé, az olyan intézmények rendszeres együttműködését, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a Nyelvtudományi Kutatóközpont, a Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK), illetve a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat.

A névhasználat, névpolitikák, névideológiák régiók szerinti elemzése szintén elodázhatatlan feladatként körvonalazódik, kiegészítve és pontosítva a nyelvi jogok és nyelvpolitikai törekvések elemzését. A névhasználat vizsgálata *szocionomasztikai*, szociológiai alapú kutatásokat feltételez, különösen személynevek, helységnevek, valamint földrajzi köz- és tulajdonnevek vonatkozásában. Az ilyen jellegű kutatások a terminológiai eltéréseket, a következetlen tulajdonnév-névhasználatot is tudatosítják. Erdélyben, például a sajtóban és bizonyos térképkiadásokban az *Erdélyi-szigethegység* (*Erdélyi-középhegység*) neve *Nyugati-Kárpátok* a földrajzi objektum román névének (*Carpații Occidentali*) tükröztetéseként. Ugyanezt látjuk a Háromszéki-havasok *Vrancai Havasokként* való megnevezésében a román *Munții Vrancei* név mintájára.

6. Összegzés

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat kétévtizedes tevékenysége és a nyelvi határtalanítás programjának következetes alkalmazása egyrészt szemléletváltást idézett elő a magyar nyelv fogalmának és határainak újragondolásban, másrészt figyelemre méltó eredményekkel gazdagította a lexikográfiai, szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatásokat. A szóhatártalanítás fogadtatása, a kezdeményezést kísérő félreértések jelzik, hogy a nyelvi változási folyamatok, a nyelv standard és nem standard formáinak értelmezése, a nyelvi normák és a nyelv többközpontúságának a kérdése továbbgondolásra szorul. Az ezzel kapcsolatos előítéletek, nyelvi babonák nemcsak a laikusok körében terjednek, hanem a nyelv művelő cikkekben, sőt olykor a szaktanulmányokban is megmutatkoznak. Ezeknek az alapjául szolgáló nyelvi ideológiák tudatosítása közelebb vihet a tényleges nyelvhasználat jobb megértéséhez, különösen hogyha a nyelvközpontúság helyett a beszélőközpontúságot érvényesítünk, egyfajta megértő szociolingvisztikát.

Az eddigi kutatási irányokat és témákat tovább szélesíthetjük, mélyíthetjük multidiszciplináris keretben. Így például a kognitív tudományok és a pszicholing-

viztika szempontrendszerének alkalmazása a kétnyelvű beszélőben zajló mentális folyamatok árnyaltabb feltárását szolgálná. Az empirikus kutatások folytatása és további gazdagítása, használat alapú szaknyelvi korpuszok és adatbázisok létrehozása és fejlesztése lehetővé tenné, hogy még realisabb kép alakuljon a külső régiók nyelvvaltozatairól, a helyi beszélők verbális repertoárjáról, és általában a nyelvi viselkedés komplexitásáról.

Irodalom

- Arany A. László 1944. *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere*. Pozsony: Concordia.
- Armstrong, Frédéric 2019. *Minoritization and Vulnerability: New Foundations for a Non-Ideal Theory of Multiculturalism*. Ms. <https://escholarship.mcgill.ca/downloads/cj82kc71r?locale=en>
- Bartha Csilla 1998. *A szociolingvisztika alapjai*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Bálint Emese – Péntek János szerk. 2009. *Oktatás – nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila 2016. A szókölcsönzési folyamat megítélése és a nyelvi ideológiák. In: Pletl Rita szerk. *Anyanyelvi beszédkultúra a romániai magyar audiovizuális médiában*. Kolozsvár: Ábel Kiadó. 34-45.
- Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála szerk. 2015. *Többynyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. 2015. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. https://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/31292/EME_MANYE24.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Benő Attila – Fazakas Noémi szerk. 2017. *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia - Marosvásárhely, 2016. szeptember 7-9. – előadásaiából. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. <http://real.mtak.hu/73791/1/%C3%Aglonyelvi%20konferencia-split-merge.pdf>
- Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoatak Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András szerk. 2017 *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók*. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Benő Attila – Lanstyák István 2019. Megőrzött régiség és kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. 2019. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. 13-26
- Benő Attila – Lanstyák István – Juhász Tihamér 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány 2*: 153-163.
- Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar-magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr 4*: 376-389.
- Benő Attila – Péntek János szerk. 2011. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 10 éve. Dunaszerda-hely – Kolozsvár: Gramma – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.

- Benő Attila – Péntek János 2019. A terminológiastratégiai szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.) *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan – Magyar Nyelvstratégiai Intézet. 59–72.
- Benő Attila – Péntek János szerk. 2020. *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 11. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetség
- Buvári Márta 2008. *Nyelvművelés-elmélet: értékelt nyelvművelés*. Budapest Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna. 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua*, 19(1-2): 97–124.
- Csernicskó, István – Ferenc, Viktória 2014. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers* 42 (3): 399–425.
- Csernicskó István – Kontra Miklós 2018. Határtalanítás a magyar nyelvészetben. Fórum *Társadalomtudományi Szemle* 1: 91–104.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Eóry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár* +. 1–2. köt. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ÉKSz.² 2003. Pusztai Ferenc főszerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubič Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Szerk. Kontra Miklós. Budapest – Eszék: Gondolat Kiadó, Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet.
- Fábián Zsuzsanna szerk. 2017. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Fenyvesi, Anna ed. 2005. *Hungarian Language Outside Hungary*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk. 2020. *Tulajdonnevek és szótárak*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság
- Fóris Ágota – Bölcskei Andrea szerk. 2019. *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan – Magyar Nyelvstratégiai Intézet.
- Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. J. eds. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 286–292. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gálffy Mózés – Murádin László, szerk., 1975. *Anyanyelvünk művelése. Cikk és tanulmányok*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Gálffy Mózés – Márton Gyula 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Glatz, Ferenc hrsg. 2003. *Sprache und die Kleinen Nationen Ostmitteleuropas Begegnungen*. Schiftenreihe des Europa Institutes Budapest: Europa Institut. Band 21: 71–86.

- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás 2010. Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Ablonczy Balázs – Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarok a 21. században*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Heltai János Imre – Oszkó Beatrix szerk. 2020. Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül: *Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia* (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból. Budapest: Nyelvtudományi Intézet.
- Herbák Andrea 2014. *Nyelvi attitűd és nyelvhasználat a Matyó Mezőkövesden*. Szakdolgozat. Miskolc: Miskolci Egyetem, BTK. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/17324?docID=17324&setFontSize=big>
- Horváth István – Tódor Erika Mária szerk. 2011. *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Kiadó.
- Huber, Máté 2020. Hungarian as a pluricentric language. In: Ildikó Vančo – Rudolf Muhr – István Kozmács – Máté Huber eds., *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. Berlin – Wien u.a.: Peter Lang Verlag. 19–32.
- Huber, Máté 2022. A nyelvi többközpontúság elméletének szerepe a nyelvoktatásban az angol és a német példáján. *Modern Nyelvoktatás* 1–2: 18–35.
- Humboldt, Wilhelm von 1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: Telegdi Zsigmond szerk. *Wilhelm von Humboldt: Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 69–115.
- Imre Samu 1971. A felsőőri nyelvjárás. *Nyelvtudományi Értekezések*, 72. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kádár Edit 2016. *A magyar nyelv tantárgy tartalma és oktatása a romániai oktatásszabályozási keretben*. Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România / Working Papers in Romanian Minority Studies / Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről. Nr. 62. Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
- Kolláth Anna 2005a. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. *Magyar Tudomány* 50: 156–163.
- Kolláth Anna 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények -- szándék és megvalósulás. Lanstyák István--Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*, 15–30. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Kontra Miklós 2001. Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact. *Journal of Sociolinguistics* 5/2: 163–179.
- Kontra Miklós szerk. 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum.
- Kontra Miklós 2019. Harc a kisebbség szó ellen. In: Uő.: *Felelős nyelvészet*. Budapest: Gondolat Kiadó, 126–130.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk. 2013. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból*. Budapest, Gondolat, 219–236.

- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kozmács István – Vančo Ildikó szerk., Sztenderd – nem sztenderd. Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. *Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból*. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest, Osiris Kiadó
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Langman Juliet – Lanstyák István 2000. Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority. *Multilingua* 19.1/2: 55–72.
- Lanstyák István 1996. *Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára)*. *Új Forrás* 6: 25–38.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2006a. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a határtalanítás módszertanához). *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*, 57–104. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2006b. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*, 179–186. Budapest: Argumentum.
- Lanstyák István 2009. A platni botránya. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2: 25–40.
- Lanstyák István 2015. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf
- Lanstyák István 2017. A magyar nyelv kisebbségben. In: Hajba Renáta és Tóth Péter, szerk. „A véges végtelen.” *Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára*. Szombathely: Savaria University Press. 119–126.
- Lanstyák István – Benő Attila – Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Régió*. 2010. 4: 37–58.
- Lee, Sharon S. 2008. The de-minoritization of Asian Americans: A historical examination of the representations of Asian Americans in affirmative action admissions policies at the University of California. *Asian American Law Journal* 15(129): 129–152.
- Lengyel Zsolt 2008. Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I. Budapest: Tinta Könyvkiadó,
- Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs szerk. 2017. *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései: A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárno: Selye János Egyetem.
- Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet, Debrecen–Budapest, 2007. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság.
- Márku, Anita 2013. „Po zákárpátszki”: *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Rákóczi-füzetek, 92. Ungvár: «Lira» Poligráfcentrum,
- Márton Gyula 1962. *A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Márton Gyula 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönzszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

- Márton Gyula – Péntek János – Vöö István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsön-szavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Muhr, Rudolf 2012. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In Muhr, Rudolf ed. *Non-dominant varieties of pluricentric languages: Getting the picture*. Frankfurt am Main et al: Peter Lang. 23–48.
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Nádor Orsolya – Szarka László szerk. 2002. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Papp György szerk., 2001. *11. Élőnyelv Konferencia*. Újvidék: Újvidéki Egyetem Magyar Tanszéke.
- Penavin Olga 1972. A szerémségi magyar szigetek nyelve. *Nyelvtudományi Értekezések*, 79. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Péntek János 2004. Normagondok Erdélyben (1793–1993). In: Uő. *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár: Komp-Press. 52–67.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyarnyelvű változatok. A Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 7: 724–726.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás. 1. kötet*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 115–124.
- Péntek János 2015. A kisebbségi szemlélet néhány nyelvi vonatkozása. In: *Történekek a nyelvben a keleti végeken I–II*. 2015–2016. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. I: 341–345.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Gondolat Kiadó.
- M. Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvű változatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 1. sz. 165–182.
- M. Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött In: Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoatak Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András szerk. *Tudomány-köziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai*. Budapest: Termini Egyesület. 158–167.
- Pusztai Ferenc főszerk. 2008. *Magyar értelmező szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Py, Bernad – Jeanneret, Rene dir. 1989. *Minorisation linguistique et interaction*. Genève: Droz
- Simon Szabolcs – Kontra Miklós 200. Slovak linguists and Slovak language laws: An analysis of Slovak language policy. *Multilingua - Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 19(1-2): 73–94.
- Sloboda, Marian – Laihonon, Petteri – Zabrodskaja, Anastassia (eds.) 2016. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries*. Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing Group
- Sorbán Angella 2014. *Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 9., Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat Kiadó

- Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Kontra Miklós, szerk. Budapest – Alsóőr – Lendva: Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szoták Szilvia – Vargha Fruzsina Sára szerk. 2013. *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcielőadásai. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó
- Tamás Dóra Mária - Szoták Szilvia szerk. 2021. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt.
- Tánczos, Vilmos – Peti Lehel eds. 2012. *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. Cluj-Napoca: Kriterion – The Romanian Institute for Research on National Minorities.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 150–163.
- Vančo Ildikó (szerk.) 2014. *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia*. Szöveggyűjtemény. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Vančo, Ildikó – Muhr, Rudolf – Kozmács, István – Huber, Máté eds. 2020. *Hungarian as a Pluricentric. Language in Language and Literature*. Berlin – Wien u.a.: Peter Lang Verlag.
- Vámszer Márta 1972. *A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Vőő István 1975. *A bánási magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc szerk. 2011. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. 2011. Szombathely: Savaria University Press.
- Vörös Ferenc szerk. 2015. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz*. Alsóőr: Imre Samu Nyelvi Intézet. 147–186.
- Vörös Ferenc szerk. 2017. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai. Kolozsvár – Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press.
- Vörös Ferenc szerk. 2019. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben*. Szombathely: Savaria University Press
- Zsemlyei János 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- URL 1: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89l%C5%91nyelvi_konferenci%C3%A1k.
- URL 2: <http://mnsz.nytud.hu> (2022. 06. 15.)
- URL 3: <http://termini.nytud.hu/htonline/present.php?action=bemutatas>
- URL 4: <http://termini.nytud.hu/htonline/present.php?action=szohatartalanitas>
- URL 5: <http://www.sztanyi.ro/tevDetailed9098.html?year=aktual>
- URL 6: <http://www.sztanyi.ro/tevDetailed9098.html?year=aktual>
- URL 7: www.hirek.ro/forum.php?topic_id=7&undertopic_id=171
- URL 8: <http://www.magtudin.org/gyorssegely.htm>
- URL 9: eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/27904/EM_1936_4-9_05_Nyelvmuveles.pdf?sequence=1

URL 10: <http://pozsonyiadam.blogspot.ro/2014/03/aki-tul-sok-idegen-kifejezest-hasznal.html>

URL 11: <https://nyelvmuveles.hu/idegen-szavak-magyaritas-nyelvujitas-mondjuk-magyarul/ertekelvu-igenyes-nyelvmuvelest-akarunk-hangtar-kuruc-portya-a-podcast-ellen>

Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében

A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai

Absztrakt. Ismert, hogy a magyar nyelv különleges helyzetben van a Kárpát-medencében: Trianon következményeként a korábbi, államilag egységes nyelvterület széttagolódott, nyolc különböző ország részévé válva. Ezt követően sajátos helyzetű regionális anyanyelvi közösségek jöttek létre, kb. három millió magyar anyanyelvű hat ország területén kisebbségi helyzetbe került anélkül, hogy a szülőföldjét elhagyta volna, és ezáltal a helyi közösségek különböző kulturális és nyelvpolitikai kontextusokba kényszerültek, etnikai konfliktusok keresztútjében találva magukat. E széttagolódás és elszigetelődés az állami hovatartozás szerint némileg eltérő változási folyamatokat eredményezett. Az elmúlt száz év folyamán szociolingvisztikai szempontból nagyon komplex két- és többnyelvűségi helyzetek alkultak ki, amelyeket további sajátos, változási folyamatban levő szociolektusok és regiszterek tettek sokszínűvé, összetetté, és ez sajátos regionális köznyelvek kialakulásához vezetett. E nyelvi komplexitás tudományos vizsgálata számos elméleti, módszertani kérdést vett föl. Az előadás írott változata a külső régiók magyar nyelvváltozatainak eddigi kutatásairól kíván összegző képet nyújtani az elmúlt két évtized perspektívájában, kizárólag a nyelvi határtalanításnak nevezett kutatási szempontrendszer alapján, majd a vonatkozó kutatások fogadtatásáról, tanulságairól, illetve a további kutatási feladatokat ismerteti a kevésbé vizsgált jelenségek szempontjából. A következtetésekben a szerző hangsúlyozza, hogy Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat kétévtizedes tevékenysége és a nyelvi határtalanítás programjának következetes alkalmazása egyrészt szemléletváltást idézett elő a magyar nyelv fogalmának újragondolásban, másrészt figyelemre méltó eredményekkel gazdagította a lexikográfiai, szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatásokat. A szóhatártalanítás fogadtatása, a kezdeményezést kísérő félreértések jelzik, hogy továbbgondolásra szorul a nyelvi változási folyamatok, a nyelv standard és nem standard formáinak értelmezése, a nyelvi normák és a nyelv többközpontúságának a kérdése. Az ezzel kapcsolatos előítéletek, nyelvi babonák nemcsak a laikusok körében terjednek, hanem a nyelv művelő cikkekben, sőt olykor a szaktanulmányokban is megmutatkoznak. Ezeknek az alapjául szolgáló nyelvi ideológiák tudtosítás közebb vihet a tényleges nyelvhasználat jobb megértéséhez, különösen hogyha a nyelvközpontúság helyett a beszélőközpontúságot érvényesítünk, egyfajta megértő szociolingvisztikát.

Kulcsszavak: *kétnyelvűség, magyar nyelvváltozatok, többközpontúság, nyelvi kontaktusok, szóhatártalanítás, kisebbség, ideológiák, korpuszok*

Hungarian varieties in the Carpathian Basin.

Achievements and future tasks of language debordering

Abstract. The paper analyses the change of approach in the research of Hungarian language varieties and registers in the countries neighbouring Hungary after the political change in 1989. It presents the process of „lexical debordering”, the research of Hungarian varieties used in the language areas neighbouring Hungary, with special reference to the 20-year activity of the Termini Hungarian Language Research Network, and the benefits of the institutional networking at the Carpathian Basin level. The article refers to the work and usefulness of the Termini Hungarian dictionary, to the database of linguistic problems, to the coordinated corpus linguistics work, and to the joint research results in the fields of language planning. It also presents terminological studies in bilingual situation and the analysis of language rights, as well as the educational researches in minority situation. The process of minoritization and the mainstream language ideologies in minority context are also analysed. In the conclusions, the author emphasizes that the two decades of Termini's Hungarian Language Research Network's activities and the consistent application of its programme of linguistic debordering have brought about a change in the way we think about the concept of Hungarian language, and have also enriched lexicographic, sociolinguistic and contactology research with remarkable results. The reception of the word delimitation and the misunderstandings that accompanied the initiative indicate that further reflection is needed on the processes of linguistic change, the interpretation of standard and non-standard forms of language, the question of linguistic norms and the multicentricity of language. Preconceptions and linguistic superstitions are not only widespread among the lay public, but are also reflected in linguistic articles and sometimes even in the study of the subject. Awareness of these underlying linguistic ideologies can lead to a better understanding of actual language use, especially if a speaker-centred approach is adopted, a kind of understanding sociolinguistics, rather than a language-centred approach.

Keywords: *bilingualism, Hungarian language varieties, pluricentral languages, language contacts, lexical „debordering”, minorities, ideologies, corpora*

Biró Enikő

Kisvállalkozások online nyelvitájképe: kétnyelvűség, többnyelvűség a piacon

Bevezetés

Amikor jelen kutatás ötlete megszületett még 2021-et írtunk; teljesen megszokott volt, hogy online dolgozunk, az online térben tájékozódunk. Az online térben való jártasságot azonban nem csupán a Covid19 járványnak köszönhetjük. Az elmúlt évtizedekben az online tér drámaian átalakult, ami a nyelvhasználat és nyelvhasználat szerepét befolyásolta.

Jelen kutatás egy kétnyelvű, magyar többségű romániai város kisvállalkozásainak az online közösségi médiában létrejövő nyelvhasználatára összpontosít. Hogyan alakítják ezek a kisvállalkozások online nyelvitájképüket, hogy piacképes pozíciójukat megerősítsék? Hogyan használják ki a két- és többnyelvűségben rejlő kreatív nyelvi potenciált? Az online etnográfia, vagy netnográfia módszerének segítségével a nyelvitájkép-elemek, mint a helyi kisvállalkozások marketingstratégiájának összetevői, elemezhetők egy olyan transzlokális, online publikus térben, ahol a globális elemek a lokális elemekkel szorosan összekapcsolódnak (Blommaert és Maly, 2019, 4. o.). Az online nyelvitájkép értelmezésekor figyelembe kell vennie a lokális nyelvitájkép-elemek társadalmi és kulturális kontextusban való elhelyezését, a nyelv(ek), a társadalom, az identitás, a gazdaság és a hatalom tényezőinek komplex szerepét (lásd Shohamy-Gorter, 2009, Gorter et al., 2012, Csernicskó-Laihonen, 2016). A vállalkozások a nyelvitájkép elemek, az online nyelvhasználat segítségével konstruálják nyelvi identitásukat, egy kétnyelvű közösség nyelvi identitásához igazodva, hogy a helyi piacon érvényesüljenek.

Az online tér dinamikus változásának ismertetése után az online közösségi médiában alkalmazott marketingstratégiák szerepére tér ki a tanulmány, majd a kutatás szereplőinek – az online közösségi médiában jelenlévő, kétnyelvű háttérrel rendelkező, helyi kisvállalkozások – bemutatása következik. Ezt követi a módszer-tan és az adatgyűjtés leírása. Bár az adatok, illetve a kisvállalkozások nyelvitájképének elemzése a kutatás kérdéseire keresi a választ, végül további kutatásokra vonatkozó kérdések is felmerülnek, hiszen az online nyelvitájkép-vizsgálat határait érdemes kitérni a gazdasági szempont hangsúlyosabb bevonásával is.

1. Nyelvitájkép az online térben

Gorter (2018) érdekes nézőpontból közelíti meg a nyelvitájkép értelmezését, és feltételezi, hogy nemcsak a nyelvi elemek vizsgálatával, hanem bármi olyasminak az elemzésével is foglalkozni kell, ami körülöttünk fellelhető: ezek lehetnek képek, hangok, épületek, ruhák vagy akár maguk az emberek is (Gorter, 2018, 41. o.). Bár a nyelvitájkép fogalma Landry és Bourhis (1997) közismert mérőföldkőnek számító kutatása óta tágabb értelmezést nyert, még mindig sok feltáratlan terület van a nyelvitájképen belül, ami a nyelv, a tér és az emberek komplex kapcsolatát illeti. A nyelvitájkép fogalma ma már nem korlátozódik a nyelvi jelek vizualitására, az ezzel foglalkozó kutatások felölelik a jelenségek széles körét – így olyan kutatási alterületek születtek meg mint a touchscape – az érintés tájképe, smellscape – az illatok tájképe, soundscape – a hangzásoké, schoolscape – az iskolai nyelvitájkép (Brown, 2012, Scarvaglieri et al., 2013, Biró, 2016, Laihonen-Tóador, 2017, Laihonen-Szabó, 2017, Krompák, 2018). Emellett egyre inkább aktuálissá vált a nyelvi táj jelenségének elemzése az online térben (Ivković-Lotherington, 2009, Troyer, 2012, Kelly-Holmes, 2019, Biró, 2019, 2020). Az offline nyelvitájképet, amely körülvesz bennünket, egyre inkább kiegészíti, sőt helyettesíti az online nyelvitájkép. Az online interakciók megsokszorozódtak, és olyan fluid, képlékeny térben zajlanak, mint például a Facebook közösségi média tere. A web szociolingvisztikai gépezetté vált – mondja Kelly-Holmes -, amelyet az online nyelvhasználat és nyelvválasztás, valamint a nyelvvel kapcsolatos széles körben elterjedt hétköznapi ideológiák és hiedelmek táplálnak (Kelly-Holmes, 2019, 25. o.). Az online kommunikáció megjelenése óta Kelly-Holmes (2019) szerint már négy korszakot is megéltünk. Az internet születését az egynyelvűség, az angol nyelv egyértelmű dominanciája és az e-kereskedelem kezdete jellemezte. A második fázisban, a többnyelvűség jelenléte láthatóvá, és az e-kereskedelem általánossá vált. Kelly-Holmes a következő fázist hipernyelviségként, hiperlingvizmusként írja le, a Web 2.0 kezdetével, amelyet a kis nyelvek nagyobb láthatósága jellemez, és ugyanakkor ezt a periódust az ún. long tail piac¹, a crowdsourcing² és a gift economy³ szabta meg. A jelenlegi, negye-

---

¹ A long tail market a nagyszámú rés piac megcélzásának stratégiájára utal. Azok a vállalkozások, amelyeket egy hatalmas piacvezető ural, átirányíthatják a hangsúlyt több, kisebb keresletű rés piacra. Jelentős nyereséget realizálhatnak azáltal, hogy kis mennyiségben, sok vásárlónak adnak el nehezen beszerezhető termékeket, ahelyett, hogy csak nagy mennyiségben adnának el korlátozott számú népszerű terméket.

² A crowdsourcing olyan módszer, amellyel munkát, információt vagy véleményt lehet beszerezni emberek nagy csoportjától, akik az interneten keresztül küldik be adataikat.

³ Gift economy olyan gazdasági tevékenységre utal, amelynek során szolgáltatásokat és javakat kínálnak fel a közösség más tagjainak anélkül, hogy anyagi ellenszolgáltatást várnának érte.

dik szakaszt a szerző az idiolingvizmus fogalmával köti össze, amelyet az algoritmusok, a mesterséges intelligencia és a személyre szabott piac jellemez⁴. Bevezeti a nyelvi szűrőbuborék, „*linguistic filter bubble*” fogalmát is, az online nyelvi kínálat testre szabását és személyre szabását, ami azt jelenti, hogy hiperlingvizmus erősödése és a többnyelvűség fokozatos háttérbe szorulása zajlik, ahol a felhasználók nyelvi elszigeteltségben élnek (Kelly-Holmes, 2019, 26. o.). Mivel a marketing világában a hangsúly a változatosságon van, így a vállalkozások diverzifikálják termékeiket, és ezzel együtt a nyelvi változatosságot is elvárjuk, hogy szinte minden elképzelhető vásárlói ízlésre reagáljanak (Gilmore-Pine, 2000). Nekünk, online felhasználóknak, az az illúzióink, hogy egyre tágabb a nyelvválasztás lehetősége, azonban tulajdonképpen az individualizált többnyelvűség állapotát tapasztaljuk. Nyelvi preferenciáinknak megfelelően egynyelvű buborékban mozgunk a globális, többnyelvű világhálón; csak azt a nyelvet látjuk, érzékeljük, amelyről a korábbi nyelvi interakcióink és választásaink alapján feltételeződik, hogy igényeljük, és így begubózva, nyelvi buborékokban utazva, elkülönülünk más nyelvektől (Kelly-Holmes, 2019, 34. o.). Ez a nyelvi elkülönülés, elszigetelődés nem jelent akadály az online térben, ahol, Kelly-Holmes szerint, az angol nyelv már nem a többnyelvűség részeként értelmezendő, hanem a többnyelvű online térben a semleges nyelvhasználati attitűddel kell asszociálni (Kelly-Holmes, 2013, 138. o.). Ez azt is jelenti, hogy a közösségi médiában az angol nyelv nem feltétlenül a lingua franca szerepét látja el, hanem olyan nyelvként funkcionál, amely nem azonosítható semmilyen nyelvi ideológiával. Ez jellemző attitűd kétnyelvű közösségek esetében, ahol a nyelvhasználat – akár offline, akár az online térben – nyelvi ideológiákkal terhelt. Az angolt általában a globalitás szimbólumának tekintik, mivel a technológia és a modernitás nyelve. Egy másik nézőpontból szemlélve ezt Jaworski (2015) megjegyzi, hogy egy új regiszter született, a *‘globalese’*, amely egy multimodális, bármilyen nyelvi repertoárhoz adaptálható regiszternek tekinthető (Jaworski 2015, 226. o.). Szerinte a nyelv árucikké válása lehetőséget teremtett a kisebbségi nyelvek és nyelvváltozatok számára, hogy szimbolikus és gazdasági értéket, láthatóságot és vitalitást nyerjenek (Jaworski 2015, 231. o.). A kis nyelvek így a lokális szimbólumává válnak. A gazdasági értékteremtés és a nyelvitájkép kapcsolata már korábban is az érdeklődés középpontjába került, éppen ezért jegyzi meg Laihonen (2015), hogy a Landry és Bourhis (1997) nyelvitájkép-kutatásaira alapozott megközelítések sokkal szélesebb keretbe illeszthetőek, mint pusztán a nyelvitájkép-elemek kategorizálásának és magyarázatának kutatási kerete. Két- vagy többnyelvű környezetben a nyelvitájkép-vizsgálatok tisztázhatják a nyelvet, a társadalom, az identitás és a hatalom összetett kölcsönhatását.

---

⁴*Market of one* – egyszemélyes piac, a piacnak a tényleges keresletre adott válaszára utal.

2. Marketingstratégiák, online felületek

Sepsiszentgyörgy Kovászna megyében, Románia középső részén található. A 2011-es népszámláláskor a város lakosságának 74%-a magyar nemzetiségűnek, 21%-a romának, 0,7%-a romának, 2562 lakosa pedig egyéb nemzetiségűnek vallotta magát, 74%-a a magyar, 21%-a pedig a román nyelvet tekintette anyanyelvének. A város nyelvitájképét a két nyelv jelenléte határozza meg. A globalizációnak köszönhetően az angol nyelvű feliratok egyre nagyobb mértékű megjelenése, és az új regiszter, a globalese (Jaworski, 2015) erősen befolyásolja a gazdaság és a vállalkozások nyelvitájképét.

Az online térben a vállalkozásoknak számtalan lehetőségük van arra, hogy kapcsolatot teremtsenek, interakcióba lépjenek és kommunikáljanak az ügyfelekkel. A Facebook, mint online marketingplatform, növekvő jelentőségét már többször kihangsúlyozták; a közösségi média használatát a marketing mix hibrid elemeként írják le (Mangold-Faulds, 2009), új marketingeszközeként nevesítik, amellyel a vállalkozások növelhetik márkaismertségüket (Ramsaran-Fowdar és Fowdar, 2013). A vállalkozás Facebook-profilját az ügyfelek a vállalkozás emberi oldalaként érzékelik, ami támogathatja az adott márka iránti elköteleződést. Ez ráadásul egy költséghatékony marketinglehetőség a szűkösebb pénzügyi forrásokkal rendelkező kisvállalkozások számára. Strukturált közösségi hálózatként a Facebook minden vállalkozás számára ugyanazokat a funkciókat biztosítja, méretüktől és pénzügyi forrásoktól függetlenül. Ugyanakkor egyedi tartalommal tölthetik meg, amelyet profilképek, fotóik, videóik, bejegyzéseik és linkjeik keltenek életre; és az általuk használt nyelv(ek) is képviselhetik üzleti értékeiket. Az ügyfelek és a vállalkozások közötti online interakciók, a Facebookon megjelenő lájkolások száma pedig jelezheti a népszerűséget, és ösztönözheti az ügyfelek elkötelezettségét, ami révén egyik legfontosabb marketingstratégiává válhat (Swani et al., 2013).

Globális, multinacionális vállalatok esetében a többnyelvűség feltételének biztosítása elengedhetetlen, bár lehetetlen feladat az összes lehetséges nyelvi igényt kielégíteni. Ahogy Wee rámutat, egyszerűen megvalósíthatatlan, hogy egy intézmény teljesen semleges legyen abban az értelemben, hogy ne részesítsen előnyben egy adott nyelvet, és ezen keresztül adott beszélőket (Wee, 2010, 421. o). A kisvállalkozások azonban egyszerűbb dilemmával szembesülnek. Választhatják az adott ország államnyelvét, hogy minden vevő értse őket. Az etnikai kisebbségekkel rendelkező régiókban azonban ez az általános döntés nem biztos, hogy kedvező marketingstratégiaként működik. Egyrészt az ügyfelek bízhatnak abban, hogy a hiperlingvalizmus korában (Kelly-Holmes, 2019) egynyelvű buborékban közlekednek a többnyelvű online térben, és az algoritmusok, vagy a neurális fordítás biztosítják a hozzáférést a számukra szükséges információkhoz. Másrészt az online platformok lehetővé teszik az ügyfél és a vállalkozások közötti interakciót,

így személyre szabottabb nyelvválasztást és nyelvhasználatot igényelhetnek. Így a nyelv és a nyelvválasztás jelentős marketingeszközzé válhat.

A köztérben a nyelvitájképet alkotó jelek, elemek általában top-down, bottom-up jelek, amelyek társadalmi, nyelvpolitikai, ideológiai szabályok irányította, identitáskonstruáló dimenzióban értelmezhetőek. Az online közösségi média publikus, és a társadalom felülről lefelé ható erővonalai vagy egy adott állam nyelvpolitikája által kevésbé szabályozott. A kereskedelmi, marketingcéllal létrehozott nyelvi és egyéb, vizuális jelek többnyire bottom-up jelek, így a kisvállalkozások online nyelvi tájképe tájékoztathat egy adott közösség valós idejű, alulról felfelé ható erővonalairól. A Facebook publikus tér, köztér, és mint ilyen, normatív erőt képvisel. A helyi kisvállalkozások nyelvitájképe nem csupán azt jelezheti, hogy mely nyelvek vannak jelen, hanem utalhat az adott nyelvek presztízsére is. Vajon kétnyelvű beszélőközösség számára úgy teszik láthatóvá termékeiket, szolgáltatásaikat ezek a kisvállalkozások, hogy egyúttal megerősítik nyelvi identitásukat? Vagy megpróbálnak semlegesek maradni, és globális tartalommal tölteni meg a helyi, a lokális vevőközönség számára megjelenített Facebook oldalakat? Milyen esetekben támogatják kétnyelvű, illetve többnyelvű tartalmak létrehozását?

3. Netnográfia, kutatási háttér

A hagyományos módszertani megközelítés a kvantitatív-disztributív módszereket részesíti előnyben a nyelvitájkép-kutatásban, amely segít abban, hogy feltérképezzük mely nyelvek jelennek meg az adott régióban, és ez hasznos eszköznek bizonyul egy adott beszélőközösség főbb nyelvhasználati mintáinak leírásában. A nyelvhasználat és nyelvválasztás vizsgálata, azoknak a kapcsolatoknak a felderítése, amelyek az egyes közösségekhez és a köztük lévő viszonyokhoz kötődnek, más megközelítést igényelnek, ezért az utóbbi időben kvalitatív és etnográfiai kutatások kerültek előtérbe. Ráadásul maga a köztér is új távlatok felé nyílt meg. Ahogy Blommaert és Maly rámutat, a lokális nyelvitájképtől eljutunk az online térbe, tágul a látókörünk (Blommaert-Maly, 2019. 4. o.). Szerintük az online nyelvitájkép szereplői és elemei sokkal változatosabbak, mint amit egy kizárólag offline nyelvitájkép-elemzés mutathat (Blommaert-Maly, 2019, 8. o.). A *nyelvi netnográfia* (Kozinets, 2006), más néven *internetes/online etnográfia* (Androutsopoulos, 2006) kutatási keretei hasznos eszközökké váltak a nyelvitájkép-vizsgálatokban. Blommaert és Maly egy részletes megközelítést javasol ELLA 2.0 néven a nyelvitájkép online etnográfiájának elemzésére. A szuperdiverzitásra összpontosítanak, amely szembeállítható a helyhez kötött demográfiai vizsgálattal (Blommaert-Maly, 2019, 8. o.). A nyelvitájkép online etnográfiai kutatása (ELLA 2.0) olyan kvalitatív kutatási módszer, amely a számítógép-közvetítette kommunikáción keresztül kialakuló

online közösségek kultúrájának vizsgálatához igazítja a néprajzi kutatási technikákat, és magában foglalja az online nyelvhasználat szisztematikus megfigyelését, online adatok gyűjtését és elemzését, valamint a felhasználókkal készített interjúk adatait is. A módszerek között szerepelhet az adatok szemiotikai, vizuális- vagy tartalomelemzése, résztvevő és nem résztvevő megfigyelés, valamint interjú-készítés során nyert adatok elemzése. Képernyőfotók készítését is magában foglalja, ami kiváló lehetőség az online média folyamatos változásának tanulmányozására. Kommentek, videók, fotók kerülhetnek be, amelyek új értelmezéseket válthatnak ki. Az ELLA 2.0 három fő elemre épül. Először is a minket körülvevő materiális világ eseményeinek apró részleteire vonatkozik, konkrét empirikus esetek vizsgálatával. Másodszor, ezeket az eseteket a rendszerszintű és nem rendszerszintű, helyi és transzlokális, online és offline jellemzők kölcsönhatásaként közelíti meg, harmadszor pedig a kutatás fókuszát a társadalmi cselekvésre helyezi át, egy hálózatalapú és posztdigitális társadalomban, ahol a nyelvitájkép a társadalom, az interperszonális kapcsolatok, vagy offline és online konfliktusok lenyomatát tükrözi (Blommaert-Maly, 2019, 4. o.).

A konkrét, empirikus vizsgálat, jelen kutatás esetében, tíz sepsiszentgyörgyi helyi kisvállalkozás Facebook-oldalának elemzésén alapul. Az elemzésbe bevont adatokat egy öt hónapos időszak alatt, 2020 decembere és 2021 áprilisa között gyűjtöttük, ami megfelelő adatgyűjtési időszaknak bizonyult. Az időzítés azért is releváns volt, mert két nagy ünnep, a karácsony és a húsvét is beleért ebbe az időszakba. Ezek az ünnepi periódusok intenzívebb interakciót igényelnek az ügyfelekkel, ezért több nyelvi adatgyűjtésre volt lehetősége. A kutatás módszertana a nyelvitájkép-elemzés online etnográfiai kutatása által kínált lépéseket követte, ami a képernyőadatok gyűjtését és nyelvi elemzését jelenti, beleértve a tartalomelemzést és a nem résztvevő megfigyeléseket, mint kutatási technikákat. Konkrét empirikus esetek apró részleteire összpontosított a kutatás, amelyek a lokális, állami és globális referenciák közötti kapcsolatok értelmezését kínálták, és segített a közösség szociokulturális és gazdasági cselekvéseire összpontosítani. Az elemzés során a kisvállalkozások Facebook-oldalainak egyes posztjait, valamint a nyelvitájkép-elemeket, szimbólumokat vagy más elemeket a nyelvválasztás vagy a szociokulturális tényezők alapján kategorizáltuk. Az elemzés során négy kategóriát határoztunk meg. Mindegyik kategória a vizsgált jelenség egy-egy különálló aspektusát képviseli. A GDPR-előírásoknak megfelelően az adatgyűjtés kizárólag a Facebook-oldalak nyilvánosság számára is elérhető, publikus adataira alapozódott.

4. Kisvállalkozások és a nyelvitájkép

A helyi kisvállalkozások kiválasztása jól körülhatárolt volt, mind a tíz kisvállalkozás helyi érdekeltségű, a lakosok által jól ismert vállalkozás, ami a város demográfiai

jellemzőinek, valamint a nyomtatott és online médiában időről időre megjelenő újságcikkeknek köszönhető, amelyek ezeket a kisvállalkozásokat népszerűsítik. A vállalkozások a szolgáltatói szférában működnek; öt cukrászda: Csoki Erika, Flour Power, M&M Cake Express, Marie's, Orka, illetve öt gyorséttermi kisvállalkozás: Csíra, Döner House, Eleven Street Food, Gado, Salento Pizza került az adatgyűjtés fókuszába. Ezek népszerű kisvállalkozások, és szolgáltatásaiknak köszönhetően a helyi célpiacon meglehetősen széles szegmensét fedik le.

Az elemzés egységei a következők voltak: a kisvállalkozások neve és logója, valamint a Facebook-oldalukon közzétett tartalmak és fotók.

4.1. A kisvállalkozások nevei

A cégnév kiválasztása minden körülmények között kihívást jelenthet. Egy vállalkozás neve nem lehet túl általános, túl hosszú, nehezen érthető vagy nehezen kimondható. Az adott társadalmi/gazdasági helyzetben a nyelvválasztás további konnotációkat hordozhat. A tíz vállalkozás közül csak kettő választott csak magyar márkanevet, az *Erika Csoki* és a *Csíra*. Az *Erika Csoki* név azonban egy hibrid alkotás, egy nemzetközi női név (amely egyben a tulajdonos neve is), valamint a magyar csokoládé szó rövidített változata, amely ismét nemzetközi, globális vonatkozású. Ugyanakkor könnyen érthető, megjegyezhető és kimondható. Laihonen utal arra, hogy bár a tulajdonnevek nyelv szerint csoportosíthatók, megtörténhet, hogy eltérő kontextusokban más nyelvekhez rendelhetők (Laihonen, 2015, 286. o.), mert az olyan nevek esetében, mint márka vagy cég, a nyelvválasztása a felülről lefele ható erővonalak mentén történik, a jelenlévő hatalmi rendszert szolgálják, ugyanakkor azt is megmutatja, hogy ezek a vállalkozások milyen identitást szeretnének konstruálni. Nem tiltott magyar nevű vállalkozásokat beiktatni Romániában, azonban az angol vagy a globális referenciával bíró cég- és márkaneveket valószínűleg egyszerűbb hivatalosan bejegyeztetni. Ennek egyik oka, hogy nem jelent esetleges problémát a magyar ékezetes karakterek megjelenítése. Másrészt az angol cégnevek sokkal tágabb vevőközöniséget tudnak megszólítani, nyelvi preferenciáktól függetlenül. Ugyanakkor a fiatalabb generáció tagjai divatosabbnak, modernebbnek ítélik azokat.

Egy következő példa, a *Csíra*, a gyorsétterem vegán stílusára utal, és rövidsége miatt a nem magyar anyanyelvű vásárlók számára is könnyen megjegyezhető. Egyes vállalkozások angol vagy olyan globális referenciájú neveket választanak, mint pl. *Gado* (valószínűleg az indonéz konyhára utalva), vagy a *Döner House*, amely a jól ismert török ételnév és egy angol szó keveréke, így a név globális referenciával rendelkezik. A kisvállalkozások tulajdonosai olyan neveket is alkottak, mint például az *Orka*, a tulajdonosok nevének anagrammaként való felhasználásával. Ezeket a már említett globalse regiszter kategóriájába sorolhatjuk, mert, ahogy Jaworski (2015) is jelzi, nem az angol nyelvvel teremti meg az

indexikális kapcsolatot, hiszen egy angol nyelvi jel nem feltétlenül utal angolul beszélő közösségre. Érdekes, hogy a cukrászda neve, a *Flour Power*, szójátékkal él, utalva ezzel egyszerre a sütemények alapanyagára, a lisztre, és a híres *flower power* mozgalomra – gluténmentes termékeket kínálva a helyi piacon, ez a cégnév ezáltal összeköti a helyi piacot a globális piaccal, a lokálist a globális referenciával. Azonban ebben a térségben, magyar többségű romániai városban, a vásárlók javarésze nem fogja dekódolni a rejtett kulturális utalást, és megérteni az angol nyelvű szójátékot. A nyelvi utalás egy kétnyelvű közösségben semleges szerepet tölt be, mivel nem utal egy adott országra vagy nemzetiségre. Erre a jelenségre hívja fel Laihonen (2015) is a figyelmet, amikor Dunaszerdahely nyelvitájképét vizsgálja. Vizsgálatában összegzi, hogy a szimbolikus elemek, pl. a cégnevek jellemzően globális indexikalitásúak, a funkcionális, informatív elemek azonban legtöbbször szlovák nyelvűek (Laihonen, 2015, 290. o.). A sepsiszentgyörgyi kisvállalkozások esetében is jellemző, hogy a cégnevek globális referenciával rendelkeznek. A magyar nyelv használata a lokális identitásra, az alulról felfele ható erővonalakra, a román nyelv használata pedig az állami, a hatalmi helyzetet jelzi. A globális referenciákat vagy az angol nyelvi elemek jelenlétét a helyiek elfogadják, mivel ezek a semlegességet képviselik. Az angol nyelv használata a semlegességen túl egyéb okokra is visszavezethető, például kreatív nyelvi megoldásként funkcionálhat, vagy a modernséget, trendiséget képviselheti, főként a fiatalabb vevőközönség számára.

4.2. A kisvállalkozások és a logó

A logó szorosan kapcsolódik a kisvállalkozás identitáshoz. A logók segítenek az ügyfeleknek felismerni a márkát; fontos szerep jut nekik a vállalkozás életében, közvetítik annak egyedi értékét. A nyelvválasztás a létrehozott, megalkotott identitást támogatja. A kisvállalkozások által tervezett logók egyike sem kizárólag magyar nyelvű. Az angol vagy a globális referenciájú globelese regiszter választása azzal magyarázható, hogy semlegesek akarnak maradni egy lokális térben, és ugyanakkor kapcsolódnak a globális értékekhez.

1.ábra. Nyelvi semlegesség példái

Forrás: Facebook.

Amint az 1. ábrán látható logók is mutatják, ezek a helyi kisvállalkozások az angol és a globális nyelv használata mellett döntöttek. Néhány vállalkozás, például a *Flour Power*, angol nevet és logót választott, míg a *Gado* inkább a globális értékekre utal, az indonéz konyhavilág megidézésével. A harmadik logó is a globalitást jelzi, ahol a név – *Marie* – az angoltól vagy a franciából, esetleg a románból is kölcsönözhető elem, és a felirat – *Factory of dreamcakes* – sem igyekszik specifikus, lokális nyelvi repertoár részeként szerepelni. Ez egy vállalható trend a kisvállalkozások körében, és úgy is értelmezhető, hogy nemcsak összekapcsolja, hanem ki is egészíti a helyi értékeket a globális értékekkel; divatosan, a fiatalabb generáció számára vonzó módon mutatja be a termékeket és szolgáltatásokat, és elkerüli, hogy olyan cégként kategorizálják, amely egy etnikai kisebbség tagjait szolgálja ki. Alkalmanként hashtageket is megjelenítenek (2. ábra), kétnyelvű szövegek formájában: pl. a *#városunkízei/ #gusturilelocale* megjelenik néhány logóban.

Ezek a hashtagek a termékek és szolgáltatások helyi értékeit emelik ki, és mindemellett a városban élő mindkét nyelvi közösséget, a román és a magyar etnikumot is megcélözzák, mint potenciális vevőközöniséget. A nyelvi elemek mellett a vizuális elemek semleges utalásokat hordoznak. A logókban használt betűtípusok, az *Eleven* gyorsétterem bélyegszerű elemei, vagy a *Flour Power* cukrászda sütemény- és sütőeszközeinek szimbólumai nem hagynak teret a nemzeti, ideologizált konnotációknak. Nincs lokalitás, a lokális nem jelzett. A logók beleolvadnak a globális elvárások halmazába, amelyek a vásárlóktól, a helyi lakosoktól is származhatnak, nem csupán a vállalkozások tágabb célpiaci stratégiáját tükrözik.

2. ábra. Kétnyelvű hashtagek

Forrás: Facebook.

4.3. A kisvállalkozások Facebook oldalain található posztok tartalmi elemzése

A hozzászólások nyelvének megválasztása egyértelműen jelzi az ügyfelek többsége által használt nyelv(ek) relevanciáját. Az összes hozzászólást elemeztük a kutatás időintervallumában, a nyelvhasználat és a hozzászólások gyakorisága alapján. Érdekes módon egyértelmű különbség van a cukrászdák és a gyorséttermek között az egynyelvű vagy kétnyelvű posztok használata tekintetében. A cukrászdák 90%-ban egynyelvűek, kivéve az *Erika Csoki*, míg a gyorséttermi üzletek 97%-ban kétnyelvűek. A posztok száma vállalkozásonként eltérő; az alábbi táblázat a felmérés öt hónapos időszakában megjelenő posztok számát és a kétnyelvű vagy egynyelvű posztok gyakoriságát mutatja be. A cukrászdai vállalkozások ügyfélszolgálati vállalkozások, ami azt jelenti, hogy a cukrászdák általában közvetlenül a helyi vásárlóiktól veszik fel a megrendeléseket. Ezzel szemben a gyorséttermi vállalkozások nagyobb ügyfélkört szolgálnak ki, amelynek tagjai gyakran más régiókból érkeznek. Továbbá két részletet érdemes megemlíteni. A gyorséttermi vállalkozások a posztjaik 25-30%-ában angol nyelvű szavakat tartalmaznak, vagy angol nyelvű felirattal ellátott fotókat osztanak meg. Az *Eleven* például a posztjainak közel 50%-át angol nyelvű szöveggel tölti meg. A cukrászdák viszont nem angolul posztolnak, de termékeiket angol nyelvű feliratokkal díszíthetik: pl. *How did I get so lucky to have you in my life, Happy Valentine's day!* stb. A következő részlet egyetlen, mégis említésre méltó nyelvi adatra vonatkozik. A nyugati kereszténység és az ortodox húsvét ünnepe közötti időeltolódás lehetővé tette, hogy a vállalkozások vevőiket mindkét ünnepen megszólítsák, és külön-külön készítsenek különleges finomságokat a magyar és a román vásárlóknak. A *Flour Power* cukrászda egy román desszertkülönlegességet készített, a *mucenici* nevű hagyományos édességet. A szöveg magyarul jelent meg, de a kódváltás, a reália beemelése, utal az ortodox húsvéti ünnepre: *Az idei böjti időszakban sem marad ki kínálattunkból a "mucenici", a tej- és tojásmentes román hagyományos sütemény.*

1.táblázat. Posztok száma és a nyelvek előfordulása

Vállalkozások									
Orka	M&M	Marie's	Flour Power	Erika Csoki	Salento	Gado	Döner House	Eleven	Csira
Magyar nyelvű posztok száma									
110	66	43	32	11	-	4	-	-	-
Kétnyelvű posztok száma									
-	7	4	-	41	76	45	98	72	121
Román nyelvű posztok száma									
2	3	2	4	-	6	-	-	-	-
Összes posztok száma									
112	76	51	36	52	82	49	98	72	121

Forrás: Saját szerkesztés. Facebook adatgyűjtés: 2020. december – 2021. április.

A szövegek funkcionális szövegeknek tekinthetők, és minél funkcionálisabbak vagy informatívabbak, annál valószínűbb, hogy kétnyelvűek. Ezek a posztok azonban nem tekinthetők hivatalos, top-down nyelvi jeleknek, ezért nem valószínű, hogy kizárólag a hivatalos államnyelvet, a román jelenítik meg (lásd Laihonen-Cserniczkó, 2019). A kétnyelvű tartalmak között játékra való felhívást és álláshirdetéseket is találunk szép számmal. A kipoztolt játékfelhívásoknak egyértelmű marketingcéljuk van, a márka, a termékek népszerűsítése. A lehető legtöbb vásárlót kell megcélozniuk, függetlenül a nyelvtől vagy a nemzetiségtől. Az álláshirdetések nyelvválasztása már körültekintőbb. A kizárólag magyar nyelven feladott álláshirdetések valószínűsíthetően a magyar anyanyelvű potenciális munkavállalókat célozzák meg, míg a kétnyelvűeknél nincs előfeltétel a nemzetiséget/nyelvet illetően. A marketingstratégiák részeként a húsvéti és karácsonyi jókívánságok két- vagy többnyelvűen jelenhetnek meg. Az angol nyelv választása értelmezhető a semleges és globális regiszter létrehozására irányuló stratégiaként.

A nyelvi jelek térbeli elhelyezése további értelmezéseket vet fel. A 3. ábrán látható álláshirdetésben először a román, majd a magyar nyelvű szöveg szerepel, ami e nyelvek helyi jelentőségét jelzi, utalva arra a nyelvpolitikai mechanizmusra, amelyhez a vállalkozás igazodik. Más vállalkozások fordítva járnak el, először a magyar szöveget helyezik el, majd utána következik a román nyelvű felirat. A megjelenített nyelveknek ez a sorrendje arra utal, hogy a vállalkozás vagy a tulajdonos elsősorban magyar ügyfeleket szólít meg. A digitális tér lehetővé teszi ezt a szabadságot; ezeket az alulról felfelé ható erővonalak a gazdasági szereplők szabják meg, nem az állam által képviselt hatalmi szereplők.

4.4. A kisvállalkozások Facebook-oldalán megosztott képek

A vizuális tartalom a digitális marketing hatékonyságát növeli a célközönség meghatározásával. A vállalkozások olyan fotókat osztanak meg, amelyeket feliratok kísérhetnek. Ezek lehetnek egy-, két- vagy többnyelvűek, a többnyelvű tartalmat bizonyos események váltják ki, mint például a karácsony vagy egy játékfelhívás, amely igyekszik minél több ügyfelet elérni.

Egy globális nagyságrendű ünnep, mint például a nőnap, globalizált nyelvi-tájkép-elemekkel gazdagítja a helyi érdekű eseményt, ezért a képen (4. ábra) angol, magyar és román nyelvű szöveg látható. Az egyénre szabott többnyelvűség jellemzi a süteményeken, édességeken megjelenő feliratokat. A 4. ábrán látható, a Bálintnap arra készítette az *Erika Csoki* kisvállalkozást, hogy eltérő nyelvű feliratokkal díszítse édességeit, így személyre szabottá válhattak termékei, a vásárlói elégedettséget a feliratok segítségével növelik. Ennek az individualizált többnyelvűségnek a magyarázata a kisvállalkozások marketingstratégiájában kereshető, ahol az egyszemélyes piac részeként személyre szabott termékeket és szolgáltatásokat nyújtanak.

5. Következtetések

A helyi kisvállalkozások online nyelvitájkép-elemzéséből kiderül, hogy a kisvállalkozásoknak lehetőségük van arra, és élnek is vele, hogy folyamatosan alakítsák online nyelvitájképüket annak érdekében, hogy a lokális piacon pozicionálják magukat. Mivel a helyi közösség 74%-a magyar, ezek a vállalkozások az etnikai közösségre alapozva építik fel célpiacukat. A nagyobb célcsoportba azonban a román vásárlók is beletartoznak, ezt jelzik a kétnyelvű online nyelvitájkép-elemek. Az internet biztosítja a kis nyelvek nagyobb láthatóságát, az algoritmusalapú fordítások pedig további lehetőségeket kínálnak arra, hogy a nagyobb közönség számára is láthatóvá váljanak. A nyelvi elszigeteltség a digitális térben nem jelent gondot, de egy kétnyelvű közösségben a piac belső szabályai befolyásolják a nyelvválasztást. A nyelvitájkép-elemek tartalmi elemzése megmutatja, hogy ezek a helyi kisvállalkozások hogyan építik fel online nyelvitájképüket, milyen alulról felfelé ható erővonalat képviselnek, amelyeket többnyire a piac és annak belső szabályszerűségei indokolnak, nem pedig a hatalmi nyelvpolitikai döntések. Az angol nyelv jelenléte nem a többnyelvűséget támogatja, nem azt jelzi, hanem inkább egy biztonságos, semleges teret hoz létre, amelyet a helyi közösség tagjai nemzetiségétől függetlenül elfogadhatónak tartanak. Úgy tűnik, hogy a helyi kisvállalkozások stratégiai erőfeszítése, a két- és többnyelvűségben rejlő kreativitással, a potenciális ügyfeleket célozza meg. A Facebook köztérként meghatározó erőt képvisel. A helyi kisvállalkozások nyelvitájképe jelzi, hogy mely nyelvek vannak jelen, és hozzájárul az adott nyelv(ek) presztízsértékének növekedéséhez. A kétnyelvű beszélőközösség számára úgy teszik láthatóvá termékeiket, szolgáltatásaikat ezek a kisvállalkozások, hogy ez megerősíti nyelvi identitásukat is. A semleges, globális tartalom kiegészíti a helyi, a lokális vevőközönség számára jelentést hordozó nyelvitájképet, akár offline, akár online esetben, ami elősegíti a kétnyelvű, illetve többnyelvű tartalmak létrehozását.

Mindez azonban további kutatásokat igényel. Amennyiben a kisvállalkozások úgy alakítják online nyelvitájképüket, hogy piacképes pozíciójukat megerősítsék, akkor ez milyen módon mérhető? És vajon érdemes felépíteni kétnyelvű/többnyelvű márkaidentitást? Jelent ez többletprofitot?

Minden bizonnyal a jelen kvantitatív vizsgálat kiegészítése kvalitatív elemzéssel, a cégek tulajdonosaival készített interjúkkal, sok bizonytalanságra választ adhat. Fontos volna megismerni a tulajdonosok véleményét a nyelvek sorrendjét illetően, nyelvválasztásuk megindoklását, vagy újabb marketing- és gazdaságelemzési módszerekkel tágítani a nyelvitájképes elemzés kereteit. A további kutatások során érdemes a videóanyagok nyelvi repertoárjának elemzésével is bővíteni a kutatást, a posztokra adott lájkok vizsgálatát, kiértékelését beemlíteni az elemzésekbe, amely az algoritmusok támogatta idiolingvalizmust (Kelly-Holmes, 2019) szolgálhatják.

Úgy tűnik, hogy az online térben a nyelv és a gazdaság saját játszóteret hozott létre, saját szabályokat állított fel, amelyek inkább az egyéni igények kielégítéséről és a személyre szabott termékek marketingjéről szólnak, mintsem az offline térben a hatalmi erőviszonyok szereplői által diktált szabályokról és előírásokról.

Irodalom

- Androutsopoulos, Jannis 2006. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), 419–438.
- Biró, Enikő 2016. Learning schoolsapes in a minority setting, *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 8/2, 2016, 109–121.
- Biró, Enikő 2019. Linguistic Identities in the Digital Space. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 11/2, pp. 37–53.
- Biró, Enikő 2020 Code Play as a Translingual Practice. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 12/2, pp. 114–128.
- Blommaert, Jan – Maly, Ico 2019. Invisible Lines in the Online-Offline Linguistic Landscape. *Tilburg Papers in Culture Studies*. No. 223, 1–9.
- Brown, Kara. 2012. The linguistic landscape of educational spaces. In: Marten, Gorter, L. van Mansel (eds), *Minority languages in the linguistic landscape*, Basingstoke, UK: Palgrave-Macmillan, 281–298.
- Csernicsek, István – Laihonen, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*, 35/1: 1–30.
- Gilmore, H. Joseph–Pine, James (eds.).2000. *Markets of one: Creating customer-unique value through mass customization*. Watertown, MA: Harvard Business Review Press.
- Gorter, Durk – Marten, F. Heiko – Van Mensel, Luk (eds.).2012. *Minority languages in the linguistic landscape*. Basingstoke, UK: Palgrave-Macmillan
- Gorter, Durk 2018. Methods and techniques for linguistic landscape research: About definitions, core issues and technological innovations. In Pütz, M., Mundt, N. (eds.), *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*. Bristol, UK: Multilingual Matters, 38–57.
- Ivkovic, Dejan and Lotherington, Heather 2009. Multilingualism in cyberspace: Conceptualising the virtual linguistic landscape, *International Journal of Multilingualism*, 17–36.
- Jaworski, Adam 2015. Globalese: a new visual-linguistic register, *Social Semiotics*, 217–235.
- Kelly-Holmes, Helen. 2013. ‘Choose your language!’ Categorisation and control in cyberspace, *Sociolinguistica*, 132–145.
- Kelly-Holmes, Helen 2019. Multilingualism and Technology: A Review of Developments in Digital Communication from Monolingualism to Idiolingualism. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24–39.
- Kozinets, Robert 2006. Netnography 2.0. In: Russel W. Belk (ed.): *Handbook of Qualitative Research Methods in Marketing*. Cheltenham: Edward Elgar, 129–142.

- Krompák, Edina 2018. Linguistic Landscape im Unterricht. Das didaktische Potenzial eines soziolinguistischen Forschungsfelds. *Beiträge zur Lehrerinnen und Lehrerbildung*. 246–261.
- Laihonen, Petteri 2015. Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian town in Slovakia. In: Wacharczyková, J.–Satinská, L.–Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca, Bratislava: Veda. 280–301
- Laihonen, Petteri – Szabó T. Péter 2017 Investigating visual practices in educational settings: Schoolsapes, language ideologies and organizational cultures. In M. Martin-Jones–D. Martin eds. *Researching Multilingualism: Critical and ethnographic perspectives*. 121–138., New York and London: Routledge
- Laihonen, Petteri – Tódor Erika-Mária 2017. The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, Vol. 20/ 3, 362–379.
- Laihonen, Petteri – Csernicsek, István. 2019. Expanding Marginality. Linguascaping a Transcarpathian Spa in South-Western Ukraine. In Kroon, Sjaak–Swanenber, Jos eds. *Language and Culture in the Margins. Global, local interactions*, 145–164. New York and London: Routledge.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. *An Empirical Study. Journal of Language and Social Psychology*, 16 (1): 23–49.
- Mangold, W. Glynn–Faulds, J. David. 2009. Social media: the new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4), 357–365.
- Ramsaran-Fowdar, Rooma–Fowdar, Sooraj 2013. The Implications of Facebook Marketing for Organizations. *Contemporary Management Research*, 73–84.
- Scarvaglieri, Claudio–Redder, Angelica–Pappenhagen, Ruth–Brehmer, Bernhard. 2013. Capturing diversity: Linguistic land- and soundscaping. In J. Duarte and I. Gogolin eds. *Linguistic Superdiversity in Urban Areas: Research approaches*, Amsterdam: John Benjamins, 45–74.
- Shohamy, Elana–Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena. Modalities, meanings, negotiations, education. In Shohamy, Elana–Gorter, Durk eds. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 313–331.
- Shohamy, Elana–Gorter, Durk eds. 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York: Routledge.
- Swani, Kunal – Milne, George – Brown, P. Brian. 2013. Spreading the word through likes on Facebook. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 7 (4), 269–294.
- Troyer, A. Robert. 2012. English in the Thai linguistic netscape. *World Englishes*, 31(1), 93–112.
- Wee, Lionel. 2010. Neutrality in language policy. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 31(4), 421–434.

Kisvállalkozások online nyelvitájképe: kétnyelvűség, többnyelvűség a piacon

Absztrakt. Jelen tanulmány az online térben történő nyelv választás, nyelvhasználat és gazdaság kapcsolatát vizsgálja egy kétnyelvű, magyar többségű régióban, Sepsiszentgyörgyön, Romániában. A kutatás célja, hogy tíz helyi, magyar tulajdonú kisvállalkozás online

nyelvitájképét a netnográfia módszerével jellemezze. A vizsgálat két alapvető kérdés köré szerveződik. Hogyan alakítják ezek a kisvállalkozások online nyelvitájképüket, hogy piacképes pozíciójukat megerősítsék? Hogyan használják ki a két- és többnyelvűségben rejlő kreatív nyelvi potenciált?

Az online nyelvitájkép elemzése során az egyes tájképelemeket társadalmi és kulturális kontextusban kell elhelyezni; a nyelvitájképben megjelenő nyelv(ek), a társadalom, az identitás és a gazdaság összetett kölcsönhatásával kell számolni. A tanulmány először az online tér folyamatos és dinamikus változásának rövid elemzésére tér ki, amely egyrészt közvetlenül az online nyelvitájképet, másrészt a nyelvválasztás és nyelvhasználat szükségességét és szerepét befolyásolja. Ezt azért is lényeges kiemelni, mert az online nyelvi interakciókat az algoritmusok, a neurális fordítás, és a személyre szabott piac is szabályozza. A tanulmány ezt követően bemutatja a vizsgált régiót, illetve kitér a kisvállalkozások marketinglehetőségeire az online közösségi média keretében. A kutatás ismerteti a netnográfia módszerét, amely segítségével a kisvállalkozások online nyelvitájképének adatgyűjtése megvalósult. A kutatás eredményeinek bemutatása a következő kategóriák részletes elemzésére támaszkodik: a kisvállalkozások neve és logója, a Facebook-oldalukon közzétett tartalmak és fotók. Az eredmények azt mutatják, hogy a nyelvi szegmentálódás, az egynyelvű kommunikáció nem akadályozza a közösségi média marketinglehetőségeinek kihasználását, de egy kétnyelvű közösségben a piac belső szabályai mindenképpen befolyásolják az online nyelvválasztást. A nyelvitájkép-kutatásokban fontos dimenziót képvisel a 'top down' és a 'bottom up' jelek közötti ellentét megjelenítése, jelen esetben többnyire 'bottom up', alulról felfelé ható erővonalak körvonalazódnak, amelyeket inkább a piac és annak belső szabályszerűségei indokolnak, nem pedig a hatalmi nyelvpolitikai döntések. Annak ellenére, hogy a minél szélesebb körű piaci célszegmens elérése érdekében a helyi kisvállalkozások a román nyelv használatára törekednek, többségében magyar nyelvitájkép-elemekkel találkozunk, valamint számottevő az angol nyelv globalizációs hatása is. A publikus, offline térben a nyelvitájkép alakulását a felülről lefele ható nyelvpolitikai döntések is irányítják. Az online közösségi médiában kevésbé érvényesülnek a hivatalos hatalmi erőviszonyok, és a kisvállalkozások online nyelvitájképe megmutathatja egy adott közösség alulról felfelé építkező, nyelvi ideológiák és helyi piaci érdekek mentén kialakított nyelvi törvényszerűségeit.

Kulcsszavak: *online nyelvitájkép, közösségi média, kisvállalkozások, kétnyelvű kisebbség, nyelvhasználat*

Online linguistic landscape of small businesses: bilingualism, multilingualism on the market

Abstract. The present study focuses on a new chapter of online language use in a bilingual, Hungarian-majority region in Sfântu Gheorghe, Romania. As part of recent studies of linguistic landscape studies, it analyses the digital linguistic landscape of local small businesses. The research is built around two questions. How do these small enterprises shape their online linguistic landscape to strengthen their market position? How do they exploit the creative linguistic potential of bilingualism and multilingualism? The aim of

this research is to characterise the digital linguistic landscape of 10 local Hungarian-owned small businesses with the help of online ethnography.

The analysis of online linguistic landscapes is embedded in social and cultural context; the complex interplay between the language(s), society, identity and economy shapes the linguistic landscape. The paper will first briefly analyse the rapid changes in the digital space, which have had a major impact on the construction of the online linguistic landscape as well as on language choice and use. Online (linguistic) interactions are now dominated by idiolinguism, characterised by algorithms, artificial intelligence and personalised markets. The paper will then present the sociolinguistic background of the Hungarian-Romanian bilingual region in Romania and the marketing opportunities for small businesses in the context of online social media. The methodological background of the research describes the netnography method used to collect data regarding the online linguistic landscape of small businesses. The detailed presentation of the results relies on the following categories: the name and logo of small businesses, and the content and photos posted on their Facebook pages. The results show that language isolation does not present a challenge in the online space; however, in a bilingual community language choice is influenced by the market. Content analysis of the language landscape elements reveals how these small local businesses construct their online language landscape, where bottom-up signs are mostly influenced by the market, rather than by language policy decisions. Despite the tendency of local small businesses to use Romanian in order to reach the widest possible market segment, mostly the choice of Hungarian language characterizes the online linguistic landscape, where the influence of English, as sign of globalisation, is also significant. In the public space, the linguistic landscape is constructed by top-down language policy decisions as well. In online social media, official power relations are less prevalent, and the online linguistic landscape of small businesses can reveal the bottom-up linguistic legitimacy of a community, shaped by linguistic ideologies and local market interests.

Keywords: *online linguistic landscape, social media, small businesses, bilingual minority, language use*

Részvételi szociolingvisztika

Bevezetés

A szociolingvisztikai kutatás horizontján ugyan mindig is jelen voltak a társas egyenlőtlenségek és a hatalmi viszonyok, de ritkán fogalmazódott meg az a dilemma, hogy ezeknek a viszonyoknak a kutató maga is része. Pedig a nyelvész a szakértelmét éppen abból származtatja, hogy a nyelvről másféle tudása van, mint azoknak, akiknek nincsen nyelvészeti végzettsége. Ez a tudás adja számára a legitimitást arra, hogy a „laikusként” is emlegetett másoknak a nyelvről szóló tudását a nyelvről való tudományos tudás megszerzését akadályozó tényezőnek tekintse (Svendsen, 2018). De a nem nyelvészeknek ez a tudása sokszor ugyancsak nem semleges, hanem hozzájárul társas egyenlőtlenségek létrehozásához, fenntartásához és elmélyítéséhez. A részvételi szociolingvisztika annak az ígéretét fogalmazza meg, hogy a nyelvészek és nem nyelvészek nyelvi „szakértelmét” közös tudássá lehet alakítani. Nem a nem nyelvészek meggyőzése révén (mint látni fogjuk, ennek a sikere kétes), hanem a közös tudás kialakítására irányuló közös cselekvés gyakorlataiban. Ez utóbbit nevezzük részvételi kutatásnak.

A következőkben először bemutatjuk a részvételi kutatás társadalomtudományi megközelítését, majd arról írunk, hogyan lehet a szociolingvisztikai kutatást részvételiként értelmezni. Fő állításunk az lesz, hogy a nyelvi szakértelem mindenkié, nyelvészeké és nem nyelvészeké egyaránt. De egy olyanfajta közös tudás, amely reflektál a nyelvi szakértelmek különbségeihez kapcsolódó társas egyenlőtlenségekre, csak úgy érhető el, ha közös cselekvés során formáljuk azzá. A részvételi szociolingvisztikai megközelítést mint e cselekvés egyik formáját saját kutatásunk példájával illusztráljuk. Tanulmányunk kontextusához megemlítendő, hogy az alapját adó előadás a 21. Élőnyelvi Konferencián a részvételiség és a szociolingvisztika kapcsolatát tárgyaló világvilágkávészó bevezetőjeként hangzott el. Az előadást követő világvilágkávészóról lásd Barabás és mtsai (e kötetben).

Mi a részvételi kutatás?

A részvételi kutatás nem módszer vagy módszerek együttese, hanem tudományos szemléletmód. Csoportban végzett kutatás, az érintettekkel kialakított közös tanulás terepe. A részvételi kutatás Bourke (2009, 458. o.) megfogalmazásában „olyan

kutatási folyamat, amely a kutatottakat bevonja a kutatásról szóló döntések meghozatalába és lebonyolításába – beleértve ebbe a projekt megtervezését, a kutatási terv kidolgozását, az adatgyűjtést és elemzést és/vagy a kutatási eredmények közzétételét és alkalmazását”. Vagyis a részvételi kutatás a kutatási folyamat egészére vonatkozóan, kezdve a tudományos eszközökkel megválaszolni kívánt kérdések megfogalmazásától az adatgyűjtésen keresztül egészen a kutatási eredmények megosztásáig igyekszik érvényesíteni a résztvevő felek közötti partneri viszonyt.

A részvételi kutatás a témájában érintett emberek szűkebb körével együttműködésben valósul meg. Kölcsönös bevonódáson és kölcsönös elköteleződésen, illetve egymás kölcsönös bevonásán alapuló kutatási megközelítésmód (Bartha-Holecz, 2017, Bartha és mtsai, 2018). A bevonásnak, bevonódásnak és elköteleződésnek többféle fokozata és változata van (Lajos és mtsai, 2022). A kutatók a részvételi kutatásban a „kutatottakkal való jelentős együttműködésre törekednek, amely során a társadalmi átalakulást szolgáló jelentős adatokat gyűjtenek” (Byrne és mtsai, 2009, 67–68. o.).

A részvételi kutatással összekapcsolódó társadalmi változás részben azért jön létre, hogy a kutatás a tudományos intézményi háttérű kutatók és más résztvevők viszonyában dialogikussá válik. A részvételiség igyekszik kiegyenlíteni és lebontani a kutató és a kutatottak közötti határt, ezáltal demokratikus viszonyokat teremt meg, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a résztvevők mindennapi tudását magába foglaló új tudás jöjjön létre. Ezzel hozzájárul a résztvevők által jelentősnek tartott helyi problémák megoldásához (Nind, 2014), miközben a helyi tudást a tudományos kutatók tudásának helytállóságával közel azonos szinten fogadja el. Vagyis ebben a folyamatban a tudományos tudás létrehozása a maga jogán emeli be a helyi tudásokat a globális folyamatokba ágyazott lokális szintű problémamegoldásba.

A részvételi megközelítést érvényesítő kutatásban szükséges az érintettek minél teljesebb körű bevonása a kutatás teljes folyamatába, sőt, Appadurai nyomán a kutatás mint az egyik alapvető emberi jog jelenik meg. Magyarul is hozzáférhető tanulmányában Appadurai (2006/2011) amellett érvel, hogy a kutatás bármely ember életében stratégiai jelentőségre tehet szert a mindennapokban történő eligazodás során a demokratikus államokban, és nem csak az akadémiai világ szereplőinek szűk körében nélkülözhetetlen tevékenység. A kutatáshoz való jogon az „olyan eszközkhöz való hozzáférés jogát” érti, „amelyek révén bármely polgár módszeresen képes növelni azt a tudásállományt, ami számára a leginkább nélkülözhetetlen életben maradásához és állampolgári jogainak érvényesítéséhez” (Appadurai, 2006/2011, 66. o.). A részvételi kutatás az embereknek azt a képességet fejleszti, amely a tudományos tudás létrehozásához szükséges azáltal, hogy az érintettek részt vesznek a kutatási folyamatban a módszeresség és a kritikus hozzáállás alapjain.

A részvételiség egyik sokat vitatott fogalma az angol empowerment (McLaughlin, 2016; Kamruzzaman–White, 2018; Ladegaard, 2017; Del Percio, 2018; Kraft–Flubacher, 2020). A fogalom bevett magyar fordításai *felhatalmazás*, *megerősítés*, *képessé tétel*, *helyzetbe hozás* (Argyris, 1999; Lakatos, 2010; Málovics és mtsai, 2011), ezzel szemben mi a továbbiakban a *képessé* és a *cselekvőképessé válás* (Ganz, 2016, 26. o.; Vercseg, 2020, 7. o.) megnevezést használjuk. Ennek egyik oka az, hogy csoportos tevékenységként tekintünk a részvételi kutatásra, amelynek során minden fél tanul a másiktól, vagyis minden résztvevőnek fejlődik a képessége az együttes cselekvésre, beavatkozásra. A másik az, hogy az empowerment posztstrukturalista kritikájával összhangban (Foucault, 1978/1999, a foucault-i hatalomról lásd még Taylor, 2011) fontosnak tartjuk a paternalisztikus megközelítésnek és a fennálló hierarchikus viszonyok megerősítésének elkerülését. A képessé válás folyamata a foucault-i posztstrukturalista megközelítés értelmében olyan térben valósul meg, ahol a hatalom nem hierarchikus, hanem decentralizált, és a hatalmi viszonyok természetüknél fogva relacionálisak. Ez tehát azt is jelenti, hogy az érintettek igenis rendelkeznek hatalommal, még ha azok különböznek is a domináns hatalmi helyzetekben gyakorolt hatalmi formáktól, ilyenek tipikusan a mindennapi szimbolikus ellenállási formák, például a kulturális ellenállás alakzatai, vagy a hatalommal történő együttműködés megtagadásának változatos gyakorlatai (Scott, 1985; Vinthagen–Johansson, 2013).

A hatalom posztstrukturalista képzete és a képessé válás szociolingvisztikai paradigmája (Flores–Chaparro, 2018, 368. o.) alapján a képessé válás folyamatát a hatalommal való rendelkezés és a hatalom birtokában való cselekvés (Clegg–Haugaard, 2009) gyakorlataiként értjük. Ezek révén minden érintett deliberatív módon, autonóm formában, a kölcsönösség és egymás iránt vállalt felelősség mellett válik képessé a „mély részvételre” (Cornwall–Jewkes, 1995, 1669. o.) a tudás létrehozásának közösen formált folyamatában. Mély részvételről akkor beszélhetünk, ha az érintetteknek van lehetősége a kutatási folyamat felett ellenőrzést gyakorolni, és hatalmukban áll a kutatásra vonatkozó döntések jogát megszerezni.

Mi a részvételi szociolingvisztika?

De vajon hogyan értelmezhető mindez a szociolingvisztikában? A klasszikus szociolingvisztika tudományfelfogása a kutató és a kutatott egyenlőtlen viszonyát ugyan kevésbé tekinti problematikusnak, de megoldási javaslatok fogalmazódnak meg arra, hogy ezt az egyenlőtlenséget felismerve hogyan lehetne a nyelvészeti kutatás eredményeit megosztani az érintettekkel. Három elv jeleníti meg ezeket a javaslatokat. Egyrészt „a felhalmozódó adósság elve”, amely szerint a nyelvésznek az általa kutatott beszélőközösségben szerzett tudását a közösség javára kell fordítania, ha erre igény van (Labov, 1982, 173. o.). Másrészt „a hibák kijavításának

elve”, amely kimondja, hogy ha a nyelvész adatai ellentmondanak a széles körben osztott vélekedéseknek, akkor kötelessége a hibára felhívni a figyelmet (Labov, 1982, 172. o.). Végül a harmadik elv, amelyet talán „a nyelvi viszonzás elvének” nevezhetnénk (az angol eredetiben ez a *principle of linguistic gratuity*), Wolfram (1993, 227. o.) nevéhez kötődik, és úgy szól, hogy a kutatóknak „olyan pozitív módokat kell keresniük, amelyekkel viszonzni tudják a közösség nyelvi hozzájárulását” az általuk végzett kutatáshoz.

Mindhárom elv alkalmazását illetően azonosnak tekinthető, hogy a kutató tudása és a közösség tudása közötti párbeszéd utólag alakul ki, azaz csak azt követően, hogy a nyelvész a „helyiekről” való tudásának valahogyan – a szociolingvisztikai kutatások során tipikusan a velük való szoros együttműködésben – birtokába jutott. Még Wolfram és csapata is így járt el, mikor Ocracoke szigetén a helyi angol dialektushoz kapcsolódó tudatosságot növelő projektben már a kezdetektől arra törekedtek, hogy a közösséggel megosszák a nyelvészek szakértelmét. Mégis a „viszonzás” vált az együttműködés központi fogalmává, amely révén a kutatók akarata ellenére is „a nyelvi ügyekhez fűződő aszimmetrikus hatalmi viszony” alakult ki (Wolfram, 1998, 273. o.), nem pedig az eltérő szakértelemmel bíró résztvevők közös tevékenysége. Mert hát kié is a nyelvi szakértelem? Meg lehet-e episztemológiailag alapozni a nyelvi ügyekben való jártasság olyan hierarchiáját, amelyben bárki nyelvi szakértelmét a saját nyelvi gyakorlatait illetően valaki más, legyen az intézmény vagy egyén, elvitathatná?

Lewis (2018) szerint nem; az általa „domináns hibajavítási megközelítéseknek” nevezett fenti elvek hatékonyságáról lesújtó véleménye van: ezeknek az alkalmazása nem eredményez társadalmi változást, mivel az egyént kívánja meggyőzni arról (például hogy a standard nem szebb, mint bármelyik tájszólás), ami strukturális egyenlőtlenségekhez kapcsolódik (a beszélők közötti társadalmi különbségekhez, köztük a nyelvi erőforrásokhoz való hozzáférés jelentős eltéréseihez). A társadalmi változásra való törekvés helyett a tudós közösség a nyelvről való tudást úgy hozza létre, hogy eközben a marginalizáció fennálló rendszeréhez járul hozzá (l. még Charity Hudley és mtsai, 2020).

A nyelvi és egyben társadalmi változások antropológiai nyelvészeti szemléletű megközelítése nem előzmények nélküli a nyelvészetben. Csak röviden említsünk meg két úttörő munkát: a nyelvi szocializáció és iskola kapcsolatának nyelvészeti antropológiai kutatása (Heath, 1983), az e kutatás részeként etnográfiai megalapozású tevékenységként értett „hídverés” az otthon és az iskola között Réger Zita (1990) közvetítésével a magyar nyelvészetre is jelentős hatást gyakorolt. Az etnográfiai monitorozás Hymes (1980, 1996) által főképp az oktatás nyelvi vonatkozásainak kezelésére kidolgozott megközelítése, amely az iskolában az érintettek részvételével folyó etnográfiai mikroelemzés révén kívánt társadalmi változást elérni, napjainkban újra megjelenik a szociolingvisztikai eszköztárban (McCarty, 2011;

Van der Aa–Blommaert, 2011; Hornberger, 2014). Ezeknek a korai megközelítéseknek a hatása azonban korlátozott maradt, és – mint az idézett munkák is mutatják – csak az utóbbi évtizedben fokozódott a törekvés arra, hogy a beszélők nyelvi szakértelme és metanyelvi tudása a kutatás középpontjába kerüljön.

Ennek eredetét három újabb fejleményhez kötjük. Az egyik a nyelvi ideológiák kutatása, amely a beszélői perspektívát állítja a vizsgálódások középpontjába (Silverstein, 1979; Schieffelin és mtsai, szerk. 1998; Kroskrity, 2000). Ez a kutatási irány kiemeli, hogy a nyelvészek által létrehozott tudás és más beszélők tudása egyaránt az „ideológiai megmunkálás” (Gal–Irvine, 2019) folyamataiban alakul, amely során nem vehető fel semleges beszélői pozíció (Woolard, 2016). A második fejlemény az internetalapú közösségi média térhódítása, amelynek a hatására kialakuló részvételi kultúra a nyelvi ideológiákat a korábbinál is láthatóbbá és hozzáférhetőbbé tette (Rymes, 2020). E két fejlemény együttesen járult hozzá ahhoz, hogy – a részvételi megközelítést megalapozó további hatásként – az általunk *civil tudomány*-ként magyarázott citizen science (Kocsis és mtsai, e kötetben) megjelenjen a szociolingvisztikai kutatásban is. A civil tudomány és a részvételiség közötti kapcsolatáról érdemes bővebben is szólni.

A civil tudomány alapvetése szerint az ún. civilek, azaz a nem akadémiai háttérű személyek aktívan részt vesznek a kutatási folyamatban, aminek valódi tudományos eredményei vannak. A civileket bevonó megközelítés a természettudományokban alakult ki, ahol elsősorban adatgyűjtési célokat szolgált (crowdsourcing), de a közelmúltban a társadalom- és humántudományok terén is teret nyert. A civil szemléletmód a tudósok és a civilek közötti kétirányú kommunikáción alapul, minél több civil bevonásával, és egyszerre jelent hozzájárulást a tudományhoz és a közügyekhez.

Szociolingvisztikai alkalmazása elsősorban beszélői megfigyelésen alapuló adatgyűjtést jelent, ahol a laikusok részvételével olyan valós nyelvi interakciók is hozzáférhetőkké válnak, amelyekről csak közvetett tudásuk volt a kutatóknak (l. pl. SturtzSreetharan és mtsai, 2019; Rymes–Leone, 2014; Rymes, 2020). Svendsen (2018, 139–140. o.) tovább bővíti a civil kutatók részvételének terét: az adatgyűjtésen kívül az adatok rögzítéséhez, elemzéséhez és értelmezéséhez, valamint a kutatási kérdések megfogalmazásához és a civil kutatási projekt megtervezéséhez is aktívan hozzájárulhatnak. A civil szociolingvisztika tehát „a civilek elköteleződése a szociolingvisztikai kutatás művelése mellett; ennek során a bevonódás és az együttműködés szintje a civil szociolingvisztikai projekt kutatási kérdéseinek és tervének függvényében alakul” (Svendsen, 2018, 155. o.). A bevonódás és együttműködés jelentőségének felismerése nem általános a civil szociolingvisztikában. Rymes például nem tesz kísérletet arra, hogy a civil szociolingvisták által művelt tevékenységek kutatását velük együtt végezze. Svendsen kutatásában is a nyelvész kezdeményezése a meghatározó, és a minden norvég középiskolás bevonásával

végzett kutatásban egyetlen osztály diákjainak volt csak lehetősége a kutatási kérdés megformálásában való részvételre. Ezzel együtt a szemléletmód alkalmazása fontos lépés a tudományos kutatás folyamatának demokratizálódásában.

Szemben a civil szociolingvisztika jelenkori gyakorlatával, a részvételi megközelítés középpontjában a kutató és a kutatottak közötti hierarchia lebontása áll. Központi kérdése az, hogy miként lehet kutatást végezni a nem tudományos intézményi háttérű résztvevőkről, a résztvevőkkel és a résztvevőkért (Cameron és mtsai, 1992), egyenlő hangsúlyt helyezve mindhárom szempontra. A szociolingvisztikai hagyomány korábbi évtizedeinek gyakorlatához képest úgy lehetne megragadni a különbséget, hogy a részvételi szociolingvisztika művelése a résztvevőkért végzett kutatásban nem a nyelvészek a résztvevőkről való tudását helyezi előtérbe, hanem a résztvevőkkel közösen kialakított tudást – és ennek részévé, azaz helyi tudássá válik mindaz, amit a nyelvész magával visz ebbe a folyamatba. Ahogyan Heltai (2021, 22. o.) fogalmaz, „a részvételi kutatásokban a kutatást végzők közös kockázatot vállalnak, társas viszonyaikat, vélekedéseiket legalább részben láthatóvá téve involválódnak a közös tevékenységekbe. A hivatásos résztvevők is sebezhetőbbé válnak, amennyiben életük és gondolkodásuk tágabb szféráiba engednek betekintést”. Az idézetben megfogalmazódó kölcsönösség, a bevonódás és elköteleződés dialogikus folyamata járul hozzá a tudományos kutatás során létrejövő tudás közös erőforrássá válásához (lásd még Bodó és mtsai 2022; Lajos és mtsai, 2022).

Részvételi kutatás a moldvai magyar nyelvi revitalizáció kontextusában

A moldvai magyar nyelvi revitalizáció részvételi szemléletű nyelvészeti etnográfiai kutatása 2019 decemberében indult, és célja a nyelvi szocializáció és a nyelvi revitalizáció jelenségeinek longitudinális vizsgálata. A projekt a vizsgált jelenségekben eltérő módon érintett résztvevők együttműködésére épül. A kezdeti szakaszban helyi résztvevőknek a Moldvai Csángómagyar Oktatási Program volt diákjait tekintettük, akik középiskolai tanulmányaikat egy székelyföldi városban folytatják, és a számukra kialakított csíkszeredai kollégiumban, a Csángó Bentlakásban laknak. A későbbiekben az érintettek, azaz a lehetséges résztvevők körét kiterjesztettük mindazokra, akik valahogyan kapcsolódtak a moldvai magyartanítási program tevékenységeihez. Az ebbe a csoportba nem tartozó résztvevők romániai, magyarországi és finnországi nyelvészek, antropológusok, szociológusok. A résztvevők a helyi és nem helyi tudást is magában foglaló új tudás létrejöttének folyamatában a kutatás során megfigyelt nyelvi gyakorlatok közös interpretációját tekintik alapnak.

A kutatás kiindulópontja az a kérdés volt, hogy miként hat a nyelvi revitalizáció a mindennapi nyelvi gyakorlatokra az egynyelvűségi regimentáción alapuló nyelvpolitikák közegében: a Csángó Bentlakás diákjai miként találják meg a helyüket az új – meghatározó módon magyar nyelvű – környezetben, hogyan viszonyulnak – meghatározó módon román nyelvű – moldvai otthonukhoz, és hogyan alakítják ki, tartják fenn vagy változtatják meg a hovatartozás és az elkülönböződés nyelvi és nem nyelvi gyakorlatait.

A kutatócsoport 2020 januárjában látogatott először a Csángó Bentlakásba, ahol a helyi résztvevőkkel együtt a bevonás és a bevonódás útjait és lehetőségeit térképeztük fel. A részvételi szemlélet alkalmazásával a közös gondolkodásnak olyan tereit igyekeztünk létrehozni, ahol a helyi résztvevők aktív módon alakíthatták a kutatási kérdések és célok körét. A „hivatásos” kutatóként dolgozó résztvevők éppen ezért nem előre meghatározott kutatási tervvel érkeztek: annak kidolgozása a megszólított résztvevők egyéni különbségeket mutató bevonódásának és elköteleződésének megfelelően történt.

A részvételi szemléletmód alkalmazásával kilépünk a hagyományos kutatás keretei közül. Az együttműködés, a kölcsönösség, a különböző háttérű résztvevők bevonódása a kutatási folyamatba ideális esetben a kutatási célok és kutatási kérdések megfogalmazását is érinti. Vannak azonban olyan szervezetek, amelyek csak akkor engednek belépni a saját tereikbe, ha pontosan tudják, hogy a kutatásnak mik a célkitűzései, hogy „mit mér”, ahogy ezt a kérdést fel is tették nekünk a kutatásunk kezdetén. Megfogalmazódik az a dilemma, hogy hol húzódnak a részvételi-ség határai: valóban megvalósítható-e minden esetben minél több résztvevő bevonódása a kutatási folyamat minden szakaszába?

Kutatásunk helyszíni terepmunkáját a 2020-ban kitört világjárvány ellehetetlenítette, de a kollégiumot vezetőik részéről is megfogalmazódtak olyan fenntartások, amelyek szerint bizonytalanságot és éppen ezért aggasztó kiszámíthatatlanságot jelentett számukra mindaz, amit a részvételi szemléletmód természetéből adódóan a kutatási folyamat rugalmassága hozott magával. Az egészségügyi korlátozások miatt új alapokra kellett helyoznünk a kutatást.

A CserCseTare-projektek

A mély részvételiséget célzó CserCseTare-projektünket megelőző tervezési folyamat során a moldvai (származású) résztvevők toborzása mellett döntöttünk, mert a részvételi kutatásokban fontos elem az önkéntesség és a személyes elköteleződés a téma és a közös munkába történő bevonódás iránt. Először Társkutató kerestetik! címmel felhívást tettünk közzé 2020 szeptemberében, amit később többek

személyes megkeresésével is kiegészítettünk. Olyan résztvevőket kerestünk a közösen végzett kutatómunkához és együttes cselekvéshez, akik korábban a csíkszeredai Csángó Továbbtanulók Közösségének tagjai voltak.

A fentiek eredményeképpen két ilyen résztvevővel kezdtük meg az együttműködést a partnerség és a mély részvételiség megteremtése érdekében. Botezatu Isabelával és Fazakas-Timaru Carinával együttműködésben egy-egy CserCseTarának nevezett részvételi projektet indítottunk. Ők mindketten humántudományi doktori tanulmányokat folytatnak. **Közvetítő kutatótársként** kapcsolataikon keresztül megszervezték a moldvai résztvevők csoportját, akik valamilyen módon érintettek (voltak) a moldvai magyartanításban. E két csoporton kívül a további résztvevők körét hivatásos kutatók alkották, akiket a CserCseTare projektek **elkötelezett kísérőinek** neveztünk.

A kísérlet fogalmát Bucholtz és mtsai (2016) kutatásából kölcsönöztük. Használatát egyrészt arra alapoztuk, hogy Bucholtzékhoz hasonlóan mi magunk is sokszínű élettapasztalattal rendelkező szociopolitikai cselekvőnek és a változás eléréséhez már eleve hatalommal bíró személyeknek tekintjük a helyi résztvevőket, akik – mint Geertz (2001) általánosan rámutat – saját világukban reflexív és értelmező módon vannak jelen. Másrészt a kísérőknek nem volt célja az érdekképviselő, a pártfogás vagy az egyenlőtlen hatalmi viszonyokra épülő segítő, felhatalmazó vagy támogató szerep betöltése. Az elkötelezett kísérők a kutatási helyzeteket megelőző és követő megbeszéléseken, illetve magukon a mindhárom csoportba tartozó résztvevőt magában foglaló találkozásokon azt biztosították, hogy legyenek együtt kialakított keretei a közös cselekvésnek. Szándékunk szerint e keretek között alakulhatott ki a részvétel és a bevonódás lehetőségét megteremtő kommunikációs színtér. A részvételi kutatás folyamatában minden szereplőre érvényesek voltak a következők: az önkéntes részvétel, a bevonódás, a partnerségben végzett közös munka melletti hosszú távú (legalább 3–4 hetes) elköteleződés és végül egy kutatási adatokat és eredményeket tartalmazó anyag („*produktum*”) létrehozása.

A közvetítő kutatókkal kialakított együttműködésünk elején három úgynevezett felkészítő alkalmat tartottunk, amelyeken a résztvevők megismerkedtek egymással és a részvételi szemléletmóddal a tapasztalati tanulás és reflexiós gyakorlatok segítségével. Ezeken az alkalmakon a nem helyi résztvevők közül szinte mindenki részt vett legalább egyszer. Az elkötelezett kísérők – vagyis a CserCseTare-projektek egész folyamatában jelenlévő résztvevők – Barabás Blanka, Gáspár Judit, Petteri Laihonen és Lajos Veronika voltak. A reflexiónak és a részvételi kutatás során történtek tudatosításának nagy fontosságot tulajdonítunk, így az egyik felkészítő alkalommal feltettük a kérdést: „Nektek most mit jelent a részvételiség?” Az egyik kísérő kutató az alábbi választ adta: „múlt hétfőn volt egy bizonyossági pontom, [...] a hierarchiák felszámolása érvényesíthető egy kutatásban is – ez nekem nagyon fontos lett elméleti szinten is” (terepmunkajegyzet, 2020. október 19.).

Ez a válasz abban erősített meg minket, hogy a részvételi kutatás során nem magától értetődően válik valakiből részvételi kutató, hanem ezt a folyamatot folytonos önreflexiónak kell kísérnie a többi résztvevővel fenntartott dialógusban.

Az egyik CserCseTare-alprojekt eredménye a [csángó mémek sorozata](#) (URL 1) lett, a másik alprojektté pedig a napjainkban is jellemző [helyi szokások szelektív gyűjteménye](#) (URL 2) Az egyik kérdés, amit az előbbi alprojekt a kísérő kutatók és más, ebben a projektben nem aktív kutatási résztvevők számára felvetett, a következő volt: miként kapcsolódik a „román nyelvű csángó fiatal értelmiségiek” projektje a nyelvi revitalizáció programjához? A csángó mémeket elkészítő csoport tagjai jelentős kérdésnek tartották, hogy miként hozzák létre és jelenítsék meg azokat a közös pontokat, amelyeket ők a saját identitáskategóriáik részének tekintettek. Ezeket ugyan többnyelvű mémekkel reprezentálták, de a magyar nyelvi gyakorlatoknak ebben a folyamatban nem vagy alig volt szerepe. A kísérő kutató ehhez kapcsolódó felismerése olyan nyelvi szakértelemről szól, amelybe e moldvai fiatalok számára nem, vagy csak periférikusan tartozik bele a magyar nyelv, azzal együtt is, hogy e résztvevők a magyar nyelvi oktatási program résztvevői voltak gyerekkorukban.

A kutatócsoportunk tagjai számára a projektbe való bevonódásnak és elköteleződésnek a folyamataiban jelentős eltéréseket hozott ez a felismerés, azaz felvetődött, hogy milyen értelemben kapcsolódhat a nyelvi revitalizáció részvételi kutatása azoknak a beszélőknek a nyelvi gyakorlataihoz, akik nem érdekeltek e folyamatban. A mi válaszuk erre a dilemmára az, hogy a részvételiség éppen azt a lépést jelenti, amellyel az intézményi háttérű kutató és a társkutatók együtt látnak hozzá a kutatási folyamat formálásához. Ha ezt a lépést közösen tudjuk megtenni, akkor a magyar nyelv moldvai jelene iránti érdeklődés jelentős eltéréseit is integrálni kell a kutatásba. Ez vezethet el egy olyan közös tudáshoz, amelyben e különbségeknek is jelentőségük van. A nyelvi különbségekről való tudás reflektálttá válásával együtt e tudásról való tudásnak is reflektálttá kell válnia.

Összefoglalás és kitekintés

Tanulmányunkban a társadalomtudományokban már széles körben alkalmazott részvételi megközelítés szociolingvisztikai érvényesítésének lehetőségeit tárgyaltuk. Szólnunk kell azonban a korlátokról is, amelyek közül itt hármat említünk meg. Egyrészt a szociolingvisztika pozitivista megalapozása akadályt jelent abban, hogy a kutató és „adatközlői” közötti határt átlépjük – azt a határt, amelynek a fenntartása ebben a keretben a tudományosság kritériuma, és amelynek az átlépésével megkezdődik a részvétel. Másrészt a részvételiség érvényesítése nehezen illeszthető be a tudomány művelésének jelenkori intézményi gyakorlataiba, ame-

lyek során a kutatás megvalósításának feltétele, hogy a hivatásos kutató a munkahelyi feladatai részeként – az érintettek nélkül – kidolgozott tervvel pályázik a támogatásra. Végül a szociolingvisztika kritikai és etnográfiai fordulata még sem a terminológia, sem a módszerek terén nem vezetett el oda, hogy könnyedén kialakíthassuk az érdekeltekkel való széles körű együttműködés közös nyelvét és gyakorlatait.

Ezek a korlátok azonban nem ledönthetetlenek. Például már a kutatás és a költségvetés megtervezése során is lehet részvételi módon eljárni, mint ahogyan a Vancouver-szigeten élő salish közösség nyelvi revitalizációs projektje mutatja. Ebben a projektben már a kutatási tervek megfogalmazása is olyan együttműködésben történt, amelynek éppúgy részesei voltak a salish közösség képviselői – a „vének” –, mint ahogy a kutatást finanszírozó egyetem munkatársai, köztük a hivatásos kutatók (Czaykowska-Higgins és mtsai, 2018). A szociolingvisták számára az érintettekkel közös nyelv megtalálásának kísérlete még inkább jelentős. A közös nyelv létrehozása éppenséggel a részvételi szociolingvisztika egyik nagy feladata, még ha e feladat mindig lokálisan valósulhat csak meg. A feladat ezzel együtt az, hogy a résztvevők eltérő nyelvi szakértelme kritikus, reflektív és felelősségteljes részvételen alapuló közös szociolingvisztikai tudássá váljék a kutatásban és azon túl.

Irodalom

- Appadurai, Arjun 2006/2011. The right to research. *Globalisation, Societies and Education* 4/2: pp. 167–177. doi:1080/14767720600750696. (Magyarul: A kutatáshoz való jog. *AnBlok* 5: 66–75. o. Kerényi Szabina fordítása.)
- Argyris, Chris 1999. Az alkalmazottak felhatalmazása: a császár új ruhája. *Harvard Business Manager* 1/1: 39–46. o.
- Barabás Blanka – Bartha Csilla – Bodó Csanád – Fazakas Noémi – Heltai János Imre – Gáspár Judit – Jánk István – Lajos Veronika – Molnár Csikós László – Schmidt Ildikó – Szabó Gergely – Vukov Raffai Éva, e kötetben. Hol vannak a kutatás határai? Világkávészó a részvételi szociolingvisztikáról.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes – Holecz Margit 2018. Kölcsönös bevonódás, korpuszalapúság, multidiszciplinaritás a JelEsély és Nyelvesély projektben: Az oktatási nyelvi tervezés egy lehetséges szociolingvisztikai modellje. In: Balázs Géza – Lengyel Klára szerk. *Grammatika és oktatás – időszerű kérdések: Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter Nonprofit Kft. 373–399.
- Bartha Csilla – Holecz, Margit 2017. Esélyteremtés, kölcsönös bevonódás és a jelnyelvi sztenderdizáció dilemmája: A JelEsély projektum céljai, módszerei és eredményei. In: Benő Attila – Fazakas, Noémi szerk. *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*. Erdélyi Múzeum Egyesület. 205–212.
- Bodó Csanád – Barabás Blanka – Fazakas Noémi – Gáspár Judit – Jani-Demetriou Bernadett – Petteri Laihonon – Lajos Veronika – Szabó Gergely 2022. Participation in sociolinguistic research. *Language and Linguistics Compass* 16(4). doi.org/10.1111/lnc3.12451

- Bourke, Lisa 2009. Reflections on doing participatory research in health: Participation, method and power. *International Journal of Social Research Methodology* 12/5: pp. 457-474.
- Bucholtz, Mary – Casillas, Dolores Inés – Lee, Jin Sook 2016. Beyond empowerment: Accompaniment and sociolinguistic justice in a youth research program. In: Robert Lawson – Dave Sawyers eds. *Sociolinguistic research: Application and impact*. Routledge. pp. 25-44.
- Byrne, Anna – Canavan, John – Millar, Michelle 2009. Participatory research and the voice-centred relational method of data analysis: Is it worth it? *International Journal of Social Research Methodology* 12/1: pp. 67-77.
- Cameron, Deborah – Frazer, Elizabeth – Harvey, Penelope – Rampton, M. B. H. – Richardson, Kay 1992. *Researching language: Issues of power and method*. Routledge.
- Charity Hudley, Anne H. – Mallinson, Christine – Bucholtz, Mary 2020. Toward racial justice in linguistics: Interdisciplinary insights into theorizing race in the discipline and diversifying the profession. *Language* 96/4: pp. 200-235. doi:10.1353/lan.2020.0074
- Clegg, Stewart R. – Haugaard, Mark eds. 2009. *The SAGE Handbook of Power*. SAGE Publications.
- Cornwall, Andrea – Rachel Jewkes 1995. What is participatory research? *Social Science & Medicine* 41: pp. 1667-1676. doi:10.1016/0277-9536(95)00127-S
- Czaykowska-Higgins, Eva – Xway'Waat Daniels, Deanna, – Kulchyski, Tim – Paul Andrew – Thom, Brian – Twance, Marlo S. – Urbanczyk, Suzanne C. 2018. Consultation, relationship and results in community-based language research. In: Shannon T. Bischoff – Carmen Jany eds. *Insights from practices in community-based research*. Mouton De Gruyter. pp. 66-93.
- Del Percio, Alfonso 2018. Language, communication, and the politics of hope: Solidarity and work in the Italian migration infrastructure. *Langage et Société* 165/3: pp. 95-115. doi:10.3917/ls.165.0095
- Flores, Nelson – Chaparro, Sofia 2018. What counts as language education policy? Developing a materialist Anti-racist approach to language activism. *Language Policy* 17: pp. 365-384. doi:10.1007/s10993-017-9433-7.
- Foucault, Michel 1978/1999. *The History of Sexuality I*. London: Penguin. (Magyarul: A szexualitás története. I. kötet. A tudás akarása. Budapest: Atlantisz.)
- Gal, Susan – Irvine, Judith T. 2019. *Signs of difference: Language and ideology in social life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ganz, Marshall 2016. Közösségszervezés. In: Sebály Bernadett – Vojtonovszki Bálint szerk. *A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma? A közösségszervezés alapjai*. Budapest: Napvilág. 25-40. o.
- Geertz, Clifford 2001. *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Heath, Shirley Brice 1983. *Ways with words: Language, life and work in communities and classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heltai János Imre 2021. Szociolingvisztika és részvételiség. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21/2: 21-34. o. doi:10.18460/any.2021.2.002
- Hornberger, Nancy 2014. On not taking language inequality for granted: Hymesian traces in ethnographic monitoring of South Africa's multilingual language policy. *Multilingua* 33: pp. 623-645.

- Hymes, Dell 1980. *Language in education: Ethnolinguistic essays*. CAL.
- Hymes, Dell 1996. *Ethnography, linguistics, narrative inequality: Toward an understanding of voice*. Taylor and Francis.
- Kamruzzaman, Palash – White, Sarah C. 2018. Empowerment and community participation. In: H. Callan – Coleman, S. ed., *The International Encyclopedia of Anthropology*. Wiley. pp. 1–11. doi:10.1002/9781118924396.wbiea2062
- Kocsis Zsuzsanna – Krizsai Fruzsina – Szabó Gergely – Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára, *e kötetben*. Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában.
- Kraft, Kamilla – Flubacher, Mi-Cha 2020. The promise of language: Betwixt empowerment and the reproduction of inequality. *International Journal of the Sociology of Language* 264: pp. 1–23. doi:10.1515/ijsl-2020-2091
- Kroskrity, Paul ed. 2000. *Regimes of language: Ideologies, policies, and identities*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science. *Language in Society* 11: pp. 165–201.
- Ladegaard, Hans J. 2017. *The discourse of powerlessness and depression: Life stories of domestic migrant workers in Hong Kong*. London: Routledge.
- Lajos Veronika – Gáspár Judit – Szabó Gergely 2022. „Kihúztuk a lábunk alól a szőnyeget!” Egy COVID-19 járvány kezdetén indult moldvai részvételi kutatás tapasztalatai. *Tabula* 2022/1.
- Lakatos Kinga 2010. A képessé tétel (empowerment) lehetőségei a civil társadalomban. *Civil Szemle* VII/2: 43–61.
- Lewis, Mark C. 2018. A critique of the principle of error correction as a theory of social change. *Language in Society* 47: pp. 325–384.
- Málovics György – Mihók Barbara – Szentistványi István – Balázs Bálint 2011. Kirekesztett társadalmi csoportok és helyi emberi jogok: egy szegedi részvételi akciókutatás előzetes tanulságai. In: Pataki György – Vári Anna szerk. *Részvétel – akció – kutatás: magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet. 84–119.
- McCarty, Teresa L. ed. 2011. *Ethnography and language policy*. Routledge.
- McLaughlin, Kenneth 2016. *Empowerment: A critique*. Routledge.
- Nind, Melanie 2014. *What is Inclusive Research?* Bloomsbury.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rymes, Betsy 2020. *How we talk about language: Exploring citizen sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rymes, Betsy – Leone, Andrea R. 2014. Citizen sociolinguistics: A new media methodology for understanding language and social life. *Working Papers in Educational Linguistics* (WPEL) 29/2: pp. 25–43.
- Schieffelin, Bambi – Woolard, Kathryn – Kroskrity, Paul eds. 1998. *Language ideologies: Practice and theory*. New York: Oxford University Press.
- Scott, James C. 1985. *Weapons of the weak*. Yale University Press.

- Silverstein, Michael 1979. Language structure and linguistic ideology. In: Clyne, Paul – Hanks, William F. – Hofbauer, Carol L. eds. *The elements: A parasection on linguistic units and levels*. Chicago Linguistic Society. pp. 193–247.
- SturtzSreetharan, Cindi – Agostini, Gina – Brewis, Alexandra A. – Wutich, Amber 2019. Fat talk: A citizen sociolinguistic approach. *Journal of Sociolinguistics* 23/3: pp. 263–283. doi:10.1111/josl.12342
- Svendsen, Bente Ailin 2018. The dynamics of citizen sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics* 22/2: pp. 137–160. doi:10.1111/josl.12276
- Taylor, Dianna 2011. *Michel Foucault: Key concepts*. London: Routledge.
- Van der Aa, Jenny-Louise – Blommaert, Jan 2011. Ethnographic monitoring: Hymes' unfinished business in educational research. *Anthropology and Education Quarterly* 42: pp. 319–334.
- Vercseg Ilona 2020. *Közösség és részvétel. A közösségfejlesztés és a közösségi munka gyakorlatának elmélete*. Budapest: ELTE TáTK.
- Vinthagén, Stellan – Johansson, Anna 2013. "Everyday resistance": Exploration of a concept and its theories." *Resistance Studies Magazine* 1: pp. 1–46.
- Wolfram, Walt 1993. Ethical considerations in language awareness programs. *Issues in Applied Linguistics* 4: pp. 225–255.
- Wolfram, Walt 1998. Scrutinizing linguistic gratuity: Issues from the field. *Journal of Sociolinguistics* 2/2: pp. 271–279.
- Woolard, Kathryn 2016. *Singular and plural: Ideologies of linguistic authority in 21st century Catalonia*. Oxford: Oxford University Press.
- URL 1: <https://nyet2net.wordpress.com/csango-memek/>
- URL 2: <https://nyet2net.wordpress.com/2020/12/28/pusztinai-tortenetek-etelek-lelki-terapia/>

Részvételi szociolingvisztika

Absztrakt. A szociolingvisztikai kutatás horizontján ugyan mindig is jelen voltak a társas egyenlőtlenségek és a hatalmi viszonyok, de ritkán fogalmazódott meg az a dilemma, hogy ezeknek a viszonyoknak a kutató maga is része. Pedig a nyelvész a szakértelmét éppen abból származtatja, hogy a nyelvről másféle tudása van, mint azoknak, akiknek nincsen nyelvészeti végzettsége. Ez a tudás adja számára a legitimitást arra, hogy a „laikusként” is emlegetett másoknak a nyelvről szóló tudását a nyelvről való tudományos tudás megszerzését akadályozó tényezőnek tekintse. De a nem nyelvészeknek ez a tudása sokszor ugyan csak nem semleges, hanem hozzájárul társas egyenlőtlenségek létrehozásához, fenntartásához és elmélyítéséhez. A részvételi szociolingvisztika annak az ígéretét fogalmazza meg, hogy a nyelvészek és nem nyelvészek nyelvi „szakértelmét” közös tudássá lehet alakítani. Nem a nem nyelvészek meggyőzése révén, hanem a közös tudás kialakítására irányuló közös cselekvés gyakorlataiban. Ez utóbbit nevezzük részvételi kutatásnak. Tanulmányunkban bemutatjuk a részvételi kutatás társadalomtudományi megközelítését, majd azt vázoljuk fel, hogyan lehet a szociolingvisztikai kutatást részvételiként értelmezni. Fő állításunk az, hogy a nyelvi szakértelem mindenkié, nyelvészeké és nem nyelvészeké egyaránt. De egy olyanfajta közös tudás, amely reflektál a nyelvi szakértelmek különbségeihez

kapcsolódó társas egyenlőtlenségekre, csak úgy érhető el, ha közös cselekvés során formáljuk azzá. A részvételi szociolingvisztikai megközelítést mint e cselekvés egyik formáját saját kutatásunk példájával illusztráljuk.

Kulcsszavak: *részvételiség, nyelvi szakértelem, társas egyenlőtlenségek, nyelvi ideológiák, civil szociolingvisztika, képessé válás.*

Participatory sociolinguistics

Abstract. Although social inequalities and power relations have always been there on the horizon of sociolinguistic research, the dilemma that the researcher is part of these relations has rarely been posed. Yet linguists derive their expertise precisely from the fact that they have a different kind of knowledge about language than those who have no linguistic training. It is this knowledge that gives them the legitimacy to regard the knowledge about language of others, also referred to as 'lay people', as an obstacle to the acquisition of scientific knowledge about language. This knowledge of non-linguists is often also not neutral, but contributes to the creation, maintenance and deepening of social inequalities. Participatory sociolinguistics formulates the promise that the linguistic 'expertise' of linguists and non-linguists can be transformed into shared knowledge, not through the persuasion of non-linguists, but through practices of collective action to build shared knowledge. The latter is called participatory research. In our study, we introduce participatory research in the social sciences and then outline how sociolinguistic research can be understood as participatory. Our main claim is that linguistic expertise belongs to everyone, linguists and non-linguists alike. Nevertheless, a kind of shared knowledge that reflects the social inequalities associated with differences in linguistic expertise can only be achieved by shaping it through collective action. We illustrate the participatory sociolinguistic approach as a form of such action with an example from our own research.

Keywords: *participatory approaches, language expertise, social inequalities, language ideologies, citizen sociolinguistics, empowerment.*

Szociolingvisztikai differenciáció: társalgás a magyar–román határ két oldalán élő beszélők között

1. Bevezetés

Az előadásban a szociolingvisztikai differenciáció (vö. Gal, 2018) keretében a határ (magyar–román), a nyelv („a román nyelv”) és a beszélők két határon innen/magyarországi és két határon túl élő/romániai román kapcsolatát járjuk körül egy hangrögzített interjú anyagát elemezve. Simpson is felveti többek között, hogy bár a nyelvelmélet keretében az „egy nyelv” terminus „pontos definíciója nem áll rendelkezésre” (2001, 33. o.), mivel nem lehet szilárdan megrajzolni egy nyelv határvonalát a másiktól, és egy nyelven belül a kiejtésében, grammatikájában, szókészletében különbségek mutatkoznak, mégis több szempontból hasznos terminusnak kell tekinteni. Első érvként említi, hogy egy adott beszélőcsoport érezheti azt, hogy a területi vagy egyéb eltérések ellenére mindannyian „ugyanazt a nyelvet” beszélik. Egy másik érv lehet, hogy a nyelv egy adott „standard”¹ nyelv (lásd standardizáció) és a hozzá kapcsolódó változatokból áll, ezeket a „standard” beszélői vagy (kölcsonösen) megértik vagy nem, és amelyeket a „standard” dialektusaiként ismernek el (Simpson, 2001, 34. o.).²

A feladat annak bemutatása, hogy a magyarországi románok csoportját érintő 1920-ban megrajzolt határ után megkezdődött és az azóta tartó nyelvi, kulturális, társadalmi és egyéni stb. folyamatok milyen *beszélői viselkedést* eredményeztek,

---

¹ A „standard” (vö. magas presztízs) és „nemstandard” (vö. stigmatizált, alacsony presztízs,) terminusokat Simpson nem teszi idézőjelbe. Az idézéseket pl. Coupland eljárását követve, annak jelzésére használjuk, hogy kifejezzük kritikai távolságtartásunkat a két kategóriával szemben. A terminusokat elkerülni nehéz. Használatuk problematikus, „azt a beszédre utaló társadalmi jelentést közvetítik, hogy alapjában véve elhelyezhető egy kulturálisan rögzült kontinuum mentén, amely a társadalmi presztízst észleli” (Coupland, 2007, 45. o.). Ezért a továbbiakban a vizsgált négy beszélő beazonosításához a területi szempontot vesszük alapul, határon innen és határon túl: battonyai román (BR), magyarországi román (MR) és romániai román (RR1, RR2).

² A kutatott téma szempontjából lényeges még Simpson harmadik válasza is, miszerint a kutatók számára az „egy nyelv” kategória alkalmas arra, hogy elnevezzék azt a nyelvváltozatot, amellyel foglalkoznak – ezzel egyidőben nyitva hagyják az olyan kérdéseket, hogy a nyelvváltozat az adott nyelvhez, illetve népcsoporthoz tartozik-e vagy sem. Simpson végül leszögezi, hogy „a szociolingvisztikai kutatásokban a terminust egyre inkább kerüljük és helyette a semlegesebb változat vagy nyelvváltozat használatos” (2001, 34. o.). Majd ez a kategória is újraértelmezésre szorult.

pontosabban miként érhetők ezek tetten egy interjúban. Összességében, amikor a szociolingvisztikai differenciációt a határ aspektusából tanulmányozzuk, a beszélők szóhasználatát, metanyelvi reakcióit, reagálásait, valamint a nyelvi és a nyelven kívüli társadalmi, ideológiai tényezők együttesét vizsgáljuk, ahogyan mindezek egymással kapcsolatba lépnek. A (magyar-román) határra, ennél fogva mint olyan (valós és szimbolikus) *differenciálódási tengelyre* (vö. Gal, 2018) tekintünk, amelynek mentén olyan beszélőcsoportok alakultak ki, akiknek tagjai eltérően beszélnek, valamint eltérő véleményeket formálnak saját beszédükről és a határon túl élők beszédéről és vice versa. Ennek viszonyában az eltérő nyelvi elemek, kifejező jellemzők közös beszélgetésükben megjelennek, így a továbbiakban egy metaszemiotikai eljárást/jelenséget tanulmányozunk. Az intraetnikus, az országhatár által elválasztott – román nyelvet – beszélők interjúbeli beszédének vizsgálatán túl a tanulmány további célja felhívni a figyelmet, hogy az interjú módszerrel gyűjtött adatok több nyelvészeti diszciplína számára és újraelemzésekre is lehetőséget nyújtanak.

2. A szociolingvisztikai stílustól (és megismerési módszereitől) a regiszterig

A bemutatott elemzés központi eleme a *stílus*, vagyis a beszélőn belüli variáció, amely a nyelvi, a társadalmi és a szituációs/diafázisos elemek összefüggéséből ered. Kitérünk továbbá arra a *stílusvariáció*hoz kapcsolt viszonyra is, amely a nyelvi struktúra és annak működése között alakul ki, például a szociolingvisztikai korlátozás és kreativitás viszonyában, valamint a beszélő intenciója és a hallgató megértése szerint (vö. Schilling, 2013, 342–343. o.; Bell, 2014, 305–306. o.). A társas interakciók során kialakult *stílusváltások* értelmezésére és vizsgálatára kidolgozott szociolingvisztikai modellek sora a jelenség motivációit és mechanizmusait vizsgálják, meghatározva a befolyásoló faktorokat. Az Eckert–Rickford (eds., 2001) szerkesztésében megjelent tanulmánykötet a szociolingvisztikai stílust négy aspektus, az antropológiai, a beszédre fordított figyelem, a hallgatóközpontú elgondolás és az egyéni identifikáció, valamint a funkcionálisan motívált szituációs variáció szerint tárgyalja. Az antropológiai megközelítés (vö. Irvine, 2001, 21–43. o.) szerint a stílus jellegzetessége megkülönböztető tulajdonsága, hogy bár az egyént jellemzi, csupán társadalmi keretekben működik. Irvine felfogásában a stílus a *különbözőség szemiózisa*, amely magában foglalja a beszélők nyelvi ideológiákra fordított figyelmét éppúgy, mint a differenciáció elvét, amely összekapcsolja a nyelvi különbségeket a társadalmi jelentéssel (vö. Irvine, 2001, 21–25. o.). Hernández-Campoy (2016) könyve a szociolingvisztikai stílus kutatásokat összefoglalva részletesen ismerteti a stílus fogalmát, természetét és részben új köntösben (vö. Eckert–Rickford, eds., 2001) ismerteti a stílusváltás eddigi szociolingvisztikai modelljeinek négy csoportját: szituáció-központú megközelítés (beszédre fordított figyelem), hallgatóközpontú megközelítés (hallgató dizájn), kontextus-

központú megközelítés (funkcionális modell), valamint beszélőközpontú megközelítés (beszélő dizájn). A szerző elemző módszere, hogy hangsúlyt fektet mind a modellek nyújtotta vizsgálati eredmények bemutatására, mind a modellek korlátaira. Megközelítésünkben³ ezek a modellek nem helyettesítik, nem is zárják ki, hanem kiegészítik egymást, s ennek szemléltetésére – talán – a térbeli spirál a legalkalmasabb. A spirál magjában elhelyezhető stílusváltás-modell összetevői: a beszédre fordított figyelem nagysága, a beszélgetés témája, a társadalmi csoportok, valamint bizonyos nyelvi változók variabilitásának konstellációja (vö. Labov, 1966, 1972). A szociolingvisztikai stílusmodellek spirálja szélesedik a hallgatóközpontú elgondolással/dizájnnal (Bell, 1984, 1991, 2001). Bell megközelítése szerint a stílus egy relációs tevékenység, mivel más emberekkel történő kapcsolat eredménye, és indexikus, tehát társadalmi csoportokhoz köthető jelentéssel bír. Jellemzi továbbá a hallgató(ság)ra tervezés, és érinti a nyelvi repertoár⁴ egészét minden szinten (függetlenül attól, hogy az egynyelvű vagy többnyelvű). Vonása továbbá, hogy a beszélők közötti társas dimenziókból eredeztethető és azt tükrözi, valamint függ az alkalmazkodó kompetenciától, így mind a fogadó(k), mind a hallgató(ság) széles spektrumára terveződik. Diskurzus funkciói (téma, helyzet, hallgatóság) ismertek; kezdeményező dimenziója is lehet; illetve referál egy harmadik, jelen nem lévő, befolyásos személyre az identifikáció kifejezésére. Mindezek fényében tanulmányozásához saját elméleti és módszertani keret szükséges (vö. Bell, 2001, 141–148. o.). A hallgatóközpontú megközelítések széleskörűen használt terminusai a nyelvi attitűdök, a társadalmi identitás és az alkalmazkodás (Hernández-Campoy, 2016, 97. o.). Míg a hallgatóközpontú modell magyarázatot ad a beszélőn belüli és beszélők közötti variáció összefüggéseiről, a regiszter modell (pl. Finegan–Biber, 1994, 2001) szerzői a stílust más aspektusból kezelik. A beszélőn belüli stílusvariációt nem tekintik a beszélők közötti variációval szoros összefüggésben, mivel a regisztervariáció mintázatait alapvetőbbeknek tartják. Véleményük szerint a társadalmi változatok mintázatai abból eredeztethetők, hogy milyen a különböző társadalmi csoportok között létrejövő kommunikációs hozzáférés és aktivitás, amely a regisztervariáció előmozdításáért felel (1994, 337. o.). A stílus alapvetően a kontextustól függ (funkcionális), tehát a társadalmi csoportok közötti különbségek csupán rezonálnak azokra a különböző regiszterekre, amelyeket az egyén szakmai és személyes élete során alkalmaz. A regiszter axiomájaként definiált tételüket a helyett a klasszikus szociolingvisztikai tétel helyett javasolják bevezetni, amely szerint a

---

³ Coupland (2001) egydimenziós stílusvizsgálatokról szóló kritikájára reflektálva Rickford kijelenti, hogy bár Coupland sok kritikai megjegyzésével egyetért, a stílusvizsgálatokat (egymás viszonylatában) az ismeretek bővítése szemszögéből kell kezelni, nem pedig az egymást helyettesítő szemlélet fontosságával (vö. Rickford, 2001, 223. o.). Itt Rickford nézetével kell egyetértenünk.

⁴ Busch (2012) ismerteti a nyelvi repertoár terminus posztstrukturalista megközelítéseit.

nyelvi jelenségeket tekintve korreláció van egyrészt a magas szocioökonómiai státusszal rendelkező csoportok és a formális szituációk, másrészt az alacsonyabb státuszú csoportok és a kevésbé formális szituációk között (Finegan–Biber, 2001, 264–265. o.). A beszélőközpontú dizájn konstruktivista szemlélete egy újabb megközelítés lehetőségét adja a beszélőn belüli variáció „többdimenziós és sokrétű” megragadására. Hernández-Campoy megfogalmazásában „a stílusvariációra vonatkozó, közelmúltbeli, többdimenziós és sokrétű társas konstrukciós megközelítések rámutatnak a stílusváltozatokban rejlő társas konstruktív lehetőségekre, amelyek a diskurzusok jelentésalkotásaiban mutatkoznak meg, vagyis az emberek egyéni és stratégiai stílus-választásokat alakítanak annak érdekében, hogy a társadalomban egy társadalmi kategorizálást sugalljanak és egy adott társadalmi pozíciót mutassanak ki”⁵ (vö. 2016, 148. o.). A Bakhtin, Peirce teóriái alapján újragondoló szociolingvisztikai megközelítések a nyelvi változást az értékrendszer, a sztereotípiák és a regiszterrendszer (regiszterképzés) közvetítésével a beszélő és a szociokulturálisan beágyazott társas (multimodális és –szenzorális szemiotikai) tevékenységeik folyamata felől ragadják meg, ahol lényeges a nyelvi megkülönböztetés és az ideológiák helyi működési mechanizmusainak értelmezése, a szoros kontaktusban élő csoportok gyors nyelvi változásainak eredményeképpen létrejövő diverzitás feltárása (vö. Gal, 2016, 2018).

A stílusvizsgálatok megismerési módszerei változatosak. Coupland (2007, 24–28. o.) a stílusvizsgálatokat szolgáló módszereket és adatokat bemutatva többek között fontosnak tartja megállapítani, hogy a korábbi variációs szociolingvisztikai vizsgálatok azért hasznosak, mert segítségükkel általánosan ismertté váltak a változók kvantitatív disztribúciói, ezáltal kiderültek a nyelvi változók szimbolikus aktivitásainak általános jellemzői. Az esettanulmányok fontosságát is kiemelve rávilágít, hogy jó esély nyílik arra, hogy figyelmünket „az egyénekre mint egyének” (Johnston, 1996 munkájára hivatkozva) fordítsuk. Ennek kapcsán a *szokásos beszéd(mód)* (ang. *ordinary speech*) – vagyis ami mind a konverzációs elemzések, mind a szociolingvisztikai elemzések érdekeltségébe tartozik –, áll szemben azzal, hogy a beszélők érdekesek az egyéniségük, azaz a *nem szokásos* (ang. *non-ordinary*) vonásaik okán is (Coupland, 2007, 27. o.).

---

⁵ „[R]ecent multidimensional and multifaceted social constructionist approaches to stylistic variation underline the socially constructive potential of style-shifting for meaning-making in discourse: people make personal and strategic stylistic choices to suggest a particular social categorization and to project a specific social positioning in society.”

3. Az elemzés elméleti keretézése

Az alábbiakban ismertetett interjúból vett példák a résztvevőknek a nyelvi formákról alkotott jelzéseit, nézeteit, reflexióit, előfeltevéseit igazolják, és azok társadalmi értékére, sztereotípiákra, regiszterrendszerre mutatnak rá. A társadalmi érték társítása bizonyos helyhez kapcsolt nyelvi formákhoz hozzájárul a helyi beszélők körében ahhoz, hogy ezek a formák számukra *szaliens* változókká váljanak (Jensen, 2016, 3. o., vö. Borbély, 2021, 208. o.). Kerswill–Williams szerint a *szaliens* „olyan fogalom, amely a nyelv belső, külső és nyelven kívüli motivációjának csúcán fekszik [...], amelyet ideiglenesen vagy egyszerűen csak egy nyelvi elem vagy jellemző tulajdonságaként határozhatunk meg, amely valamilyen módon perceptuálisan és kognitívan kiemelkedővé teszi”. Vagyis „az adott *szaliens* vonásra nem a (belső) nyelvi tényezők, hanem a szociodemográfiai és egyéb nyelven kívüli tényezők vannak hatással” (Kerswill–Williams, 2002, 81. o., idézi Jensen, 2016, 2. o., vö. Borbély, 2021, 207–208. o.). Gal (2018, 105. o.) az antropológia felől közelítve megállapítja, hogy a nyelvi formák⁶ olyan jelek, amelyek a beszélőről és a beszédéről idéznek fel előfeltevéseket, vagy korrekcióra, illetve beszélő- és beszéd típusokról vonatkozó normatív állítások megtételére ösztönöznek. Gumperz (1972) korai érveléséből⁷ kiindulva kijelenti, hogy a regiszter újrateoretizálódott:

„A kulturális viszonyok minden esetben asszociálódnak a beszélőtípusokkal, azok tipikus tulajdonságaival, tevékenységével, cselekedeteivel, és értéket adnak a beszélés adott módjának: regiszter lesz. Az ilyen modellek metaszemiotikai vagy nyelvi ideológiai jelenségek. (...) A kutatók figyelme az ilyen modellek, vagyis a regiszterképzés – létrehozásának folyamatára irányult (Silverstein, 2003), arra a metaszemiotikus eljárásra, amely által egy kulturális modell létrejön, ahogy a nyelvhasználók egyes csoportjai felismerik a tipizált beszélőnek, helyzetnek, beszédváltozatnak és értékeknek indexikus asszociációit. Állandóan újszerű regiszterek konstruálódnak, míg mások eltűnnek” (Gal, 2018, 106. o.).

Gal (2018, 107. o.) Bakhtin (1981) *persona* és *hang* fogalmait az interakciós modellek előhívásának hasznos megközelítési módjaként kezeli.

⁶ A „kutatók a jeleneteket (scene) megfigyelik és lejegyzik, – más beszélőkhöz hasonlóan – észlelik, hogy bizonyos nyelvi formák regisztert képeznek, vagyis szokás szerint kulturális modelleket *indexálnak*” (Gal, 2018, 107. o.).

⁷ A szociolingvistáknak a beszélők csoportjaival és kulturális jellemzőikkel kellene kezdeniük, és azt kellene felmérniük, hogy a nyelvi jellemzők milyen készlete váltakozik jelentéssel bíró módon beszédeseményeikben. Ily módon a kutatók olyan együttesen előforduló jellemzők klasztereit ismernék fel, amelyek az adott beszélők számára társadalmi jelentőséggel bírnak (Gumperz, 1972, idézi Gal, 2018, 105. o.).

„Ha egy beszélő egy personához asszociált beszédrészt használ az interakció valóságos ideje során, a »persona« jellegzetességeit »hangosítja« meg (játssza el vagy hívja elő), úgy amilyenek azt a beszélők egy csoportja ismeri. A hangot adás olyan cselekvés, amelyet a többiek saját perspektívájukból – a megidézett modellről rendelkezésükre álló ismereteik, a beszédhelyzet és a beszélők közötti kapcsolatok története alapján – értelmeznek” (Gal, 2018, 107. o.).

További aspektus Gal szerint a regiszterrel párhuzamosan a stílus átértelmezése (Irvine, 2001; Eckert, 2012) is:

Általánosabban: a nyelvváltozat egyaránt indexálja a beszélőt mint szereplőt és personát, összehangolva őket a beszélgetőtársak bizonyos populációjának perspektívájából tekintve, miközben létrehozza vagy megszünteti a jelenetben részt vevő többi beszélővel való összehangolásukat aszerint, ahogyan a modellekhez viszonyulnak, holott előfordulhat, hogy valójában nem is ugyanazon modelleket ismerik vagy idézik fel (Gal, 2018, 107–108. o.).

A beszélgetés minden résztvevője *identitásmunkát végez* (Coupland, 2007), saját és beszédpartnereik nyelvi eszközeit is felhasználva. Rampton (1995, 2009), Bahktin (1981) *kettős hangú* (ang. *double-voicing*) fogalmára építve bevezeti a *keresztezés* (ang. *crossing*) fogalmát a kódváltás egy sajátos formájaként, amely arra utal, hogy a beszélő által használt nyelvi változók és/vagy nyelvváltozatok egy olyan társadalmi csoporthoz kapcsolódnak, amelyhez a beszélő nem tartozik. Ez a beszélő és az elvárt nyelvi kód közötti leválás egyfajta *csoporton kívüli referencia dizájn* (ang. *outgroup referee design: A→A [B]*).

4. Vizsgálati kérdések

A fent említett elméleti megközelítések és terminusaik alapján a vizsgált interjú gazdag anyagából három kérdésre keressük a választ.

1. Milyen identitásmunkát végez, illetve milyen egyéni és stratégiai stílusválasztást alakít ki egy magyarországi román beszélő annak érdekében, hogy egy adott társadalmi pozíciót mutasson ki, amikor otthonában, saját kultúrájáról beszélget a romániai terepmunkás-nyelvésszel?

2. Nyelvészeti kutatási céljától vezérelve milyen stratégiai stílust választ a romániai terepmunkás-nyelvéssz egy magyarországi románnal beszélgetve?

3. Milyen újraelemzésre nyújt lehetőséget egy interjú?

5. Módszerek: a vizsgált csoport és az interjú résztvevői

A mai magyarországi román nemzetiség demográfiai, kulturális, nyelvi, nyelvhasználati jellemzőinek jelenlegi arculata az 1920-ban megrajzolt magyar–román államhatárhoz köthető. Bár a csoport saját, elsősorban ortodox templommal rendelkező települései szorosan a magyar–román határ mentén helyezkednek el, lakói kulturálisan, nyelviileg egyre távolabb kerülnek a határ túloldalán élőktől. Az interjúban résztvevőket a személyiség típusok kulturálisan meghatározott különbségei és a beszélgetésben kialakult szerepük alapján mutatjuk be. Maria Marin és Iulia Mărgărit bukaresti kollégákkal együtt hárman, az MTA és a Román Akadémia kétoldalú egyezménye keretében 1993-tól közösen végzünk nyelvészeti (dialektológiai és szociolingvisztikai) kutatásokat a magyarországi románok által lakott településeken (vö. Marin–Mărgărit, 2005, 2013; Borbély 2019).⁸ A vizsgált interjú 1995-ben egy battonyai⁹ román (BR) otthonában készült, tehát négyen voltunk jelen. BR 1913-ban született, 8 osztályt végzett, háromnyelvű (román, szerb és magyar), gazdálkodó családból származik és csoportja aktív tagja (ortodox templom). Interjúbeli szerepe szerint ő az *autentikus beszélő* (lásd Coupland, 2007: 180–184. o.), a település történelmének, kulturális életének, nyelvének ismerője, a helyi tudás forrása. A vele készült interjú azért lett elemzésre kiválasztva, mivel olyan beszélői viselkedést mutatott – ez a többi beszélő többségétől megkülönbözteti –, amellyel egy sajátos perspektívát tárt fel a beszélgetőtársak irányába, érzékenyen a határon innen és határon túl élő román csoportok beszéde közötti különbségekre, s mindezt kreatívan fejezte ki. A határ és nyelv viszonyának elemzésére az interjú tehát azért ad lehetőséget, mert határon innen és túl élő beszélők vannak jelen. A magyarországi román (MR) szociolingvista (a szerző), BR-rel már előzőleg készített interjút, családját ismeri és saját beszéde a „legközelebb” áll BR beszédéhez. Mediátorként vesz részt az interjúban, BR és a két romániai (RR1 és RR2) dialektológus viszonyában, akik BR-t előzőleg nem ismerték. RR1 az interjú (interakció/konverzáció) irányítója, rendezője, alakítója. Célja „kerek történetek” előhívása, amelyek a nyelvi elemzésekhez nyújtanak beszélt nyelvi korpuszt és a

⁸ A kutatócsoport létszáma és feladatköre a kezdetektől bővült. A Daniela Răuțu, Carmen-Ioana Radu és Marinela Bota nyelvészekkel kiegészült kutatócsoport aktuális kutatása *A magyarországi román nyelvváltozatok szótára* című projekt, amely 2018-ban vette kezdetét és 2024-ben zárul (MTA NKM 2017-55 és MTA NKM 2021-17).

⁹ Battonya (rom. *Bătania*) Békés megyei város, 1995-től magyar–román határátkelő (Tornya, rom. *Turnu*). Vegyes összetételű, a magyar többség mellett domináns a szerb és a román nemzetiségű lakosság. A 2011-es népszámlálási adatok szerint 505 román lakosa volt, akik a település 8,4%-át teszik ki (vö. URL1). A románok betelepítése 1780 körül történt. Jelenleg aktívan működik a román ortodox templom, óvoda és általános iskola, egyesület és önkormányzat. A magyarországi románok településein beszélt bihari, körösvidéki és bánáti változat közül a battonyaiak – földrajzi elhelyezkedésük okán – a bánáti változatot beszélik (vö. Borbély, 1995).

battonyai román beszéd illusztrálását is szolgálják (lásd az interjúból vett öt történetet/részletet, Marin–Mărgărit, 2005, 111–116. o.). Lényeges továbbá RR1 erdélyi román nyelvi háttere (a kolozsvári egyetemen diplomázott). RR2 a monográfia glosszáriumának összeállítója (Marin–Mărgărit, 2005, 131–273. o.), az interjú alatt jegyzeteket készít és az interjú végén teszi fel kérdéseit. RR2 olykor RR1 asszisztenseként lép fel, bizonyos kérdések feltételére is figyelmezteti, emlékezteti. Bessarábiai (mai Moldovai Köztársaság) születése révén a „legtávolabb” helyezhető el BR beszédétől, az ezekre mutató nyelvi példák elemzésére itt helyhiány miatt nem térünk ki.

A bemutatott interjú¹⁰ részletei rámutatnak, ahogyan egy magyarországi beszélő, illetve egy romániai beszélő a *kulturális sztereotípiák*¹¹ ismeretét közvetítik. A magyarországi és a romániai román címkék és kategóriák kulturális modelleket takarnak, amelyek beszédváltozatokra és beszélőikre utalnak. A két beszédváltozat társadalmilag presztízsbeli különbségeken alapul. A határon innen élő román csoportról szóló szociolingvisztikai vizsgálatokból (Borbély, 2001, 123–126. o., 2014, 133. o.) kiderül, hogy a beszédváltozatukhoz kapcsolt leggyakoribb beszélői asszociáció a magyar nyelvi hatás (rom. *jumătat'e râmân' eșt'e, jumătațe ungureșt'e*/félíg román, félíg magyar), valamint az archaikus és a diatopikus (területi) jelleg. A határon innen élő beszélők a Romániai beszédváltozatot: az irodalmi nyelv, a szebb nyelv és a perfekt nyelv (rom. *literară, mai frumoasă, perfectă*) jelzőkkel azonosítják. A magyarországi beszédet a romániaihoz viszonyítva úgy nyilatkoznak, hogy *másképp* beszélnek (rom. *alcum/altcum vorbim*). Különbséget tesznek viszont a romániai beszéden belül aszerint, hogy azt a határhoz közeli vidéken beszélik-e – ezt jobban értik, *jobban hasonlít* (rom. *sămănă mai tare*) beszédükre –, illetve a távolabbi román fővárosban (rom. *noi nu sânt'em Bucureștu*/mi nem Bukarest vagyunk). Kiemelik továbbá a tévében használt beszédet, amit kevésbé vagy alig értenek meg (rom. *tare iut'e vorbăsc*/nagyon gyorsan beszélnek). A határon túli román beszédéről szólva a sok idegen (francia, újabban angol szót) emelik ki. *Úriaskodó* (stílusú) személyként (rom. *să domnesc*) azonosítják azt a magyarországi beszélőt, aki egy másik magyarországi beszélővel úgy beszél(ne), mint egy romániai beszélővel (Borbély, 2001, 125. o.). Megemlítendő továbbá még egy nyelvi jelenség, ami a magyarországi román csoporton belül egy bizonyos beszélői réteghez kapcsolódik. Az ide sorolható beszélők a román *asociație*/egyesület és *special/speciális* szavakat *asoțiație, șpețial* formában ejtik. A jelenséget kiváltó nyelvi okot a magyar és a román betűk írása és ejtése közötti

¹⁰ Az antropológiai kutatásokban ez a megfigyelt és lejegyzett jelenet (ang. *scene*, Gal, 2018, 107. o.).

¹¹ Gal szerint a variáció-elemzés fokozottan támaszkodik a metaszemiotikai – nyelvi ideológiai – megközelítésre, amelyben a kulturális sztereotípiák ismerete közvetít a valóságosan létező (biográfiai) individuumok és az általuk megszólaltatott sztereotipikus *hangok* között (2018, 108. o.).

különbségben kell keresni (magyar/román: *ci/ti, csi/ci, s/ş*). A jelenség társadalmi oka, hogy ezek a beszélők román iskolai oktatásban nem részesültek, románul olvasni nem tanultak meg, viszont a közösségük bizonyos szintű vezetőivé váltak. Ennek a jelenségeknek a beszédbeli megjelenése a rendszerváltozás utáni időszakban, a kulturális társaságok, majd a kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatok megalakulásának idején volt (különösen) jellemző. Egyes (román iskolai végzettségű) magyarországi román beszélők – ez idő tájt – az *asoŭiaŭie* és/vagy *speŭial* ejtéssel a beszélők e rétegét jelölték meg és azonosították be (vö. *persona* – hang, kettős hang, keresztezés).

6. Eredmények: a differenciálódás elemei a határ két oldalán

Az interjúban előforduló vizsgált nyelvi példák (magyar eredetű szavak, tájszavak stb.) is főként kulturális sztereotípiákra épülő indexikus asszociációkat, reakciókat tükröznek. BR és RR1, az interjú főszereplői képviselik a határ két oldalára jellemző beszélői viselkedési módozatokat. BR a magyarországi és romániai román beszéd megkülönböztető jegyeire (differenciációjára) világít rá és nagytípusra fel. Vele ellentétben RR1 a differenciáció kibővítésére, illetve törlésére összpontosít. Irányultságuk, eszközeik ellentétesek, miközben céljuk azonos: a sikeres kommunikáció, egymás kölcsönös megértése, a sikeres kooperáció.

A *barşon* szó az interjúban (lásd 1. beszélgetésrészlet) több jelenség bemutatására alkalmas: szaliens változó (magyar eredetű és egyben tájszó); intraetnikus¹² keresztezés (RR1 BR szavát reprodukálja); a magyarországi és a romániai beszéd közötti különbség jelölésére, törlésére, valamint a beszélői udvariasság és szolidaritás kifejezésére szolgál. A *barşon* (<*bârşony*) magyar eredetű regionális szóként, transzilvanizmusként szerepel a román szótárakban (lásd pl. DEX, vö. URL2). BR beszédében a szó hangsúlya a szótárbeli regionális formával ellentétben nem az utolsó, hanem az első szótagra esik (1/1: *bârşon*). A szó elhangzását követően RR1 kérdése (1/2: *Igen?*) BR-t arra készíti, hogy saját változatát metanyelvi megjegyzéssel beazonosítsa, a csoportok közötti nyelvi különbséget jelezze (1/3: *mi így mondjuk*). RR1 meggyőzően törli a változatok közötti, BR által jelölt különbséget (1/4: *tudjuk*, ismétlésekkel). Majd RR1 egy következő kérdésében (1/5: *szintén bárşonyból volt...?*) BR *barşon* szavát igyekszik reprodukálni, sikertelenül, mivel BR nem érti meg RR1 intraetnikus keresztezését (1/5: a hangsúlyeltolódás és a palatalizált szóvégi *n/barşon* miatt). A nem várt kommunikációs kudarc RR1-et kizökkenti (1/7). Ennek egyik jele a hangos hezitáció. Másik jele, hogy feladva kitűzött tervét – miszerint a magyarországi és a romániai beszédváltozatok közötti

¹² Rampton londoni interetnikus tizenévesek viszonylatában írja le a jelenséget: the use of Panjabi by young people of Anglo and Afro-Caribbean descent, the use of Creole by Anglos and Panjabis, and the use of stylised Indian English by all three (1995, 4. o.).

különbséget kisebbíti vagy törli –, kiejti a romániai változatot (*catifea*). Ezek után visszazökkenve szerepébe újra reprodukálni próbálja BR szavát. BR továbbra sem ismeri fel a szót, ezt két jelenség jelzi. Névmással helyettesíti a szót (1/8: *abból*). Majd amikor RR1 harmadszor ejti ki BR szavának reprodukált változatát (1/9), BR egy kreatív interakcionális stratégiával zárja le a félreértések sorát. Úgy menekül ki a diszkomfort helyzetből, hogy magát okolja (1/10: *Kicsit nagyot hall a néni*), teszi ezt azért, mert ő a vendéglátó, udvarias és szolidáris.

1. beszélgetésrészlet¹³

Magyar elem, intraetnikus keresztezés, a különbség jelölése vs. törlése, szolidaritás

1. BR: (...) dîn bárşon/bársonyból
2. RR1: Da/Igen?
3. BR: Noi aşę zăcem, bárşon/Mi így mondjuk, bársony.
4. RR1: Da da da, ştim, ştim. *Da*/Igen igen igen, tudjuk, tudjuk. Igen.
5. RR1: (...) tot din barşon iera, (...)/szintén bársonyból volt (...)?
6. BR: N-am înţales/Nem értem.
7. RR1: (...) tot din ăă catifea, tot din barşon? (...)/szintén öö bársonyból, szintén bársonyból?
8. BR: (...) tot dî' *acela*/szintén abból.
9. RR1: *Tot din* barşon bordou/szintén bordó bársonyból.
10. BR: O ţără baba nu auud'e biñe/Kicsit nagyot hall a néni.

A beszélgetés résztvevői többnyelvűek, így a beszélők interjúbeli stílusát a transzlingvális beszédmód is formálja. Az *azsúr* szó példájával illusztráljuk, hogy miután BR egy nyelvi bizonytalansággal jelzi a magyarországi és a romániai beszéd közötti különbséget, a szót magyarul ejti ki (2/1: *azsúr*). RR1 az interjúban elhalványítja a nyelvi határokat, a magyar és a román alak közötti különbségeket törli (2/2), szolidáris. A francia *ajour* román alakja *ajur* lényegében két pontban különbözik a magyar alaktól: hangsúly és szó eleji hang nyílt/zárt ejtése. Itt az interjú-

¹³ A beszélgetésrészletekben és a magyar fordításban használt jelzések: (...) kihagyott rész; két * között van az egyszerre történő beszéd; hosszú öö/eraaa a hezitáció; *nagybetűsek* a magyar nyelvű részletek; *pă=* ha a szó befejezetlen; *dólt betűkkel* a magyar fordításban az eredeti nyelven (románul) elhangzott és magyarra nem lefordítható szó (pl. a *paur*/földműves helyett reprodukált ejtészavát: *paor*).

situáció fontos tényező, más situációban (nem nyelvész partnerrel beszélve) a nyelvi határok törlése feltehetőleg nem lesz releváns, és a magyar szó használata akár kommunikációs zavarhoz is vezethet.

2. beszélgetésrészlet

Transzlingvális beszédmód, a magyarországi és a romániai különbség jelölése vs. nyelvhatár törlése, szolidaritás

1. BR: (...) am făcut, nu știu mmm, noi AZSÚR îi spuñem/készítettem, nem tudommm, mi AZSÚR-nak nevezzük.
2. RR1: Ajur îi zice și pă româ*nește. Ajur, da*/Azsúrnek mondjuk románul is. Azsúr, igen.

A transzlingvális beszédmódot BR általában MR-rel alkalmazza. BR az RR1-gyel történő beszélgetésből MR-nek magyarul *kiszól*. Kettejük beszélgetéséből egy harmadik személyhez való kiszólás kommunikációs stratégiáját módszeresen metanyelvi utalással kísérve jelöli. Ez olyan esetekben fordul elő, amikor bizonytalan egy-egy szóban (3/1, 3/2), vagy ha előbb magyarul mondja ki a szót (3/3). BR továbbá arra is érzékenyen figyel, ha megnyilatkozása megértéséhez magyarországi társadalmi-kulturális tudásháttér szükséges, például ha egy humorista (azaz *sinesu*¹⁴ < színész) nevét és mondását idézi fel. Jelzi, számon tartja, hogy partnerei közül csak MR fogja tudni, kiről tesz említést (3/4). A két- és többnyelvű beszélők specifikus metanyelvi megjegyzéseként kategorizálható, hogy ha beszéd közben nem jut egy szó az eszükbe, *jelzik*: az általuk beszélt nyelvek közül egyik nyelven sem jut eszükbe a szó, tehát fontosnak tartják rögzíteni, hogy nem nyelvtudásbeli, hanem kognitív jelenségről (pl. emlékezet kihagyásról) van szó (3/5).

3. beszélgetésrészletek

Transzlingvális beszédmód, a magyarországi és a romániai különbség jelölése és a diskurzusból való kiszólás

1. BR: Pantofar¹⁵, CIPÉSZ, așe să spuñe, doamnă pantofari/Cipész, CIPÉSZ, így mondják, asszonyom, cipész?
- RR1: Da/Igen.
2. BR: lipițore lipițore, să zâce? PIÓCA./pióca pióca, így mondják? PIÓCA.

¹⁴ A szót a DEX szótár nem regisztrálja (URL2).

¹⁵ A szót a DEX szótár is regisztrálja, de amíg 1998-ban minősítés nélkül, addig 2009-től már a *ritka* minősítéssel (lásd URL3).

3. BR: FÖLDRAJZISTA, cum să spun'e/FÖLDRAJZISTA (értsd: földrajzos, BA), hogy kell mondani?
4. BR: Ap-o zâs Hofi, sinesu – doamna șt'i – „NINCS GYEREK, NINCS HÁZ!”/Azt mondta Hofi, a színész – a hölgy tudja – ...¹⁶
5. BR: nu știu cum să zâce nici românește nici ungurește/se románul, se magyarul nem tudom, hogy kellene mondani.

BR interjúbeli/interaktív irányultságát alapvetően a *szolidaritás* határozza meg, hogy a saját/magyarországi és partnerének/romániai beszéde közötti különbségeket tisztázza (így mondjuk/mondják önök is?), és hogy az interakció sikerét előmozdítsa. Erre utalnak a többféle metanyelvi jelölések is: egy szót jelöl meg (4/1), két területi változatot szinonimaként ad meg (4/2), illetve a battonyai (*nadă*) és a romániai változatot (*trestia*) is megadja (4/3). Olykor beszédpartnere segítségét kéri, megkérdezi, hogy használja-e az általa kimondott szót (4/4), máskor megadja a szó jelentését és a partnere által ismert (*farfurie*) változatot is (4/5). BR alapvető interaktív irányultságát, a szolidaritást egy további szintre emeli, amikor saját (*mapă*) és partnere (*hartă*) szavával eljátszik, miközben jelzi magas szintű nyelvi tudását is. Ugyanakkor átveszi RR1 szerepkörét, amikor a magyarországi és a romániai beszédek között meglévő differenciációhoz, az előzőekhez képest, másként viszonyul. Ebben az esetben nem jelzi a differenciációt, hanem törli, és ezzel együtt humorizál/parodizál: rámutat, hogy mindkét hangsor ugyanazt az egy tárgyat jelöli, amelyről leolvasható, hogy hol van Erdély. BR presztízsváltozatnak partnere beszédváltozatát tekinti, ez utóbbi példa ezért is jelzésértékű. A beszédváltozatok társadalmilag kialakított presztízsbeli különbségére itt fittyet hány és az indexikus jelet újabb indexszel látja el (4/6).

4. beszélgetésrészletek

BR interaktív irányultságai a differenciáció jelölésére: szolidaritás és humor

1. BR: meliță am zâs/tilónak mondtuk
2. BR: Și mășariță, dă astupam pita pă= în troacă, în covată, zâcem/És terítő, amivel betakartam a kenyeret rá= a teknőbe, a teknőbe, mondtuk.
RR1: Da da da da da.
3. BR: Cu nadă, nadă-i trestia/Náddal, a nád az a nád

¹⁶ A múlt század utolsó évtizedeiben a gyermekvállalás és az anyagi helyzet ehhez hasonló tömör nyelvi összekapcsolására további példa a „kicsi vagy kocsí” szlogen is.

4. BR: Duna spun'eț și dum'navoștră/Dunna, így mondják önök is?
5. BR: taljer taljer dîn care mâncam, farfurie/tányér, amiből ettünk, tányér
6. BR: După mapă șt'iu unde-i Transilvania și după hartă/A térképről leolvasom hol van Erdély és a térképről is.

Az interjúban részt vevő másik főszereplő RR1 interakciós szerepére már tettünk utalást. Ezek a szociolingvisztikai differenciáció törlésére irányultak: szolidáris, igazodás, alkalmazkodás BR beszédéhez (lásd fent is: *románul is így mondjuk*), keresztezés. BR-rel beszélgetve többször is arra sarkallja, hogy *mindent meséljen el részletesen*. BR bizonytalanságának elosztatására gyakori háttérca-torna-jelzéseket használ (*igen, mhm*), gyakran ismétlésekkel megerősítve (4/2, 5/4, 5/5). RR1 a szociolingvisztikai differenciáció törlésének alkalmazásakor, igyekezete ellenére, néhány esetben nem jár sikerrel. Az egyik eset a román nyelv diatopikus/területi variációját érinti. BR bánáti beszédéhez, RR1 – nyelvi repertoárja függvényében – körösvidéki beszéddel tud *igazodni* (5/1: *dut'an/bánáti, bold/körösvidéki* < bolt). Előfordul, hogy RR1 nem érti meg BR bánáti szavát és a szó sikertelen reprodukcióját követően rákérdez a szó jelentésére (5/2: *paor/paur* < német *der Bauer/gazda*). Egy további reakció, ha RR1 nem érti BR szavát, hogy nevet (zavarában). A nevetés kommunikációs helyzetekben gyakran egy eredményes áthidaló megoldás. Egy esetben azért nem volt helyénvaló (inkább disszonáns), mivel a szó egy családi tragédiát idézett fel. A *culač* (5/3: *kulák tsz.*) szó BR-t férje korai, erőszakos halálára emlékezteti, amit RR1 természetesen nem tudhatott. RR1 olykor a válaszoló szerepet is felveszi, BR kérdésére értelmez egy román (Erdély vs. Regát) diatopikus variációt (5/4). RR1 következetesen kerüli azokat a szavakat, amelyekről feltételezi, hogy BR nyelvi repertoárjából hiányoznak (pl. neologizmusok). Amennyiben beszéde közben becsúszik egy-egy ilyen szó, rögtön javít, például körülírással (5/5: *inundație/árvíz: magasra nőtt a vízállás/oda folyjon a magas Körösből*).

5. beszélgetésrészletek

RR1 interaktív irányultságai a differenciáció kezelésére

1. RR1: la bold/a boltba
BR: la dut'an/a boltba
2. RR1: Ce-ai zis că eraaa era tata paor/Hogy mondta, mi voolt az apja *paor*?
BR: Paur/Földműves.

RR1: Da. Ce-nsamnă vorba asta, adică? Adică *lucra la*.../Igen. Mit jelent ez a szó, vagyis? Vagyis dolgozott a...

3. BR: am fost culać/Kulákok voltunk.

RR1: [nevet]

4. BR: N'e acoperem când era cald d= cu duna/Betakaroztunk amikor meleg volt d= a dunnával.

RR1: Mhm.

BR: Duna spuñeț și dumnoastră/Önök is dunnát mondanak?

RR1: Se zice și la noi, înnn Transilvania, se zice dună/Mondják nálunk is, öö Erdélyben, mondják.

BR: *Dună*/Dunna.

RR1: *Da da* da/Igen igen igen.

BR: Dună/Dunna.

RR1: Dincolo, în Regat nu e, nu se cunoaște, d-aicia în Transilvania se știe/Odaát, a Regátban nem az, nem ismerik, de itt, Erdélyben ismerik.

BR: Da/Igen?

5. RR1: Da se întâmpla vreodată să vină Crișu mare, săăă facă inundație, să crească apele mari s-a-ntâ*plat*/Hát előfordult valaha, hogy magas Körös jött, hooogy árvizet okozott, megtörtént, hogy magasra nőtt a vízállás?

BR: *Fă*çeu lăsa sss= statu săăă facă șanț, să cure apa dân Crișu mare să cure acolo ind'e puñeu căne*pele*/Csináltak megengedte az ááá= állam, hooogy árkokat csináljanak, hogy oda folyjon a magas Körösből, ahova a kendert tették.

RR1: *Așa*. Da. Da da *da da*/Így. Igen. Igen igen igen igen.

7. Összegzés

A vizsgált interjú gazdag – dialektológiai, szociolingvisztikai, meta-szemiotikai stb. – anyagának elemzése után itt az ideje, hogy az előzetesen megfogalmazott három kérdést megválaszoljunk. Az elemzésben a magyarországi és a romániai román beszélt nyelv viszonyának nyelvi ideológiák (pl. nyelvi hierarchizálás, vö. Kontra, 2019, 97. o.) által formált, és a beszélők által értelmezett (percepcionális dialeкто-

lógia, vö. Niedzielski–Preston, 2003) jelenségek kerültek bemutatásra. Egy Bottonyán 1995-ben készült hangrögzített román–magyar kétnyelvű beszélgetés négy résztvevője egymás beszédéhez alkalmazkodva (Dragojevic–Gasiorek–Giles, 2015) saját beszéde jelenségeit értelmezte, a másik fél beszédére reflektált, tehát az interjú ezen stratégiai stílus-választások által épült fel (vö. Bartha–Hámori, 2021; Borbély–Bartha, 2021). A magyarországi/romániai román kulturális kategóriákhoz kapcsolt tulajdonságok sztereotípiaként is értelmezhetők (Gal, 2018, 105. o.)¹⁷. A beszélgetés főszereplőit (BR és RR1), interjúbeli stílusukat/beszédüket legfőképpen az identitásmunka (Coupland, 2007) és az eltérő interjúbeli motiváció formálja, miközben a cél, a sikeres kommunikáció, közös. BR az interjú során kifejezésre juttatja, milyen tájékozott abban, hogy mi a különbség a Magyarországon használt román, azaz saját beszéde és romániai partnerek beszéde között. Interjúbeli beszédstílusának legfőbb jellemzője a különbség, a *differenciáció jelzése* (lásd 1. kérdés). Esetenként a különbséget megadja, olykor csak jelzi, illetve segítséget kér, MR kompetenciájára támaszkodik. RR1 interjúbeli motivációja is, hogy a beszélgetés sikeres legyen, valamint elérni, hogy BR „kerek történeteket” meséljen. Ez okból interjúbeli beszédstílusának legfőbb eleme a különbség, a *differenciáció törlése*, illetve *minimalizálása* (lásd 2. kérdés). A legfőbb mutatója annak, hogy mindketten csupán az interjú szituációhoz felvett szerepüket teljesítik az, hogy egy-egy esetben mindketten kizökkennek ebből. BR humorral jelzi, hogy mindkét szó (*mapă/hartă*) ugyanazt a dolgot (térképet) jelzi (és amelyen ugyanaz az Erdély látható). RR1 beszédének rutinjából fakadóan, (tervezett) stratégiája ellenére kiejti a tájszó (*barșon*) Romániában használt (*catifea*) párját. Az elemzés alátámasztotta, hogy az 1920-as magyar–román határ megformálta a magyarországi és a romániai román kulturális kategóriákat, mivel az intraetnikus beszélők differenciációs, indexikus elemeket használnak (vö. regiszterképzés). Az elemzés módszertani eredményeként emelhető ki, hogy az elsősorban a kvantitatív szociolingvisztika által alkalmazott interjú adatgyűjtési módszer gazdag nyelvi korpuszt nyújt kvalitatív dialektológiai, szociolingvisztikai, nyelvi antropológiai elméleti keretekhez is. Lényeges továbbá, hogy miközben számos nyelvészeti problémához biztosít gazdag nyelvi anyagot, akár több évtizedes távlatban is újraelemezhető¹⁸ (lásd 3. kérdés). A rögzített interjú és egyéb beszélt nyelvi hanganyagok folyamatos (újra)archiválása ezért fontos kutatói feladat.

¹⁷ „A sztereotípiák gyakran kimondatlanok maradnak vagy tabuként kezelődnek. Ezek olyan előfeltevéseken alapuló kategóriák lehetnek, amelyek a beszélők cselekedetei és szerepei által válnak nyilvánvalóvá az adott helyzetben” (Gal, 2018, 105. o.).

¹⁸ Ez utóbbira vonatkozóan a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú című kutatásról készült összefoglaló kötet egyes tanulmányai is beszámolnak (pl. Borbély–Bartha, 2021).

Irodalom

- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich 1981. *The dialogic imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2021. A beszédmodok dinamikája az interakcióban: a beszédalkalmakodás-elmélet lehetőségei a társas nyelvhasználat vizsgálatában. In: Kontra Miklós és Borbély Anna szerk. *Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Budapest: Gondolat Kiadó. 299–311.
- Borbély, Ana 1995. Limba română din Bătania. In: Berényi, Maria ed. *Bătania. Pagini istorico-culturale*. Budapesta. 131–165. <https://www.romanintezet.hu/index.php/hu/kiadvanyok/1995/90-batania> (2021. 11. 29.)
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Borbély, Ana 2019. Cercetări lingvistice interacademice ungaro-române asupra comunităților românești din Ungaria: rezultate și perspective după 25 de ani. *Studii și cercetări lingvistice* 2019/2: pp. 241–250.
- Borbély Anna 2021. Két morfológiai változó variabilitásának statisztikai és szociokognitív elemzése a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban. In: Kontra Miklós és Borbély Anna szerk. *Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Budapest: Gondolat Kiadó. 205–225.
- Borbély Anna – Bartha Csilla 2021. Interjúzás, lejegyzés és kódolás a BUSZI-2-ben. In: Kontra Miklós és Borbély Anna szerk. *Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Budapest: Gondolat. 108–142.
- Busch, Brigitta 2012. The linguistic repertoire revisited. *Applied Linguistics* 2012: 1–22. doi:10.1093/applin/ams056. (2022. 05. 05.)
- Coupland, Nikolas 2001. Language, situation, and the relational self: theorizing dialect-style in sociolinguistics. In: Eckert, Penelope – Rickford, John R. eds. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 185–210.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style. Language variation and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dragojevic, Marko – Gasiorek, Jessica – Giles, Howard 2015. Communication accommodation theory. In: *The International Encyclopedia of Interpersonal Communication* 10.1002/9781118540190.wbeico06. https://www.researchgate.net/publication/299133330_Communication_Accommodation_Theory (2021. 07. 12.)
- Eckert, Penelope 2012. Three waves of variation study. *Annual Review of Anthropology* 41: pp. 87–100.
- Eckert, Penelope – Rickford, John R. eds. 2001. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finegan, Esther – Biber, Douglas 1994. Register and social dialect variation: An integrated approach. In: Biber, Douglas and Finegan, Edward eds. *Sociolinguistic perspectives on register*. Oxford–New York: Oxford University Press. 315–347.
- Finegan, Edward – Biber, Douglas 2001. Register variation and social dialect variation: The register axiom. In: Eckert, Penelope and Rickford, John. eds. *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 235–267.
- Gal, Susan 2016. Labov in anthropology. *Journal of Sociolinguistics* 20/4: pp. 453–463.

- Gal, Susan 2018. Szociolingvisztikai differenciáció. In: Gal, Susan A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok. Vančo Ildikó és Kozmács István szerk., *Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*. Nitra/Nyitra, Univerzita Konštantína Filozófa v Nitre Fakulta Stredoeurópskych Štúdií/Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara.
- Gumperz, John J. 1972. "Introduction". In: Gumperz, John J. and Dell Hymes eds. *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 1–25.
- Hernández-Campoy, Juan Manuel 2016. *Sociolinguistic styles*. Malden–Oxford–Chichester: John Wiley & Sons.
- Irvine, Judith T. 2001. "Style" as distinctiveness: the culture and ideology of linguistic differentiation. In: Eckert, Penelope and Rickford, John R. eds. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 21–43.
- Jensen, Marie M. 2016. Linking place and mind: Localness as a factor in socio-cognitive salience. *Frontiers in Psychology*, 29 July 2016. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2016.01143/full> (2021. 11. 29.)
- Johnston, Barbara 1996. *The linguistic individual: Self-expression in language and linguistics*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Kerswill, Paul – Williams, Ann 2002. "Salience" as an explanatory factor in language change: evidence from dialect levelling in urban England. In: Jones, Mari C. and Esch, Edith eds. *Language change: The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*. Berlin: Mouton de Gruyter, 81–110.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Marin, Maria – Mărgărit, Iulia 2005. *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București: Editura Academiei Române.
- Maria Marin – Mărgărit, Iulia 2013. *Graiurile românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București: Editura Academiei Române.
- Niedzielski, Nancy – Preston, Dennis R. 2003. *Folk linguistics*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Peirce, Charles S. 2005. A jelek felosztása. In: Horányi Özséb – Szépe György szerk. *A jel tudománya – szemiotika*. Budapest: General Press. 23–37.
- Rampton, Ben 1995. *Crossing: Language and ethnicity among adolescents*. London: Longman.
- Rampton, Ben 2009. Crossing, ethnicity and code-switching. In: Coupland, Nikolas – Jaworski, Adam eds. *The New Sociolinguistics Reader*. New York: Palgrave Macmillan. 287–298.
- Rickford, John R. 2001. Style and stilyzing from the perspective of a non-autonomous sociolinguistics. In: Eckert, Penelope and Rickford, John R. eds. *Style and sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 220–231.
- Schilling, Natalie 2013. Investigating Stylistic Variation. In: Chambers, J. K. and Schilling, Natalie eds. *The handbook of language variation and change*, 2nd edn. Oxford: Blackwell. 327–349.
- Silverstein, Michael 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and communication* 23: pp. 193–229.

- Simpson, J. M. Y. 2001. Language. In: Mesthrie, Rajend ed. *Concise encyclopedia of sociolinguistics*. Amsterdam–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo: Elsevier. 31–34.
- URL1: Központi Statisztikai Hivatal 2014. Népszámlálás 2011. 9. Nemzetiségi adatok. Budapest, KSH. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (2021. 07. 03.)
- URL2: <https://dexonline.ro/> (2022. 03. 24.)
- URL3: <https://dexonline.ro/definitie/pantofar> (2021. 10. 03.)

Szociolingvisztikai differenciáció: társalgás a magyar–román határ két oldalán élő beszélők között

Absztrakt. A tanulmányban a szociolingvisztikai differenciáció (vö. Gal, 2018) keretében a határ (magyar–román), a nyelv („a román nyelv”) és a beszélők: két magyarországi (battonyai autentikus beszélő és szociolingvista-terepmunkás) és két romániai román (dialektológus-terepmunkás) kapcsolatát járjuk körül egy Battonyán 1995-ben hangrögzített interjú anyagát elemezve. A feladat annak bemutatása, hogy a magyarországi románok csoportját érintő 1920-ban megrajzolt határ után megkezdődött és azóta tartó nyelvi, kulturális, társadalmi és egyéni stb. folyamatok milyen *beszélői viselkedést* eredményeztek, pontosabban miként érhetők tetten ezek egy interjúban. Összességében, amikor a szociolingvisztikai differenciációt a határ aspektusából tanulmányozzuk, a beszélők szóhasználatát, metanyelvi reakcióit, reagálásait, valamint a nyelvi és a nyelven kívüli társadalmi, ideológiai tényezők együttesét vizsgáljuk, ahogyan mindezek egymással kapcsolatba lépnek. Emiatt a határra (jelen esetben a magyar–román határra), mint olyan (valós és szimbolikus) „differenciálódási tengelyre” (vö. Gal, 2018) tekintünk, amelynek mentén eltérően beszélő beszélőcsoportok alakultak ki, akiknek tagjai eltérő véleményeket formálnak meg saját beszédükről és a határon túl élők beszédéről és vice versa. A vizsgálat eredménye szerint a román beszélgetés két főszereplőjének (RR1 a kérdező romániai nyelvész és BR a válaszoló magyarországi/battonyai beszélő) interjúbeli stílusát/beszédét legfőképpen az identitásmunka (Coupland, 2007) és az eltérő interjúbeli motiváció formálta, miközben közös a cél, a sikeres kommunikáció. A magyarországi beszélő (BR) az interjú során kifejezésre juttatja, milyen tájékozott abban, hogy mi a különbség a Magyarországon használt román, azaz saját beszéde és romániai partnere (RR1) beszéde között. Interjúbeli beszédstílusának legfőbb jellemzője a különbség, a *differenciáció jelzése*. Esetenként a különbséget megadja, olykor csak jelzi, illetve segítségkéréssel reagál rá. A romániai nyelvész (RR1) interjúbeli motivációja is, hogy a beszélgetés sikeres legyen, valamint szándéka elérni, hogy a magyarországi beszélő (BR) „kerek történeteket” meséljen. Ez okból (RR1) interjúbeli beszédstílusának legfőbb eleme a különbség, *differenciáció törlése*, illetve *minimalizálása*.

Kulcsszavak: *beszélői viselkedés, stílus(variációk), szokásos vs. nem szokásos beszéd(mód), regiszterképzés, identitásmunka, (intra)etnikus keresztezés, „a román nyelv” és a magyar–román határ.*

Sociolinguistic differentiation: conversation by speakers living on the opposite sides of the Hungarian–Romanian border

Abstract. In the framework of the sociolinguistic differentiation (cf. Gal, 2018) the study focuses on the relationship between the border (Hungarian–Romanian), the language (“the Romanian language”) and two speakers from Hungary (an authentic speaker from Battonya and a sociolinguists field-worker) and two dialectologists (field-workers) from Romania. The analysis on the sociolinguistic differentiation is based on the Romanian interview recorded in Battonya (Hungary) in 1995. The Hungarian–Romanian border drawn in 1920 influenced the group of Romanians living in Hungary in different – linguistic, cultural, social, personal, etc. – ways. The task of the research is to investigate that after one hundred years what kind of linguistic behaviors can be detected when speakers from Hungary and speakers from Romania are talking in Romanian with each other – more precisely, how they behave in acting in an interview. Overall, when we study sociolinguistic differentiation from the boundary aspect, we examine the vocabulary, meta-linguistic reactions and responses of speakers, and the combination of linguistic and non-linguistic social and ideological factors as they all interact. We look therefore at the (Hungarian–Romanian) border as a (real and symbolic) *axis of differentiation* (cf. Gal, 2018), along which groups of speakers have emerged, whose members speak differently, and form different opinions about their own speech and different opinion about the speech of the speakers living beyond the border and vice versa. The main results of the study are as follows. In the interview the style of the two main actors of the Romanian conversation (RR1: the interviewer, the Romanian linguist from Romania, and BR: the respondent, the speaker from Battonya, Hungary) was mainly shaped by identity work (Coupland, 2007), the different interview motivations, and the successful communication. During the interview, the speaker from Hungary (BR) expressed her awareness of the differences between the Romanian used in Hungary, her own speech, and that of her Romanian partner’s speech (RR1). The main feature of the BR interview style is the difference, *to signal the differentiation* between her speech and her partner’s speech (RR1): sometimes she gives the difference, sometimes she just signals it, asks for help, etc. The motivation of the Romanian linguist (RR1) in the interview is also to make the conversation successful and to get from her partner (BR) Romanian “round stories”. For this reason, the main feature of the speaking style of her (RR1) interview is to *eliminate* or *minimize the* existing *difference* and *differentiation* between Romanian used at the two opposite sides of the border.

Keywords: *speaker behavior, style (variation), ordinary vs. non-ordinary speech, enregisterment, identity work, (intra ethnic) crossing, “the Romanian language” and the Hungarian–Romanian border.*

*Kocsis Zsuzsanna, Krizsai Fruzsina, Szabó Gergely, Bodó Csanád,
Vargha Fruzsina Sára*

Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában

1. Bevezető

A magyar dialektológiában gyakran felmerül az az elképzelés, hogy a „hagyományos paraszti” életmód visszaszorulásával együtt a nyelvjárások is fokozatosan teret vesztenek (Kiss, 2017): pusztul a szókincsük (Varga, 1981), azzal együtt pedig maga a dialektus is (Pál, 2019). A jelenséget többtényezős, összetett folyamatként írják le, amelynek főbb okai az életmódváltás, mellette az oktatás, a közmédia, illetve az internet hatása. Az internet olyan nyelvhasználati színtérként jelenik meg, amely elősegíti a nyelv homogenizálódását (a sztenderd felé haladva), vagy legalábbis olyan formális nyelvhasználatot igényel, ahol a dialektus kerülendő (P. Lakatos– T. Károlyi, 2016, 205. o.; Kiss, 2017, 209. o.). A következőkben bemutatott projekt e szemléletmód helyett, amely az internetet a nyelvjárásokat visszaszorító, károsító tényezőként tételezi, azon az előfeltevésen alapul, hogy az inkább a dialektusok megjelenésének egy új lehetősége, egy olyan felület, amely a nyelv térbeli változatosságát nem elnyeli, hanem lehetőséget teremt arra, hogy az életmódváltással együtt változó lokális nyelvhasználat szélesebb körben, akár még a határokat átlépve is megjelenjen, ismertté váljon, a beszélők pedig új módon fejezzék ki magukat (a témáról lásd még Márku 2018; Parapatics 2020).

A Civil Dialektológia címet viselő projektünkben egyfelől összegyűjtjük mindazokat az interneten fellelhető tartalmakat, amelyek valamilyen formában megjelenítik a magyar nyelv térbeli változatosságát, másfelől ezek elemzésébe és értelmezésébe meghívunk nem nyelvész személyeket, vagyis civileket (gyakran ezen tartalmak készítőit), akikre nemcsak a nyelvi produktumok előállítóiként, hanem érdeklődő és kompetens egyénekként tekintünk, akik a tudomány számára is fontos nyelvi és metanyelvi ismeretekkel rendelkeznek.

Az általunk képviselt szemlélet a hagyományos dialektológia felfogásától eltérő „nyelvjárási” beszélőt, ezen (a nyelvjáráskutatásban) újfajta megnyilatkozási módot, s az így nyert adatot is egyaránt fontos forrásnak tekinti. Ugyanakkor a projekt nemcsak az internetre felkerült nyelvjárási tartalmakat kívánja vizsgálni, hanem

azok készítőit is bevonja a kutatásba. A folyamat eredményeként részben hozzáférhetünk a területi változatok olyan forrásaihoz, amelyek a hagyományos adatgyűjtési megközelítésben nem érhetőek el, részben pedig megismerhetjük azokat a beszélő perspektívájából, ennek eredményeként pedig olyan tudást is szerezhetünk a nyelvjárásokról, amelyre korábban nem volt lehetőség.

Tanulmányunkban röviden bemutatjuk a hagyományos dialektológia nyelvjárási beszélőről alkotott koncepcióját, e megközelítés alapvetéseit és korlátait (2. fejezet). Ezt követően a civil tudomány fogalmát, fontosabb ismérveit, nyelvészeti felhasználhatóságát (3. fejezet). Végül pedig magát a Civil Dialektológia projektet és azokat a lépéseit, amelyekkel egyszerre kívánja összekapcsolni a nyelv térbeli változatosságának kutatását, a civil tudomány módszertanát és a kritikai szociolingvisztika elméleti keretét (4. fejezet).

2. A nyelvközpontú dialektológia korlátai

A nyelv változatosságának kutatását a kezdetektől áthatotta az autenticitás keresése. Ennek a törekvésnek a hatásai sokféleképp befolyásolták a kutatási folyamatokat, például a terepmunkán alapuló vizsgálatokba bevont résztvevők kiválasztását, akik közül a kutató sokszor az általa legautentikusabbnak vélt beszélőket kérte fel az együttműködésre. De mitől válik valaki a nyelvész számára autentikus beszélővé? Chambers és Trudgill (1998, 29–30. o.) szerint a nyelvföldrajz korai módszertanának kiemelkedő figurái voltak az általuk NORM-adatközlőknek nevezett beszélők. A NORM betűszó a *non-mobile, older, rural male* 'immobilis, idősebb, vidéki férfi' kifejezés rövidítéseként mutat rá a mintavételi eljárások kiemelt beszélői típusának jellemzőire. Részben ezeket a szempontokat említette meg a nagy atlasz ideális adatközlőjéről Lőrincze (1975, 174. o.): „[t]ermészetes beszédű legyen, aki idegenek előtt is a megszokott, a saját környezetében szokásos nyelvén beszél, illetőleg tud beszélni. ... [N]e legyen nagyon olvasott, mert az írás természetesen befolyásolja a nyelvét. Ugyanígy hatással lehet rá más vidékek nyelvjárása is, ezért választottunk lehetőleg olyant, aki minél kevesebbet volt távol a falujától, ott született, ott nevelkedett, s a környezetétől (szüleitől) is csak az ottani nyelvi sajátságokat örökölhette”. Ez az a beszélő, akivel dolgozva a nyelvész, mint a fenti idézetben láttuk, „természetes”, továbbá „valódi”, „eredeti”, „nem közvetett” adatokhoz juthat, amelyek „a beszélő identitását tükrözik” (a jelzőkre lásd e megközelítés kritikáját: Bucholtz, 2003; Coupland, 2001). Mindezek a pozitívan értékelt jellemzők Bucholtz (2003) szerint annak a „szociolingvisztikai nosztalgianak” a megnyilvánulásai, amelyet az időhöz való történeti viszonyulásban ragadhatunk meg. Ennek megfelelően a korai dialektológusok romanticizmusából ered, hogy számukra felértékelődnek a „hagyományos” népi kultúra és annak gyakorlatai,

többek között a nyelv is. A hagyományosnak tekintett és éppen ezért értékkel felruházott nyelvjárás így kapcsolódik össze az autenticitással.

Az autenticitás megteremtésére irányuló törekvések napjainkban is meghatározó módon vannak jelen a nyelvi változatosság kutatásában. Mint arra Britain (2016) rámutat, a nyelv térbeli változatosságát vizsgáló megközelítések a „helynek” – egy-egy falunak, régiónak, kisebb vagy nagyobb városnak, akár metropolisznak is – mélyen gyökerező és morálisan értett autenticitást tulajdonítanak. Britain szerint ezt a „szedentarista” autenticitást fenyegeti a beszélőknek és a nyelvi-szemiotikai erőforrásoknak a modernitással átalakuló mobilitása. A magyar dialektológiában is megszületett az a felismerés, hogy a diszciplína nagy kollektív vállalkozásaként létrejövő nyelvatlaszok adatközlőihez képest napjainkra a beszélők nyelvi repertoárja jelentősen átalakult. A változás eredményének a leírására Kiss (2001) a „kettősnyelvűség” és a „regionális köznyelvűség” fogalmait javasolja, de ezek mellett kialakítja a „nyelvjárási beszélő” koncepcióját is. A magyarországi nyelvjárási beszélők többségét és a kisebbségi helyzetben élő magyar nyelvjárási beszélők kisebbségét kiegyensúlyozott kettősnyelvűnek tekinti, azaz olyan beszélőknek, akik „beszédhelyzettől függően vagy nyelvjárásukat, vagy a köznyelvet (a köznyelv táji színezetű változatát) beszélnek. Tehát megtartják nyelvjárásukat, de használják a köznyelvet is – mindegyiket ott, ahol s amikor annak használatát célravezetőnek, illendőnek, jónak tartják. Ezzel, tehát a kódváltással egyszersmind azt is elérik: nem kerülnek vagy kivételesen kerülnek csak olyan helyzetbe, hogy nyelvjárásuk miatt megszólhatnak őket” (Kiss, 2001, 222. o.). A funkcionális és morális szempontok mentén hierarchikusan kettéosztott térben érvényesülő nyelvjárási beszélőről szóló leírás a nyelvész által adott válasz azokra a kihívásokra, amelyek a nyelvjárási beszélő és a nyelvjárás autenticitását éri a „köznyelvnek” nevezett beszédmódokat gyakorló és azok presztízsét fenntartani kívánó beszélők részéről.

De vajon más beszélők is ebben a kettéosztott térben vetik fel a kérdéseiket és keresnek rájuk választ? A nyelvi ideológiák kutatásának szemiotikai megközelítését kidolgozó Gal és Irvine (2019) felhívják a figyelmet arra, hogy a nyelvről való beszéd ideológiái mindig részlegesek és perspektivikusak – valakinek a parciális nézőpontjából fogalmazódnak meg. Innen nézve ellentmondásos, hogy míg a magyar dialektológiai kutatás nagy jelentőséget tulajdonít a beszélők által kialakított és érvényesített metanyelvi tudásnak – ebben vagy abban a helyzetben miféle beszédmód a célravezető, illendő, jó –, a kutatás nem támaszkodik erre a tudásra, és nem kívánja e tudás rétegeit bevonni a dialektológiai tudás megalkotásának folyamataiba. Ennek a megközelítésnek nem az lenne az előnye, hogy megszabaduljunk a nyelvről való tudásunk részlegességétől és perspektivikusságától (ez a vállalkozás eleve kudarcra lenne ítélve), hanem az, hogy az eddig a nyelvet a központjába állító dialektológia immár a beszélői perspektívából tekintsen saját tárgyára.

3. Civil tudomány és nyelvészet

A *citizen science* (az általunk preferált fordításban: civil tudomány) megközelítése a nyilvánosság bevonását hirdeti, ami egyszerre jelentheti a helyi tudások beemelését a tudástermelés folyamatába és a civilek (itt: nem nyelvészek) részvételét a tudományos kutatás különböző fázisaiban. Mint ilyen, eleve alkalmas lehet arra, hogy megtermékenyítően hasson a nyelvi változatosság kutatására, hogy ne kizárólag a nyelvet, hanem a beszélői perspektívákat is a figyelem középpontjába helyezze. Ezért először azt mutatjuk be, hogy melyek a civil tudomány legfontosabb sajátosságai, és hogy a nyelvészet, azon belül is a szociolingvisztika és a dialektológia területén eddig milyen formákban jelentek meg ezek a sajátosságok.

3.1. Civil tudomány

Bár a magukat civil tudományosnak tekintő munkák némiképp eltérően közelítenek a civil tudomány definiálásához, kirajzolódnak olyan közös irányelvek, amelyek tekintetében egyetértés látszik. A legfőbb ilyen alapvetés, hogy a civil tudomány művelése során nem professzionális kutatók (azaz civilek) vesznek részt a tudományos kutatásban: ez különböző motiváltsággal különböző szinteken és mértékben valósulhat meg (például az adatgyűjtés, az elemzés és a disszemináció fázisaiban; Haklay, 2013, Golumbic és mtsai 2017). Az abszolútizált kutatói kiindulópont és megszólalási pozíció helyébe így a több különböző kiindulópontból való megszólalás lehetősége lép, civil és nem civil egyaránt legitim módon vehet részt a kutatási projektben, ezzel együtt elmosódik annak a határa, hogy kire tekintünk kutatóként. Az ilyen együttműködések megvalósítási lehetőségei korántsem egyértelműek vagy problémamentesek (a kritikákhoz lásd Golumbic és mtsai, 2017; Mund, 2016), és arról sem feledkezhetünk meg, hogy kutatók és nem kutatók együttműködése a civil tudomány definiálásánál jóval korábbra datálható (nyelvjárási adat gyűjtéséhez pl. lásd 4.2.), az innováció a kooperáció mikéntjében áll. A résztvevői pozíciók demokratizálása mellett már a civil tudomány kialakulásának kezdetén megfogalmazódik az is, hogy a megközelítésben jelentős a potenciál a tudományos és társadalmi hatás együttes növelésére (Irwin, 1995).

A civil tudományos paradigma ugyancsak meghatározó vonása a nyílt hozzáférés melletti elköteleződés, melynek – noha az egyes konkrét kutatási kontextusok függvényében különböző megvalósulási lehetőségek – alappillére a kutatási eredményekhez való nyílt hozzáférés, valamint az egyszerre hozzáférhető és felelős adatkezelés (ún. FAIR és CARE alapelvek, bővebben lásd URL1 és Heinich, 2020). Ugyan az Open Access inkább az eredmények és az adatok elérését helyezi előtérbe, a civil tudományos munkák hangsúlyozzák az Open Science, a tudományos megközelítéshez való hozzáférés és a tudományos edukáció jelentőségét, azaz hogy a

civilek számára a kutatás módszerei és folyamatai is átláthatók legyenek. A tudományos gondolkodás láthatóvá tételére az oktatásban való jelenlét és hasznosítás potenciáljával és jelentőségével kapcsolatban ugyancsak egyetértés látszik (Heinisch, 2020); Lewenstein (2016), azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy ehhez önmagában nem elegendő a közoktatásbeli disszemináció.

A fentiek összefoglalására született osztályozási és rendszerezési lehetőségek közül a projektünk számára különösen perspektivikus az Európai Civil Tudomány Egyesülete által összeállított 10 pont (ECSA, 2015), valamint Golumbic és mtsai (2017) megközelítése. Előbbiben a jelen cikkben tárgyalt ismérvek mellett előtérbe kerül a kölcsönösség, azaz hogy a kutatás egésze hasznosíthatóvá váljon a civil résztvevők számára is: a részvétel és az eredmények egyaránt váljanak az állampolgárok javára, a projektben résztvevők pedig közvetlen visszajelzést is kapjanak erről a hasznosulásról. Golumbic és mtsai (2017, 2. o.) a civil tudomány három fő pillére között ugyancsak kiemelik a kölcsönösséget a bevonás és a hozzájárulás mellett. A bevonás alatt a civilek részvételét értik, a hozzájárulás pedig egyaránt vonatkozik a tudomány előrehaladására és a nyilvános tudás gyarapítására. A kölcsönösség mint alapvetés az eredmények disszeminációjában és a civilek vélemények folyamatos figyelembe vételében valósulhat meg.

A civil tudományos megközelítésre számos természettudományos példát találunk az elmúlt évtizedekből, a British Trust for Ornithology például listászerűen teszi közzé, hogy milyen madármegfigyelési projektekben számít civil résztvevőkre (URL2). A kerti madármegfigyeléstől a gyűrűzésig terjedő programok választásához a honlapon elérhető, melyik projekt mennyi időt és milyen képzettségeket igényel. Hazai viszonylatban a civil tudományról Halmos (2018) ugyancsak a madarak megfigyelése kapcsán ír, Mund (2016) pedig a kutyák viselkedésének kutatásában számol be a civilek részvételének váltakozó sikeréről.

A civil tudomány szemléletmódja a bölcsészettudományokban is egyre inkább teret nyer, amelyben Drótos (2018) egyfajta csomópontként értelmezi a könyvtárat, nem csupán az információhoz való hozzáférés vonatkozásában, hanem egyes projekteknek otthont adó intézményként is. Csomópont azonban nem csak a fizikai térben lehetséges, hanem akár online is, például egy térképes honlapfelületen.

3.2. Civil tudományi szemlélet nyelvészeti kutatásokban

Ahogy az a fentiekből látszik, a civil tudományra nem egy egységes módszertanként érdemes tekinteni, hanem olyan kutatási orientációként, amely a nyilvánosság bevonására törekszik a kutatási folyamat különböző szakaszaiban. Ezen belül azonban a civil tudományi tevékenységek különbözőképp csoportosíthatók. A következőkben a dialektológia és a szociolingvisztika tárgykörén belül megjelent civil tudományi projekteket annak mentén mutatjuk be, hogy mennyiben voltak képesek megvalósítani a civilek bevonását.

A **civil szociolingvisztika** szókapcsolatot először Rymes és Leone (2014) vették papírra. Az e címke alatt megvalósuló kutatási paradigma – melyet Leone-Pizzighella (2021) egyenesen „rymesi iskolának“ nevez – elsősorban episztemológiai váltást valósít meg a korábbi kutatásokhoz képest. Felfogásukban a civilek „olyan emberek, akik észleléseiket és intelligenciájukat arra használják, hogy megértsék az őket körülvevő nyelvi világot” (Rymes–Leone, 2014, 26; fordítás tőlünk), tehát a nyelvhasználókat eleve releváns metanyelvi tudással bíró egyénként tételezik. Értelmezésük szerint a Web 2.0 platformjaira jellemző részvételi kultúra adottá teszi, hogy az ott jelenlévő civilek folyamatos metanyelvi és meta-pragmatikai tevékenységet folytassanak, például azzal, hogy megvitatják, ki hogyan szólalhat meg legitim módon. A rymesi civil szociolingvisztika körébe tartozó kutatásokat tehát úgy írhatjuk körül, mint amelyek a civilek metanyelvi kommentárjait vizsgálják az internet különböző felületein (l. még Aslan–Vásquez, 2018; Bridges, 2021; Leone, 2014; Rymes, 2020; Rymes–Smail, 2020). E tekintetben a „rymesi iskola” legnagyobb kritikája az lehet, hogy csak a civilek által közzétett online tartalmakat igyekszik bevonni a kutatásba, viszont az akadémiai tudás létrehozásában a civilek nem vesznek részt, ami a civil tudomány egyik legfontosabb alapvetése volna.

Ehhez képest magasabb szinten valósítják meg ezeket az alapvetéseket azok a kutatások, melyek a civilek hozzájárulását elsődlegesen az adatok szolgáltatásában, vagyis a crowdsourcingban látják. Ennek megvalósítása interneten történik, olykor telefonos alkalmazásokon keresztül. Ez először a nyelvitájkép-kutatásban nyert teret; a Manchesteri Egyetem *LinguaSnapp* nevű alkalmazása, valamint a luxemburgi fejlesztésű *Lingscape* jár ebben élen. Ezek összehasonlításakor Purschke (2017) azt emeli ki, hogy a civilek nemcsak számukra jelentéssel bíró (gyakran többnyelvű) nyelvi tájképekről készült fotókat és azok lokalizációját küldik el, hanem mivel azokat címkékkel is elláthatják, ezért elsődleges elemzést is végeznek rajtuk. Hasonló applikáció még a *Stimmen* (fríz nyelven ‘hangok’), amely Frízföld „hangjait” igyekszik összegyűjteni különböző dialektológiai feladatok és játékok segítségével (Hilton, 2021).

SturzSreetharan és munkatársai egy másik értelmezését adják a civil szociolingvisztikának, amely már outsourcingra, tehát egyes mechanikus és időigényes kutatói feladatok kiszervezésére használja fel a civilek időráfordítását (Agostini és mtsai, 2019; SturzSreetharan és mtsai, 2019; SturzSreetharan, 2020). Pilot tanulmányaikban tíz civilt kértek meg arra, hogy végezzenek etnográfiai megfigyeléseket az ún. *fat talk* műfajáról. Ennek nagy előnye az volt, hogy így olyan társalgásokhoz is hozzáfértek, amelyeket nyelvészként nem lett volna lehetőségük megismerni. Mivel az etnográfiai jegyzetek írása már önmagában is elemzői tevékenység, ezért elmondható, hogy ez a megközelítés több, mint puszta adatszolgáltatás. Ennek ellenére a *fat talk* műfaját maguk a kutatók definiálták a civileknek

tartott képzéseiken, tehát a beszélők perspektíváinak beemelése csak részlegesen valósulhatott meg, így ez mégis csak szűk értelmezését adja a civil tudományi kutatásnak (SturzSreetharan, 2020).

Svendsen ezekhez képest úgy definiálta a civil szociolingvisztikát, mint „a nem szakemberek bevonása a szociolingvisztikai kutatásba” (Svendsen, 2018, 137. o.; fordítás tőlünk). 2014-ben egy olyan kvantitatív fókuszú iskolai vizsgálatot valósítottak meg Norvégiában, amelyben összesen 4500 diák vett részt különböző formákban. Mivel a projekt oktatási célokat is szolgált, a diákok nemcsak adatközlők lehettek; voltak köztük olyanok is, akik terepmunkásokká váltak, és olyanok is, akik még az adatok elemzéséhez is hozzájárultak. Ugyanakkor a kutatási témák kijelölésében és a kérdések meghatározásában a civilek alig vehettek részt (l. még Bodó–Fazakas–Lajos ebben a kötetben), így nem sikerült kiaknázni teljes mértékben annak a lehetőségét, hogy a beszélők perspektívái hangsúlyosan lehessenek jelen a kutatásban. Példaként tekinthetünk arra a bécsi központú kutatásra, amely bár magára a *civil bölcsészettudomány* jelzót alkalmazza, többféle tevékenységi formában valósította meg a civilek és az akadémiai szereplők együttműködését, így a dialektológiai témájú kutatási kérdések civilek általi megfogalmazására is kísérletet tett (Heinisch, 2020; Heinisch és mtsai, 2021).

4. Civil Dialektológia

A következőkben a Civil Dialektológia című nemrég indult projektünket mutatjuk be röviden. Ehhez három kutatási hagyomány erősségeit igyekszünk ötvözni: a dialektológiai kutatását, a kritikai szociolingvisztikáét és a civil tudományét. A figyelmünk középpontjában a magyar nyelv térbeli változatossága áll, azonban a 2. fejezetben részletezett okok miatt nem kizárólag nyelvközpontú dialektológiai megközelítést alkalmazunk. Módszerünkben inkább ahhoz a nyelvészeti antropológiai kutatásokból merítkező kritikai szociolingvisztika elméleti alapfelvetéseire nyúlunk (Bodó–Heltai, 2018), amely a nyelvre és a térre egyaránt társadalmi alkotásként tekint. Ebből fakadóan a nyelv és a kommunikáció változatosságáról szóló beszélői perspektívákra helyezük a hangsúlyt, vagy ahogyan arról Monica Heller és munkatársai fogalmaznak (2018), azokra a nyelvi problémákra, amelyek valóban számítanak a beszélők számára. Mindezt azonban csak úgy tartjuk lehetségesnek, ha a kutatással járó előnyökből, a felfedezés örömeiből nemcsak az akadémiai szereplők részesülhetnek, hanem a civilek is, ezért a civil tudomány elveit is felhasználtuk a projekt megtervezésekor. A továbbiakban a Civil Dialektológiát a Golumbic és munkatársai (2017) által tárgyalt három civil tudományi ismérv, a hozzájárulás, a bevonás és a kölcsönösség mentén ismertetjük.

4.1. Hozzájárulás a nyilvánossághoz és tudományhoz

Kezdeményezésünket eleve úgy gondoltuk el, hogy az általunk összegyűjtött információkat nem egy szűk, nyelvészekből álló közönségnek szánjuk, hanem minél előbb bárki számára hozzáférhetően is megjelenítjük. Első lépésként igyekeztünk minél több online elérhető, a magyar nyelv térbeli változatosságára valahogyan reflektáló tartalmat összegyűjteni. Ezt követően hoztuk létre a Civil Dialektológia internetes oldalt, amely egyelőre a nyelvatlaszok informatizálását, hanggal összekapcsolt nyelvjárási adattárak elkészítését lehetővé tevő Bihalbocs honlapján érhető el (URL₃).

A Civil Dialektológia oldal alapja egy térkép, amelyen minden összegyűjtött tartalmat lokalizálva jelenítünk meg. Valójában már magával a megjelenítéssel új kontextusba helyezzük az összegyűjtött anyagokat, hiszen térben megjelenített hálózatot hozunk létre belőlük. Az oldal látogatói számára interakcióba lépnek egymással olyan tartalmak is, amelyek egymástól teljesen függetlenül jöttek létre.

Az adatgyűjtés során minden tartalmat különböző attribútumokkal, címkékkel látunk el, vagyis rögzítjük azokat az információkat, amelyek mentén megvalósíthatónak látjuk a különböző jellegű online felületek rendszerezését. Ezek a címkék egyszersmind hasznosak lehetnek mindenki számára, aki célzottan szeretne keresni, böngészni az anyagokban. A térkép első változatán három attribútum mentén kategorizáljuk a tartalmakat, ez azonban a jövőben a felhasználói visszajelzések alapján pontosítható.

Legalapvetőbb kategóriánk, amely mentén az adatokat rendezzük, a **közzététel**. E szerint három kategóriát különböztetünk meg:

1. **civil**: olyan anyagok, amelyeket civilek önkéntesen szerveződő módon, a nyelvtudományos közegetől függetlenül tettek közzé;
2. **nem civil**: olyan anyagok, amelyeket tudományos intézményekben dolgozó személyek tettek közzé;
3. **részvételi**: civil és tudományos szereplők együttműködésével közzétett anyagok.

A médium fajtája szerint háromféle tulajdonság mentén osztályoztuk a tartalmakat: **szöveg** (esetleg grafikus elemekkel kiegészítve), **hanganyag** és **mozgóképek**. Itt egy tartalomra több kritérium is igaz lehet, vagyis elképzelhető például, hogy egy oldalon hanganyagok és szövegek is megtalálhatók, ekkor két címkét is kap, vagyis mindkettő érvényes lesz rá.

Harmadik kategóriánk a **műfaj**, itt a következő címkéket különböztetjük meg:

1. **paródia**: minden olyan tartalom, amely humorosan vagy szándéka szerint (ön)ironikusan jeleníti meg a nyelvi változatosságot
2. **mém**: olyan oldalak, melyek főleg interneten terjesztett vicces, szöveges kommentárral is ellátott képeket publikálnak

3. **kvíz:** interneten közzétett, főleg feleletválasztós tesztek, melyek térbeli nyelvi változók, változatok ismeretét mérik fel
4. **beszélgetés:** népszerűsítő céllal közzétett, nyelvjárásokat, tájszólásokat megjelenítő hanganyagok
5. **ismertetés:** tárgyilagosságra törekvő, bizonyos nyelvi jegyeket vagy területi nyelvváltozatokat bemutatni kívánó munkák
6. **egyéb:** minden olyan tartalom, amely nem sorolható be a fenti műfajok egyikébe sem.

A térkép a különböző kritériumok mentén alakítható, a honlap látogatói így könnyebben megtalálhatják az érdeklődésüknek, céljaiknak megfelelő tartalmakat. Ha például egy középiskolai tanár azzal a céllal keresi fel a Civil Dialektológia oldalt, hogy humoros mozgóképes szemléltetőanyagot találjon az órájához, akkor csak annyit kell tennie, hogy a térkép beállításában megadja, hogy csak a „paródia” műfajú „mozgókép”-es anyagokra kíváncsi.

Nem vagyunk egyedül azzal a véleményünkkel, hogy a nyelv térbeli változatosságát jó volna élő, a fiatalok nyelvhasználatára is jellemző jelenséggé bemutatni az iskolákban (Kádár, 2018, Parapatics, 2019). A jelen tanulmánynak ugyan nem tárgya, szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a jövőben szeretnénk a honlapon összegyűjtött webhelyek oktatásban való felhasználására is ötletekkel szolgálni. Ebben már nem csak a kezdeményezés elindítóinak szánunk szerepet, hanem bármely pedagógusnak vagy tanárszakos egyetemistának, aki szeretné megosztani velünk a honlapon elhelyezett források oktatásban való felhasználásával kapcsolatos ötleteit, konkrét óraterveit, valamint a nyelv változatosságának bemutatásával kapcsolatos saját nyelvi élményekre alapozó módszereit.

4.2. Bevonás és a bevonódás lehetősége

A nyelvföldrajzi, adatgyűjtésen alapuló kutatások kezdetén partnerként tekintettek azokra, akik lakóhelyük, szülőfalujuk nyelvváltozatának leírásával hozzájárultak az összegző és elemző munkák megvalósításához. Az első, a teljes Kárpát-medence nyelvi változatosságát nyelvi adatok elemzése alapján bemutató monográfia megalkotásához Balassa József kérdőívet készített, amelyet igyekezett szerte az országban minél több helyre eljuttatni. A kérdőív kitöltésében, népszerűsítésében többen is segítségére voltak (1891, 24–25. o.). Ma azt mondhatnánk, Balassa a crowdsourcing módszerét használta, és a korábbiakhoz képest sok adathoz jutott így, amelyek munkája megírásához nélkülözhetetlen alapot szolgáltatottak, különösen azon területek esetében, ahonnan nem állt rendelkezésre korábbi nyelvjárási leírás, adatközlés. A 20. század első felében, a nyelvészek által végzett terepmunkán alapuló nyelvjáráskutatás kezdetén, azokat a gyűjtésben közreműködő helyieket, akik vállalták, hogy a nyelvészek segítségére lesznek egy-egy nyelvjárás jellegzetességeinek feltérképezésében, még „nyelv mestereknek” nevezték (l. pl. Szabó T., 1959

vagy Gálffy–Márton, 1970), jelezvén magával az elnevezéssel is, hogy maguk a nyelvjárás beszélői vannak a tudás birtokában, így ők a kulcsa a nyelv térbeli változatosságát és így a beszélői perspektívákat egyaránt középpontba helyező nyelvészeti vállalkozás sikerének.

Elmozdulást jelent a korábbi nézőponttól, hogy később már kizárólag az „adatközlő” elnevezés volt használatos a magyar dialektológiai és szociolingvisztikai kutatásokban (l. például Deme–Imre 1975 vagy Kontra 2003). A 20. század második felében a gyűjtők (terepmunkások) kevésbé vagy egyáltalán nem avatták be adatközlőiket abba, mi is a tulajdonképpeni célja a kérdezősködésnek, mert éppen ezt gondolták célravezetőnek ahhoz, hogy autentikus adatokhoz jussanak.

A dialektológiai terepmunka és a nyelvatlaszkészítés módszertanában különös hangsúlyt kapott a megfelelő adatközlő kiválasztásának kérdése. Annak biztosítékát, hogy kérdéseikre releváns válaszokat kapjanak, a dialektológusok a megfelelő adatközlők megválasztásában látták. Lehetőleg egynyelvű, az adott településen szocializálódott, mezőgazdasági munkával foglalkozó beszélőket kerestek (l. a 2. alfejezetet is). A kutatni kívánt jelenségek variabilitásának vizsgálatához kérdőívet készítettek, biztosítandó az adatok összevethetőségét, illetve ez a módszertan tette lehetővé azt is, hogy viszonylag szűk időkereten belül, nagy földrajzi területen, megfelelő mennyiségű releváns adathoz jussanak. Így készült két legnagyobb nyelvjárás atlaszunk: A magyar nyelvjárások atlasza (Deme–Imre, 1968–1977) és A romániai magyar nyelvjárások atlasza is (Murádin–Juhász, 1995–2010). A 20. századi nyelvföldrajzi vállalkozásokban létrehozott, nyelvészeti szempontból is páratlan adattárakra ma már nyelvi kulturális örökségünk részeként is tekintünk. Ezen értékek felismerése mentén, az adattárak valorizálásának szándékával jöttek létre a Bihalbocsi nyelvészeti technológiái, amelyek lehetővé tették a nyelvatlaszadatok tömegeinek informatizálását, teret adva a kvantitatív nyelvföldrajzi kutatások kibontakozásának is (Vékás, 2007, Vargha, 2017).

Az általában kérdezz-felelek formában megvalósuló adatgyűjtés során azonban az adatközlők egyáltalán nem biztos, hogy az eredeti kutatási céloknak megfelelően válaszoltak a kérdésekre, mivel nem feltétlenül volt érthető számukra, pontosan mit is várnak tőlük: a saját nyelvhasználatuk pontos érzékeltetését vagy más (iskolában elvárt) nyelvváltozatban való kompetenciájuk bizonyítását. Egy-egy alakváltozat stílári értéke, használatának jellegzetességei így esetleg félre is értelmeződhettek. Erre lehet példa a nákolás vagy a suksükölés, amely jelenségek a nyugat-dunántúli nyelvhasználatába az atlaszgyűjtés idején kezdhettek beépülni a helyiek által nagyobb presztízsűnek tartott nyelvváltozathoz, ám erre már csak a MNyA. hangfelvételein rögzített adatokból tudunk következtetni az adatközlők korát és nemét független változóként használva az elemzésekben (Vargha, 2007, 2013). Magából az atlaszból nem derül fény a változás dinamikájára. A 21. században elvárassá vált, hogy a nyelvföldrajzi kutatásokban is számot tudjunk adni a

fiatalabb adatközlők nyelvhasználatáról, ám különösen az ő esetükben még a korábbiaknál is kevésbé megbízhatóan látszik működni az aktív indirekt kérdőíves módszer és a szociolingvisztikai interjú. Ezt a tanulságot vonja le az ö-zés vonatkozásában több nemrég készült kutatás is (Kocsis, 2013; Menyhárt–Presinszky, 2013; Kontra–Németh–Sinkovics, 2016).

Kezdeményezésünkkel a nyelv térbeli változatosságával kapcsolatban releváns kérdések megfogalmazására képes, kompetens személyekként tekintünk azokra, akik az általunk feltérképezett internetes tartalmakat létrehozzák. Nemcsak abban számítunk a velük való együttműködésre, hogy a Civil Dialektológia honlapjáról is elérhető tartalmak számát bővítsék, leírásainkat pontosítsák, hanem abban is, hogy minél több olyan kutatás születhessen, amelyben „nyelvmasterként” működnek együtt a dialektológiai kérdések iránt érdeklődő civilek a kutatókkal. A kutatók és tartalomkészítők együttműködése, részvételi kutatásokban megvalósuló kölcsönös bevonódása révén új kérdések merülhetnek föl a dialektológiában, miközben a nyelvi változatosság értéként való társadalmi elfogadottsága is teret nyer (a bevonódásról magyar szociolingvisztikai kutatásokban I. Bartha – Holecz, 2017).

A Civil Dialektológia azon túl, hogy alkalmat teremthet a dialektológia iránt érdeklődő civilek bevonására a kutatási kérdések meghatározásában és a válaszok keresésében, katalizátorként is működhet. A hálózatba szervezett tartalmak vonzóbbá tehetik a témát a fiatalok számára, akik maguk is tartalmak előállítóivá válhatnak. A jövőben közzeendő óratervek, oktatásban való felhasználásra tett javaslatok által a nyelv térbeli változatossága bekerülhet az iskolai diskurzusba is, és nemcsak azon az egy órán, ahol a diákok esetleg vetnek egy pillantást a magyar nyelvjárási régiók térképére, hanem bármely más, akár nem is a humán tudományok körébe tartozó tanórán, ahol a nyelvi-kulturális változatosság értéként jelenik meg.

4.3. Kölcsönösség

Az e fejezetben részletesen bemutatott térképre fontos állomásként tekintünk, amely kiindulópontként szolgálhat jövőbeni kutatások megvalósításához. Szükséges azonban azt leszögezni, hogy ezt a 3.2. alfejezetben felvázolt rymesi megközelítéstől (Rymes–Leone, 2014; Rymes, 2020) eltérően csak a civilekkel való együttműködés kezdeményezésével tudjuk elképzelni. Szabó Gergely és Bodó Csanád egy korábbi munkájukban (2020) ennek megvalósítására tettek kísérletet, amikor a székely nyelv közösségi médiában való regisztrálásának vizsgálatához nemcsak a Székely nyelvlecke című videósorozatokat és az azokhoz tartozó nyilvános hozzászólásokat vették alapul, hanem az eredeti videók készítőjével, Jakab-Benke Nándorral is interjút készítettek. Az együttműködés nem csak ennyiben merült ki, ugyanis az interjú során megvitatott kérdések mellett a publikálás előtt az eredményeket is megosztották Jakab-Benkével, akinek lehetőséget adtak a reagálásra, a

pontosításra. Ez a fajta kollaboráció tette azt lehetővé, hogy az adatok triangulálásával a kutatók többféle nézőpontból tudják szemlélni a vizsgált jelenséget, amely az eredmények magasabb szintű érvényességéhez is hozzájárult. Nem ez volt az egyetlen alkalom, hogy Jakab-Benke munkássága megjelent szociolingvisztikai témájú tanulmányban (I. Molnár, 2020; Rancz, 2020; Sorbán, 2021), mégis az első, amikor az alkotó az akadémiai tudástermelésbe is beleszólást kapott civilként. A civil tudomány igyekszik a tudomány határait átjárhatóvá tenni, amelybe az újfajta publikációs tevékenységek térnyerése is beletartozik (vö. Heltai, 2021). Ennek a törekvésnek a részeként a Jakab-Benkével való beszélgetés szerkesztett monológ formájában is megjelent a Replika című társadalomtudományi folyóirat hasábjain (Jakab-Benke, 2021), illetve jelen tanulmány véleményezésére is felkértük a benyújtás előtt. A Civil Dialektológia projektjében tehát a jövőben is ilyen, a civilek kollaborációján, részvételén alapuló módokon kívánunk kutatást folytatni. Ennek a kérdésfelvetései már nem csak arra vonatkoznak, hogy hogyan beszélnek az emberek egy bizonyos helyen. Az is vizsgálat tárgyává válik, hogy mik az autenticitás forrásai a beszélők számára egy beszédmód térbeli azonosításakor, milyen hitelesítési és hiteltelenítési gyakorlatokat hajtanak végre, és hogy hogyan teremtenek közösséget az észlelt dialektális hasonlóságok és különbségek révén.

5. Összegzés

A fentiekben a Civil Dialektológia című projektet mutattuk be. A kezdeményezés célja, hogy olyan megközelítésben vizsgálja a nyelvjárások és az internet kapcsolatát, amelyre a hagyományos dialektológia autentikus beszélőről és adatról alkotott képe nem ad lehetőséget. A projekt részeként egyfelől felkutatjuk azokat a különböző internetes tartalmakat, amelyek valamilyen módon a magyar nyelv térbeli változatosságával foglalkoznak, függetlenül attól, hogy ezeket az anyagokat civilek vagy akadémiai szereplők tették közzé. Ezekből egy rendszerezett adatbázist hozunk létre, illetve egy közös felületen, egy erre a célra létrehozott honlapon vizualizáljuk is az így gyűjtött tartalmakat (URL3). Tesszük mindezt azzal a szándékkal, hogy bemutassuk a forrásanyag gazdagságát és sokszínűségét az érdeklődők számára, így motiválva akár a további tartalmak előállítását is. Ugyanakkor az oldal nemcsak szemléltetőeszköz lesz, hanem segítséget nyújthat az anyanyelvi oktatásban, illetve a további kutatások számára is. Mindemellett a projekt egyik fő célja, hogy a citizen science, a civil tudomány alapelveiből (ECSA, 2015; Golumbic és mtsai, 2017) kiindulva a civileket a tartalomkészítés mellett annak értelmezésébe, a meglévő anyagok feldolgozásába és elemzésébe is meghívja. A közös együttműködés eredményeként a kutatók olyan oldaláról ismerhetik meg a nyelv sokszínűségét, amelyre eddig alig volt módjuk, miközben a kutatásba történő kölcsönös

bevonódással és a tudás közös létrehozásával reményeink szerint a civil résztvevők is felvérteződnek új képességekkel a tudományos műveltség és a nyelvi tudatosság területén.

Irodalom

- Agostini, Gina – SturtzSreetharan, Cindi – Wutich, Amber – Williams, Deborah – Brewis, Alexandra 2019. Citizen sociolinguistics: A new method to understand fat talk. *PLoS ONE* 14/5: pp. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0217618>.
- Aslan, Erhan – Vásquez, Camilla 2018. “Cash me ousside”. A citizen sociolinguistic analysis of online metalinguistic commentary. *Journal of Sociolinguistics* 22/4: pp. 406–431. DOI: <https://doi.org/10.1111/josl.12303>.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Bartha Csilla – Holecz Margit 2017. Esélyteremtés, kölcsönös bevonódás és a jelnyelvi sztenderdizáció dilemmája: A JelEsély projektum célja, módszerei és eredményei. In: Benő Attila – Fazakas Noémi szerk. *Élőnyelvi kutatások és dialektológia: Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásából*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 205–212. o.
- Bodó Csanád – Fazakas Noémi – Lajos Veronika 2022. Részvételi szociolingvisztika. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka 2022. szerk. *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról*. Termini Egyesület. 68–81.
- Bodó Csanád – Heltai János Imre 2018. Mi a kritikai szociolingvisztika? Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 142/4: 505–518.
- Bucholtz, Mary 2003. Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. *Journal of Sociolinguistics* 7/3: pp. 398–416. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00232>.
- Bridges, Judith 2021. Explaining “-splain” in digital discourse. *Language Under Discussion* 6/1: pp. 1–29. DOI: <https://doi.org/10.31885/lud.6.1.253>.
- Britain, David 2016. Sedentarism and nomadism in the sociolinguistics of dialect. In: Coupland, Nikoless ed. *Sociolinguistics: Theoretical debates*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 217–241.
- Chambers, J. K. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. Second edition. Cambridge: University Press.
- Coupland, Nikolas 2001. Stylisation, authenticity and TV news review. *Discourse Studies* 3/4: pp. 413–442. DOI: <https://doi.org/10.1177/02F1461445601003004006>.
- Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deme László – Imre Samu szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Drótos László 2014. A könyvtárak mint a tudományos műveltség és a közösségi tudomány központjai. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 61/5: 198–199.
- ECSCA (European Citizen Science Association). 2015. *Ten Principles of Citizen Science*. Berlin. DOI: <http://doi.org/10.17605/OSF.IO/XPR2N>

- Gálffy Mózes – Márton Gyula 1970. Mutatvány a háromszéki tájnyelvi atlaszból. *Aluta* 2/1: 275–282.
- Gal, Susan – Irvine, Judith T. 2019. *Signs of difference: Language and ideology in social life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haklay, Muki 2013. Citizen science and volunteered geographic information: Overview and typology of participation. In: Daniel Sui – Sarah Elwood – Michael Goodchild eds. *Crowdsourcing geographic knowledge: Volunteered geographic information (VGI) in theory and practice*. Berlin: Springer. pp. 105–122. DOI: http://doi.org/10.1007/978-94-007-4587-2_7.
- Halmos Gergő 2018. Big Data, Citizen Science és egyéb állatfajták. *Madártávlat* 25/3: 3.
- Heinisch, Barbara 2020. Citizen humanities as a fusion of digital and public humanities? *Magazén* 1/2: pp. 143–180. DOI: <http://doi.org/10.30687/mag/2724-3923/2020/02/001>.
- Heinisch, Barbara – Oswald, Kristin – Weißpflug, Maike – Shuttleworth, Sally – Geoffrey Belknap 2021. Citizen humanities. In: Vohland, Kathrin – Land-Zandstra, Anna – Ceccaroni, Luigi – Lemmens, Rob – Perelló, Josep – Ponti, Marisa – Samson, Roeland – Wagenknecht, Katherin eds. *The science of citizen science*. Cham: Springer. pp. 97–118.
- Heltai János Imre 2021. Szociolingvisztika és részvételiség. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21/2: 21–34. o. DOI: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2021.2.002>.
- Hilton, Nanna Haug 2021. Stimmen: A citizen science approach to minority language sociolinguistics. *Linguistics Vanguard* 7/1: pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1515/lingvan-2019-0017>.
- Irwin, Alan 1995. *Citizen science: A study of people, expertise and sustainable development*. New York: Routledge.
- Jakab-Benke, Nándor 2021. „Peccsdzsem maszlinás borkányban”. Jakab-Benke Nándor monológja. Sajtó alá rend. Bodó Csanád és Szabó Gergely. *Replika* 119–120: 121–132. o. DOI: <https://doi.org/10.32564/119-120.6>.
- Kádár Edit 2018. A tudománykommunikáció az iskolai oktatásban kezdődik. Egy kísérlet-ről. *Jel-Kép* 2018/4: 119–125. DOI: <http://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2018.4.119>
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kiss Jenő 2017. Nyelvjárások. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör. 199–22.
- Kocsis Zsuzsanna 2013. Nyelvjárási e hangok vizsgálata, különös tekintettel a labializáció mértékére. In: Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs szerk. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásából*. Budapest: Gondolat Kiadó. 432–443.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2016. Standard, standardizáció Nyelvi/nyelvhasználati normák a hármas határ menti kutatások tükrében. In: Kozmács István – Vančo Ildikó szerk. *Sztenderd – nem sztenderd Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásából I. Lakitelek: Antológia Kiadó. 201–208.*

- Lewenstein, Bruce V. 2016. Editorial: Can we understand citizen science?. *Journal of Science Communication* 15/1: pp. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.22323/2.15010501>.
- Leone-Pizzighella, Andrea 2021. The evolution of splain terms and the spirit of Citizen Sociolinguistics. *Language Under Discussion* 6/1: pp. 30–37. <https://doi.org/10.31885/lud.6.1.254>.
- Márku Anita 2018. Kárpátaljai magyarul a mémek világában. In: Tódor Erika-Mária, Tankó Enikő, Dégi Zsuzsannaszerk. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II.: Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Cluj-Napoca, Románia: Scientia Kiadó. 33–51.
- Menyhárt József – Presinszky Károly 2013. A szórványos ö-zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint. In: Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs szerk. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadó. 449–458.
- Molnár Gergely 2020. A székely nyelv értékei. In: Péntek János – Visy Zsolt szerk. *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Gyergyószentgyörgy: Pro Énlaka Alapítvány – Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Pécsi Tudományegyetem. 51–58.
- Mund Katalin 2016. Citizen science – új módszertan? *Replika* 99: 87–96.
- Murádin László (gyűjt.) – Juhász Dezső (szerk.) 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–XI. kötet*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Pál Helén 2019. A nyelvjárások visszaszorulása és a magyarországi falvak. In: Bódi Zoltán – Ferenci Gábor – Pál Helén szerk. *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 343–383.
- Parapatics Andrea 2019. Dialektusok és modernitás: új módszerekkel a nyelvjárásokról az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia* 12: 52–61.
- Parapatics Andrea 2020. Regionális nyelvi sajátosságok megjelenése és megítélése a közösségi médiában. *Médiakutató: Médiaelméleti folyóirat* 21: 59–73.
- Purschke, Christoph 2017. (T)Apping the linguistic landscape. *Linguistic Landscape* 3/3: pp. 246–266. DOI: <https://doi.org/10.1075/ll.17023.pur>.
- Rancz Teréz 2020. A góbéskodás hatása a székely nyelvjárással szembeni attitűd alakulására Felső-Háromszékben. In: Péntek János – Visy Zsolt szerk. *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Gyergyószentgyörgy: Pro Énlaka Alapítvány – Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Pécsi Tudományegyetem. 159–174.
- Rymes, Betsy 2020. *How we talk about language: Exploring citizen sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rymes, Betsy – Leone, Andrea R. 2014. Citizen sociolinguistics: A new media methodology for understanding language and social life. *Working Papers in Educational Linguistics (WPEL)* 29/2: pp. 25–43.
- Rymes, Betsy – Smail, Graham 2020. Citizen sociolinguists scaling back. *Applied Linguistics Review* 12/3: pp. 419–444. DOI: <https://doi.org/10.1515/applirev-2019-0133>.
- Sorbán Angella 2021. Melyik utca? Melyik tér? Nyelvi tájkép és szóbeliség. A diszkurzív térépítésről kisebbségi nézőpontból. *Kisebbségi Szemle* 6/1: 7–26.

- SturtzSreetharan, Cindi 2020. Citizen sociolinguistics: A data collection approach for hard-to-capture naturally occurring language data. *Field Methods* 32/3: pp. 327–334. DOI: <https://doi.org/10.1177/02F1525822X20912211>.
- SturtzSreetharan, Cindi – Agostini, Gina – Brewis, Alexandra A. – Wutich, Amber 2019. Fat talk: A citizen sociolinguistic approach. *Journal of Sociolinguistics* 23/3: pp. 263–283. DOI: <https://doi.org/10.1111/josl.12342>.
- Svendsen, Bente Ailin 2018. The dynamics of citizen sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics* 22/2: pp. 137–160. DOI: <https://doi.org/10.1111/josl.12276>.
- Szabó Gergely – Bodó Csanád 2020. A székely nyelv regisztrálása a közösségi médiában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 64/1: 39–56.
- Szabó T. Attila 1959. A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története. *Magyar Nyelvjárások* 5: 3–41.
- Varga Józsefné 1981. Szociolingvisztikai tanulmányok Osli község nyelvéből. *Magyar Nyelvjárások* 24: 51–76.
- Vargha Fruzsina Sára 2007. Nyelvi változók A magyar nyelvjárások atlasza hangfelvételeiben. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán szerk. V. Dialektológiai Szimpozium. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola. 279–288.
- Vargha Fruzsina Sára 2013. Az adatok kor és nem szerinti megoszlása A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtésében. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk. Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból. Budapest: Gondolat. 459–474.
- Vargha Fruzsina Sára 2017. A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Vékás Domokos 2007. Számítógépes dialektológia. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): V. Dialektológiai Szimpozium. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola. 289–293.
- URL1: Állásfoglalás a nyílt tudományról. <https://nkfi.gov.hu/hivatalrol/strategia-alkotas/open-science> (letöltés ideje: 2022. március 5.)
- URL2: British Trust for Ornithology. <https://www.bto.org/how-you-can-help/take-part-project> (letöltés ideje: 2022. március 5.)
- URL3: Civil Dialektológia. https://bihalboacs.hu/civil_dialektologia/ (letöltés ideje: 2022. március 5.).

Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában

Absztrakt. A magyar nyelv térbeli változatosságáról szóló kutatások régóta vitatott kérdése, hogy a nem nyelvész beszélők bevonhatóak-e a vizsgálatokba, illetve hogy a kutatás eredményeiből miképp részesülhetne a szélesebb nyilvánosság. Ezekre a kérdésekre azonban eddig nem születettek kielégítő válaszok, mivel a hagyományos dialektológiai vizsgálatok elsősorban adatközlőként tekintenek a beszélőre, a kutatás célja pedig így annak megismerése, hogy milyen a „természetes” és „valódi” nyelvhasználatuk. E tanulmányban a Civil Dialektológia címen induló projektünket mutatjuk be, amely egyszerre mindkét dilemmára választ kínál a civil tudomány elméleti feltevéseire alapozva. Először a nyelv-központú dialektológia korlátait mutatjuk be a kritikai szociolingvisztika és a nyelvi ideológiák kutatásának nézőpontjából. Ezt követően a civil tudományról és kiemelten

annak eddig ismert nyelvészeti alkalmazásairól szólunk, amelyek a nyilvánosság bevonását hirdetik – ez egyszerre jelentheti a helyi tudások beemelését az akadémiai tudás létrehozásának folyamatába és a civilek (itt: nem nyelvészek) részvételét a tudományos kutatás különböző fázisaiban. A tanulmány második felében a Civil Dialektológiát három jelentős civil tudományi ismérv, a hozzájárulás, a bevonás és a kölcsönösség mentén ismertetjük. A projekt első lépéseként közzétett térkép egy olyan ismeret(ki)terjesztő vállalkozás, amely mindazokat az interneten fellelhető tartalmakat gyűjti össze és ábrázolja, amelyek valamilyen formában megjelenítik a magyar nyelv térbeli változatosságát. Ez mutatja, hogy a civilekre a nyelv térbeli változatosságával kapcsolatban releváns kérdések megfogalmazására képes, kompetens személyekként tekintünk. Mindez azért fontos, mert így a nyelvi változatosság olyan színterei is kutathatóvá válnak, amelyek korábban nem képezték vizsgálat tárgyát. Ugyanakkor a kutatás folyamatából sem kívánjuk kizárni a civileket – a projektben a civilek kollaborációján, részvételén alapuló módokon szándékozunk kutatást folytatni, mert úgy gondoljuk, hogy ez a megközelítés az, amely képes a beszélői perspektívák beemelésével átlépni a hagyományos nyelvjáráskutatás korlátait.

Kulcsszavak: *Civil Dialektológia, civil szociolingvisztika, internet, nyelvjárások, nyelvi sokszínűség, részvételiség, térbeliség.*

Citizens in the knowledge production on the spatial variability of language

Abstract. Whether non-linguist speakers can be involved in the research process or not is a long-debated question in research on the spatial diversity of the Hungarian language, such as how the wider public could also benefit from the research results. However, these questions have not been answered adequately so far, mostly because traditional dialectological studies consider speakers primarily as mere informants, and thus the aim of research is to find out what their 'natural' and 'real' language use is like. In this paper, we present our new project entitled Civil Dialectology, which offers answers to both dilemmas by drawing on the theoretical assumptions of citizen science. First, we show the limitations of language-centered dialectology from the perspective of critical sociolinguistics and the study of linguistic ideologies. We then discuss citizen science and, in particular, its hitherto known linguistic applications that advocate public engagement. Public engagement can mean both the incorporation of local knowledge into the process of academic knowledge production and the participation of citizens (here: non-linguists) in the various phases of the research process. In the second part of the paper, we describe Civil Dialectology based on three major criteria of citizen science: contribution, inclusion, and reciprocity. The map published as the first step of the project is an endeavor in dissemination and science communication that collects and displays all the content available on the Internet which in some way represents the spatial diversity of the Hungarian language. It demonstrates that citizens are seen as competent persons capable of formulating relevant questions about the spatial diversity of the language. What makes

it important is the potential to investigate domains of linguistic diversity that have not been examined before. At the same time, we do not want to exclude citizens from the research process. We rather intend to conduct research in ways based on public collaboration and participation, because we believe that this approach is capable of transgressing the limitations of traditional dialect research by incorporating speakers' perspectives.

Keywords: *citizen sociolinguistics, dialects, internet, linguistic diversity, participation, spatiality.*

Kolláth Anna

A Termini-szótár muravidéki korpusza és az iskola nyelve

1. Bevezetés

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (URL₁) 2001-ben ünnepelte fennállásának huszadik évfordulóját: húsz évvel ezelőtt – az MTA kezdeményezésére – magyar nyelvi kutatóállomások alakultak a határon túli nagyrégiókban, amelyek aztán – kiegészülve a kistrégiós egyéni kutatóhelyekkel – hálózattá szerveződtek, és Termini néven intézményesültek. A kutatóállomások tevékenysége kezdetben arra irányult, hogy a tudomány eszközeivel és módszereivel kutassák, elemezzék és leírják a kétnyelvűséghez kapcsolódó nyelvi jelenségeket és folyamatokat. Ennek alapján vált lehetővé a nyelvi tervezés és a hosszabb távú nyelvstratégia kidolgozása, és a részvétel a közvetlen nyelvalkításban (URL₂).

A kerek évforduló mindig számvetésre készítet; arra, hogy újra végigjárjuk ezt az időintervallumot az összes tudományos és szakmai tevékenységünk függvényében: felidézünk a fontos és még fontosabb eseményeket (konferenciák, tudományos tanácskozások, szakmai műhelyek, tanulmánykötetek stb.), bemutassuk eredményeinket, azok hasznosulását a magyar nyelv és regionális változatai életében. Az utóbbi két év már ezt a szándékot tükrözte: a Magyar Tudomány (URL₃) és a Magyar Nyelvőr című folyóiratban (URL₄) egy-egy Termini-blokk mutatta be az adott régiók aktuális kutatásait: elsősorban lexikológiai és terminológiai kérdések elemzését, illetve a nyelvi problémák feltárását és megoldásuk módjait és lehetőségeit. A két folyóiratblokk többszerzős tanulmányai a külső régiók folyamatos együttműködését is fémjelzik (Benő, 2021: 378).

2021 őszén, a Magyar Tudomány Ünnepeinek idején két konferencián is együtt, egységben jelentkezett a Termini: a 21. Élőnyelvi Konferencián Termini-műhely szólt – most már szorosabban is a jubileum jegyében – a Kutatóhálózat tudományos tevékenységéről, a saját ünnepi konferencián pedig mind a hét külső régió bemutatta a legújabb eredményeit, beszélt a tervekről, a folytatás lehetőségeiről.

A Kutatóhálózat talán leglátványosabb eredménye a 2007-ben létrehozott, és azóta – a régiós szerkesztők folyamatos fejlesztő munkája következtében – állandóan frissülő, aktualizálódó, korszerűsödő, információiban mélyülő *Termini online*

magyar–magyar szótár és adatbázis. A tanulmány ennek egy szeletét érinti: az oktatás fogalomkörű kölcsönszók aktuális helyzetét elemzi – a szerkesztőfelület néhány kiválasztott szempontját követve – az államnyelvi eredetű kölcsönszók és – szerkezetek muravidéki korpusza alapján. Célja az, hogy ne csak a nyelvészet iránt érdeklődők, hanem a minél szélesebb körű nyilvánosság is megismerje a szótárt, és kedvet kapjon azt használni minden lehetséges színtereken.

2. A Termini nyelvi határtalanító programja

Szlovéniában a kisebbségi magyar nyelv regionális hivatalos nyelv státuszú: a szlovén államnyelvvél azonos értékű (és rangú) a Muravidéken, az autochton magyar nemzeti közösség lakhelyén, az ún. nemzetiségileg vegyesen lakott területen (territoriális kisebbség). A magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozatainak, a magyar beszélőközösség vernakuláris anyanyelvváltozatainak kutatását, a (magyar) nyelvhasználat minél szélesebb körű leírását mindig is fontosnak tartotta mind a helyi, mind a magyarországi, mind pedig a többségi nyelvészközösség (Kolláth – Gróf, 2013). Egyértelmű ma már, hogy a nyelvészeti és az interdiszciplináris kutatásokban a többnyelvűségi, többkultúrájú szemlélet érvényre juttatása elengedhetetlen feltétele az anyanyelvi megmaradásnak, csak ez adhat ugyanis biztos és szükséges alapot a különböző nyelvekben élésnek a többnyelvű, multikulturális térségben (Kolláth, 2020). Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepet játszik a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat minden nyelvi határtalanító programja, hiszen a külső régiók nyelvi helyzetének elemzésével az anyanyelvváltozatok vitalitásának erősítéséhez, egyfajta konvergens fejlődési irány stabilizálásához járul hozzá (Benő–Juhász–Lanstyák, 2020).

A nyelvi határtalanítás (detrianonizáció) a magyar nyelv szétfejlődésével kapcsolatos munkákat jelöli. Elsősorban lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusz nyelvészeti kutatások értendők rajta. A szóhatártalanítás célja az, hogy a határon túli nyelvváltozatok sajátos szókincse – a kölcsönszavak jelentőségének megfelelő mértékben – bekerüljön a magyar nyelv szótáraiba és kézikönyveibe (erről bővebben lásd Kolláth, 2006, 2019; Kolláth – Kruzslíc – Gaál, 2021). A ht (határon túli) nyelvváltozatok sajátos szókincsrétegén a magyarországi magyar szókincstől a kontaktushatás következtében létrejött különbözőségeket, másságokat, a Trianon utáni nyelvi szétfejlődést reprezentáló szókészleti elemeket és más eltéréseket, pl. a régi (táj)szavakat értjük (Lanstyák 2006, Kolláth 2007, Benő – Péntek szerk. 2011, Pintér 2017 in passim).

A magyar nyelv határtalanításának folyamata 2001-től követhető nyomon a magyar nyelv tudományban, a témával kapcsolatos szakirodalom lassan könyvtárnyivá gazdagszik (Benő–Juhász–Lanstyák 2020), s a Termini Kutatóhálózata tuda-

tos, egységes szempontok alapján szervezett elméleti és gyakorlati tevékenységében realizálódik (Benő – Péntek szerk., 2011, Kolláth, 2020 és passim). A Kutatóhá-
lózati – a magyar nyelv specifikus helyzetét szem előtt tartva – abból a tényből indul ki, hogy a magyar nyelv nem azonos a magyarországi magyar nyelvvel, hiszen nap-
jainkban – Trianon következményeként – Magyarországon kívül a Kárpát-medencében hét szomszédos országban él magyar beszélőközösség, és viszonylag jelentős a diaszpórában élő magyarok száma is. A magyar nyelv külső régiókban élő kontaktusváltozatainak kutatása, a két- vagy többnyelvű nyelvi helyzet feltérképezése, a kisebbségi anyanyelvben létezés jogi, gazdasági, szociokulturális hátterének megismerése és megismertetése, a magyar nyelvhasználat aktuális trendjeinek leírása hozzájárul ahhoz, hogy a nyelvi szétfejlődés egyfajta konvergens irányt vehessen, megőrizve természetesen a helyi sajátosságokat, a nyelvi kontaktushatás természetes elemeit és következményeit, a sokszínű, változatos magyar nyelvhasználatot. Csak így tartható meg, csak így erősíthető ugyanis az anyanyelvben (is) élés ebben a többnyelvű és multikulturális világban.

3. A Termini-szótár

A Termini-szótárba a külső régiók legjellemzőbb, többektől és/vagy gyakran használt államnyelvi eredetű kölcsönszavai és -szerkezetei kerülnek be. A gyűjtés 2003 óta folyamatos, akárcsak maga a kölcsönzés is, a szlovén és a magyar nyelv hosszú idejű kontaktusának természetes következményeként. A szótár egyre bővül, szócikkei finomodnak, egyre több információt hordoznak. 2007 óta érhető el a kutatók és az érdeklődő felhasználók számára, már a kezdetektől fogva kizárólag online formában. A szótár mögött álló adatbázis a Kárpát-medence hét külső régiójából, illetve az utóbbi időben már Magyarországról is gyűjtött nyelvi anyagon alapul: a négy nagyrégióén (Felvidék, Fv – Szlovákia; Kárpátalja, Ka – Ukrajna; Erdély, Er – Románia; Vajdaság, Va – Szerbia), és a három kistrégióén (Drávaszög – Horvátország, Hv; Muravidék – Szlovénia, Mv; Órvidék – Ausztria, Óv), illetve vannak már Kárpát-medencei (Km) és magyarországi (Mo) adatok is). A rövidítés az egyes régió felségjele a szótárban.

Az utóbbi több mint tíz év összehangolt, következetes régiós szerkesztői munkája lehetővé tette, hogy a gyűjtés, a szócikkek megírása, árnyalása, pontosítása mellett most már nemcsak a nagyrégiókban készülhetnek gazdag adatbázisra támaszkodó elemzések (Benő, 2008, 2014; Lanstyák, 2006; Szoták, 2019; Szoták, 2021), hanem pl. a muravidéki korpusz esetében is – a kölcsönszók használati gyakoriságának szociolingvisztikai szempontú vizsgálatán kívül – sor kerülhet más, több szempontú elemzésre is (Gaál, 2020; Kolláth, 2012, 2021; Kolláth – Lehocki-Samardžić – Vukov-Raffai, 2021).

4. Szókölcsonzés

A szókölcsonzés népek és nemzetek együttélésének természetes következménye, a szóképzéslet gyarapításának, gazdagításának egyik legfontosabb forrása. A magyar nyelv lexikai, szemantikai rendszerében a kölcsönszók korpusza nagy jelentőségű. A nyelvtörténet különböző korszakaiban különböző mértékű (volt) a nyelvek egymásra hatása, általában a társadalmi és a gazdasági viszonyok erősségének függvényében. A folyamat napjainkban is virulens jelensége a magyar nyelv életének. A kölcsönzés a beszélt nyelvváltozatokat érinti, az államnyelvi eredetű lexikai egységek elsősorban a beszélt nyelvváltozatokba épültek/épülnek be, így pótolni tudták/tudják a keletkezett nyelvi hiányt (Lanstyák, 2008, 134–135. o.). Ez a Muravidékre fokozottan érvényes, ugyanis a magyar nyelv írott változata az iskolai magyaroktatáson kívül nem nagyon (volt) jellemző a beszélőközösségre. Az utóbbi idők felgyorsult elektronikus kommunikációja viszont egyre jobban beviszi a kontaktusjelenségeket pl. az írott digilektusokba (erről részletesebben Kolláth, 2016; Veszelszki, 2013) is. S míg a magyarországi (standard) nyelvváltozatokat sokan féltik a digitális kommunikáció „igénytelenségének” következményeitől, addig a Muravidéken nyelvmegtartó erejű a tendencia, hiszen elindít egyfajta (eddig nem létező) írásbeliséget. Azt a tényt is fontos hangsúlyoznunk, hogy a kölcsönzés a környezetnyelvből (és nem idegen nyelvből) történik, s ez erősen kihat a folyamat módjára, formájára és mértékére is (Benő, 2014, 36. o.).

Az adatbázisban rögzített egyre gazdagodó korpusz – régiós szinten is – többféle szempont szerint is elemezhető. Tanulmányomban – a szócikkszerkesztési webes űrlap zárt értéktartományú adatmezőjét követve – a muravidéki szócikkek tipológiáját adom meg először, majd a kölcsönszók rendszerét próbálom felvázolni a kölcsönzés fajtája szerint. Érintem még a kölcsönszók tematikus elrendeződését, szófaji megoszlását, illetve időbeliségüket, röviden kitérve a retró vagy retrósodó lexikai egységekre, valamint az abszolút neológ jelenségekre. A legtöbb kölcsönszó esetében megadom a szócikkben rögzített példamondato(ka)t is.

5. A szócikkek tipológiája a címszó régiós ismertsége alapján

A Termini-szótár szócikkei ebben a tekintetben alapvetően kétfélek: ha az adott címszót csak egy régióban ismerik és használják, akkor az egyrégiós vagy saját szócikknek nevezhető. A muravidéki szócikkek döntő többsége ilyen. Ha a lexikai egység több régióban is használatos, akkor többregiósnak vagy közösnek mondható a szócikk. Az alábbi táblázat ezt a rendszert ábrázolja néhány példa alapján.

1. táblázat: A szócikkek tipológiája a címszó régiós ismertsége alapján

A szócikk típusa		Példák (kölcsonnelemek)
Egyrégiós szócikkek (Mv)		pl. <i>berilo</i> 'olvasókönyv', <i>bruc, brucka</i> , 'elsőéves egyetemi hallgató fiú/lány', <i>diferenciális vizsga</i> 'különbözeti vizsga', <i>előkészület</i> 'órávázlat', <i>érettségi tánc</i> 'érettségi bál, szalagavató', <i>fellépés</i> 'zárótanítás', <i>govorilna</i> 'fogadóóra', <i>málica</i> 'uzsonna, tízórai', <i>opomin</i> 'intő', <i>spriczáz</i> 'lóg az óráról', <i>szpricseváló</i> 'bizonyítvány', <i>szuplenca</i> 'helyettesítés az iskolában', <i>tájékoztatási nap</i> 'nyílt nap', <i>ucsbenik</i> 'tankönyv', <i>urnik</i> , 'órarend'
Több-régiós szócikkek	Délszláv nyelvi kontaktus (mindhárom régió), illetve Mv + Hv és/vagy Va	pl. <i>abszolvent</i> 'abszolvens', <i>aktíva</i> 'tanári munkaközösség', <i>dom</i> 'kollégium', <i>flomaszter</i> 'rostirón, filctoll', <i>iszpit</i> 'vizsga', <i>ocena</i> 'érdemjegy' (Mv + Va), <i>osznovna</i> 'általános iskola' (Mv + Hv), <i>popravni</i> 'javító vizsga' (Mv + Hv), <i>praksza</i> 'tanítási gyakorlat', <i>printer</i> 'számítógép nyomtatója', <i>prodekán</i> 'dékánhelyettes' (Mv + Hv), <i>profeszorica</i> 'középiskolai tanárnő' (Mv + Hv + Va), <i>rázrednik</i> 'osztályfőnök' (Mv + Hv)
	Mv + bármely más régió(k)	pl. <i>docent</i> 'docens' (Mv + Hv + Va + Őv), <i>geográfia</i> 'földrajz' (Mv + Hv + Va + Fv), <i>katedra</i> 'egyetemi, főiskolai tanszék' (Mv + Er + Fv + Va + Hv + Őv), <i>kontrolka</i> 'ellenőrző dolgozat' (Mv + Fv), <i>matúra</i> 'érettségi vizsga' (Mv + Hv + Va + Er + Őv), <i>osztálytárs</i> 'csoporttárs az egyetemen' (Mv + Fv), <i>referát</i> 'tanulmányi osztály' (Mv + Va + Hv + Er + Fv + Ka + Őv), <i>szkripta</i> 'egyetemi jegyzet' (Mv + Fv + Va + Hv),

A közös szócikkekben nyelvi, társadalmi és gazdasági kapcsolatok tükröződnek. A muravidéki kölcsönszók gyakran találkoznak a déli szláv nyelvek kölcsönzéseivel, a horvátországi és a vajdasági lexikai egységekkel, tehát vagy Mv + Hv + Va (háromrégiós szócikkek), vagy Mv + Hv, illetve Mv + Va felségjelűek (pl. *dom*, *flomaszter*, *iszpit*, *praksza*, *printer* stb.). E három régió szóanyagában természetesen az a jelenség sem példa nélküli, amikor a címszó hangalakja nem azonos mindenütt, csak hasonló, hiszen az adott államnyelvben az esetleges azonos eredetű (szláv) etimon más-más formájúvá alakult az idők során: az *opomin* rokon, és jelentésében teljesen azonos a Va és Hv *opomena* kölcsönszóval, vagy pl. a Mv *ocena* alakban teljesen megegyezik a Va *ocenával*, viszont a horvátországi magyarban *ocjena* az azonos jeletésű lexéma. A muravidéki *piszni* és *uszni* kölcsönszó a szlovén *pisni izpit* és *ustni izpit* analitikus szerkezetekre megy vissza (a jelző felveszi a jelzett szó grammatikai és szemantikai értékeit a használat során), a Va és Hv

pismeni és *uszmeni* pedig a szerb *pismeni rad* 'írásbeli dolgozat' és a horvát *pismeni ispit* 'írásbeli vizsga' szószerkezetekből alakult a szószerkezet alaptagjának elhagyásával.

6. A kölcsönzés fajtája és a kölcsönszók rendszere

A többségi nyelv elemeinek a kisebbségi nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatása a kétnyelvű egyén beszédében interferencia. Az interferencia nyelvi következménye a nyelvi kölcsönzés a nyelvi rendszer minden síkján. Az interferenciajelenségek és a kölcsönzéstermékek a kontaktusjelenségek, amelyek, leegyszerűsítve közvetlenek, azaz testesek és közvetettek, azaz testetlenek lehetnek: a kölcsönszók közvetlen (direkt) vagy közvetett (indirekt) érintkezés következményei. A direkt nyelvi kapcsolat közvetlen és alaki kölcsönszókban realizálódik, az indirekt nyelvi hatások pedig jelentésbeli és stílusbeli kölcsönszókban, tükörszókban és -szerkezetekben öltenek testet (Benő – Juhász – Lanstyák, 2020, 155. o.). Külön csoportot alkotnak a hibrid kölcsönszók és -szerkezetek, bennük ugyanis mind a közvetlen, mind pedig a közvetett kölcsönzés egyszerre követhető nyomon.

A 2. számú táblázat néhány példa alapján bemutatja az oktatás-nevelés fogalomkört érintő kölcsönszókat a kölcsönzés fajtája alapján.

2. táblázat: A kölcsönszók tipológiája a kölcsönzés típusa szerint

A kölcsönszó típusa	Példák
Közvetlen kölcsönszó	pl. <i>berilo, bruc, brucka, brucovanje</i> 'golyaavató', <i>cicibán</i> 'óvodás gyermek/szlovén (gyermek)cipómárka', <i>dom, flomaszter, iszpit, kontrolka, likovna</i> 'rajzóra', <i>maturitetni tečaj</i> 'érettségire felkészítő tanfolyam', <i>ocena, opomin, osnovna, popravni, printer, rázrednik, szkripta</i>
Alaki kölcsönszó	pl. <i>abszolvent, docent, evidenca</i> 'evidencia', <i>praksza, referát, stipendio</i> 'ösztöndíj, stipendió', <i>studéroz</i> 'felsőfokú tanulmányokat végez', <i>szeminár</i>
Hibrid tükörszó vagy -szerkezet	pl. <i>diferenciális vizsga, hitri teszt</i> 'gyorsteszt', <i>iskolavrečka</i> 'tornazsák, tornazacsó'
Jelentésbeli kölcsönszó	pl. <i>osztálytárs, katedra, profeszorica</i>
Stílusbeli kölcsönszó	pl. <i>autoritás, evidenca, katedra, matúra, prodekán, prorektor</i> 'rektorhelyettes', <i>stipendio</i>
Tükörszó vagy -kifejezés	pl. <i>eldob</i> '(a tanár) megbuktat valakit (a vizsgán', <i>elesik</i> 'megbukik (a vizsgán), <i>előkészület, fellépés, érettségi tánc</i>

A két vagy több nyelv egymás mellett és egymással élésének természetes következménye a szó- és szerkezetkölcsönzés. A muravidéki magyar nyelv vernakuláris változatában a szlovén államnyelv hatása a legerősebb, de találkozunk a

szomszédos horvát nyelvből származó közvetlen átvételekkel is: pl. a Muravidéken a 'tömeg, sokaság' jelentésben a horvátból átvett *guzsva* főnév az általános használatú, nem pedig a szlovén *gneča*; az *obavezno* is horvát kontaktust mutat, hiszen a szlovénban *obvezno* alakban él). Az átvétel lehet közvetlen vagy közvetett, ennek megfelelően közvetlen és közvetett kölcsönszókat különítünk el. A közvetlen kölcsönszó a szlovén hangsor átvétele, a magyar mondatban magyar szintaktikai toldalékolással jelenik meg. Ezek a szavak a közmagyar változat szinonimái, gazdagítják mind a régió, mind pedig az egész magyar nyelvterület nyelvhasználatát (Benő–Juhász–Lanstyák, 2020, 155. o.). Az adatbázisban a közvetlen kölcsönszók vannak többségben, a közvetett kölcsönszó, amelyek esetében új jelentéssel bővül a már meglévő szó jelentéstartománya, egyelőre elég kevés. Az *eldob* és az *elesik* ige a szlovén etimon tükörfordításaként közvetett kölcsönszó: az *eldob* jelentése ebben a kontextusban '(a tanár) megbuktat valakit a vizsgán', pl. *Hát eldobott... De várható volt mert egyáltalán nem voltam a dolognál... majd februárban meglesz* (egy diák messengerüzenete barátjának a nem sikerült vizsgájáról), vagy: *Tízből hatot eldobott máma a professzor a vizsgán. Az elesik* igének két jelentése van a Termini-szótárban: az első a 'megbukik' valaki pl. a vizsgán (*Megint elestem a vizsgán, tanulhatom újra az anyagot*), a második az 'elmarad', mondjuk egy iskolai óra (*Egyikeknek elesik a többi óra és ezért át lehetne rakni az órát? vagy Beteg a tanár, elesik az óra.*). Az *érettségi tánc* a szlovén *maturantski ples* névszói alaptagú szószerkezet szó szerinti fordítása, érettségi bál, szalagavató jelentésben. A magyarzat a szlovén *ples* szóban rejlik: jelenthet bált is, táncot is, a magyar változatban ez utóbbi jelenik meg (*Az érettségi tánc minden generációnak felejthetetlen élmény marad, vagy Minden lány hosszú ruhát csináltat az érettségi tánra.*).

Külön csoportot képeznek a szótárban az ún. hibrid alakulatok (hibrid tükörszók vagy szerkezetek). Azokat az összetett szavakat vagy szószerkezeteket nevezük így, amelyeknek egyik tagja kölcsönszó, a másik pedig magyar, illetve a magyarban is élő nemzetközi (idegen) szó alapalakja. A *diferenciális vizsga* 'különbözeti vizsga' (szlovén etimonia *diferencialni izpit*) jelentésben megtartja a bővítményi tag idegenszerűségét még a magyar képző hozzáadásával is. Az *iskolavrecska* (a szlovénban *šolska vrečka* szószerkezet) összetett szó az iskolában használatos tisztasági csomag vagy tornazsák kontaktusváltozata: pl. *Még az adidáscskáját is az iskolavrecskába tette, ott is maradt az egész szünidő alatt.* Utótagja, a *vrecska/vrečka*) nagyon gyakran használatos önállóan is, pl. a boltban is *vrecskát* kér az ember a pénztárnál ('nejlonzacskó, reklámtáska, zacskó'), ha nincs nála semmi, amibe belepakolhatná a vásárolt árut. A példamondatban szereplő *adidáscska* is kölcsönszó (benne van a szótárban) az Adidas márkanevből származik, eredetileg ilyen márkájú sportcipőt jelentett, mára jelentésbővülésen ment át, bármilyen sportcipőt jelölhet.

A teljesen új jövevények többsége is azonnal igazodik a magyar nyelváltozat rendszeréhez, a meghonosodás folyamata viszonylag gyors. A koronavírussal érkezett, s az oktatásnak is szerves részévé vált *hitri teszt* hibrid szerkezet főnévi alaptagja – nemzetközi szóként is – tárgyesetben magán viseli pl. a hangsúlytalan ö-zés jelenségét, ahogy ez az egyik egyetemi hallgató mondatában érvényre jut: *Mast tudtam meg, hogy a hitri tesztöm negatív, akko meg vagyok nyugodva ebbe a hétbe.*

7. A kölcsönszók szófaja

A muravidéki szóanyagban is igazolódik a kontaktusnyelvészet egyik alapvető megállapítása, miszerint a kölcsönzés a főneveket érinti legerősebben (lásd pl. a Thomason – Kaufman-féle skála, 1988): a főnevek vannak abszolút többségben minden témakörben (80%), az igék kölcsönzése kevésbé számottevő. Az oktatás-terminológiában – közvetett kölcsönszóként – pl. a *diplomál, eldob, elesik, spricáz, studéroz* található meg az adatbázisban, igei alaptagú szószerkezet pedig nincs is (egyelőre). A következő időszakban fokozott figyelmet igényel az igék, illetve a többi szófaj sorsának alakulása. Ha összevetjük a muravidéki teljes korpuszban a szavak és a szószerkezetek előfordulási arányát, egyértelmű, hogy a szavaké az abszolút elsőbbség, szószerkezetek (névszói, igei vagy igenévi alaptagúak) viszonylag kis számban fordulnak elő akár a közvetlen, akár a közvetett kölcsönzések között.

8. Tematikus sokszínűség

A muravidéki oktatással (és neveléssel) kapcsolatos kölcsönszók gazdag tematikájúak, ezt a tematikai gazdagságot a szótár a megadott példamondatok segítségével mutatja meg. Szerepelnek köztük egyes tantárgyak nevei: pl. *eszpeo* 'környezetismertet', *likovna* (példaszöveg az MMR adásából, URL 5): ...Azt akartam csak mondani, hogy abba az szekrénybe például a ruhát tesszük be vagy a *likovnára*. Így van, mindenfélét bele tudtok tenni. Igen, meg a papucsot. Szépen kell tartani, tisztán kell...), narava 'természetismeret', *racsunálnistvo* 'informatika' (Én pedig rajznál nem vagyok ollan jó, hogy... hogy így ecsettel, hogy valamit rajzolok... és még én negyedik osztálybo meg ilyen sport valamire fogok járni, meg *racsunálnistvora*), *rázredniska* 'osztályfőnöki óra' (Nem volt mámo *razrednikánk*, mer a profeszorca hirtelen beteg lett), *szpoznávánje* 'környezetismeret' (Mit a legnehezebb tanulni?... a leg, igen, és a legnehezebb, amit tanulok az szokott lenni a matematika. Matematika? Hát azt csak gyakorolni kell. Nekem a szlovén meg a *szpoznávánje*), *zgodovina* 'történelem' (*Zgodovináná* a második világháboruru tanulunk); megjelenik néhány taneszköz, pl. *berilo* (Otthon felejtettem a *berilot*, nézhetem a tiedet?), *iskolavrecska, ucsbenik*; ott vannak a legfontosabb írószerek

pl. *flomaszter* (A gyerekek ma rajzoltak először *flomaszterrel*.), *kemicsni* 'golyóstoll', *penkalo* 'töltőtoll' (Sose irok *penkalove*), *voscenska* 'zsírkréta' (*Voscenkával* szeretek a legjobban rajzolni/); a szlovénből kölcsönzik több iskolai dokumentum megnevezését, pl. *eAsistent* 'elektronikus napló' (Ma már mindent az *eAsistentbe* írnak a tanárok, a szülők azonnal láthatják az interneten, mi történt az iskolában.), *redoválnica* (A tanítu néni beírta a *redoválnicába* a cöveket; Má nincs is *redoválnica*, csak *eAsistent*, oda írnak be mindent az iskolán.), *szpricseválo* 'bizonyítvány', *urnik* (Nézd meg az *urnikon*, millen óra lesz). Találkozunk technikai eszközök nevével, pl. *printer* (Kifogyott a toner, nem dolgozik a *printer*, kész, nem tudom kinyomtatni a szöveget/), az iskolatípusok elnevezésével, pl. *osznovna* (Kevés a gyerek az *osznovnán* is, minden éven kevesebb., *szrednja*, *szrednjasola* 'középiskola' (*Szrednjasolába járo.*); az iskolai élet színtereivel, tevékenységeivel, pl. *málica*, *spricáz* (Tegnap *spricáztam*, mert nem bírtam végigülni a nyelvtanórát), *tájékoztatási nap* (Szlovéniában, így a Lendvai Kétnyelvű Középiskolában is ma és holnap szervezik meg a *tájékoztatási napot* délelőtt 9-kor és délután 3-kor, de virtuálisan), *telovádnica* 'tornaterem' (Nem a *telovádnicábo* vótunk mámo tornáná, hanem künn), de szerepelnek szakkörök, egyéb tevékenységek is, pl. *plavalni tecsaj* 'úszótanfolyam', *podalsano* 'napközi' (Minden leckét megcsináltunk *podalsanoba*, otthon már csak játszunk, illetve a diákok és a tanárok feladatainak, kötelezettségeinek megnevezései, pl. *aktíva*, *diferenciális vizsga* (Még meg kell csinálnom három *diferenciális vizsgát* is, mert más szakra akarok menni a második fokozaton), *govorilna*, *iszpit*, *kontrolka* (Tegnap *kontrolkát* írtunk matematikánál), *popravni* (A *popravni* alig a második rokon ('időpontban') sikerült), *szuplencá* (Most jött az igazgatóhelyettes ímélje, kaptam holnap reggelre egy *szuplencát*, így megint fél nyolcor kezdek).

9. Idődimenziók

Az adatbázis anyaga folyamatosan bővül, szócikkei tökéletesednek, példamondat-rendszerre gazdagszik, hiszen az online forma nem köti meg se tartalomban, se terjedelemben a szerkesztők kezét. Néhány kölcsönző idődimenziója megváltozik: használati gyakoriságuk csökken, idővel kiavulnak a használatból, maguk mellé kénytelenek engedni egy új szót az adott fogalom megnevezésében. Az *eAsistent* mellett szinte már nem is használatos a *redoválnica* (mert már nincs is használatban a denotátuma), vagy a *jugoplasztika* helyett ma már egyre gyakoribb a muravidéki magyarban a *blazina* a felfújható úszópárna jelentésben. A forrásnyelvi és a célnyelvi változatok alakulására nagy hatással vannak/lehetnek nyelven kívüli tények, események is. A legaktuálisabbnak még most is a SARS-CoV-2 vírus okozta pandémia tűnik, amely az utóbbi lassan három évben meghatározta életünket,

beleszólt gondolkodásunkba, és rányomta bélyegét nyelvünkre, nyelvhasználatunkra is: rengeteg új szó keletkezett az új fogalmak, jeleségek conceptualizálására, ezek zöme szlovén közvetítéssel vagy szlovén kölcsönszóként kerül(t) be a muravidéki magyar nyelvváltozatokba. Csak néhány példa az oktatás témakörében, pl. *hitri teszt*, *na daljavo* oktatás 'távoktatás', *vzsivo* oktatás 'jelenléti oktatás', *szamoizolacija* 'önkéntes elszigetelődés', *razkuzsilo* 'fertőtlenítő szer', *tesztiranje* 'tesztelés', pl. *Tesztiranje* voltam, ezért nem tudtam odaérni az órára.; Egyik hétbe *na daljavo* vagyunk, a másik hétbe meg *vzsivo*.; A mamám szeptembertől tovább *szamiozolacijába* van, én vásárolok neki mindent.; Má csupa seb a kezem a *razkuzsilotu*, hiába kenem minden órába zsíros krémme.

A szókölcsonzés folyamatára és eredményeire is hatással lehet az a tendencia, amely az utóbbi években figyelhető meg a muravidéki kétnyelvű közoktatásban: magyarországi kisdíákokat íratnak be szüleik a kétnyelvű általános iskolákba, így nemcsak különböző (anya-, környezet- és idegen) nyelvek, hanem különböző magyar nyelvváltozatok élnek együtt az iskolában. Érdekes lesz nyomon követni a kölcsönszók életének alakulását ebben az igazán színes kontextusban is. A középiskolába viszont egynyelvű szlovén diákok is beiratkoznak, elsősorban a szak-közép- és a szakiskolai programokba. Ahhoz, hogy szlovén egyesnyelvűként részt tudjanak venni a kétnyelvű oktatásban, teljes gőzzel tanulják – idegen nyelvként – a magyart. Tanulságos lesz megtapasztalni a kontaktus folyamatát, többek közt azt, hogyan alakul a kölcsönzések sorsa, ha pl. nő a szlovén elsőnyelvű (anyanyelvű) diákok aránya a középiskolában, illetve a magyar elsőnyelvűeké az általános iskolákban az eddig megszokotthoz viszonyítva.

10. Lendavski argó (URL 6)

Az anyanyelvi megmaradás kisebbségi helyzetben is nagymértékben függ a beszélők saját vernakuláris anyanyelvváltozatukhoz fűződő attitűdjétől. Hogy ez ma már pozitív (nem volt mindig így), azt jól mutatja az az Instagram honlap, amely *Lendavski argó* címmel a fiatalok (kétnyelvű magyar) nyelvhasználatbeli szokásait, konkrét jelenségeket: nyelvváltásos alakulatokat, szlovenizmusokat, kölcsönszókat, nyelvjárási ejtésekét rögzít. A cím tökléletesen mutatja a két nyelv szoros együttélését: a jelző szlovénul, a jelzett szó magyarul szerepel benne (Lendvai argó/Lendavski argo). Csak néhány példa ízelítőül: *Te má cepizted magad?* (Te már beoltattad magad?); vagy: *Te mit vetti neki valentinovora?* (Te mit vettél neki Valentin-napra?); vagy: *Popaj dostavljaz picákot?* (A Popaj (pizzeria) kivisz pizzákat?); vagy: *Vége van má a praznikoknak?* (ünnepeknek); vagy: *Hozd ide a podaljšeköt!* (hosszabbítót) stb.

A honlap szóanyaga természetesen kiváló és hiteles forrása a Terminadatbázisnak is.

11. Összegzés

Írásomban a Termini-szótár gazdag muravidéki korpuszának egy szegmensét, az oktatás és nevelés fogalomkörű kölcsönszók világát mutattam be röviden, néhány kiválasztott szempont alapján. Célom elsősorban a szótár szélesebb körben való megismertetése volt, az, hogy felkeltsem minél többek érdeklődését a szótárban megjelenített lexikai egységek iránt, hogy minél többen és minél többször használják, s hogy kihasználják lehetőségeit, az összegyűjtött és rendszerezett információkat. Fontos hozzátenni, hogy a szócikketek ma már képekkel, fotókkal illusztráljuk, újabb hangfelvételeket is csatolunk az egyes szócikkekhez, még szemléletesebbé, jobban hasznosíthatóvá téve ezzel mindazt a gazdag információhalmazt, amit a szótár és adatbázis tartalmaz.

Az oktatásterminológiában megmutatkozó kölcsönzések jól mutatják az anyanyelvátváltatok különbségét, sokszínűségét, a nyelvhasználók, a diákok kreativitását (Sztók, 2019, 2021). Az államnyelvi eredetű kölcsönszók és -szerkezetek (közvetlen vagy közvetett kontaktusjelenségek) szótárba rendezése óriási jelentőségű. A ht szavak kodifikációja emeli a külső régiók magyar nyelvének presztízsét, ezzel segíti a nyelvi megmaradást, az intralingvális diverzitást, a sokféleség elismerésével az integráló egység megteremtését a magyar nyelvközösségben (Tolcsvai Nagy, 2017, 187. o.). A Termini-szótár jó gyakorlatot teremt. Elsősorban azért, mert lehetővé tesz egy olyan magyar–magyar kommunikációt, amire a korábbiakban nem volt lehetőség (gyakorlati szempont). A szótár ugyanis nemcsak a külső régiók magyar nyelvhasználatában segít megtalálni az ún. közmagyar megfelelőt, hanem visszafelé is tökéletesen működik: az egynyelvű magyar(országi) beszélő is megismerheti a külső régiók sajátos szavait, s ezzel legalább receptív szinten részt vehet nyelvi életükben, a közös nyelvi létezésben (szimbolikus szempont). Nem beszélve arról a tényről, hogy a szótárba rendezés és az adattárba rendezett korpusz számtalan elemzési lehetőséget teremt, s ezzel felpezsdíti a kutatási célokat és tartalmakat az egész magyar nyelvterület nyelvi helyzetére vonatkozóan, interdiszciplináris megközelítésben (elméleti jelentőség), lehetőséget adva pl. az egyes szakmák külső régiós terminológiájának – oktatás-, jogi, közigazgatási stb. terminológia – megismerésére, összevetésére, az egyes szaknyelvi korpuszok megsziárdítására, fejlesztésére.

Az adatbázis bővítése, fejlesztése, gazdagítása folyamatos. Az egész évi permanens gyűjtés és elemzés az éves pályázatokban csúcsonyul ki. Pontosan az oktatásterminológiát érinti a legújabb Termini-projekt, amelynek megvalósulásától nagyon sokat vár(hat) szótárépítő és -használó egyaránt.

Irodalom

- Benő Attila 2008. *Kontaktológia A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi műhely kiadó, Cluj-Napoca.
- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Múzeum Egyesület: Kolozsvár.
- Benő Attila 2021. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat lexikográfiai és terminológiai kutatásairól. *Nyr.* 145/4. 377–378.
- Benő Attila–Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda – Kolozsvár: Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Benő Attila–Juhász Tihamér–Lanstyák István 2020. A Termini »határtalan« szótára. *Magyar Tudomány* 181/2. DOI: 10.1556/2065.181.2020.2.2
- Gaál Péter 2020. A változatos magyar nyelv: nyelvhasználat a Kárpát-medencében VIII. – szavak az oktatás és az iskola tárgyköréből. <https://nepujsag.net/nyelvr%C5%91l-mindenkinek/9356-a-v%C3%A1ltozatos-magyar-nyelv-nyelvhaszn%C3%A1lat-a-k%C3%A1rp%C3%A1t-medenc%C3%A9ben-viii-%E2%80%93-szavak-az-oktat%C3%A1s-%C3%A9s-az-iskola-t%C3%A1rgyk%C3%B6r%C3%A9b%C5%91l.html>
- Kolláth, Anna – Kruzslíc, Tamás – Gaál, Péter 2021. Trenutni trendi pri opisovanju različic madžarskega jezika v Prekmurju. *Jezik in slovnstvo*. 66/ 2–3. 167–179.
- Kolláth, Anna 2019. A szlovén nyelv keleti szomszédja: a magyar nyelv = Madžarski jezik : vzhodni sosed slovenskega jezika. V: ŠEKLI, Matej (ur.), REZONIČNIK, Lidija (ur.). *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. Str. 40–56. Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 29.
- Kolláth, Anna, 2006: Detrianonizacija madžarskega jezika – izzivi in možnosti v tretjem tisočletju v osrčju Evrope. *Jezik in slovnstvo* 51/3–4. 85–102.
- Kolláth Anna 2007. Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának szótárprogramjáról. *Lexikográfiai füzetek* 3. 257–271.
- Kolláth Anna, 2012: *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: ZORA 92.
- Kolláth Anna 2016. A magyar nyelv és oktatása Szlovéniában. *THL2*, 1/2. str. 45–55. o.
- Kolláth Anna 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–189. DOI: 10.1556/2065.181.2020.2.2
- Kolláth Anna 2021. Az iskola nyelve(i) – a Termini szótár oktatás és nevelés fogalomkörű kölcsönszavainak élete a Muravidéken. In: Csernicskó István és Kozmács István (szerk.): *Kétnyelvűség – oktatás – nyelvmenedzselés. Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Kolláth Anna – Lehocki-Samardžić Ana – Vukov-Raffai Éva 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. *Nyr.* 145/4. 389–401.
- Kolláth Anna – Gróf Annamária 2013. *Hungarian in Slovenia. ELDIA case-specific report*. <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:356605/bdef:Content/get>
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104.

- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 118–135.
- Pintér Tibor 2017. Adatbányászat a kétnyelvűség mögött. In: Benő Attila–Gúti Erika–Juhász Dezső–Szoták Szilvia–Terbe Erika–Trócsányi András (szerk.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. 158–167. Törökbálint: Termini Egyesület. <https://mek.oszk.hu/18600/18698/18698.pdf>
- Thomason, Sarah Grey – Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley–Los Angeles–Oxford, University of California Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szocio-lingvisztikai elemzése a Termini magyar-magyar szótár példái alapján (Ausztria). *Magyar Nyelvőr* 145 (4) október-december 402–417. <https://epa.oszk.hu/00100/00188/00105/pdf/24>. (A letöltés ideje: 2022. július 15.)
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a magyar–magyar kommunikációban. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században*. 247–259. Budapest: OFFI Zrt.
- Veszelszki Ágnes 2013. *Digilektus és netszótár*. http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_1/veszelszki_agnes.pdf

URL1: <http://termini.nytud.hu/> (2022. 07. 15.)

URL2: <http://termini.nytud.hu/index.php/127-meghivo-termini-20> (2022. 07. 15.)

URL3: <https://epa.oszk.hu/00600/00691/00197/pdf/> (2000. 181/2. 145–201. Szerk. Péntek János és Csernicskó István) (2022. 07. 15.)

URL4: <https://epa.oszk.hu/00100/00188/00105/pdf/> (145/4. 377–431. Szerk. Benő Attila) (2022. 07. 15.)

URL5: <https://www.rtvsl.si/> (2022. 07. 15.)

URL6: https://www.instagram.com/lendavskiargo/?utm_medium=copy_link (2022. 07. 15.)

A Termini-szótár muravidéki korpusza és az iskola nyelve

Absztrakt. A magyar nyelv határtalanításának folyamata 2001-től követhető nyomon a magyar nyelvtudományban, s a Magyar Tudományos Akadémia Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózata elméleti és gyakorlati tevékenységében realizálódik. A magyar nyelv külső régiókban élő kontaktusváltozatainak kutatása, a két- vagy többnyelvű nyelvi helyzet feltérképezése, a magyar nyelvhasználat aktuális trendjeinek leírása hozzájárul ahhoz, hogy a nyelvi szétfejlődés egyfajta konvergens irányt vegyen, megőrizve természetesen a helyi sajátosságokat, a nyelvi kontaktushatás természetes elemeit és következményeit, a sokszínű, változatos magyar nyelvhasználatot, csak így tartható meg, csak így erősíthető ugyanis az anyanyelvben (is) élés a többnyelvű és multikulturális világunkban.

A magyar nyelv határtalanításának folyamatában első helyen a szóhatártalanítás áll. Ennek eredménye a Termini magyar–magyar online szótár és adatbázis. A szótárba a külső régiók legjellemzőbb, többektől és/vagy gyakran használt államnyelvi eredetű kölcsönszavai és -

szerkezetei kerülnek be. A gyűjtés 2003 óta folyamatos, mint ahogy az maga a kölcsönzés is, így – a magyar nyelvpárú kontaktushatás természetes következményeként – a szótár és adatbázis egyre bővül, szócikkei finomodnak, egyre több információt hordoznak.

Az utóbbi több mint tíz év következetes szerkesztői munkája lehetővé tette, hogy a gyűjtés, a szócikkek kialakítása mellett most már a muravidéki korpusz több szempontú, tematikus elemzésére is sor kerülhet. A kölcsönszók minden esetben fogalomkörü minősítést is kapnak a szótárba kerüléskor. A tanulmány az oktatás és nevelés fogalomkörű muravidéki kölcsönszókot mutatja be.

Kulcsszavak: *szókölcsonzés, közvetlen és közvetett kölcsönszók, oktatásterminológia, Termini online magyar-magyar szótár, Muravidék*

The Prekmurje-region (Muravidék) corpus of the Termini dictionary and the language of the school

Abstract. The process of “de-bordering” the Hungarian language can be tracked down in the Hungarian linguistic sciences from 2001 and it manifests in the theoretical and practical activities of the Termini Hungarian Language Research Network of the Hungarian Academy of Sciences. The research of the contact variants of the Hungarian language living in the outer regions, the mapping of the two- or multiple-language language situation and the description of the current trends of the Hungarian language use contributes to the fact that the language de-development shall take some sort of a converging direction, of course by preserving local characteristics, the natural elements and consequences of linguistic contact-impact and the varied Hungarian language use, because only this way can the living (also) in the mother language in our multi-language and multi-cultural world be strengthened.

Word de-bordering is in the process of de-bordering the Hungarian language is in first place. The Termini Hungarian-Hungarian online dictionary and its database are a result thereof: the dictionary includes the most characteristic, often used borrowed words and structures from the outer regions of other and/or of state language origin. The collecting has been going on since 2003, just like the borrowing itself, thus - as a natural result of the Hungarian language pair contact-impact – the dictionary and the database are continuously expanding, its entries are more sophisticated and carry more and more information.

The consistent editorial work of more than a decade enabled that apart from collecting and the establishing of entries by now the multi-aspect, thematic analysis of the Prekmurje corpus could take place. The borrowed words always receive a certification of category on entering the dictionary. The study presents the borrowed words from the Prekmurje-region (Muravidék) from the categories of teaching and education

Keywords: *lexical borrowing, borrowed words, education terminology, Termini online Hungarian-Hungarian dictionary, Prekmurje-region (Muravidék)*

Lehocki-Samardžić Anna, Szoták Szilvia

Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál?

*„...közeledünk, távolodunk,
mint a cirádák közelítenek
és távolodnak....”
/Pilinszky: Visszafele/*

1. Bevezető

Az MTA Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatának 2001-től egyik legfontosabb kutatási projektje a Termini magyar-magyar szótár építése és bővítése, amely a szomszédos régiókban használt államnyelvi kontaktuselemeket és az anyaországi standardtól eltérő magyar szavakat tartalmazza, azokat amelyek: 1. Magyarországon már marginalizálódtak (pl. kaszárnya, hajtási engedély, tanonciskola); 2. a magyarlakta régiókban 1920 után keletkeztek (Hv *halljuk egymást* 'felhívjuk egymást'; Hv *kimegy a vizsgára* 'elmege vizsgázni'; Óv *magasház* 'emeletes ház'); 3. illetve a régióspecifikus táji eredetű szavakat, pl.: Óv *cicemuca* 'barka' (vö. Lanstyák, 2008, 126. o.). Az anyaországi szóhasználatától eltérő kifejezések létrejöttje az 1920 utáni határváltozásokkal kezdődött, amelynek következménye volt a nyelvi szétfejlődés folyamata. A nyelvi szétfejlődést (divergálódást) a rendszer-váltás után a politikai, gazdasági, kulturális és tudománypolitikai változásoknak köszönhetően a közeledés, konvergencia váltotta fel. A Terminisek ezt a folyamatot Lanstyák terminusával határtalanításnak nevezik (Lanstyák, 1995, 1170–1185. o.). A határtalanítás folyamata azóta sem zárult le, napjainkban is tart, azóta újabb jelentéstartalommal bővült, s megjelent a társadalomtudományok egyéb területein is, de mindenképpen a magyar nyelvtudomány egyik kiemelkedő feladatává vált, ahogy erre Tolcsvai vagy Kiss is rámutatnak (Tolcsvai, 2013, 379. o.; Kiss, 2012).

A kutatóhálózat tagjai 2001 óta folyamatosan bővítik és fejlesztik a Termini magyar-magyar szótárt annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet a nyelvi határtalanítás jelentőségére, amely meglátásuk szerint abban rejlik, hogy az online felület segítségével a Kárpát-medencei magyarság megismerheti egymás nyelv-változatait (Szoták, 2017). Ugyanakkor a szótár lehetőséget ad az összehasonlításra is, így öröm számunkra, hogy már eddig is például számos egyetemi szakdolgozat

szerzője elemezte az MTA-hoz tartozó nyelvészeti kutatóállomások tagjai által összegyűjtött korpuszt. A program folyamatosságát és jelentőségét mutatja, hogy a Kutatóállomás tagjai eddig közel száz publikációt jelentettek meg a határtalanítási folyamat legfontosabb eredményét reprezentáló Termini magyar-magyar szótárról, annak szóanyagáról, fejlesztéséről, minősítéséről és módszertanáról (Benő et al., 2021; Csernicskó-Márku, 2021; Lanstyák, 2008; Molnár Csikós, 2015; stb.).

A nyelvi érintkezés, az államnyelvi hatás nem új jelenség a nyelvek történetében, napjainkban is zajló folyamat. Sokkal érdekesebb az élőnyelvet kutatók számára annak vizsgálata, hogy a Kárpát-medencei geopolitikai térben milyen tényezők befolyásolják a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvhasználatát, mely regiszterekben legerősebb a kölcsönzés és miért, s tudunk-e vagy akarunk-e hatni – s ha igen, milyen mértékben ezekre a változásokra. Ez utóbbi azonban elsősorban nyelvpolitikai feladat (Szoták, 2017, 229. o.).

2. Divergencia és konvergencia a nyelvi folyamatokban

A fenti gondolatokra rácsatlakozva a tanulmány megírásának kiemelt célja az volt, hogy rámutassunk a nyelvi folyamatok változásait kutatva arra, hogyan van jelen egyszerre a divergencia és a konvergencia a magyar mint pluricentrikus nyelv nyelvváltozatainak fejlődéstörténetében, figyelembe véve azt, hogy a nyelv változását a különböző országokban más-más tényezők befolyásolják (vö. Szilágyi 2008: 106).

Az eddigi vizsgálati eredményekből kiderült, hogy kölcsönszavak legjelentősebb hányada a hivatali, oktatási és egyéb szaknyelvi regiszterek része. Ez azzal magyarázható, hogy a 20. század felgyorsult technikai, gazdasági, tudományos stb. változásainak szakszókincse, terminológiája nem tudott meghonosodni az anyaországtól elzárt kisközösségekben (Szoták, 2019). Ennek következtében az élet minden területén megjelenő „újdonság, újítás” (legyen az hivatali, szakmai szakkifejezés, elvont fogalom, stb.) legtöbbször államnyelven rögzült a nyelvhasználatban, a kontaktuselemek egyre nagyobb számát gyarapítva az anyaország körül élő magyar népcsoportok nyelvhasználatában (vö. Péntek, 1999, 43. o.).

A tanulmány kereteit figyelembe véve csupán az oktatási folyamatról osztjuk meg gondolatainkat a Termini magyar-magyar szótár példáira és tereptapasztaltaira támaszkodva. A szótár anyagát éppen a tanulmány szerzője kezdte el tematikusan vizsgálni az Újvidéki Egyetemen tartott előadásában, ezzel is felhívva a figyelmet a korpusz gazdagságára és sokszínűségére. Az erről szóló tanulmányában arra mutatott rá, hogy kisebbségi létben a szaknyelvi regiszterek voltak kitéve legnagyobb mértékben a nyelvi visszaszorulásnak (Szoták, 2019). Az adatbázis adathalmaza, példái objektíven igazolják az oktatási folyamat divergenciáját, s ebből következően az oktatási folyamatot leíró terminusok divergenciáját is a Kárpát-medence nyolc országában élő magyarok nyelvváltozatában.

1. táblázat: A *témavezető* terminus változatai a Kárpát-medencei magyar közösségek nyelvhasználatában

Régió	' <i>témavezető (tanár), a szakdolgozat irányítója</i> ' terminus magyar-magyar megfelelője	Államnyelvi megfelelő
Erdély (Románia)	<i>koordonátor, koordonáló tanár</i>	< rom. <i>coordonator</i> 'ua.'
Felvidék (Szlovákia)	<i>konzulens, témavezető, témavezető tanár</i>	< szlk <i>školitel</i> iskolázó 'ua'
Vajdaság (Szerbia)	<i>mentor</i>	(< szrb <i>mentor</i> 'ua'
Kárpátalja (Ukrajna)	<i>koordonátor, koordonáló tanár</i>	(< ukr <i>науковий керівник</i> 'ua'
Drávaszög (Horvátország)	<i>mentor</i>	(< hrv <i>mentor</i> 'ua'
Őrvidék (Ausztria)	<i>konzulens</i>	(<ném <i>Konzulent, Betreuer</i> 'ua'
Muravidék (Szlovénia)	<i>mentor</i>	szlo <i>mentor</i> 'ua.'

Forrás: Szoták, 2019.

Az adatbázisból kiragadott példa is mutatja az államnyelvi hatást, a divergenciát hiszen egyetlen régióban használják (Fv) az anyaországi terminust: *témavezető tanár*. Levontuk azt a következtetést, hogy az oktatásra különösen igaz a divergencia, mert a határok változásával a kisebbségi iskolák integrálódtak a többségi iskola-rendszerbe, s azokkal együtt fejlődtek és fejlődnek napjainkban is.

3. Az oktatási rendszer divergenciája

Tanulmányunkban a Termini magyar-magyar szótárban lévő, a horvátországi és ausztriai magyarok által használt oktatási terminusokat vizsgáljuk a két ország oktatási rendszerének viszonylatában. Noha a nyelvhasználatban a szétfejlődést a konvergencia váltotta fel, a szomszédos országok oktatáspolitikájának változásai-ban és oktatási rendszereinek fejlődésében az elmúlt több mint 100 esztendőben számos divergáló tényező figyelhető meg. Ennek oka, hogy a kisebbségi oktatásban résztvevőknek alkalmazkodniuk kellett a többség által diktált szabályokhoz, így törvényszerű, hogy a szomszédos országokban élő magyar népcsoportok más-más oktatási rendszerben tanulnak vagy oktatnak. Tanulmányunkban ezeket a különbségeket szeretnénk bemutatni a szótár terminusain keresztül. Azokat a tényezőket

tárjuk fel, amelyek segítségével megértjük, hogy a határ különböző oldalán végbemenő eltérő oktatáspolitikai folyamatok miképpen erősítették a divergáló tényezőket.

A horvát oktatási rendszer a magyarhoz hasonlóan az alapfokú oktatást szintén nyolc évben határozza meg: ennek első négy éve az *'alsó tagozat'* egy tanítóval, a második négy éve a *'felső tagozat'*, amelyben több tanár tanítja a különböző tantárgyakat. A középiskolai oktatás szintén a magyarországihoz hasonló rendszerű. A gimnáziumoknak több típusa alakult ki (általános, idegen nyelvi, természettudományos és humán képzést biztosító ún. klasszikus gimnázium), amelyek mind a felsőfokú továbbtanulásra készítik fel. Az érettségi adó szakközépiskolák kínálata is sokszínű: megtaláljuk az üzleti, kereskedelmi iskolákat (négyéves vagy hároméves), a technikumokat, az ipari jellegű szakközépiskolákat egyaránt.

Az osztrák iskolarendszerben (*Bildungssystem*) a gyerekek hatéves koruk után lépnek be. Az elemi iskola (I–IV. osztály, *Volksschule*) felel meg a magyarországi alsó tagozatnak. A felső tagozat (V–VIII. osztály) elnevezése megváltozott, a 2015/16-os tanévtől a korábbi *'Hauptschule'* helyett a *'Neue Mittelschule'* elnevezést vezették be. Őrvidék a legjobb példája annak a folyamatnak, amely jelen esetben a magyar oktatási szaknyelvi regiszter visszaszorulását mutatja. A pedagógusok, akik aktívan részt vesznek az oktatási folyamatban, ismerik a magyarországi terminusokat az intézmények közötti kapcsolatok és magyar gyökereik miatt (pl. mert Magyarországon születtek és jártak iskolába, s aztán települtek át). A mindennapokban mégis az államnyelvi kontaktuselemek használata a gyakoribb, mert az őrvidéki autochton népcsoport aktív szülői feladatokat gyakorló tagjai csak azokat ismerik.

4. A Termini Magyar-magyar szótár oktatási terminusai

A Termini szótár¹ „a külső régiók sajátos lexikai egységeit (szavait, kifejezéseit, állandósult szókapcsolatait), továbbá köznyelvi szavak régióspecifikus jelentéseit és stílusértékeit szótározza. A sajátos szavak, kifejezések egyrészt a két- vagy többnyelvűségi helyzetből adódó kontaktusjelenségek, másrészt megőrzött régiségek (olyan szavak és kifejezések, amelyek a magyarországi köznyelvből visszaszorultak, de a külső régiókban megmaradtak), ezenkívül akad köztük néhány önálló, a kontaktushatástól többé-kevésbé független új alkotás is.” (Benő – Juhász – Lanstyák, 2020, 155. o.). A továbbiakban az említett kategóriákat figyelembevéve különböző szempontok alapján vizsgáljuk meg a két régióban használt oktatással és neveléssel kapcsolatos a Termini szótárban található terminológiát. Célunk

---

¹A Termini szótár elnevezést a <http://termini.nytud.hu/htonline/present.php?action=jelleg> honlapon található adatok alapján választottuk.

megvizsgálni a régiókban jelenlévő lexikális kontaktusjelenségek eredetét, összetételét és az adott oktatási rendszerhez kapcsolódó szemantikai vonatkozásait: az átvétel módjának, technikájának milyen párhuzamai, ill. eltérései jelennek meg.

A Termini szótár alapján az oktatási fogalomköri minősítéssel ellátott szócikkeket eddig Kolláth Anna (2020) vizsgálta meg a muravidéki anyagon, Szoták Szilvia az őrvidéki korpuszt vizsgálta (2021), Kolláth–Lehocki–Samardzic–Vukov Raffai (2021) délszláv vonatkozásban összehasonlítva a muravidéki, horvátországi és a vajdasági korpuszt, illetve kiemeljük még Szoták Szilvia összehasonlító munkáját is (2019), amelyben mind a hét határon túli régióban rávilágít a régiók közti különbségekre, azaz a határ okozta divergenciára. Az eddigi a Termini szótár anyagán alapuló terminológiai elemzések azt mutatták ki, hogy értelemszerűen a legtöbb hasonlóság délszláv vonatkozásban látható, aminek több oka is van, de a legfontosabb talán az lehetne, hogy egy azonos rendszerből fejlődtek – a jugoszláv oktatási rendszerből, és ezáltal egy lexikális, terminológiai bázisból merítettek a kölcsönzési folyamatokban.

Az őrvidéki és a horvátországi oktatási rendszer nem azonos, ugyanis az általános és középiskolai szinten bizonyos eltérések érzékelhetők elsősorban a szintek közötti átjárhatóság, illetve az anyanyelvű oktatási lehetőségek szempontjából. A felsőoktatásban használt terminológia a bolognai rendszer miatt megegyezik, az alsóbb szinteken viszont a rendszer közötti különbségek miatt az azt megnevező fogalmak is különböznek.

Az oktatási kölcsönzők tematikus kereteit a muravidéki korpuszból kiindulva Kolláth Anna például a következőképpen adta meg: *egyres tantárgyak nevei, taneszközök és íróeszközök* (Hv *sesztár* 'körző'; Hv *spicárica* 'rotring ceruza'; Öv *heft* 'füzet'), *iskolai dokumentumok* (Öv *Klassenbuch* 'osztálynapló'; Öv *skooly* 'osztálynapló-alkalmazás az osztrák iskolarendszerben, Burgenlandban'), *technikai eszközök* (a két régió a „műszaki/technikai géppel kapcsolatos” témakörbe sorolja, pl. a Hv (+ Va) *projektor* 'vetítógép, vetítőkészülék'; *iskolatípusok elnevezése* (Hv *osnovna* 'általános iskola'; Öv *hauptschule* 'az általános iskola 5-8. osztálya Ausztriában; 'polgári iskola'; Öv *neue mittelschule* 'az általános iskola felső tagozata Ausztriában'), illetve a *diákok és a tanárok feladatainak, kötelezettségeinek megnevezései* (Hv *uszmeni* 'szóbeli (vizsga)', Hv *piszmeni* 'írásbeli (vizsga)', Hv *popravni* 'javítóvizsga').

A Termini-szótár 2021. november 1-jén összesen 5232 szócikket tartalmazott, amelyből a horvátországi és az őrvidéki korpusz összesen 1746 szócikkből áll, ez a teljes anyag 33%-a. A szótár teljes anyagát tekintve az oktatás-nevelés fogalomkörbe tartozó szócikkek száma 498, ez az összes szócikk 10%-a. A horvátországi és az őrvidéki régiók összes (1746) szócikkéből 151 szócikk tartozik a tárgyalta fogalomkörbe, ami a régió teljes szóanyagának a 9%-a, a szótár teljes oktatási korpuszának pedig 3%-a.

Az összesen 151 oktatási fogalomkörbe tartozó szócikkból 30 szócikk több régiós, 24 egy régiós horvátországi, 39 egy régiós őrvideki, és csak 15 szócikk vagy a korpusz 10%-a kétrégiós **horvátországi-őrvideki** szócikk. Ezek a következők: *abszolvál, abszolvent, akadémia, diktát, diplomál, docent, exkurzió, katedra, magiszter, magiszteri, matúra, professzor, referát, studíroz, szeminár*. Jelentésük alapján azt látjuk, hogy a 15-ből 12 példa kizárólag a felsőoktatásra von a maradék hátréből kettő (*diktát-tollbamondás, referát-kiselőadás*) az általános és középiskolai szinten is használatos, ugyanis a tudásfelmérési módszereket a felsőoktatás sem zárja ki, így csak egy esetben, a *matúra* példája az, amit csak középiskolai szinten használunk. Az ilyen szinte 100%-os egybeesés a felsőoktatási (bolognai) rendszerek azonosságának a tükre.

A felsőoktatásban használt őrvideki és horvátországi szócikkek többsége más régiókban is jelentkezik, így például az *asszisztent* (+ Er, Fv, Va, Mv) 'asszisztens'; *abszolvent* (+ Fv, Va, Mv) 'abszolvens: felsőoktatási intézmény utolsó évét végző hallgatója, aki már letette minden vizsgáját, de még nem államvizsgázott, és nem védte meg a szakdolgozatát', *akadémia* (+ Fv, Ka) 'közgazdasági szakközépiskola; kereskedelmi akadémia; főiskolai, egyetemi szintű oktatási intézmény; kiemelkedő státusú, nagy tudományos potenciállal rendelkező egyetem; közművelődési tanfolyamokat szervező intézmény; művelődési akadémia; ünnepség, díszünnepély; ünnepi akadémia', *diktát* (+ Va, Fv) 'tollbamondás', *docent* (+ Fv, Ka, Va, Mv) 'docens', *professzor* (+ Fv, Va, Mv) 'felső tagozatos általános iskolai tanár, középiskolai tanár', *prorektor* (+ Er, Fv, Ka), *referát* 'beszámoló, jelentéstétel; referátum; kiselőadás; tanulmányi osztály; előadói iroda', *szeminár* (+ Er, Fv, Va, Ka, Mv) 'szeminárium; továbbképző tanfolyam'.

Az egyes régiók saját szócikkei (egyrégiós szócikkek) olyan kölcsönelemeket írnak le, amelyek – a szótári anyag feldolgozottságának függvényében egyelőre – csak az adott közösség magyar nyelvhasználatának aktív elemei. A Hv korpusz néhány példája: *gumica* 'radír', *dopunszka* 'diplomamelléklet', *ixica* 'diákigazolvány', *izvedbeni* 'tanrend', *kvacsica* 'pipa', *ocjena* 'éremjegy', *odszjek* 'tanszék', *raszporod* 'órarend', *razrednica* 'osztályfőnök asszony', *referáda* 'tanulmányi osztály', *sesztár* 'körző', *sverc* 'puska (iskolai csalás eszköze)', *terenzka* 'tanulmányi kirándulás'. Az Őv korpusz néhány példája: *approbál* 'tankönyvet elfogad, engedélyez, s ezzel lehetővé teszi, hogy felkerüljön az iskolákban hivatalosan használható tankönyvlistára'; *bakalör* 'három tanévig tartó főiskolai képzésben részesült, főiskolai végzettségű személy Ausztriában'; *bildungsdirektion* 'oktatási igazgatóság Ausztriában'; *doktormutter* 'témavezető - egyetemi professzor asszony, aki a doktori disszertáció témáját adja a doktorandusznak és megírását szakmailag felügyeli'; *fach* 'tantárgy'; *freigegegenstand* 'szabadon választott tantárgy az osztrák iskolarendszerben', *handelsakademie* 'közgazdasági szakközépiskola'; *hauptschule* 'az általános iskola 5-8. osztálya Ausztriában; polgári iskola'; *heft*

'füzet'; landesschulrat 'tartományi iskolatanács'; mehrsprachig 'többnyelvű'; minderheitenschulwesen 'kisebbségi oktatásügy'; Mitteilungscheft 'üzenőfüzet'; musikschule 'zeneiskola'; neue mittelschule 'az általános iskola felső tagozata Ausztriában'; pflichtgegenstand 'kötelező tantárgy'; schulinspektor 'szakfelügyelő'; schulstartgeld 'iskolakezdési támogatás'; skooly 'osztálynapló-alkalmazás az osztrák iskolarendszerben, Burgenlandban'; spriccel 'lóg az óráról'; stunde 'tanóra'; sule 'iskola'; tante 'óvónéni'; volkshochschule 'népfőiskola'. Az egyrégios őrvidéki korpusz olyan közvetlen átvételeket mutat, amelyek a horvátországi korpuszban Kolláth–Lehocki–Samaradzic–Vukov Raffai (2021) háromrégios kutatásai alapján úgyszintén közvetlen a szerbhorvát–horvátserb átvételeket tükröznek. Ez további kutatási eredmények bizonyítására is szolgálhat, miszerint a vizsgált korpusz elemeinek több mint 90%-a közvetlen kölcsönzés eredménye (Lanstyák, 2006, 17. o.; Benó 2008, 24. o.).

Az indirekt kölcsönzés kategóriájába soroljuk a tükörfordításokat, illetve a szerkezeti átvételeket. A vizsgált korpuszban példa erre a kategóriára a *Őr matúrabál* 'érettségi előtt szervezett táncos mulatság; szalagavató bál' (← ném *Maturaball*).

A jelentésbeli kölcsönzések esetében több példát találunk a jelenségre a Hv korpuszban. Ezekben a példákban az átvevő nyelvhez képest szélesebb a jelentése, sőt többletjelentés is jellemzi: pl. Hv *Őv katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'.

A német és a horvát forrásnyelv morfológiai mássága is kimutatható a vizsgált korpuszon az *Őv professorin* (frau professorin) 'tanárnő', amelyen az *-in* nőnemű főnévképző figyelhető meg, aminek a Hv (+ Va, Mv) korpuszban *profesorica* alakban az *-ica* nőnemű főnévképző szerepel. Az alaki eltérések továbbá a köznyelvi viszonyítva is kimutatható, amelyen pl. Hv, *Őr abszolvent* ~ km *abszolvens*, vagy a Hv, *Őr docent* ~ km *docens*, a Hv *kolegij* ~ *kollégium* vagy a Hv *szeminár* ~ *szeminárium* is ide sorolható.

5. Konklúzió

Az általunk felsorakoztatott példákon keresztül megpróbáltuk bemutatni azt a folyamatot, amely a nyelvi konvergenciára utal, ugyanakkor meglátásunk szerint az oktatási rendszerek inkább a divergálnak, ezt igazolja az MTA Termini Magyar Nyelvi kutatóhálózatának munkatársai által gyűjtött korpusz. A 21. századi magyar oktatáspolitikai retorikában gyakran megjelenik az 'egységes Kárpát-medencei oktatási tér' szó szerkezet, s valóban számos olyan tudományos vagy oktatási-, illetve nemzetpolitikai intézkedés történt, amely ezt a gondolkodást a tettekben is alátámasztja. A külföldi magyar oktatás szereplőit igyekeznek bevonni anyaországi folyamatokba (továbbképzések, nyári akadémiák, stb.) annak érdekében, hogy kölcsönösen megismerjék egymás oktatási rendszerét és módszereit, jó gyakorlatait és problémáit.

Elképzelésünk szerint adatbázisunk az oktatási regiszter vonatkozásában is hozzájárulhat egymás kölcsönös megértéséhez, javíthatja a magyar-magyar kommunikáció hatékonyságát.

Bízunk abban, hogy a Magyar Tudományos Akadémiai 200 éves jubileuma jó alkalmat teremt arra, hogy a határon túli magyar nyelvvaltozatokat érintő kutatók nagyobb hangsúllyal jelenjenek meg és legyenek részei a magyarországi tudománypolitikának, hogy az egyetemes magyar nyelv víziója ne csupán illúzió maradjon.

Irodalom

- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Cluj-Napoca.
- Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 181/2: 153–63. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
- Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar-magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 378–389. <https://www.c3.hu/~nyelvor/period/1454/145402.pdf>
- Csernicskó, István – Márku, Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar-magyar szótár kárpataljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 417–431. https://epa.oszk.hu/00100/00188/00105/pdf/EPA00188_magyar_nyelvor_2021_04_417-431.pdf
- Kiss Jenő 2012. A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. In: Eplényi Kata–Kántor Zoltán (szerk.) *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet–Lucidus Kiadó. Budapest. 32–43.
- Kolláth Anna – Lehocki-Samardžić Anna – Vukov Raffai Éva 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 389–401. <http://nyelvor.c3.hu/period/1454/145403.pdf> [SPh-IrodalomLista]
- Kolláth Anna 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–89. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (Szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 118–136.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Lanstyák István 1995. *A magyar nyelv központjai*. Magyar Tudomány. 40. évf. 10. szám 1170–1185.
- Péntek János 1999. *Az anyanyelv mítosza és valósága*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Molnár Csikós László 2017. Regionális idegen szavak a vajdasági magyar nyelvhasználatban. In: Gróf Annamária – Kolláth Anna – Szoták Szilvia (szerk.): *Szélrózsa. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga*. Termini Egyesület, Budapest, 61–71.

- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szocio-lingvisztikai elemzése a Termini magyar-magyar szótár példái alapján (Ausztria) *Magyar Nyelvőr* 145 (4): 402–417 <http://nyelvor.c3.hu/period/1454/145404.pdf>
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a magyar-magyar kommunikációban. In: Szoták Szilvia szerk. *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században*. Budapest: OFFI Zrt. 247–259.
- Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége – A Termini magyar-magyar szótár jogi vonatkozásai. *Magyar Jogi Nyelv*, 25–9.
- Szoták Szilvia 2017. A Termini magyar-magyar szótár burgenlandi gyakorlati példái [Practical examples from Burgenland of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary]. In: Fábíán Zsuzsanna szerk. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Lexikográfiai füzetek 8. 228–241.
- Szilvia, Szoták 2009. National groups, contact systems and linguistic scenes of a Western small Region. In: Bodo – Tonk eds. *Nations and national minorities in the European Union*. Scientia Publishing House: Cluj Napoca 207–217.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013) A határtalanítás az Osiris idegen szavak szótárában és a szókészlet. *Magyar Nyelv* 137. 2013/4. 379–398.

Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál?

Absztrakt. A 2021-ben húsz esztendőes Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatnak kezdetektől fogva egyik legfontosabb kutatási projektje a Termini magyar-magyar szótár építése és bővítése, amely a szomszédos régiókban használt államnyelvi kontaktuselemeket és az anyaországi standardtól eltérő magyar szavakat tartalmazza. Az anyaországi szóhasználatától eltérő kifejezések az 1920 utáni politikai és határváltozások eredményeként keletkeztek, s 1920 után kezdődött a magyar nyelv szétfejlődése, többközpontúsága. A nyelvi szétfejlődést 1989, azaz a rendszerváltás után a politikai, gazdasági, kulturális és tudománypolitikai változásoknak köszönhetően újra a közeledés váltotta fel. A Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tagjai ezt a folyamatot Lanstyák terminusával *határtalanításnak* nevezik.

Tanulmányunkban a Termini magyar-magyar szótárban található, a horvátországi és ausztriai magyarok által használt oktatási terminusokat vizsgáljuk a két ország oktatási rendszerének viszonylatában. Noha a nyelvhasználatban a szétfejlődést a konvergencia váltotta fel, a szomszédos országok oktatáspolitikájának változásaiban és oktatási rendszereinek fejlődésében az elmúlt több mint 100 esztendőben számos divergáló tényező figyelhető meg. A kisebbségi oktatásban résztvevőknek alkalmazkodniuk kellett a többség által diktált szabályokhoz, így törvényszerű, hogy a szomszédos országokban élő magyar népcsoportok más-más oktatási rendszerben tanulnak vagy oktatnak.

Tanulmányunkban ezeket a különbségeket szeretnénk bemutatni a szótár terminusain keresztül. Azokat a tényezőket tárjuk fel, amelyek segítségével megértjük, hogy a határ különböző oldalán végmenő eltérő oktatáspolitikai folyamatok miképpen erősítették a divergációt.

Kulcsszavak: *nyelvi szétfejlődés, Termini magyar-magyar szótár, kisebbségpolitika, oktatási rendszer, oktatási terminusok, oktatási terminológia*

Educational terms and educational systems: what converges and what diverges?

Abstract. Since its inception, one of the most important research projects of the Termini Hungarian Language Research Network, which will be 20 years old in 2021, has been the construction and expansion of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary, which contains the state language contact elements used in neighbouring regions and Hungarian words that differ from the standard in the mother country. The non-Hungarian terms were the result of political and border changes after 1920, after which the Hungarian language started to become more fragmented and pluri-centred. This linguistic fragmentation was replaced by a new convergence after 1989, i.e. after the change of regime, thanks to political, economic, cultural and scientific changes. The members of the Hungarian Language Research Network call this process, in Lanstyák's term, "debordering".

In our study, we will examine the educational terms in the Termini Hungarian-Hungarian dictionary used by Hungarians in Croatia and Austria in relation to the educational systems of the two countries. Although divergence has been replaced by convergence in language use, a number of diverging factors can be observed in the changes in educational policies and the development of educational systems in the neighbouring countries over the past 100 years. Those involved in minority education have had to adapt to the rules dictated by the majority, so it is only natural that Hungarian ethnic groups in neighbouring countries are being educated our teach different educational systems.

In our study we would like to illustrate these differences through the terms of the dictionary. We will explore the factors that help us to understand how different educational policies on different sides of the border have reinforced the divergence.

Keywords: *linguistic divergence, Termini Hungarian-Hungarian dictionary, minority policy, education system, educational terms, educational terminology*

Kétnyelvű gyermekek beszéde mint az élőnyelv egy változata

1. Bevezetés

A nyelvtanítás egy speciális területe a két- (és több-)nyelvű gyermekek nyelvi fejlesztése. A különféle nyelvek egymás melletti, párhuzamos működése sajátos jelenségeket hoz létre, amelyek vizsgálata közelebb vihet minket a nyelvelsajátítás és a nyelvtanulás között húzódó összefüggések feltárásához. A nyelvelsajátítás és a nyelvtanulás összefonódásának viszonylatában az élőnyelvhez kapcsolódó beszéd-módok feltérképezése komoly szerephez juthat, különösképpen, ha egynyelvű beszélők mellett többnyelvűek nyelvi produkcióját is bevonjuk a vizsgálatba. Vagyis az élőnyelv jellemzői egyfelől az egynyelvű beszélők nyelvhasználatának leírásával ragadhatók meg; másfelől viszont az így kapott képet a kétnyelvű beszélők nyelvhasználati sajátosságaival való összevetés árnyaltabbá teheti. Az így kapott eredmények a nyelvtanítás során hasznosíthatók a szakmódszertani megközelítések alakításában és a tananyag-fejlesztésben. A vizsgálatban magyarnémet kétnyelvű gyermekek magyar beszédét vizsgálom és vetem össze magyar egynyelvű gyermekekével.

A kutatás empirikus részét két korpusz adja, amelyet a Korpusznyelvészeti és Szakmódszertani Munkacsoport (*KorSzak*) hozott létre, és bővít tovább folyamatosan. A csoport elsődleges célja az volt, hogy az empirikus nyelvészeti kutatások eredményeit és a MID-módszertani fejlesztéseket összekapcsolja (Baumann et al., 2020, Vermeki, 2021). A korpuszépítés elméleti kerete az első nyelvi beszélők nyelvi tapasztalaira épít, amelyek alapján került kialakításra a gyermeknyelvi korpusz szerkezete (Hoey, 2005, 194. o.). A *KorSzak* gyermeknyelvi korpusza 2020-ban egynyelvű gyermekektől gyűjtött adatokkal indult (lásd még Baumann et al., 2020). 2021-ben egy alkorporusz kialakítása indult el kétnyelvű tanulóktól származó nyelvi anyaggal.

Az egynyelvű és a kétnyelvű gyermekektől származó beszélt nyelvi adatokat szinkron módon vettük fel. Ez azt jelenti, hogy valamennyi beszélgetőpár egy gondolattérkép alapján beszélgetett. A gondolattérképet a korpuszszerkesztő kutatók állították össze, majd tesztelték gyermekcsoportokban annak érdekében, hogy

a felvett nyelvi adatok tematikusan egyezzenek. Ebből fakadóan a felvételek tartalmilag megfelelnek egymásnak, így jól összevethető a két alcsoport egymással. A témák a mindennapi élethez kapcsolódó területeket érintenek, nem igényelnek speciális szókészletet. A magyar–német kétnyelvű gyermekek egymással beszélgettek, tudták egymásról, hogy a másikuk mindkét nyelvet ismeri. A felvételek során viszont főként magyar nyelven beszéltek, amely abból fakadt, hogy a gondolatterképek magyar nyelvűek voltak. Nem volt kérdés feléjük, hogy magyarul beszéljenek, így a felvételek során vannak részek, amikor német nyelven is szerepelnek szavak, rövidebb kifejezések és mondategységek. Valamennyi felvételen párbeszédű szöveg hallható két gyermek között, felnőttek egyáltalán nem szerepelnek. Így gyermekek között szerveződő, dialogikus nyelvi szöveget kapunk, amely egyrészt vizsgálható hagyományos korpuszelemző módszerekkel (vö. Jones – Waller, 2015); másrészt a párbeszédű forma alkalmas interaktív narratív elemzésre is (Georgakopoulou, 2006, Perrino, 2015, 140. o., Schmidt 2022), vagy akár a narratívákban megjelenő kistörténetekként (smallstory) is leírhatók és értelmezhetők (Georgakopoulou, 2006).

Az adatközlő gyermekek mind 12 és 14 éves életkor között vannak, hatodik, hetedik vagy nyolcadik osztályba járnak, Magyarországon élnek. A kétnyelvűek kisgyermekkorukban, az elsődleges nyelvi szocializációjuk során nyelvsajátítás útján jutottak mindkét nyelvhez, majd intézményes keretek közt kezdték el a nyelvekhez kapcsolódó literációs készségek tanulását. A kutatás középpontjában a beszélt nyelvi performanciájuk áll, az írott nyelvhez kapcsolódó kompetenciák – szövegalkotás és szövegértés – nem képezik tárgyát jelen vizsgálatnak.

A kétnyelvű gyermekektől származó magyar nyelvű korpuszban található beszélt nyelvi adatokon keresztül jellemzem a nyelvhasználatukat az alábbi paraméterek és a köztes nyelv jelenlétére utaló sajátosságok mentén: (1) nyelvi kifejező-készség, (2) a nyelvi megformáltság, (3) az akcentualizáltság mértéke és (4) a direkt nyelvi transzferek. A vizsgálati szempontok alapján kapott eredményeket vetem össze magyar egynyelvű gyermekek beszédével a már említett korpusz szövegének segítségével. A két csoport nyelvhasználati jellemzőinek összehasonlításából kiindulva elemzek néhány olyan jelenséget, amelyek megfontolásra érdekesek a magyarnyelv-tanításban.

2. Módszerek

A korpuszban szereplő szövegek két változatban találhatók meg: a párbeszéd-felvételek hangzó anyagként és leirat formájában. Az elemzés során a korpuszban szereplő szövegeket e két változat alapján vizsgáltam. Egyrészt a dialogikus szövegek leiratát elemeztem, másrészt a felvételeken a beszéd hangzó jegyeit írtam le. Az elemzés szemléletében két irányt követ: egyfelől a hagyományos nyelvléirési

szempontokat használja, vagyis lexikai és grammatikai egységek használati sajátosságait írja le korpusznyelvészeti alapelvek alapján. A korpuszban szereplő nyelvi egységek keresésével, ami alapján hatékonyan összevethetők az egynyelvű és kétnyelvű gyermekek nyelvhasználata. Másfelől pedig a kétnyelvűek beszédmódjában a két nyelv megjelenési formáit és egymásra hatását keresi. Az eredmények olvasása során felmerülhet az olvasóban, hogy itt gyakorlatilag hibaelemzés történik, amelynek megítélése alapvetően szemléletbeli kérdés. A kétnyelvű tanulók beszédmódjában megfigyelhetőek az egynyelvű társaikétól eltérő jegyek, amelyek rendszeres felépítettséget mutatnak. Jelen írás ezt a jelenséget beszédmódbeli sajátosságnak tekinti, és nem hibának.

3. Eredmények

Az eredmények négy nagyobb egységbe sorolhatóak.

(1) A nyelvi kifejezőkészség vonatkozásában látható, hogy vannak olyan gyermekek, akiknek a beszédmódja az egynyelvű beszélőkkel megegyező módon szerveződik. Nem figyelhető meg különbség a nyelvi egységek, a kommunikációjuk hangzó jegyei és a használt nyelvi formák vonatkozásában. Esetükben a beszélt nyelv tekintetében az egynyelvűekkel megegyező a kommunikációs hatékonyság. Mindamellet fontos megjegyezni, hogy az írásbeli kifejezőmódjukat nem vizsgáltuk, amely területen lehetséges nagyobb eltérés az egynyelvű beszélőkhöz képest (Bartha, 1999, 34. o.). Más gyermekeknél viszont eltérések mutatkoznak a nyelvi kifejezőkészség vonatkozásában bizonyos nyelvi elemek használatakor, de még ez sem befolyásolja a kommunikációs hatékonyságot. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy a felvételeken elakadás nélkül értelmezték egymás megnyilvánulásait, folyamatos volt a kommunikáció. Nem volt érzékelhető nehézkes diskurzusszerveződés, spirálisan szerveződő beszédmód, amely jellemzően a köztes nyelv bizonyos területeinek a működési módjára utal (vö. Schmidt, 2022).

(2) A nyelvi megformáltság terén megjelennek eltérések morfológiai (toldalékolási) és szintaktikai (egyeztetési) szinten egyaránt. A morfológiai szabályok eltéréseiben jellemzően azokon a pontokon érzékelhető eltérés, ahol a szabályszerűség és a hangzó jegyek között feszültség keletkezik abból fakadóan, hogy nem hallható jól a különbség. Ebben az első esetben az egyéni használatot a két forma közötti ingadozás jellemzi, és mint ebben a példában, akár egy megnyilatkozáson belül is tetten érhető.

*De hát hogyha így rangsorrendbe kéne tenni, akkor igazából **szülőim, nagyszüleim**, unokatesóim, és szerintem így ennyi.*

*Építettünk homokvárakat, ööö rákokkal játszottunk, és ott is igazából az unokatesóimmal mentem oda, meg a **szüleimmel** és a **nagyszülőimmel**.*

A másik jellemző eltérés a tulajdonnevek használatakor a helyhatározóragok esetében az általánosítás jelensége. Itt a mennyiségi értelemben többet használt ragok uralják a beszélő választását, még azoknál a szavaknál is, amelyeket gyakran használnak, mint például az a lány, aki a családjával rendszeresen utazik Oroszországba, így nyilván nem egy hirtelen megjelenő szokatlan nyelvi elem megjelenése okozza a zavart. Vagy a másik példát véve a *föld* szó előfordulása gyakori, éppen ezért a helyhatározóragos alak is ismert *földön* vagy a *Földön* változatban.

*Én Oroszországban voltam, **Szentpétervárbán** [Szentpéterváron].*

*Én apukámmal, meg tesómmal mentünk hármásban a **Thaiföldbe** [Thaiföldre]. Te kivel voltál?*

A tulajdonnevek a nemzetiséget jelölő melléknévi alakkal való felcserélés is tipikusnak mondható, különösképpen az osztrák szó esetében. Itt nem a beszélt nyelv azon jelensége figyelhető meg, hogy a *németbe* [Németországba] vagy *olaszba* [Olaszországba] kifejezések mint utazási célország megnevezése szerepelnek. Sokkal inkább az, hogy német nyelven *Österreich* Ausztriát jelent, és ebből a tulajdonnévi alakból fakad az osztrák mint ország megnevezés.

*Kitsburgbe, **osztrákban** [Ausztriába].*

Túláltalánosítás jelensége látható az alábbi két esetben, az egyik a napokhoz kapcsolódó időhatározó rag használatát, a másik pedig a többes számét érinti. A hét első hat napjánál időhatározói funkcióban szerepel az időhatározó rag [*hétfő – hétfőn*], viszont a *vasárnap* esetében ez nem így van. A beszélő azonban használta a ragot, amelynek oka szintén a túláltalánosítás.

***Vasárnapon** [vasárnap]megyünk amúgy általában ebédre hozzájuk.*

A magyar nyelvben számok után egyes számú alak következik. Ez a német nyelvben nem így van, ott többes számú alak következik. Általánosításnak vagy nyelvi transzfer jelenségnek is tekinthetjük ezt a használatbeli sajátosságot.

*sok **hegyeket** [hegy], nagyon sok **erdők** [erdő]*

Az utolsó példában a morfológia és a szintaktikai jegyek keveredése látható, vagyis a raghasználatban megjelenik a többes szám (*másik országokban, másik kultúrák*), de az ehhez szintaktikailag kapcsolódó elemnél nem: *milyenek* helyett *milyen* látható.

*igen, a másik **országokban** [országban]*

*hogy megtudjuk, hogy milyen a másik **kultúrák** [kultúra]*

A mondatrészek között történő egyeztetési jelenségek sajátos képet mutatnak, a referenciális tér vonatkozásában a tárgyasság (tárgyhatározottság) kezelésének tekintetében.

*Párizs, **azt** [az] nagyon szép.*

A létige megjelenési formájában, ahol a használat túláltalánosítása miatt elmarad a létige, vagy megjelenik olyan helyeken, ahol nem szükséges.

*Szerintem Bora Borára, mert ott tök szép és meleg [**van**] és..*

(3) Az akcentualizáltság tekintetében két jelenség rajzolódik ki. Az egyik esetben hangzó betoldás látható *uthazás* ez követi a német nyelvre jellemző hangzáshoz közelítő kiejtést. A másik esetben hangzó kiesés hallható [*naon*], amelyben a *gy* hang a *nagyon* szó közepéről eltűnik, viszont a felvételen egy nagyon puha *j* hanghoz közelítő betoldás érzékelhető.

***Uthazás** [utazás]. Oké.*

*Amikor kipróbáltuk a különleges **khajákat** [kajákat], meg amikor életemben először tanultam kick-boxot.*

*Igen, **naon** [nagyon] szép, meg így érdekes nézni.*

Az intonáció tekintetében látható, a spontán válaszreakcióknál egyértelmű német nyelvi elemhasználat jelenik meg. A magyar *igen* helyett a német megfelelője a *ja* áll. A hezitatív *Ööm* német intonációval hallható. E két beszédjellemző valamennyi gyermek beszédében előfordul, még azoknál is, akiknél egyébként semmilyen egyéb köztes nyelvi jellemző sem érhető tetten.

***Ja** igen, nekem is..*

***Ööm** [német intonációval] nekem, nekem sok van. Neked?*

(4) Az utolsó kategória a direkt nyelvi transferek jelenségek köre. Magyar-német kétnyelvűek esetében ez azt jelenti, hogy a magyar nyelven zajló beszélgetésben megjelennek a német nyelvre utaló jelek. A gyermekek spontán módon használnak bizonyos elemeket, amelyek két típusba sorolhatóak. Az első, amikor magyarul hangzik el a szöveg, de egyértelműen a német nyelvi elem áll a háttérben. A *vagy* – *oder* esetében, amely egy tipikus német, megerősítést váró visszakérdezés, mint magyarul az *ugye*.

*Ok. Ti onnan jöttök, **vagy** [oder]?*

A másik típus, amikor egy szó nem jut eszébe a beszélőnek és kiejti németül *Insel*, majd hezitál *eeh*, jelen esetben magyarul, aztán rá is kérdez magyarul, hogy

magyarul. Végül a társa válaszol, megmondja a megfelelő szót *sziget*. Megismétli, aztán folytatja az emlék felidézését.

- *És szép volt a hotel, meg így maga az mi az **Insel**, eeeh? Magyarul?*

- **Sziget.**

- *Sziget. Ez nagyon szép volt. Igen. Te?*

A második típus jelenségekörébe tartozik, amikor nem válik explicitté a kölcsön nyelvi elem beemelése, amelynek főként az az oka, hogy nincs pontos megfelelője, vagy a tanuló nem érzi megfelelőnek a magyar nyelvi megfelelőt. Az első példában automatikusan kiejti a szót *Ferienhaus* – *nyaraló*, amelyet nem csak nyáron használnak, ezért dönt a német szó mellett. Majd egy pillanatra megtorpan a ragválasztásnál, kiejti az egyébként összetett szó második tagját raggal ellátva, és megy tovább a beszéd.

*És egy **Ferienhaus**, **Hausban** voltunk, és még barátok is jöttek, úgyhogy jó volt amúgy, igen.*

A fentebb leírt jelenségnek itt az ellenkezőjét látjuk. Elkezd a történetet, hogy Bécsben jártak és tél volt, karácsonyi hangulat. Majd elérünk ahhoz a ponthoz, amikor a német nyelvű szónak a magyar megfelelőjét használja *Weihnachtsmarkt* – *piac*, azonban magyarul *karácsonyi vásár* az elnevezése, ami komikussá teszi a mondatot, és a beszélőtárs háttértudás nélkül nem feltétlen értheti meg, mire vonatkozik.

*Nyilván Bécs hat évesen. Karácsonykor mentünk esett a hó. Gyönyörűek voltak a világítások, a díszítések. Voltunk a **piacon**.*

4. Elemzés

A *KorSzak* gyermeknyelvi korpusz egynyelvű és kétnyelvű alkorpuszában folytatott kutatás eredményei alapján az alábbi következtetések vonhatók le. A kétnyelvű korpusz hangfelvételein és az átiratban rögzített változatán végzett vizsgálatból nyert eredményeket összehasonlítom az egynyelvű korpusz anyagával. A nyelvi kifejezőkészség vonatkozásában egyezés látható a két korpusz adatközlőinek megnyilvánulásai között, amennyiben a kétnyelvű gyermekeknél a beszélt nyelvi produkció a két nyelvnél egyensúlyban van. A nyelvi megformáltság területén megjelennek a két alkorpusz között eltérések. Az eltérések elrendeződése a kétnyelvű gyermekek között kirajzolódó csoportok létezésére enged következtetni. Vannak olyan gyermekek, akik az egynyelvű beszélőkkel majdhogynem megegyező módon beszélnek; vannak akik nagy hasonlóságot mutatnak; és vannak, akiknek beszéde jelentősebb eltérést mutat. A nyelvi megformáltság bár kisebb-nagyobb eltérést mutat, a nyelvi kifejezőkészségben ez nem jelent adadályt. Az akcentualizáltság és

a direkt nyelvi transzfer jelensége nem értelmezhető, mivel egynyelvű adatközlők szerepelnek a korpuszban.

A köztes nyelv mint kontinuum-szemlélet fontos elem a nyelvhasználatban megjelenő tulajdonságok leírásakor (Selinker, 1972), mert ezen keresztül kapcsolatba hozható a nyelvi megformáltság és nyelvi kifejezőkészség a kommunikatív kompetencia viszonylatában. A modern beszédmódbeli vizsgálatok jelentős része ezt az irányt elveti, pont a korábban már említett hibaközpontú megközelítés miatt. Mások viszont visszatérnek a megnyilvánulásokban szereplő nyelvi elemek vizsgálatához (nem a hibaelemzéshez), mert ezen keresztül belátást nyerhetünk a kommunikáció hatékonyságának biztosítása érdekében végrehajtott nyelvi szerveződés bizonyos szegmenseibe (vö. Baynham, 2015, 127. o.; Perrino, 2007; Schiffrin, 1981; Schmidt, 2022).

Az eredmények tükrében – főként a nyelvi megformáltsághoz köthetően – látható, hogy rendszerszerű szerveződést mutat a beszédmód, tehát nem random eltérésekről beszélünk, amely pusztán a nyelvtudás eltérő mértéke miatt mutatna változatos képet. Az empiriában megjelenő nyelvi megformáltság körébe eső jelenségek visszatérő jellege és az adatközlők széles körénél történő előfordulása a köztes nyelv jelenlétére utal. A köztes nyelvi keretben az akcentus minősége nem szerepel mint vizsgálandó elem, mert a beszédnek ez a jellegzetessége erőteljes nyelvek közötti hatást mutat, és a nyelvek közötti dominanciaváltás hatására egészen rövid idő alatt is változik, különösképpen gyermekek esetében gyors a változás üteme (Schmidt, 2022). Az eredmények tükrében ugyanakkor az látszik, hogy az akcentualizáltság mértéke és az intonációs mintázat terén nincs összefüggés. Ennek értelmében a nyelvi megformáltság kevésbé jól szervezett volta nem feltétlen jár együtt az erősebb akcentusminőséggel és kevésbé kidolgozott intonációval.

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a kétnyelvű gyermekek beszédmódjában megfigyelhető a különböző nyelvek közötti fluid átjárás. Spontán, kortársaikkal folytatott beszélgetés közben nem fordítanak figyelmet arra, hogy kizárólag az egyik nyelvet használják megnyilvánulásaik során. A különböző nyelvi erőforrásaikat természetes módon használják a beszéd témájához leginkább odaillő elemeket alkalmazva. A nyelvhasználat performanciájából kiindulva az látható, hogy az elvi kategoriális rendszerek mentén különféle nyelvekhez sorolt elemek egy rendszert alkotnak (Busch, 2012).

5. Következtetések

Az élőnyelvre reflektáló pedagógiai és módszertani megoldások és hangsúlyok beépítése a tanulási-tanítási folyamatba újszerű irányokat mutathatnak a magyar-nyelv-tanítás különböző területein. Jelentős munka folyik a tananyag-fejlesztés te-

rén a MagyarOk tankönyvcsalád és módszertani műhely keretében, amely elsősorban a magyar mint idegen nyelv tanításába vezeti be a korpusznyelvészeti szemléletet.

Emellett fontos lépés az idegennyelv-tanítás megközelítésen túl kétnyelvű gyermekek és fiatalok fejlesztési céljainak és útvonalának a megfogalmazása is. Felhasználható ehhez a jelen tanulmányban szereplő elemzés is, viszont nem elsősorban mint fejlesztési irány, vagyis a felmerülő eltérések „javítására és kiküszöbölésére” vonatkozóan. Nem szerencsés az eltérések mint „hibák” kezelése és kijavítása, mivel ezek a jelenségek a gyermekek sajátos nyelvi fejlődéséből fakadnak, amelynek legfőbb jellemzője, hogy viszonylag párhuzamosságban, két nyelven történt. A fejlesztés sokkal inkább a nyelvi kifejezőkészségre irányul, amely a kommunikációs hatékonyságot erősíti. E célnak az eléréséhez más területeken lenne érdemes irányvonalakat megfogalmazni, mint a beszéd és szövegszervező elemek, valamint a különböző nyelvi regiszterekhez kapcsolódó formulaszerű nyelvhasználat tanítása. Ez utóbbiak célzott tanítása pedig visszahat a nyelvi megformáltság elemeire is, és a konkrét eltérésekhez kapcsolódó nyelvi fejlesztés helyett egészelesebb, a társas nyelvi interakciókhoz jobban kapcsolódó nyelvhasználat elérése törekedni.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. *Kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Baynham, Mike 2015. Narrative and Space/Time. In: De Fina, Ana – Georgakopoulou, Alexandra ed. *The Handbook of Narrative Analysis*. John Wiley and Sons, Inc. 119–139.
- Baumann Tímea, Majoros Judit, Pelcz Katalin, Schmidt Ildikó, Szita Szilvia, Vermeki Boglárka 2020. Bemutatkozik a Korpusznyelvészeti és Szakmódszertani Munkacsoport. *Hungarológiai Évkönyv*. 23–31.
- Busch, Brigitta 2012. The Linguistic Repertoire Revisited. *Applied Linguistics* 1–22.
- Georgakopoulou, Alexandra 2006. Thinking big with small stories in narrative and identity analysis. *Narrative Inquiry*, 16 (1), 129–137.
- Georgakopoulou, Alexandra 2007. *Small stories, Interaction and Identities*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hoey, Michael 2005. *Lexical priming: A new theory of words and language*. Routledge.
- Jones, Christian –Waller, Daniel 2015. *Corpus Linguistics for Grammar. A guide for research*. Routledge
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10, 209–231.
- Perrino, Sabina 2007. Cross-chronotope alignment in Senegalese oral narrative. *Language and Communication*, 27 (3), 227–244.
- Perrino, Sabina 2015. Chronotopes. Time and Space in Oral Narrative. In: De Fina, Ana – Georgakopoulou, Alexandra ed. *The Handbook of Narrative Analysis*. John Wiley and Sons, Inc. 140–159.
- Schiffrin, Deborah 1981. Tense variation in narrative. *Language*, 57 (1), 45–62.

- Schmidt, Ildikó 2022. Children's Narratives about their Journey to Europe. In: Breeze, R. – Gintsburg, S. – Baynham, M. (szerk.): *Narrating Migrations from Africa and the Middle East. A Spatio-Temporal Approach*. London, Oxford: Bloomsbury Academic.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2017. Modellalapú nyelvoktatás – Természetes nyelvhasználat a tanteremben és a tantermen kívül. *THL2: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*, 1–2.sz., 262–269.
- Szita Szilvia 2014. Invent content, not language – Meaningful interaction and natural language use in the classroom. In: Hegedüs Rita, Görbe Tamás. (szerk.) *Kleine Sprachen, was nun ...? Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe*. München / Germany: Kubon und Sagner Verlag. 112–127.
- Vermeki Boglárka 2021. Using a child spontaneous spoken language corpus for informing Hungarian as a foreign language teaching materials. *Journal of Applied Languages and Linguistics*, 5(2), 49–58.

Kétnyelvű gyermekek beszéde mint az élőnyelv egy változata

Absztrakt. A nyelvtanítás egy speciális területe a két- (és több-)nyelvű gyermekek nyelvi fejlesztése. A különféle nyelvek egymás melletti, párhuzamos működése sajátos jelenségeket hoz létre, amelyek vizsgálata közelebb vihet minket a nyelvelsajátítás és a nyelvtanulás között húzódó összefüggések feltárásához. A nyelvelsajátítás és a nyelvtanulás összefonódásának viszonylatában az élőnyelvhez kapcsolódó beszédmódok feltérképezése komoly szerephez juthat, különösen ha egynyelvű beszélők mellett többnyelvűek nyelvi produkcióját is bevonjuk a vizsgálatba. Vagyis az élőnyelv jellemzői egyfelől az egynyelvű beszélők nyelvhasználatának leírásával ragadhatók meg; másfelől viszont az így kapott képet a kétnyelvű beszélők nyelvhasználati sajátosságaival való összevetés árnyaltabbá teheti. A vizsgálatban magyar-német kétnyelvű gyermekek magyar beszédét vizsgálom és vetem össze magyar egynyelvű gyermekekével. A kutatás empirikus alapját két korpusz adja: az egyik egynyelvű, a másik pedig kétnyelvű gyermekektől származó beszélt nyelvi adatokat tartalmaz. A két csoport nyelvhasználati jellemzőinek összehasonlításából nyert eredményekből kiindulva elemzek néhány olyan jelenséget, amelyek megfontolásra érdemesek a magyarnyelv-tanításban, továbbá a nyelvtanítás során hasznosíthatók a szakmódszertani megközelítések alakításában és a tananyag-fejlesztésben.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, korpusz, magyarnyelv-tanítás, nyelvelsajátítás, köztes nyelv

The speech of bilingual children as a variety of natural language use

Abstract. The language development of bilingual (and multilingual) children is a special field of language teaching. The juxtaposition of different languages creates special phenomena, which can bring us closer to exploring the connections between language acquisition and language learning. Mapping the ways of speaking related to the natural language use can play an important role in the relationship between the acquisition of language acquisition and language learning, especially if the linguistic production of multilinguals is included in the study. That is, the characteristics of natural language use

can be grasped, on the one hand, by describing the language use of monolingual speakers; on the other hand, a comparison with the language use characteristics of bilingual speakers may make the picture more nuanced. In the study, I examine the Hungarian speech production of Hungarian-German bilingual children and compare it with Hungarian monolingual children. The empirical basis of the research is provided by two corpora: one contains spoken language data from monolingual children and the other one is from bilingual children. Based on the results obtained from the comparison of the language use characteristics of the two groups, I analyse some phenomena that are worth considering in Hungarian language teaching, and can be used in the development of professional methodological approaches and curriculum development during language teaching.

Keywords: *bilingualism, corpus, teaching of Hungarian language, language acquisition, interlanguage*

A szegedi beszéd és változatai a SZÖSZI-ben¹

1. Bevezető

Amikor Szeged nyelvéről, a Szeged környéki nyelvjárásról, annak legkarakteresebb jellemzőjéről, a független *ö*-zészről vagy *e* nyelvváltozat beszélőinek attitűdjéről, a standardhoz és nyelvjáráshoz való viszonyáról írunk, a nyelvészeti terminusokat használjuk, hogy a vizsgált nyelvváltozatokat megnevezzük. Nem könnyű azonban a helyzetünk akkor, ha ezeket meg akarjuk feleltetni az adatközlőink által említett megnevezéseknek, akár interjúkészítés közben, akár szaktanulmányokban. A beszélők kategorizálása ugyanis sok esetben nem egyezik meg a szakterminusokkal. A *nyelvjárás* szó például alig-alig fordul elő az interjúkban. Adatközlőink az *ö-ző* változat(ok) megnevezésére általában a *szegediesen* ~ *szögediesen* szavakat használják, és teljesen általános az „*ö* betűvel beszél” meghatározás is.

A nyelvészeti leírásokat hasznosan kiegészítik azok az adatok, vélekedések, amelyek a hétköznapi beszélőktől származnak. Jobban megérthetjük a nyelv működését, a nyelvi változások okait és irányát, ha figyelembe vesszük azt is, mit gondolnak az emberek egy-egy nyelvjárás elterjedtségéről, használatáról, és ezek alapján módosíthatjuk vagy kiegészíthetjük tudományos leírásunkat (Preston, 2017, 11–13. o.; Sándor, 2014, 42–43. o.; vö. még Niedzielski–Preston, 2000, 1–32. o.).

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Szegedi Szociolingvisztikai Interjú adatközlői hogyan kategorizálják a nyelvváltozatokat, hogyan különítik el a Szeged környéki *ö-ző* változatot más változatoktól. Vizsgálom továbbá azt is, hogy milyen értékelő megjegyzéseket fűznek a különböző nyelvváltozatokhoz.

2. Nyelvek és nyelvváltozatok meghatározása

A nyelvhasználat megszakítatlan folyamatosságát a nyelvészeti munkákban különféle kategóriákkal osztják megfogható és feldolgozható részekre. Az egyik ilyen kategória a nyelvváltozat. A régebbi nyelvészeti felfogás „a nyelvet” (pl. a „magyar nyelvet”) egymás mellett és fölött létező, egymástól elkülöníthető nyelvváltozatok összességéként határozta meg. Ez a nézet volt és részben van ma is jelen az oktatásban, és ez tükröződik nemegyszer adatközlőink megnyilatkozásaiban. A nyelvi

---

¹ A tanulmány megírását az NKFIH K 138 827 számú, Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat című pályázat támogatta.

heterogenitáson alapuló felfogás azonban abból indul ki, hogy minden nyelvváltozat heterogén, és nincsenek köztük éles határok (vö. Sándor, 2014, 18–24. o., 72–78. o.).

Nem vagyunk könnyű helyzetben akkor, ha egy nyelvjárás határait kell meghúzni. Ha a Szeged környéki nyelvjárást nézzük, Kálmán Béla csupán egy jellemző nyelvi forma, az *ö-zés* alapján az egész déli nyelvterületet egy csoportba sorolta (Kálmán, 1966, 74–78. o.), pedig Szeged környékén és a Dél-Dunántúlon nyilvánvalóan másképpen beszélnek az emberek. Imre Samu A magyar nyelvjárások atlaszán alapuló monográfiájában a Szeged vidéki nyelvjárástípust az MNyA. kutatópontjaival határozta meg (Sövényháza [ma: Ópusztaszer], Algyó, Tiszasziget, Földeák, Újkígyós, Torontáltorda) (Imre, 1971, 343. o.). A Magyar dialektológia című egyetemi tankönyv a dél-alföldi nyelvjárási régió belül veszi föl a Szeged környéki nyelvjárás csoportot, pontosabb lokalizáció nélkül (Juhász 2001, 278–280. o.); a mellékelt térképen Szeged közvetlen környékétől a román és a szerb nyelvhatárig terjed (5. melléklet, Kiss szerk., 2001, 460–461. o.). (E problematikára lásd még Sándor, 2014, 50–52. o.)

A szociolingvisztikai irodalomban újabban az a felfogás kerül előtérbe, amely a nyelvváltozatokat társas konstrukciónak tekinti. E konstrukciók hatással vannak a beszélők gondolkodására, viselkedésére, és ezáltal természetesen nyelvhasználatára is (vö. Bodó, 2017, 38–40. o., lásd még Mendoza-Denton, 2011). Jelen tanulmány szempontjából az az érdekes, mit gondolnak adatközlőink arról, ki beszél a Szeged környéki nyelvjárást, azaz ki beszél *szegediesen*, és vannak-e ezen belül eltérések.

3. Az adatközlők

Vizsgálatom mintája a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúból származik. A strukturált szociolingvisztikai interjúkat 2013 és 2015 között rögzítettük szegedi állandó lakcímmel rendelkező lakosokkal (l. Kontra–Németh–Sinkovics, 2016, 51–73. o.). Ebben a tanulmányban a 60 év fölötti korosztály 30 adatközlőjével (vö. Kontra–Németh–Sinkovics, 2016, 127–178. o.), és a 18–32 év közötti korosztály 26 adatközlőjével (i. m. 59, 61. o.) készült interjúkat használom föl. (Az adatközlőket kódoltuk, a kód végi betű a nemükre utal: N = nő, F = férfi.) Fontosnak tartom kiemelni, hogy a 60 fölöttiek közül mindannyian életük nagyobb részét Szegeden vagy közvetlen környékén élték le, és három fő kivétellel legalább egyik szülőjük szegedi vagy Szeged (tágabb) környékére való. A 18–32 év közötti korosztályba tartozó 26 főből 18-nak legalább az egyik szülője szegedi vagy a Szeged környéki nyelvjárás területéről származik, és ez közülük 13 főnek legalább az egyik nagyszülőjére is igaz.

4. A szegedi beszéd

Az interjú nyelvi moduljában többek között arról kérdeztük az adatközlőket, mit gondolnak, van-e „szegedi beszéd”, valamint hogy másképpen beszélnek-e a városban, mint a környező településeken. A válaszok értékelésénél figyelembe kell vennünk azt, hogy az adatközlők kisebb része a városban élők nyelvhasználatát, mások a Szeged környéki nyelvjárást értik „szegedi beszéd”-en. Vannak emellett olyan adatközlők is, akik mindkét értelemben használják, és hol a városban beszélt változato(ka)t, hol az ö-ző változatot értik rajta. Mind a fiatalok, mind a 60 fölöttiek túlnyomó többsége azt, amit a kérdésben „szegedi beszéd”-nek neveztünk, az ö-ző változattal azonosítja. Többen azonban ezt azzal egészítették ki, hogy ilyen már nincs, alig hallani, és ha van is, nem Szegedre, hanem a környékre jellemző. A 60 fölöttiek közül egyedül K07F válaszolta azt, hogy a szegedi beszéd az e-ző, és ezért az ő beszéde (63,7%-ban ö-zik) eltér a szegeditől: „eleve az e, tehát hogy e-vel beszélnek. [...] Tehát... jellegzetesen ezért rív ki az én beszédem.” Még azok is, akik azt állítják, hogy szegedi beszéd nincs, úgy értik, hogy azért nincs, mert az ö-ző változatot már nem vagy csak alig beszélnek Szegeden (A104N, A155F, E62N, K18F). Általános azonban az a válasz, hogy a szegedi beszéd az, amelyre az „ö betű” használata jellemző (A34N, A163F, B34N, B35F, B60N, B96F, B140F, B144F, C59N, D59N, K09N, K42N).

A 60 fölöttiekhez képest a 18–32 éves korosztályba tartozó adatközlők közül többen válaszolják azt, hogy Szegedre az e-ző beszéd jellemző. Az egyik legstandardabb beszédű adatközlőnk, D157F azt állítja, hogy a szegedi beszéd nem tér el a budapestitől, de az interjúban később azt mondja, hogy mások az ö-zést tartják szegedinek, bár ő nem találkozott vele a városban. Hasonlóan látja C52F és E156N is, akik szerint a szegedi beszéd nem tér el a debrecenitől vagy a pestitől, de azt is hozzátesszik mindketten, hogy szegedi beszéd azért nincs, mert már eltűnik. B118N, akinek a szülei a Vajdaságból költöztek Szegedre, saját beszédét úgy jellemzi: „szerintem tisztára szegediesen beszélek” (értve ezen egy standard közeli változatot), ugyanakkor később a szegedi beszédet ő is az ö-zéssel azonosítja: „Hát van, ez az ö-zés, de mostanába<n> inkább csak a makóiakon tapasztalom jobban.” Vagyis – akárcsak D157F – tudja, hogy mások mit neveznek szegedi beszédnek. A 18–32 évesek szinte mindegyike tudja, hogy a szegedi beszéd az ö-ző változat, és „ö-zés” (D90F, E149F), „ö betűzés” (C99N), „szegedies” (C99N), „szögedics” (A65F, B29F, B157F, H12N), sőt a „szögödi” beszéd (C52F) megjelöléseket használják. A város nevének ez utóbbi formáját azok szokták használni, akiknek csak annyi fogalmuk van a szegedi beszédéről – mint adatközlőnknek is –, hogy ö-zés jellemzi, vagy akik gúnyolódhatnak az ö-ző beszédén.

Abban szintén megegyezik fiatal és idősebb adatközlőink véleménye, hogy az ö-zést az idősebb generáció beszédmódjára tartják jellemzőnek, nemcsak a városban,

de még a környező településeken is: „a falvakban ugye ott nyilván többet ö-znek, mert ott inkább idősebbek élnek” (A65F); „Szegeden nagyon sokáig volt, hogy ez az ö-s, szögedies beszéd, de hát szerintem ez a fiatalok körébe<n> má<r> nem annyira, inkább kezd elveszni. De az idősebbek körébe<n> biztos van” (B29F); „szerintem már csak a nagymama és annál idősebb” (H12N). A 60 fölöttiek egy része is úgy véli, hogy leginkább a középkorúak és az idősebbek beszélnek ö-zve, és nem Szegeden, hanem inkább a környéken (vö. Kontra–Németh–Sinkovics, 2016, 168. o.). Hogy mit jelent a környék, azt csupán néhányan határozták meg részletesebben. A103F élettapasztalata alapján mondja: „Alföldi beszéd van. Tehát nemcsak Szegeden, hanem Vásárhelyen, Makón, Csongrád, még ott is nagyon ö-znek. És (..) Szentés. Aztán (..) Szatymaz, tehát öö van egy Szegednek egy von(zá)- vonzásokörzete és ott ö-vel beszélnek.” K69F pedig olvasmányaira hivatkozik: „jól emlékszem, akkor Bálint Sándor bácsinak A szögedi nemzet című könyvibe<n> ő ír arról, hogy Tömörkénytől lefele Martonosig, (..) sőt tovább Szaján község és Nagybecskerek mellett van Magyarszentmihály. Ezök mind szögedi kirajzás. Tehát itt mind ö-vel beszélnek. Na, említöm Magyarszentmihályt, mer<t> ott voltunk már néhányso<:><r> fölöttük velük a kapcsolatot. Ők is itt. Hát az egy tökéletesen ö-ző falu.” K69F tekinthető kivételnek, a többség ugyanis Szeged közvetlen környékét említi, Makóig és Hódmezővásárhelyig terjeszti ki az ö-zés határát: „nem egészen Csongrád megyei, hanem ez a déli része a Csongrád megyének, vásárhelyi öö -től kezdve ez a déli része” (C59N)

Hogyha nem Szegeden, akkor hol máshol beszélnek szegediesen, arra 18–32 év közötti adatközlőink olyan válaszokat adnak, amelyek attól függenek, kinek milyen ismeretei, tapasztalatai vannak, például mely környező településen él ö-zve beszélő ismerőse. Van, aki Kiszomborra (A90F), Makóra és Hódmezővásárhelyre (B118N, D157F, K01F, K56bF, K67F) tartja inkább jellemzőnek ezt a beszédmódot. A 18–32 éves korosztályból csak egy fő volt, aki e beszédet nagyobb területre vonatkoztatja: „Dél-Csongrád vagy Csongrád megyeinek mondanám” (K21N).

Van azonban egy olyan fiatal adatközlőnk is, aki emlegeti ugyan az ö-ző beszédet, de nem köti össze a „szegedi beszéd” megjelöléssel, ez utóbbiról ugyanis azt állítja, hogy nem tudja, létezik-e ilyen, mert még nem találkozott vele (A90F).

5. Változatok a „szegedi beszédben”

Az interjú nyelvi kérdései között rákérdeztünk arra is, hogy adatközlőink szerint van-e különbség az ö-zés tekintetében a környező települések között. Erre vonatkozó reflexiókat az interjú más részein is kaptunk, bár meglehetősen elnagyolt, általános, konkrétumokat alig tartalmazó formában.

Vannak, akik szerint Szeged környékén ugyanúgy beszélnek, mint a városban (B35F, B144F, D162N, K20N, K69F), mások szerint „nem a szó szoros értelmébe

vett irodalmi nyelvet, de azt keverik a tájszólással. És főleg a a szó végi magánhangzóknak a kiejtésében figyelhető meg ilyen eltérés” (A62F, hasonlóan A103F és B34N is). Mások szerint a környéken erősebb a nyelvjárás, mint Szegeden (B96F, K06F, K42N), „van, aki jobban megnyomja, van, aki nem annyira” (B35F). Hódmezővásárhelyen „egy kicsit többet mondanak [ti. ö-t], mint mint Szegeden” (C61F), és ez igaz Tápéra is (B140F) (vö. Kontra–Németh–Sinkovics, 2016, 163. o.). Az „erősebb a nyelvjárás”, „megnyomja” és más hasonló megnevezéseket rákérdezésre sem tudják pontosítani adatközlőink, és nem említene konkrét nyelvi formákat. Bár adatközlőink az ö-ző változatban meglévő különbségeket érzékelik, ha az e-ző változattal (változatokkal) állítják szembe, a különbségek nem lesznek fontosak, mind a szegedies fogalomba tartoznak. A 18–32 évesek többsége nem találkozik az ö-ző változattal, ezért az ö-zésben való eltérésekre nem is tudnak válaszolni. Akinek van személyes tapasztalata, az vagy azt állítja, hogy ugyanúgy ö-znek (pl. K72F), vagy azt, hogy a gyakoriságban van eltérés, mert van, aki keveri az e-vel (C99N, K37N).

Az erősebb nyelvjárási beszédet a 60 év fölöttiek, ha szóba is hozzák, egy-két kivételtől eltekintve nem ítélik meg negatívan. A környező falvakban élők nyelvhasználatától különíti el a szegedi beszédet egyikük: „Olyan, de sē nem úri, sē nem paraszt, Z parasztok, ezek ö betűve<l> beszélnek mög hogy is mondjam, olyan dörmögő hangon. Nem tudják válogatni a szavukat.” (A105N). Az úri beszéden minden esetben az e-ző („irodalmi”) nyelvváltozatot értik adatközlőink, vagyis a szegedi ö-zés különbözik ettől is, de különbözik attól is, ahogyan a parasztok beszélnek. A105N azt is hozzáteszi, hogy a beszédbeli különbség az iskolázottságtól függ, arról viszont nem tudunk meg többet, hogyan is gondolja az összefüggést.

B34N faluról fiatalon Hódmezővásárhelyre, majd Szegedre került, és az interjúban 71%-os ö-zésével az erősen ö-ző adatközlők közé tartozik (Kontra–Németh–Sinkovics, 2016, 137. o.). Fiatalkori nyelvhasználatára visszaemlékezve mondja az alábbiakat: „De ez föl s- néha néha osztálytalálkozókon például, akkor nagyon-nagyon észlelöm én, hogy jujj, de nagyon ö-betű! Az az ott na, ott nagyon érzik egyébként. Amikor ott ő ő abba<n> a közegbe<n> ott ő parasztgyerök maradt világlétebe<n>, ott a fő<:><l>ddel do<:><l>gozott, és ő az oszt tipikus, az tipikus eset. Tehát ő mög sē próbált Z az az igazi, jóízű beszéd, azt köll, hogy mondjam. Mer<t> jó azt hallgatni, csak mondom, má néha az én fületem is sértette, hogy Úristen, ú, ez mán sok, [kuncog] pedig biztos, hogy én is úgy beszéltem anno, mer<t> hát én is ott éltem azért<t> hát hány éves koromig? Húsz-huszo-huszonöt éves koromig hát végül is ott, a faluba<n>.” Az interjú egy másik helyén is azt mondja, hogy otthon a rokonoknál „neköm is üti a fületem” az „erős” ö-zés, bár, mint említettem, az esetek több mint kétharmadában ő is ö-t használ. Az idős korosztályra az ilyen megítélés azonban nem jellemző, ha városba kerülve ö-ző beszédük közelít az e-ző változathoz, azt természetes változásnak veszik.

A 18–32 évesek interjúiban több negatív megítéléssel találkozunk. Vannak olyanok, akik magukról is azt állítják, zavarja őket az erősen ö-ző beszéd, és akik azt mondják, tudják, hogy vannak mások, akiket zavar és akik lenéznek az ilyen módon beszélőket. E ponton fontos megemlíteni, hogy a terepmunkás az interjú közben egy erősen nyelvjárási ö-ző változatot beszélt. AgoF az ügynökteszthez fűzött megjegyzésében említi, hogy az iskolában azt tanulták a nyelvjárási beszélőkről: „azt gondolják róluk, hogy a ö a kevésbé művelt vagy műveletlenek”, de még az interjú elején elmesél egy esetet, ami vele történt meg: „szegedi srác, vagy sándorfalvi volt talán, aki nagyon, nagyon ö-zve, és ilyen... tehát hogy néha már annyira ilyen ö-zve parasztosan beszélt, hogy nem értettük, amit mondott.” Hasonlóan nyilatkozott C52F is szintén az ügynökteszt ö-ző hangfelvételei kapcsán: „paraszt-embör ö-zve másképp használja a szavakat. Pi- mint a az egyik egy-két videófelvételbe<n> is, amit ha<:><l><l>gattunk, volt, hogy ö-zve gyakorlatilag mondatvégeket vagy szóvégeket megváltoztatva beszélnek.” (A hangfelvételben egyébként más nyelvjárási sajátság nem volt, kizárólag az ö-ző szótagok képviselték a nyelvjárást.) Egy másik helyen pedig: „gyerekkori barátomnak a nővére az rettenetes módon ö-zve<l> beszél. De má<r> olyan fület sértően.” Amikor a nagyjából azonos korú terepmunkás erre rákérdez, azt válaszolja: „Te is egyébként nagyon sokat használsz az ö-z betűt, Egybő<l> észre lehet venni, egy pár mondaton nem azt mondom, fület sértő, csak feltűnő, de nem is tudom, hogy (..) mit mi vót az előző mondatod, amibe<n> elég sok ö-z vót, és felfigyeltem rá.” Elképzelhető az is, hogy a valós véleménye negatívabb, csak az ö-ző terepmunkással szemben ezt nem akarta hangoztatni. E156N úgy használja a „parasztosabb” jelzőt a különféle tájszólásokra (szegedi, vajdasági, felvidéki, északkeleti), hogy nem zavarja, hogy a terepmunkás is nyelvjárási ö-ző beszéd „kicsit parasztosabb”; dédnagymamája nem ö-zött, csak „kicsit parasztosul beszélt”; a Vajdaságban „a fiatalok úgy beszélnek, mint itt az idősek, így annyi olyan téren kicsit mint hogyha ilyen parasztosabb nyelv nyelvhasználatuk lenne”, az északkeleti tájszólás „inkább az a az má<r> kicsit tényleg hasonlít a az ilyen parasztos tájszóláshoz”.

Vannak olyanok, akik tudják, hogy mások parasztosnak tartják az ö-ző beszédet, de ők ezzel nem értenek egyet. K23F szintén az ügynökteszt ö-ző szövegeit kommentálja: „Az én véleményem szerint, és bocsánat, lehet, hogy tévedek, de sokan erről valamiféle paraszti dologra gondolnának. De szerintem nem.” K73N először másoknak tulajdonítja a negatív megítélést: „ha már tájszólással akkor tāt<=>tehát> mit tom én Pesten nekiállnék ö-zve beszélni, valószínűleg, hogy valahol ilyen földműves és egyéb öccörűbb ember pont ezér<t> olyannak titulálnának. Pedig csak egy itteni tájszólásról van szó.” Nem sokkal később mégis arról beszél, hogy az először rádióbemondónak ítélt személyt végül a tájszólása miatt bolti eladónak gondolja.

K21N és K25N is arról számol be, hogy környező településről származó osztálytársai beszédét „parasztosnak” tartották, de ők ezzel a vélekedéssel egyáltalán nem értenek egyet (az nem derül ki, hogy az ö-zés mellett volt-e más sajátosja is az illetők beszédének). Saját bevallásuk szerint egyébként mindketten a nagyszüleikkel maguk is (részben) ö-zve beszélnek. A fiatalok közül az interjúban is ö-zve beszélő adatközlő megemlíti, hogy sokaknak a „parasztos stílust” jelképezi, de őt ez nem érdekli (K37N).

Hogy mit is értenek „parasztos” beszédén, nem könnyű megállapítani. K56aN elmondja, hogy voltak Szegeden a főiskolán hódmezővásárhelyi csoporttársai, akik ott is ö-vel beszéltek. Az ő beszédükkel összehasonlítva a terepmunkás szerinte „ízesebben” beszél, a csoporttársai beszéde ugyanis néha műveletlennek hatott: „te sokkal ízesebben beszélsz, de mondjuk ez nem tudom, hogy személyiségfüggő vagy műveltségfüggő, hát kimértebb, szebben, ők az ö-zés mellett így nem ejtettek ki egyes hangokat, igen, elharaptak szóvégeket, mit-tom-én mint a mint a tanúni, s emellett még ö-ztek is, és akkor emiatt kicsit ilyen bunkóbbnak hatott a beszéd. [...] de közbe<n> meg tök okosak voltak, meg műveltek is, nem voltak bunkók, csak mégis olyannak hatott a beszédük.”

6. Összegzés

Mind fiatal, mind 60 fölötti adatközlőink szegedi beszédén az ö-ző beszédet értik, akkor is, ha többen hozzátézik, hogy a városban már nem beszélnek így, csak a környékén, legfőképpen Hódmezővásárhelyen. Bár tudják, hogy van különbség az ö-zésben („erősebben”, „több ö-t mondanak”), de azt mind a szegediesen / szögediesen való beszédén belüli eltérésnek tekintik. Vagyis az interjúhelyzetben a hódmezővásárhelyi vagy a makói nem minősült másik változatnak, azaz e tekintetben egy beszélőközösségnek tartják az ö-ző változatot beszélőket.

Adatközlőink elkülönítik viszont az ö-zésen belül a falusias vagy parasztos beszédet, azaz a területi kötöttségű – különféle mértékű – ö-zésen belül vagy az mellett bizonyos beszédmódot az iskolázottsághoz, társadalmi osztályhoz kötnek, és azt másképpen ítélik meg. A 60 fölötti korosztályban is volt egy-egy olyan adatközlőnk, aki a Szeged környékéről származó falusi ismerősei beszédét negatívan ítélte meg, de az e csoportba tartozó a 30 adatközlőnk közül az interjúban senki nem használta a „parasztos” jelzőt. Ezzel szemben 18–32 éves adatközlőink nem egy esetben utaltak ezzel a szóval vagy az ö-ző, vagy az ö-ző és más nyelvjárási sajátosságokat is tartalmazó nyelvváltozatra, azzal együtt is, hogy a terepmunkás az interjú folyamán ilyen nyelvváltozatot használt.

Mindkét korosztály úgy véli, hogy ez a beszédmód az idősebbekre jellemző. Ha az emberek véleménye az, hogy a szegedi ő-ző változat a kevésbé iskolázottakra és az idősebbekre jellemző, akkor ha valaki nem akarja magát így pozicionálni, nem fogja idegenekkel, nyilvánosan használni az ő-ző változatot.

Irodalom

- Bodó Csanád, 2017. Mediatisált nyelvjárások. In: Benő Attila és Fazakas Noémi szerk. *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia: Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7-9. – előadásaiból.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület. 38–50. <https://eda.eme.ro/handle/10598/32530>
- Imre Samu, 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juhász Dezső, 2001. A nyelvjárási régiók. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia.* Budapest: Osiris Kiadó, 262–316.
- Kálmán Béla, 1966. *Nyelvjárásaink.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő szerk., 2001. *Magyar dialektológia.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs, 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején.* Budapest: Gondolat.
- Mendoza-Denton, Norma, 2011. Individuals and Communities. In: Barbara Johnstone, Paul Kerswill and Ruth Wodak ed. *The Sage Handbook of Sociolinguistics.* London: Sage. 181–191.
- Niedzielski, Nancy A. – Dennis R. Preston, 2000. *Folk linguistics.* Berlin – New York: de Gruyter.
- Preston, Dennis R., 2017. The Perception of Language Differences: Why Should You Care? In: Benő Attila és Fazakas Noémi szerk. *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia: Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7-9. – előadásaiból.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület. 11–26. <https://eda.eme.ro/handle/10598/32530>
- Sándor Klára, 2014. *Határtalan nyelv.* Bicske: SZAK Kiadó. <http://real.mtak.hu/22155/>

Nyelvhasználati kategóriák és minősítések a Szegedi Szociolingvisztikai Interjúban

Absztrakt. Szeged nyelvéről, a Szeged környéki nyelvjárásról, annak legkarakteresebb jellemzőjéről, a független ő-zésről vagy e nyelvváltozat beszélőinek attitűdjéről, a standardhoz és nyelvjáráshoz való viszonyáról írva a nyelvészeti terminusokat használjuk, hogy a vizsgált nyelvváltozatokat megnevezzük. Ezeket azonban meg kellene feleltetni a beszélők által használt megnevezéseknek. A beszélők vélekedései, kategóriái jól kiegészíthetők a nyelvészeti leírásokat, és ezek alapján módosíthatjuk a modelljeinket is. Ebben a tanulmányban a szegedi beszéd és az azon belüli változatok meghatározását, megítélését vizsgálom.

Az adatközlők a Szegedi Szociolingvisztikai Interjúból származnak, a 60 év fölötti korosztályból 30 fő, és a 18–32 év közötti korosztályba tartozó mind a 26 fő interjúja az

adatok forrása. A 60 fölöttiek közül mindannyian életük nagyobb részét Szegeden vagy közvetlen környékén élték le, és három fő kivételével legalább egyik szülőjük szegedi vagy Szeged (tágabb) környékére való. A 18–32 év közötti korosztályba tartozó 26 főből 18-nak legalább az egyik szülője szegedi vagy a Szeged környéki nyelvjárás területéről származik. A „szegedi beszéd” meghatározást mind a két korcsoportba tartozó adatközlők ismerik, és többségük az ö-ző változatot érti rajta. Hozzáteszik ugyanakkor azt is, hogy Szegeden ezt a változatot nem beszélik, vagy legfeljebb az idősebb korosztályba tartozók, és inkább a város környéki településeken lehet hallani. Bár több adatközlő is kiemelte, hogy az ö gyakoriságában van eltérés a környező településeken, de e különbségeket a szegedi adatközlőink ugyanazon változaton belül tartották számon. Használati köre az adatközlők többsége szerint Szeged és környékére jellemző, azaz szűkebb területre korlátozták a szegediek a használatát, mint amit a nyelvjárási vizsgálatok mutatnak.

A szegedi beszéden belül elkülöníthető az interjúk alapján egy olyan változat, amely a kevésbé iskolázottakra, inkább a falvakban élőkre jellemző. Amíg a 60 fölöttiek közül ezt a változatot csak kevesen ítélik meg negatívan, a 18–32 év közöttiek körében többen is elítélően minősítették a „parasztos” beszédet. Fontos kiemelni, hogy mindezt úgy tették, hogy a terepmunkás egy erősen nyelvjárásias változatot beszélt az interjú folyamán. Ugyan többen úgy távolították magukat ettől az értékítélettől, hogy másoknak tulajdonították, de bizonyos pontosan nem jellemzett beszédmódra a parasztos jelzőt használták.

Kulcsszavak: Szegedi Szociolingvisztikai Interjú, népi nyelvészet, ö-zés, szegedi beszéd, nyelvjárások megítélése

Linguistic categories and evaluation in the Szeged Sociolinguistic survey

Abstract. Writing about the language of the city of Szeged, the dialect of the Szeged area, its most characteristic feature, the independent ö-ing or the attitude of the speakers towards this variety, its relation to the standard and dialect, we use linguistic terms to name the varieties we study. But how do these terms correspond to the terms used by the speakers? However, speakers' opinions and categories should be considered because these can complement linguistic descriptions, and we can modify our models. In this paper, I examine the definitions and perceptions of Szeged speech and variations within it.

The data are from the Szeged Sociolinguistic Survey, 30 interviews from the age group over 60 and all 26 interviews from the age group 18–32. All respondents in the age group over 60 have lived most of their lives in Szeged or in the surrounding area of the city, and all but three of their parents are from Szeged or the wider area. The 26 respondents in the age group 18–32 have lived in Szeged, and 18 have at least one parent from Szeged or from the area.

The term "Szeged speech" is known by respondents in both age groups, and most of them understand it as the "ö" variant. However they also add that this variant is not spoken in Szeged anymore, or mostly by old or elderly and is more likely to be heard in the settlements (towns and villages) around the city. Although several respondents pointed out that there are differences in the frequency of using ö sound in the surrounding settlements, these differences were considered to be within the same variant by the respondents living

in Szeged. The majority of the respondents considered the ö variant to be typical of Szeged and its near surroundings, i.e. the use of the ö variant was restricted to a narrower area than the dialect studies indicate.

Based on the interviews, one variant of the Szeged speech can be distinguished, which is typical for less educated people or people living in villages. While only a few people in the age group of over 60 have a negative opinion of this variety, among the 18-32-year-olds, several respondents have a negative opinion of people who speak „like a peasant”. The phrase „speaking like a peasant” is a very negative statement but none of them characterized it accurately or precisely. It is important to note that they used this phrase many times while the fieldworker was speaking a highly dialectal variety during the whole interview. Although several of them distanced themselves from this judgment by attributing it to others and expressed that they do not share this opinion, they still used the phrase to describe certain forms of speech.

Keywords: *Szeged Sociolinguistic Survey, folk linguistics, ö-ing speech, Szeged dialect, reflection on regional varieties*

Szubstandard változatok származásnyelvi beszélők nyelvi repertoárjában¹

1. Bevezetés: vizsgálati módszerek, hipotézis

Jelen tanulmány a Franciaországban élő magyar–francia kétnyelvű, másodgenerációs beszélők nyelvi repertoárját a szubstandard nyelvváltozatok szerepe és előfordulása szempontjából vizsgálja (Heltai, 2016, 2020; Szabó T., 2020). Elsősorban arra keresi a választ, hogy mennyiben jelennek meg, mutathatók ki a szülők nyelvhasználatában tapasztalt magyar szubstandard alakok (Wardhaugh, 1995, 28. o.) a másodgenerációs adatközlők nyelvhasználatában, továbbá milyen tényezők, nyelvi erőforrások alkotják és alakítják a másodgenerációs származásnyelvi adatközlők (Csire–Laakso, 2014) nyelvi repertoárját. Ezért a nyelvek és nyelvváltozatok funkciójának és használati körének bemutatása során a szubstandard alakok megjelenése és használati köre került a vizsgálat fókuszába. Főbb kutató kérdések:

1. Melyik nyelvi szinteken fordulnak elő a szubstandard alakok?
2. Milyen lényeges különbség van a vizsgált családokban megjelenő magyar nyelvváltozatok között és mi ennek az oka?
3. Kettősnyelvű kétnyelvűek-e ezek az adatközlők?
4. Milyen tényezők alakítják, mely nyelvek és nyelvváltozatok alkotják az adatközlők nyelvi repertoárját?

A tanulmányban egy nagyobb szociolingvisztikai kutatás során gyűjtött anyagot használok fel, egy 2010-ben zárult többlépcsős terepmunka eredményeit. A vizsgálat az Île-de-France területén élő első és másodgenerációs magyarok körében zajlott: 32 családból, 66 adatközlővel készültek nyelvhasználati interjúk és kérdőíves gyűjtés, mely részt vevő megfigyeléssel egészült ki. Az interjúk feldolgozása tartalomelemzéssel történt.

Jelen munka két család nyelvhasználatát vizsgáló esettanulmányként végez el mikroelemzéseket a gyűjtött anyagon. Mindkét családban van vajdasági származású szülő, aki a vajdasági regionális nyelvváltozatot beszéli. A családi dinamikát résztvevő megfigyeléssel tanulmányozó, valamint nyelvhasználati interjúkkal vég-

---

¹ Ezúton köszönöm vajdasági születésű kolléganőknem, Kocsis Zsuzsannának a tanulmány írása során felmerülő kérdéseimmel kapcsolatos szakmai segítségét.

zett adatgyűjtés során, a szülők nyelvhasználatában tapasztalt magyar szubstandard alakok megjelenését feltételeztem kiinduló hipotézisként, a másodgenerációs adatközlők nyelvhasználatában is.

2. Származásnyelvi beszélők nyelvi repertoárja, a nyelvi források mozgósítása a vizsgált családokban

2.1. Származásnyelv, származásnyelvi vizsgálatok, nyelvi repertoár

A kutatási hipotézis megfogalmazása szempontjából szükséges a származásnyelv (vagy egyes szakirodalmakban származási nyelv) fogalmának tisztázása. A származásnyelv definiálásához figyelembe kell venni a nyelvelsajátítás körülményeit, a nyelv funkcióit, melyek nem azonosak az egynyelvű anyanyelvi beszélő és a két- vagy többnyelvű származásnyelvi beszélő esetében. Az anyanyelv és a származási nyelv sokszor egybeesik: „A nyelv státuszát megragadó kategóriák közül az anyanyelv és a származási nyelv sok esetben azonos. Minden anyanyelv származási nyelv, de nem minden származási nyelv anyanyelv. A magyar nyelv minden magyar anyanyelvűnek a származási nyelve. Ám nem minden magyar származásúnak az anyanyelve” (Illés-Molnár, 2009, 59. o.). Fontos hangsúlyozni, hogy az elnevezés nem jelent értékítéletet: „...a származási nyelv megnevezés nem kisebb értékű az anyanyelvnél. A származási nyelv nem az anyanyelv egy alacsonyabb fokozata, nem is egy idegen nyelv magas szinten elsajátított változata. A származási nyelv tudásának fokában és funkciójában az anyanyelv és az idegen nyelv között helyezkedik el, amennyiben az anyanyelvet a legtöbbet és a legjobban beszélt nyelvként, az idegen nyelvet pedig egy nem ismert vagy tanult nyelvként határozzuk meg” (Illés-Molnár, 2009, 62. o.). Csire-Laakso meghatározása az identitás, érzelmi azonosulás szempontja alapján, a migráns kisebbségek másod- és harmadnemzedékeinek nyelveként határozza meg a származásnyelvet. E kategóriába szerinte azok a nyelvek tartoznak, „amelyek etnikai identitáshoz és származáshoz kötődnek. Általánosságban a következő megnevezések használatosak: pl. kisebbségi nyelv, migráns/migrációs nyelv vagy «otthoni nyelv»” (Csire-Laakso, 2014, 20. o.). Tanulmányukban rámutatnak, hogy a magyar szakkifejezés a német szakirodalom mintáját követi, mely a Herkunftssprache megnevezéssel él, míg az angol a heritage language (HL) kifejezést használja (Csire-Laakso, 2014, 20. o.). Szili a nyelvtanulás, nyelvelsajátítás felől közelítve a származásnyelv fogalmához, kiemeli a motiváció szempontjából fontos érzelmi indítást, valamint hangsúlyozza az attitűd szempontjából lényeges azonosulást (Szili 2008 idézi Illés-Molnár, 2009, 63. o.). További összefoglaló terminológiai anyagokat és esettanulmányokat az elmúlt években megjelent kézikönyvek, összegző tanulmánykötetek is tartalmaznak a témában (Montrul – Polinsky, 2021; Trifonas – Aravossitas, 2018). A fentiek alapján, dolgozatomban a származásnyelv fogalmát a Csire-

Laakso szerzőpáros és a Szili-féle érzelmi azonosulás, identitás szempontja alapján, a migráns kisebbségek másod- és harmadnemzedékeinek nyelveként értelmezem, a vizsgálat során figyelembe véve azt is, hogy az adatközlői önreflexiók hogyan vélekednek magyar nyelvi kompetenciájukról, vagyis a származásnyelv tudásának fokáról és funkciójáról (l. Illés-Molnár, 2009; Szabó T., 2020). A legújabb, szociolingvisztikai módszerekkel végzett magyar mint származásnyelvi vizsgálatok kifejezetten az analitikus nyelvi szerkezetek előfordulására irányultak: a kanadai magyarok körében Huber (2016), a Nagy-Britanniában és Írországból élő magyarok 200 fős mintáján Deli (2020) végzett kutatásokat. Mindketten alapul vették Fenyvesi (2005) korábbi, angol–magyar kétnyelvűség-kutatásait, de támaszkodtak az 1990-es évek második felében kezdődő, Kontra Miklós vezetésével zajló, *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című projekt eredményeire, kérdőívére is (Kontra, 1999, 15. o.) Hasulyó-Pintz (2020) doktori értekezésében a New Jersey-ben élő magyarok nyelvhasználatának vizsgálata mellett, identitásvizsgálatokat és hálózatkutatást is végzett. A katalóniai magyarok kritikai szociolingvisztikai keretben történő vizsgálatára Szabó Gergely vállalkozott, jelenleg még készülő doktori értekezésében. Az alább bemutatásra kerülő kutatás, a franciaországi magyarok körében készített, átfogó szociolingvisztikai vizsgálat anyagának (Szabó T., 2013) csupán egy mikroelemzését végzi el.

Ha a kétnyelvűségekre kontinuumként, s nem jól elkülöníthető nyelvek összeadó halmazaként tekintünk, érdemes a nyelvi repertoár fogalmán keresztül vizsgálni a származásnyelv szerepét. A több nyelv nyelvi forrásait használó beszélési módokra számos elnevezést alkalmaztak már a kutatók, így Jorgensen a polilingválás, García nyelvpedagógiai megközelítésében a transzlingválás, Borbély Anna a transzlingvális beszélés, Canagarajah a kódszöveg, az Otsuji és Pennycook pedig szerzőpáros a metrolingválás terminusokat használja (a fogalmakhoz vö. Heltai, 2016). A terminológiai sokszínűség is jelzi az igényt annak kifejezésére, hogy átfogó módon, több szempont egyidejű érvényesítésével írjuk le a többnyelvű beszédmód jellemzőit. Az adatközlők nyelvi repertoárjának bemutatásához a beszélők nyelvi forrásait kell vizsgálatunk tárgyává tenni.

A vizsgált családokban a különböző nyelvek és nyelvváltozatok mint nyelvi források képezik a közös és oszthatatlan nyelvi repertoárt, egy kétnyelvű kontinuum részeként. Ha elfogadjuk azt a vélekedést, hogy „... a beszélés vizsgálatának alapegysége nem az egyes nyelv, hanem a beszélők repertoárja, amelybe különféle nyelvi-szemiotikai források és az azokhoz kapcsolódó, a szociális kapcsolatok és a kontextus függvényében alakuló értékelések, jelentések tartoznak” (Heltai, 2016, 420. o.), akkor a nyelvi repertoárra „egységes és oszthatatlan” egészként kell tekintenünk. „A kétnyelvűnek mondott emberek nyelvi repertoárja ugyanúgy egységes és oszthatatlan (García 2014), mint azoké, akiket egynyelvűként tartunk számon, csak a hozzá tartozó nyelvi-szemiotikai forrásokat a beszélői tudat nem egy

nyelvhez, hanem kettőhöz vagy többhöz rendeli hozzá” (Heltai, 2016, 420. o.). A származásnyelv terminus (Van Deusen–Scholl, 2003) használatát az teszi indokolttá, hogy a meglévő érzelmi azonosulás mellett, magyar nyelvtudásuk szintjét maguk a másodgenerációs beszélők sem tekintik anyanyelvinek (Skutnabb-Kangas, 1997, Csire–Laakso, 2014). Származásnyelvi repertoár azonban nem létezik önmagában: a származásnyelvhez köthető nyelvi források a származásnyelvi beszélők oszthatatlan, kétnyelvű nyelvi repertoárjának részei (Szabó T., 2020).

A családon belüli nyelvhasználat alakulását, az egyes családtagok egymás közti kommunikációjának nyelvét, azaz hogy mely nyelvhez tartozó nyelvi források mozgósítása, milyen résztvevők között történik, szerteágazó elemzésnek vethetjük alá. Az adatközlői válaszokból világossá válik a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása (ld. Gonzo–Saltarelli-modell, idézi Bartha, 1995, 37–47. o.). A magyar mint származásnyelvi megszólalásoknak nincs, illetve korlátozott a nyilvános nyelvhasználati színtere, helyette az otthon nyelveként, a család nyelveként, konyhanyelvként, a nevelés nyelveként tartják számon, melyhez erős érzelmi azonosulás kapcsolódik. A magyar a mindennapok otthoni, familiáris nyelve, míg a francia a munkáié, a szakképzettségé. A nyelvi repertoár másik fontos része a francia nyelvhez rendelhető erőforrások összessége. Az adatközlők a francia standardot beszélik az iskola, a tanulás, a munka nyelveként, illetve „szakmai anyanyelvként” is ezt használják. A francia *français populaire* változata a másodnemzedék körében a barátokkal való kapcsolattartás nyelvi forrása. A francia iskolai szakszókincs pl. *controll* vagy a diákszleng *histoire géo* szava nem fordítható le egy az egyben magyarra, mert nem azt a reáliát találánánk mögötte, amit a magyar anyanyelvűek a *dolgozat* vagy a *történeti földrajz/gazdaságföldrajz* szavakra gondolva asszociálnak.

Alább egy olyan példát szeretnék bemutatni, amelyben a beszélő úgy érzi, hogy a beszédtema formálisabb nyelvhasználatot igényelne, s mivel ez meghaladja a magyar nyelvi képességeit, francia nyelvi forrásokat mozgósít: „...sok magyar Franciaországon nincs és hogy a hát... ööö...ezt mostmár nem bírom magyarul...[...] Enfin le développement d'économie, le développement des flux avec la Hongrie, ils ont besoin... ils ont besoin...des personnes qui sachent parler le hongrois. ²” (2FM1)

A fenti példa – klasszikus keretben – kódváltásként is elemezhető, ha a jól elkülönülő nyelveket, és nem a gondolat egységét, a különböző nyelvekhez köthető nyelvi forrásoknak a szerves folytatását, kontinuum-jellegét tekintenénk. Akárcsak a következő – klasszikus értelemben szókölcsönzési – példa, melyben az egységes nyelvi repertoárból francia nyelven előhívott fogalom található, mivel nem áll az adatközlő rendelkezésére magyar nyelvi forrás egy iskolai szakszóra (az *érettségi vizsga*).

² Végülis a gazdaság fejlődése, a pénzáramlás felélénkülése Magyarországgal, szükségük van...szükségük van olyan emberekre, akik tudnak magyarul.’

2FM3: ...ott jártam kisiskolába, középiskolába, aztán hogy mondják aaa gimnázium...A szerződést hogy mondod?

Interjúkészítő: A szerződést?

2FM3: *Baccalauréat*.

Interjúkészítő: Á, az érettségi!

2.2. Kutatások a vajdasági magyar nyelvváltozatokról

Az alább bemutatandó mikroelemzésben felhasznált nyelvhasználati interjúk egy olyan kontrasztív vizsgálat elvégzésére adtak lehetőséget, amely a szülői nyelvváltozat szubstandard jellegzetességeinek előfordulását tanulmányozza a másodgeneráció nyelvhasználatában, mivel mindkét családban van vajdasági származású szülő, aki a vajdasági regionális nyelvváltozatot beszéli.

A vajdasági regionális nyelvváltozatok, valamint kisebbségi kétnyelvűségi létből fakadó kontaktusjelenségek leírásával számos munka foglalkozott, kezdve Penavin Olga és munkatársainak dialektológiai és etnográfiai tanulmányainak, monográfiáinak, nyelvjárási atlaszainak, szótárainak hosszú során (Penavin, 1982, 1988³); folytatva a „közvetlen szociolingvisztikai aspektusokat tartalmazó” munkákkal (Kovács Rác, 2013, 27. o.): Göncz Lajos Kontra Miklós átfogó kutatásához kapcsolódó monográfiájával (Göncz, 1999), továbbá Rajsli Ilonának a vajdasági fiatalok nyelvjárásvesztéséről és attitűdváltásáról szóló tanulmányaival (Rajsli, 2004), valamint Andrić Edit (Andrić, 2012) nyelvi attitűdkutatásaival, melyhez Kovács Rác Eleonóra munkái is kapcsolódnak (Kovács Rác, 2011, 2013).

A bácskai és bánáti magyar nyelvjárások legrészletesebb összefoglalóját Penavin Olga fenti munkái tartalmazzák, valamint Silling István könyve (2012) összegzi. Ezekre az anyagokra támaszkodva, valamint Kovács Rác Eleonóra 2013-as megállapításait figyelembe véve (Kovács Rác, 2013, 7–23. o.), az alábbiakban a vajdasági magyar regionális nyelvhasználat legfőbb hangtani és alaktani jellegzetességeit sorolom fel, melyeket a nyelvhasználati interjúk példaanyagán keresztül, a harmadik fejezet mikroelemzése során ismertetek részletesebben:

A legfontosabb magánhangzó-változások: 1. zártabbá válás: 1.1. a középzárt *ë* használata; 1.2. az *í*-zés 1.3. a magánhangzók (pl. *o, ó, ö, ő > u, ú, ü, ű*) zártabbá válása 1.4. az *a > o* zártabbá válása 2. nyíltabbá válás 3. labializáció: 3.1. *ö*-zés (*e, ë > ö, ő*) 3.2. *i > ü* c. *i > ö* 4. illabializáció 5. magánhangzó-nyúlás 6. magánhangzó-rövidülés 7. diftongusok (csak néhány településre korlátozódó, ritka jelenség).

A legfontosabb mássalhangzó-változások: 1. palatalizáció 2. depalatalizáció 3. hasonulás 4. mássalhangzó-nyúlás 5. mássalhangzó-rövidülés 6. mássalhangzó-kopás 7. mássalhangzó-kiesés stb.

³ Penavin Olga számos munkája közül itt csak a jelen tanulmány megírásához felhasznált szakirodalmakra hivatkozom.

Az alaktani jelenségek közül a legfontosabbak a nákolás és a suksökölés, amely a nyelvterület egészén megvan. Előfordul még az ikes igék egyes szám első személyű iktelen ragozása, az egyszerűsítő tendencia a tárgyrag ragozásban (pl. *látja* helyett *látí*). A névszók alaktani változásai közül a tárgyrag kettőződése figyelhető meg, a toldalékok állománybeli változásai közül pedig a ragcsonkulás mássalhangzó-kopással (pl. *-tól/-től* helyett *-túl/-tűl* vagy *-tú/-tű*) az egyik leggyakoribb jelenség (Kovács Rácz, 2013, 7–23. o.).

A fentebb bemutatott regionális nyelvi sajátosságok közül, mint alább látni fogjuk, valójában nem minden, csak néhány, markánsabb jellegzetesség mutatható ki az adatközlői nyelvhasználatban.

3. Esettanulmány, mikroelemzés: kettősnyelvű kétnyelvűség?

A két endogám család közti lényeges különbség, hogy míg az egyik családban mindkét szülő vajdasági, addig a másik családban az édesapa vajdasági, az édesanya Magyarországról származik. A vizsgált családok összetétele a következő:

Az első család (CS1) adatközlői: FM1: az édesapa vajdasági származású, foglalkozása tisztiviselő; FM2: az édesanya, magyarországi származású (dél-alföldi régió); gyermekeik: 2FM1: 20 éves egyetemista lány; 2FM2: 16 éves gimnazista fiú.

A második család (CS2) adatközlői: FM3 vajdasági származású édesapa, nyugdíjas asztalos; FM4 vajdasági származású édesanya, nyugdíjas bórdíszműves, bedolgozó munkás; gyermekük 2FM3: 23 éves egyetemista lány.

Miből, milyen tényezőkből állnak össze az adatközlők többnyelvű nyelvi repertoárjának magyar nyelvű elemei? Jelen van-e benne a magyar standard, hiszen a magyar nyelv a mindennapokban csak korlátozott nyelvhasználati színtereken használatos. A négyből három szülő (FM1, FM3 és FM4) nyelvhasználatában megtalálható a „kibocsátó vajdasági regionális nyelvváltozat” (Zelliger, 2004, 60. o.). Kérdés, hogy a másodnemzedék is használja-e ezt a szubstandard változatot, mivel a két család eltérő nyelvi szocializációs stratégiákat követett: CS1 családban a gyerekek sok időt töltöttek a magyarországi rokonoknál vidéken, kortárs barátok, unokatestvérek társaságában. A szülők biztosították számunkra az iskolai keretek közötti magyartanulást, hétvégi magyariskolába járattva őket a párizsi Magyar Katolikus Misszióba azért, hogy magyarérettségit tehessenek, amely pluszpontért választható lehetőség a francia érettségi rendszerben (option: „langues rares”). Ehhez azonban szükséges a magyar standard, a beszélt köznyelv és az írott irodalmi nyelv ismerete is. Hogy ezt elsajátíthassák, magántanár is foglalkozott az érettségi előtt a gyerekekkel. Az édesanya (FM2) szerint: „végülis nagyon sokat a könyvekből tanultak meg magyarul.”

A második család (CS2) gyermeke (2FM3) nem járt magyar iskolába, nem tanult tanártól magyarul. Egyedül, autodidakta módon kezdett magyarul írni, hallás után

fogalmaz leveleket, csetel. A francia után, könnyűnek találja a magyar írást, helyesírási hibái a beszélt nyelvi elemek egy az egyben való leírásából származnak. Magyarul a szüleitől, nagyszüleitől tanult meg. Gyerekkorában voltak magyarországi (dél-dunántúli) barátai, volt itt házuk is, de a vajdasági rokonokkal is sok időt töltött.

A két család eltérő nyelvi szocializációs stratégiáinak alakulásában döntő szerepet játszhat FM2 nyelvről alkotott vélekedése, mely purista jellegű nyelvvideológiákat tartalmaz. Az interjú során több alkalommal előkerült a regionális nyelvhasználat, a vajdasági nyelvváltozat stigmatizálása, vélekedéseire hiperpurizmus jellemző (Kiss, 1995, 148. o.; Lanstyák, 2007, 178–179. o.), a kontaktusjelenségek vagy szubstandard alakok kapcsán is (kiemelések tőlem):

„A férjem vajdasági magyar, tehát **ő nem teljesen ezt a magyart beszél**, mint amit én otthon. Egy kicsit régiesebb.” (FM2)

FM1: Megyek a *patikába*. Hozzak kenyeret?

FM2: Nem kell kenyér, köszönjük. (...) **Hát ő így beszél**, hogy megyek a *patikába*. (...) Nem inkább a *gyógyszertárba*? Igaz, hogy mostanában már látom otthon is a feliratot, hogy *patika*, de egy időbe csak *gyógyszertár* volt.

Interjúkészítő: És kik élnek még rokonok Magyarországon? Nagyszülők, nagybácsik?

2FM1: Mindenki.

FM2: És még öö mondjuk a Vajdaságban is. Mer a férjem vajdasági. (...) De **hát végülis ott is magyarul beszélnek**. Megtanultak egy-két szót szerbül is [a gyerekeim].

A fenti interjúrészekben a magyarországi standard alapú norma feltétlen követésének igénye, s minden más nyelvváltozat stigmatizálása, a hibásnak vélt alakok elkerülésének szándéka egyértelműen jelen van. A normaközpontú nyelvhasználat igénye köszön vissza ebben az interjúban, a mindenkori magyarországi standardhoz mérve mindent: „A norma elleni vétségeket mindig a magyarországi standardhoz viszonyítva ítélték/ítélik meg, így sem a nyelvjárási jelenségeket (bár tudjuk, hogy a határon túli magyarok olyan kontaktusváltozatot beszélnek, amelyeknek valamely helyi nyelvjárás az alapja!), sem a többségi nyelvből való átvételeket nem tartották/nem tartják elfogadhatónak” (Posgay, 2007, 216. o.).

Ahogy Pléh Csaba fogalmaz, a szubstandard alakok megbélyegzése a magyar nyelvközösségben a „kulturált beszéd” mítoszával függ össze, ezért a nyelvművelők és az iskola „bizonyos formákat mint szubsztenderdeket, az iskolázatlan nyelvhasználatához” tartozókként megbélyegez, stigmatizál (Pléh, 2003, 256. o.). Mivel a dél-alföldi születésű FM2 ezt a magyarországi nyelvművelő szemléletet vitte magával Franciaországba, a szubstandard alakok elkerülése CS1 családban fontos nyelvi

szocializációs stratégiaként jelenik meg. Az is tény azonban, hogy másként szükséges megítélni a többségi (francia) nyelvi környezet erőteljes dominanciájának hatására „védekező” stratégiát alkalmazó nyelvhasználó törekvéseit, mint a magyarországi purista nyelvideológiákat: „a határon túli kisebbségek nyelvhasználatában jelentkező purista törekvéseket másképpen kell megítélnünk, mint a magyarországiakét. Az ő esetükben valóban beszélnünk kell nyelvvédelemről, nyelvi bizonytalanságról...” (Posgay, 2007, 216. o.). Érdekes megvizsgálni, hogy az adatközlő családokban a magyar szubstandard formák milyen nyelvi forrásból táplálkoznak. A másodnemzedékkel készített nyelvhasználati interjúkban, a vajdasági regionális nyelvváltozat jellegzetességei szinte minden nyelvi szinten jelen vannak 2FM3-nál, míg 2FM1 és 2FM2 esetében egy-egy ilyen „elszólást” lehet megtalálni, valószínűleg az édesapa egyértelműen stigmatizált nyelvváltozata, az édesanya purista nyelvi szocializációs mintái és gyakorlata miatt. (Az ő magyarországi standardját sajátították el a gyerekek.)

Lássunk néhány példát 2FM3 nyelvhasználatában megjelenő szubstandard alakra, ezeket a Vajdaság regionális nyelvhasználatáról szóló szakirodalom segítségével bemutatva (Fekecs, 2019; Göncz, 1999, 135–146. o.; Kiss, 2001, 275–281. o.; Molnár Csikós, 2002; Penavin, 1982; Rajšli, 2011; Saffer, 1982, 139–150. o.; Zelliger, 2004, 60. o.). A fentiek közül Fekecs Emese 2016/17-es vajdasági egyetemisták kettősnyelvűségét bemutató kutatási anyaga tartalmazta a legtöbb olyan példát, melyek az általam vizsgált interjúkban is megtalálhatóak (Fekecs, 2019):

3.1. Hangtani példák

Ezek a példák tendenciaszerűen fordulnak elő az adatközlő nyelvhasználatában: a magyar standardtól eltérő, szubstandard hangalakok megjelenése egyértelműen a vajdasági (Magyarkanizsa környéki) nyelvváltozat hatását mutatja. (Az interjúból tudjuk, az adatközlő szülei, nagyszülei innen származnak.) Ennek a nyelvváltozatnak a részletes bemutatását Saffer Veronika munkáiból ismerjük (Saffer, 1982, 139–150. o.), így az interjúból idézett példákat összevettem ezekkel a korábbi kutatásokkal:

- labiális ö-zés

Interjúkészítő: Hol született az édesanyád?

2FM3: Kanizsán. És a neve, azt is *köll*?

„Az unokatestvérem, az unokatestvéreim. Itt nem tudnak magyarul, otthon meg persze magyarul *köllött* velük beszélnem.”

„Na..ők cseréltek nevet mind a ketten. (...) Igen. Útlevel, minden. Át lett *körösztolve*.”

- A köznyelvi ő-nél zártabb ejtésű *ű*: *ők* – *űk*

Interjúkészítő: *Ők* tervezték vagy *ők* készítették?

2FM3: Készítették *űk*. *Űk*.. a terv meg vót csinálva, *űk* csinálták aztán.

– é helyett *i*:

„És a zserbót csinálja. Igazán jó... jó csinálja, mindenki mondja, hogy az övi a legjobb. Mindegyik, aki *megkóstulta*, meglepődött. Olyan jól tudja.”

– Mássalhangzó-kapcsolatok első tagjaként az *l* kiesik, pótlónyúlás:

„Igen. Azér. Nem vo.. nem jártam be a Misszijóba, meee könnyebb vót, tudod szombaton vót a Misszijóba, délután, és mind mentünk ki a tanyára, és öö jártam az én városomba.”

– *l* helyettesítése:

„Elég könnyű, úgy *tanáлом*, miko csak.. ha tudod a szót, akko körülbelül úgy kell írni, ahogy mondod.”

„Attul függ, attul függ, látod veled magyarul, de ha *tanálkozok* másikkal, akkor francijájul.”

3.2. Alaktani példák

A névszóragozásban a *-tól/-től* határozóragok zártabb ejtése is tendenciaszerűen jelenik meg, *-tul/-tül* formában. Leggyakrabban az *attól függ* kifejezésben fordul elő az interjúkban. 2FM3 interjújában minden előfordulás *attul függ* formában realizálódik. 2FM1 is használja a kifejezést, de ő *attól függ* alakban, mely jó példa a regionális nyelvváltozat eltérő jelenlétére (vagy nem létére) az adatközlők nyelvhasználatában:

2FM3: A Benhh..akkor *attul függ*, hogy...

2FM1: Hát *attól függ*... valamikor én is hazajövök, és akkor hogy ő magyarul szól hozzám, én is magyarul beszélek aztán.

Érdekes példa a nyelvi bizonytalanságra, a fenti határozórag eltérő helyzetű használatakor, a magánhangzó-harmóniának a kérdése miatti hezitálás. Jól látszik a lenti interjúrészleten, hogy nem a zártabb ejtés miatti megakadás-jelenségről van szó, tehát annak megléte tendenciának tekinthető nála:

Interjúkészítő: Hova jártál iskolába?

2FM3: Kisiskolátül? *tul*?

Az igeragozásban is megfigyelhetők morfofonetikai jellegzetességek: zártabb előhangzók használata, palatalizáció stb.

– Az *-l* igeképző zártabb előhangzóval

„Mindegyik, aki *megkóstulta*, meglepődött. Olyan jól tudja.”

– A főnévi igenév képzőjének palataizációja: *-nyi*

„Á, ha például mindenki magyarul fog *beszényi*, akko magyarul.”

– *-unk/-ünk* és a *-juk/-jük* kontaminációja a *-t* végű igéknél vagyis a suksükölés (Kontra, 2003, 73. o.)

„Augusztusban szoktuk tartani, aa enfin, nem úgy hogy mindenki megáll munkán, de mi *szeressük*.”

– az ikes ragozás hiánya:

„Attul függ, attul függ, látod veled magyarul, de ha *tanálkozok* másikkal, akkor francijájul.”

Érdemes még megvizsgálni a *bír* ige szerepét: önálló szóként helyettesíti a ható igeképzőt a vajdasági regionális nyelvváltozatban, mint azt Penavin is adatozza (1982) és Zelliger is megjegyzi egy Ausztriában élő vajdasági család nyelvhasználatát vizsgáló dolgozatában: „a *bír* ige ’-hat/-het’ jelentésben való használata” (Zelliger, 2004, 62. o.) az általam gyűjtött anyagban is előfordul:

„a hétvégin Budapesten leszek és nagyon örülnék, ha *bírnánk* tanálkozni!”

„mostánba munkán vagyok...sajnos, hogy nem *bírok* napozni (nagyon szép idő van itt mostanába!)” (2FM3)

3.3. Lexikai példák

Jelentésbeli tájszónak értékelhető az alábbi interjúrészletben a *mind* szó, melyet ’mindig’ értelemben használ az adatközlő:

„...tudod szombaton vót a Misszijóba, délután, és *mind** mentünk ki a tanyára, és öö jártam az én városomba.” (2FM3)

Valódi tájszókkal nem találkoztam az interjúk során, mivel nem dialektológiai gyűjtést végeztem, nem történt direkt rákérdezés a regionális nyelvváltozat aktív használatára, vagy passzív ismeretére, hogy ismeri-e az adott kifejezést az adatközlő vagy tudja-e, mit jelent az. Spontán módon nem jelentek meg valódi tájszók a gyűjtött anyagban, egyetlen kivétellel. Ez pedig a *tata* szó, amely a formális képleírás feladat során került elő *édesapa* értelemben. Fekecs szerint ez a szó a „szerb nyelvi hatás következtében a nyelvjárás részévé vált,” apa értelemben használatos a Vajdaságban (Fekecs, 2019, 191. o.). Ezek alapján, eredetét tekintve tulajdonképpen szerb kontaktológiai jelenséggel állunk szemben, vizsgálatunk szempontjából azonban vajdasági regionalizmusként értékelhető. A következő interjúrészlet azért is érdekes, mert a köznyelvi (gyereknyelvi?) *apuka* és a *tata* regionalizmus is elhangzik benne egymás szinonimáiként 2FM1 nyelvhasználati interjújában:

„Hogy mit látok? Hát egy ember egy kisfiúval (?) lehet hogy egy..nem tudom, az *apukája* lehet. És öö a kisbaba ül a *tatán*, térdén. És van egy zongora előttük, azon pedig öö biztos, hogy a *tata* tud játszani, és akkor öö a kicsi az a *tata* kezét, egy olyan teremben vannak, ahol van egy karácsonyfa, fel van díszítve, meg a tévé is fel van díszítve, úgyhogy szerintem karácsony körül lehetett, vagyis biztos. És hát ilyen *emlékfénykép* lehet, hogy zongora mellett, karácsonykor.” (2FM1)

A fenti interjúrészlet további érdekessége, hogy a francia nyelv interferenciája szintén adatolható benne, melyre jelen dolgozat keretei között nincs módomból részletesen kitérni, azonban az *emlékfénykép* szó kiváló példa erre. A származásnyelvi beszélők nyelvi repertoárban fontos szerepet kap a magyar nyelvi erőforrások mozgósító, de a francia nyelv interferenciájának hatására létrejövő nem standard alakok megjelenése is. Ezek a kontaktusjelenségek szintén minden nyelvi szinten jelen vannak az adatközlők nyelvi repertoárjában, a lenti példa a lexika szintjén megjelenő tükörcölcsönzést (Lanstyák, 2006, 31. o.) mutatja be (részletesen erről ld. Szabó T., 2013):

- 2FM1 És hát ilyen *emlékfénykép* lehet...
 F Et ça pourrait être *une photo de souvenir*
 SM És ez a *fénykép emlékek* / *emlékbe* készülhetett

3.4. Szintaktikai példák

Mivel ezen a szinten nem egyértelműsíthető, hogy a francia nyelv interferenciahatásáról vagy regionalizmusról van-e szó, mint a fonetika vagy a morfológia szintjén, ezért ezt a szempontot kevésbé vizsgáltam. A szintaktikai példák háttérében inkább a francia nyelvi kontaktushatás feltételezhető, ahogy a következő mondatban is, a számbeli egyeztetéssel kapcsolatban nem a regionalizmus áll a jelenség háttérében (kiemelés tőlem):

„Attul függ... tudod *vannak pár szók*, amit nem ismerek. Azér akkor van amikor nem értem, de körülbelül meg tudnak érteni.” (2FM3)

A *sok*, a *rengeteg*, a *néhány* stb. után többes szám használatakor a számbeli egyeztetés szabályának francia interferenciájáról lehet szó, ahogy az angol nyelv hatását elemezve Kontra is rámutat az amerikai magyarok nyelvhasználatának vonatkozásában (Kontra, 1990, 80. o.), ugyanakkor tudjuk, hogy egyes nyelvjárási régiókban szintén előfordul a jelenség, a vajdaságira azonban ez nem jellemző.

4. Összegzés, eredmények, következtetések

A fent bemutatott mikorelemzés alapján megállapítható, hogy tendenciaszerűen a hangtani és alaktani szinten fordulnak elő a vajdasági nyelvváltozathoz átvett szubstandard alakok az adatközlők (főként 2FM3) nyelvhasználatában. CS1 család másodnemzedékének nyelvhasználatában (2FM1 és 2FM2 adatközlőknél) tehát nincs regionális hatás, beszédükben nem találok nyelvjárási változattal. Ennek oka az édesanya (FM2) purista nyelvvideológiát előtérbe helyező, a nyelvjárási elemeket stigmatizáló nyelvi szocializációs stratégiája, a standard magyar (SM) elsajátításának feltétlen igénye. Az érettségi vizsga miatt „könyvmagyart” tanultak a gyerekek.

Mivel a CS2 család adatközlője csak a magyar nyelv szubstandard változatát ismeri, formális beszédhelyzet esetén franciára vált. Oszkó Beatrix horvátországi megfigyelései ugyanezt a helyzetet példázzák, ahol a magyar nyelv változatai közül a regionális beszélt nyelvi változatot ismerték csak a fiatal adatközlők, mivel a családi nyelvhasználati szintéren ennek a használata elfogadott: „Találkoztunk olyan fiatallal is, aki szülőfalujára jellemző nyelvjárást beszél – ennek oka, hogy életében a magyar nyelv használata csak néhány, a családhoz kapcsolódó szintérré korlátozódik, s ilyenkor a beszélgetőpartnerek legtöbbször a nagyszülők, a tőlük tanult és velük használt nyelvváltozat közelebb áll a helyi hagyományos nyelvjáráshoz” (Oszkó, 2016, 160. o.).

Feltehetjük a kérdést: vajon kettősnyelvű kétnyelvűek-e az adatközlők⁴? A vizsgálat alapján megállapítható, hogy egyik adatközlő sem kettősnyelvű (Kiss, 2001; Parapatics, 2020), mivel beszédükben nem történik szituatív nyelvváltozat-váltás. A nyelvváltás állapotában lévő, a magyar nyelvet csak ritkán, otthon, családi körben használó fiatalok nem ismerik a különböző nyelvi regisztereket, ezért a szituatív kettősnyelvűség helyett szituatív és tematikus kétnyelvűség jön létre: a formális nyelvhasználati szintereken és formális beszédhelyzetben, illetve terminológiai, szakszókincsbeli nyelvi hiányok miatt a nyelvi repertoár azonnyelvi erőforrásai helyett a másik nyelv (jelen esetben a francia nyelv) erőforrásainak mozgósítására kerül sor. Annak ellenére, hogy 2FM1 és 2FM2 a standard magyar nyelvváltozatot ismeri (de beszédük számos francia interferenciahatást mutat), a rendelkezésükre álló magyar nyelvi erőforrásokat mindössze familiáris beszédhelyzetekben szokták hasznosítani, a nyilvánosság nyelvhasználati szinterein, formális helyzetekben a francia nyelv erőforrásait mozgósítják. 2FM3, aki nem ismeri a magyar standardot, szintén a franciát választja formális beszédhelyzetben. Mivel nem szükséges és nincs is lehetőség a nyelvi regiszterek közötti váltásra, a vizsgálatban szereplő fiatalok magyar egyesnyelvűek: 2FM1 és 2FM2 a standard magyar változatot ismeri, míg 2FM3 szubstandard egyesnyelvű. Klasszikus szociolingvisztikai terminussal élve, beszédükben nyelvi kódváltást hajtanak végre: magyarról franciára váltanak. Hasonló eredményre jutott Márku Anita is a kárpátaljai magyarok körében végzett kódváltásvizsgálatai során: „formális beszédhelyzetekben, hivatalos témákról inkább ukránul, míg személyes témákról inkább magyarul beszélgetnének a megkérdezettek (...) A magyar használati aránya csökken ahogy formálisabb beszédtemák felé haladunk.” (Márku, 2013, 105–106. o.). Susan Gal sokat idézett, jóval korábbi, felsőíri vizsgálatai is hasonló helyzeteket mutatnak be (Gal, 1991):

---

⁴ „Két, egymástól nemcsak stílári alapon elkülönülő azonnyelvi nyelvhasználati forma ismerete (...) két azonnyelvi kód használni tudását jelenti.” (Kiss, 2001, 236. o.).

míg az idősebb nemzedék szituatív kettősnyelvű, addig a fiatalok szituatív kétnyelvűekké váltak.

A fentiek alapján világosan látszik, hogy milyen nyelvi és nyelven kívüli tényezők hozzák létre az adatközlők nyelvi repertoárját, melynek kiterjedt vizsgálata további, többszempontú elemzések elvégzésére adhat lehetőséget.

Irodalom

- Andrić Edit 2012. Az újvidéki középkorok magyar nyelvi tudatáról. *Hungarológiai Közlemények* 42:1. 69–84.
- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 37–47.
- Csire Márta – Laakso, Johanna 2014. Származásnyelv mint célnyelv: a bécsi hungarológia-oktatás tapasztalatai. *THL2* 2: 18–26.
- Deli Zsolt Pál 2020. Analytical structures in the language use of Hungarians in the United Kingdom and Ireland. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 20: 2. 1–17.
- Fenyvesi Anna 2005. A toledói magyarok nyelve: nem standard nyelvhasználat vagy a nyelvkontaktus hatása? In: Kovács Nóra szerk. *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest: Gondolat–Infonia. 58–73.
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio* 1/1: 66–76.
- García, Ofelia 2014. Countering the dual: Transglossia, dynamic bilingualism and translanguaging in education. In: Rubdy, Rani – Alsagoff, Lubna eds. *The global-local interface, language choice and hybridity*. Bristol: Multilingual Matters. 100–118.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Újvidék.
- Hasulyó–Pintz Katalin 2020. *Identity Preservation and Diaspora Relations in the USA: the Hungarian Community of New Brunswick, New Jersey*. Doktori értekezés. ELTE BTK. Budapest.
- Heltai János Imre 2016. Az egységes nyelvi repertoár pedagógiája. *Magyar Nyelvőr* 4: 407–427.
- Heltai János Imre 2020. *Transzlingválás – Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Huber Máté 2016. Analitikus szerkezetek egy kanadai magyar beszélőközösség nyelvhasználatában. In: Váradi Tamás szerk. *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2016: X. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 31–44.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 1990. Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból. *Linguistica Series A. Studia et dissertationes* 5. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 1999. Sorozatszerkesztői előszó. In: Göncz Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. 15–17.

- Kovács Rácz Eleonóra 2011. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Kovács Rácz Eleonóra 2013. *Nyelvjárási attitűdök*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gamma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 174–212.
- Márku Anita 2010. Kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiái. In: Navracsics Judit szerk. *Nyelv, beszéd, írás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 111–120.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: Lira.
- Molnár Csikós László 2002. Regionalitás és köznyelviség napjainkban. IV. *Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 189–192.
- Montrul, Silvina – Polinsky, Maria, 2021. *Heritage Languages and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oszkó Beatrix, 2016. Él-e még a régi nyelvjárás? In: Kontra Miklós szerk. *A Magyar nyelv Horvátországban*. Budapest – Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet. 159–165. o.
- Parapatics Andrea 2020. *A magyar nyelv regionlitása és a köznevelés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Penavin Olga szerk. 1982. *Jugoszláviai magyar nyelvjárások*. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga 1988. *Bácskai magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Pléh Csaba 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In: Kontra Miklós szerk. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Posgay Ildikó 2007. A purizmus értelmezése. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gamma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 213–218.
- Rajslí Ilona 2004. Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 146–153.
- Rajslí Ilona 2011. Többletek és hiányok a vajdasági magyar nyelvben. *Hungarológiai Közlemények* 2011/4. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Saffer Veronika 1982. Kanizsa község és környékének nyelvjárása. In: Penavin Olga szerk., 1982. *Jugoszláviai magyar nyelvjárások*. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 139–150. o.
- Silling István 2012. *Nyugat-bácskai magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék – Szabadka: Forum Könyvkiadó és Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Szabó T. Annamária Ulla 2013. *Szociolingvisztikai vizsgálatok franciaországi magyarok körében*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

- Szabó T. Annamária Ulla 2020. A származásnyelvi repertoár szerepe kétnyelvű családok nyelvi szocializációjában. In: Heltai, János Imre; Oszkó, Beatrix szerk. *Nyelvi repertoárak a Kárpát-medencében és azon kívül: Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia* (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 298–313.
- Trifonas, Peter Pericles – Aravossitas, Themistoklis eds. 2018. *Handbook of Research and Practice in Heritage Language Education*. Toronto: Springer.
- Van Deusen-Scholl, Nelleke, 2003. Toward a Definition of Heritage Language: Sociopolitical and Pedagogical Considerations. *Journal of Language, Identity and Education* 2: 211–230.
- Wardhaugh, Roland 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég Kiadó. Budapest.
- Zelliger Erzsébet 2004. Nyelvi kontaktusok egy családban. In: P. Lakatos Ilona, Károlyi Margit szerk. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 59–62.

Szubstandard változatok származásnyelvi beszélők nyelvi repertoárjában

Absztrakt A tanulmány Franciaországban élő magyar–francia kétnyelvű, másodgenerációs beszélők nyelvi repertoárját a szubstandard nyelvváltozatok szerepe és előfordulása szempontjából vizsgálja (Heltai 2016, 2020; Szabó T. 2020). A kutatás elsősorban arra keresi a választ, hogy a családi dinamikát résztvevő megfigyeléssel tanulmányozó, valamint nyelvhasználati interjúkkal végzett adatgyűjtés során, a szülők nyelvhasználatában tapasztalt magyar szubstandard alakok, mennyiben jelennek meg, mutathatók ki a másodgenerációs adatközlők nyelvhasználatában. Kettősnyelvű kétnyelvűek-e ezek az adatközlők? Az esettanulmány során két endogám család másodnemzedékének nyelvi szocializációs jellemzőit, nyelvi repertoárját mutatom be. Az egyik vizsgált családban mindkét szülő vajdasági, a másik családban az édesapa vajdasági, az édesanya Magyarországról származik. Vajon minden nyelvi szinten előfordulnak a vajdasági regionalizmusok, nyelvjárási alakok (Fekecs, 2019; Göncz, 1999; Penavin, 1982; Saffer, 1982) a másodgenerációs adatközlők magyar nyelvhasználatában? Van-e különbség a két családban megjelenő magyar nyelvváltozatok között, és mi ennek az oka? Milyen, a szülői interjúk narratívájában explicit megjelenő, nyelvi ideológiák (Lanstyák, 2007, 161. o.) befolyásolták a másodgenerációs adatközlők nyelvi szocializációját, nyelvhasználatát? Megjelenik-e a hiperpurizmus (Posgay, 2007, 216. o.) milyen szerepben, motivációkkal? Direkt rákérdezéssel vizsgálattal az is kiderült, hogy a beszélők mennyire ismerik a magyar standardot. A francia nyelv szerepe és az erre vonatkozó adatközlői metanyelvi reflexiók szintén a vizsgálat tárgyát képezték (Benő, 2008). A fenti szempontok mentén, a tanulmány a származásnyelvi adatközlők (Csire–Laakso, 2014) nyelvi repertoárját alkotó és alakító nyelvek és nyelvváltozatok funkciójának és használati körének bemutatására fókuszál.

Kulcsszavak: hiperpurizmus, kétnyelvűség, kettősnyelvűség, nyelvi ideológiák, nyelvi repertoár, szubstandard, származásnyelv

Substandard variants in the linguistic repertoire of heritage language speakers

Abstract. This paper presents the results of a sociolinguistic study of second generation French–Hungarian bilingual heritage language speakers’ linguistic repertoire about their use of substandard variants (Heltai, 2016, 2020; Szabó T., 2020). Most of the material reported on here was collected between 2007–2010 in and around Paris, in the Île-de-France region, where Hungarians are assumed to live in the highest numbers in France. Fieldwork was conducted by using a questionnaire in the form of directed conversations (interviews). The material was submitted to content analysis. The picture was made more complete by additional questionnaires, free and semi-structured conversations, participant observation. The main question of present study is how the substandard variants used by the parents, as first generation French-Hungarian bilinguals, influence the language use and linguistic practices of the second generation. Do they also use substandard variants of Vojvodina-dialect (Fekecs, 2019; Göncz, 1999; Penavin, 1986; Saffer, 1982) like their parents? Are they bidialectal bilinguals? The case study of microanalysis observed two French–Hungarian endogamous family where three of the four parents had come from Vojvodina (an autonomous region in Serbia with significant Hungarian minority) in the 1960’s, 1970’s to France except the mother in the FM1 family who arrived from Hungary later. Do the linguistic repertoire of the second generation bilinguals contain in all linguistic level substandard variants? Is there any difference between the two family’s linguistic practice, linguistic ideologies? Is there any hyperpurism (Lanstyák, 2007, 161. p.; Posgay, 2007, 216. p.), why and what motivations could be mentioned about? The study focuses on the linguistic repertoire of these second generation heritage language speakers’ (Csire-Laakso, 2014), the most significant factors of their choice of linguistic resources and the most important factors of their language use and also the role of the substandards in their speech.

Keywords: *bilingualism, bidialectism, heritage language hyperpurism, linguistic ideologies, linguistic repertoire, substandard.*

Elválasztó határ, hajlékony és átalakuló nyelv

Magyar reformátusok szláv nyelvi közegben 1944 után

1. Bevezetés

A második világháború vége felé, 1944 őszén, a kárpátaljai síkságon élő magyar reformátusok egy emberöltőn belül immár másodszor találták magukat szláv nyelven adminisztráló területen. Aztán az 1946 januárjában rögzített új politikai határ ott is hagyta őket, s újra elválasztotta egyházközségeiket a Magyar Református Egyháztól és az anyanyelvi közigazgatástól.

Ez a második el- vagy leválasztottság azonban sok mindenben különbözött a csehszlovák időszak húsz éve alatt megéltétől. Elsősorban az orosz nyelven adminisztráló szovjet birodalomban nem latin, hanem cirill karaktereket használtak, amely megnehezítette az új államhatalom *megértését*, még ha sok szó és kifejezés volt ismerős a nyugati szláv cseh- vagy szlovák nyelvből. Másodsorban, bár az első Csehszlovák Köztársaság nem hirdette magát sem ateistának, sem vallásellenesnek, mégis többször és többféle úton-módon fellépett a helyi reformátusok ellen (Peyer-Müller, 1994, 69. o.). A szovjet államban ezzel szemben az ateizmus hivatalos ideológia volt, de nem deklarálta az állam ateista voltát,¹ annak ellenére, hogy a vidék bekebelezése után azonnal kiterjesztette Kárpátaljára Szovjet-Oroszország Népbiztosai Tanácsának 1918. január 20-án (február 2.) kelt dekrétumát a lelkiismereti szabadságról, az egyházi és vallási közösségekről. E törvény szerint a vallási közösségek a társadalmi szervezetekkel voltak egyenértékűek, semmilyen tulajdonnal nem rendelkezhetek (Декреты, 1957, 373–374. o.), sőt minden addigi egyházi vagyon állami- vagy köztulajdonba került. A jogi személy státuszának elvesztése mellett anyagi támogatásban sem részesülhettek, míg a csehszlovák államhatalom (igaz kilenc év után) mégiscsak adott állami dotációt a reformátusoknak is (Peyer-Müller, 1994, 272. o.). Az egyházi ingatlanok, templomok, oktatási-, szociális-, kulturális intézmények azonnali elvesztése valójában oly mértékben

---

¹ Mint ahogyan tette azt Albánia 1967-ben, ahol halál és/vagy börtönbüntetés járt a vallási szertartásokért, illetve az azon történő részvételért.

ellehetetlenítette a református közösségeket, hogy a nyelvi közegváltás ehhez képest (egy idő után) csak másodlagossá vált. Mindeközben a szovjet birodalmi bürokrácia igazából nem tudott mit kezdeni az addig szinte ismeretlen felekezetű és nyelvű reformátussággal.

Az általunk elvégzett kutatás során az 1946 és 1947 júliusa közötti időszakból fennmaradt 68 korabeli, levéltári dokumentumot használtuk forrásként. Ezen írott kútfők nyelvi megoszlása a következőképpen alakult: alapvetően 37 magyar és 31 orosz nyelvű, amelyek közül azonban sokukra a kevert nyelvi- és betűhasználat jellemző. Vizsgálatunk során a Magyar Református Egyháztesttől 1944 őszén újra államhatárral elválasztott, s ismételten szláv nyelvi közegbe került kárpátaljai reformátusok szemszögéből a következő kérdésekre kerestük a választ: okozott-e nyelvi problémát az új államhatalommal történő kapcsolatfelvétel? Megjelent-e ez a korabeli dokumentumok szövegében? Megosztotta-e magukat a reformátusokat a szláv (orosz, ukrán) nyelv tudása vagy nem tudása? Vizsgáltuk még azt is, hogy a fennmaradt írott szövegekben milyen írásmódot használtak, milyen volt a terminológiahasználatuk, megnyilvánult-e a földrajzi tér és topográfiai helyszínek nevének keveredése a szövegekben, okozott-e eltérő fogalmi értelmezést a magyar és az orosz/ukrán nyelven történő kommunikáció, esetleg a nyelvi másság magában hordozta-e a tartalmi értelem változását is?

2. A témát érintő történelmi tér és idő

2.1. Sajátos történelmi tér

A tér, ahol az általunk vizsgált esemény zajlott, sajátos vidéken található, mivel igazi határterület volt akkor is (Labbé, 2019, 162. o.), s ahol nem csak felekezeti, nyelvi és politikai rendszerek érintkeztek a 20. században egymást váltó államalakulatokban, hanem már azt megelőzően is. Akár nevezhetjük *senki földjének* is, amit valójában figyelmen kívül hagytak a történelmi kutatások bonyolultsága miatt (Тернер, 2011, 13. o.). Lakossága nyelvi, etnikailag és felekezetiileg már évszázadok óta sokszínű volt. A helyi reformátusok 1944-ben másodszor kerültek szláv államnyelvi közegbe, azonban nem csak a nyugati és keleti szláv nyelvek közötti különbség okozott gondot. Ugyanis miután 1944 októberében a szovjet hadsereg beözönlött Kárpátaljára, bár nem fogadta polgári ellenállás, mégis az etnikailag és felekezetiileg egyaránt kevert birodalmi perifériává vált területen november végétől tömeges deportálások zajlottak. Már rég nem tartható az az álláspont, miszerint ezek a deportálások transzfer jellegűek lettek volna. Brubakerék jogos megállapítása, miszerint az 1945 utáni német-lengyel-magyar-csehszlovák lakosságcsere, kitelepítések és/vagy kiűzések eufemisztikusan transzfernek történő nevezése nem változtatott magán a tényen, hogy a háború utáni rendezés központi célja a nemzeti homogenitás elérése, a terület és kultúra szorosabb megfeleltetése volt (Brubaker

et all, 2011, 52–53. o.). Jelen esetben (Kárpátalján) ez faji, etnikai (magyar és német) és nemi (férfilekosság) alapú válogatás utáni elhurcolást jelentett. S akár a náci zsidódeportálások, ez is az etnikai és faji (szláv) homogenitás elérését célozta meg, hisz kivonta a régióból a (18–50 év közötti) nemzőképes férfilekosságot és (a szovjet hadsereg közreműködésével) a szovjet birodalom különböző kényszermunkatáborába hurcolta. Ez azért is volt *furcsa*, mert hogy a vidék 1944-ben *nem lett a Szovjetunió része*, hanem 1944. október 28. és 1946. január 22. közötti időszakban egy átmeneti államalakulat, *Kárpátontúli Ukrajna* működött a területen. Az új hatalom pedig (a szovjet hadsereg valós támogatásával) már 1944. november 26-án kinyilvánította Szovjet-Ukrajnához (vagyis közvetve a Szovjetunióhoz) történő csatlakozását, s ideológiájában is utóbbi ateista irányultságát követte. Ennek okán szinte azonnal elkezdte a vidék történelmi egyházainak visszaszorítását.

2.2. Új történelmi idő, új hatalom, új nyelv(ek)

A szovjet hadsereget 1944 őszén megelőzte hírneve, így több lelkész és egyházi előljáró is elmenekült szolgálati helyéről a visszavonuló magyar csapatokkal együtt. A források 25 református lelkész és/vagy segédlelkész szolgálati helyelhagyását támasztják alá, köztük az ugocsai és ungi esperesét is (Fodor, 2017, 99. o.). Ezek az elmenekülések fellazították a református egyházszervezet kötelékét, amely ugyan papíron még létezett, valójában 1946 tavaszáig nem lépett hivatalosan semmit. Ugyanakkor a fent említett deportálás a református hívek számának radikális csökkenését okozta, mivel „az internálás és kényszermunkára történő besorozás átlagosan a gyülekezetek 20–25%-át vitte el” (MRE ZSL, 1947/1726, 1. o.) A deportálások idején a történelmi egyházak papjait azonban nem vitték el, akik véletlenül bekerültek a listába, azok zömét a lakhelyükről hazaküldték. Az ugocsai esperesi hivatalt az egyházmegyei főjegyző, Lajos Sándor fancsikai lelkész, az ungit pedig a szürtei lelkész, Gencsy Béla vette át. Egyedül Bary Gyula beregi esperes, maradt a helyén, aki viszont az 1938-as csehszlovák-magyar hatalomváltás idejében a csehszlovák karhatalomtól elszenvedett fizikai atrocitások következtében súlyos egészségügyi gondokkal küzdött (vö. Szamborovszkyné Nagy, 2020, 167–170. o.).

A helyben maradtak az új hatalomból azt már nagyon hamar megtapasztalták, hogy annak nyelve keleti szláv lesz. Ez az 1944 novemberi tömeges deportálások idején egyértelműen kiderült, miszerint akik nem beszéltek ukránul vagy oroszul, de magukat nem magyarnak vallották, azokat elengedték a gyűjtőpontokról (Molnár D., 2015, 95–97. o.). A miniállamként működő Kárpátontúli Ukrajna területén napvilágot látott rendelkezések pedig egyszer orosz nyelven, máskor meg ukránul jelentek meg, akár a közterek átnevezett listái (Cserniczkó, 2013, 193–196. o.). Ebből kiindulva, nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a református lelkészek és egyházi tisztviselők is ilyen vegyes nyelven folyamodtak az új államhatalomhoz. Előfordult, hogy egy szövegen belül is keveredtek a két szláv nyelv szavai, fogalmai.

Ilyen volt például az ungvári lelkész által 1945 nyarán a területi vallásügyi meghatalmazottnak címzett beszámoló is (lásd 1. kép). A kézzel írt feljegyzésben legtöbbször az ukránra jellemző „i” betűt használta a hang jelölésére, ám a szó maga mégis orosz volt, pl.: образование szót az освіта helyett, vagy a nemzetiség rovatba (amit народність szóval jelölt) az orosz венгерска szót használta, de ukrán végződéssel, az ukrán угорська szó helyett. A korszakban nem kirívó esetként, a dokumentum azonban az a csehszlovák időből maradt cseh-magyar kétnyelvű egyházközségi pecséttel van ellátva.

1. kép. Részlet az ungvári lelkész 1945. augusztus 4-i feljegyzéséből

№	місто и рік народження	заквіт	освіта	католицтво	місто перебування
1)	Ручка Жинирод 18. 12. 1904 Савинь окр. В. Польський	90% свідомий католик	освіта на вищій шкільній теологічній шкільній шкільній	католицтво	Теребовля на території 2. 5
2)	Жинирод 18. 12. 1911 Савинь окр. Теребовля	католик	- " -	- " -	- " -
3)	Колода Теребовля 18. 12. 1912 Савинь окр. В. Польський	унг. релігій католик	- " -	- " -	- " -

Ужгород 4. VIII. 1945.

Ужгород
УНГРОД
УНГРОД

Н. С. Ручка

Forrás: ДАЗО/1, 4. lap.

3. Kapcsolatfelvétel a reformátusok és az államhatalom között

A kérdés – mármint ki vette fel és mikor a közvetlen kapcsolatot a másikkal – mind a mai napi vitatott, ugyanis az eddig ismert és az általunk feltárt korabeli dokumentumokból ambivalens kép bontakozik ki. Amit eddig tudunk: 1946 februárjának végén (vagy márciusának elején) Kárpátalján járt az USZSZK Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa (VKÜТ) élén álló Petro Viljhovij, s látogatásának célja az újonnan létrehozott közigazgatási egységben történő tájékozódás, illetve a megfelelő ember kiválasztása volt a vidék vallásügyi megbízotti tisztségre. Először Ungváron tárgyalt a helyi pártvezetéssel, majd ellátogatott Munkácsra is, ahol megbeszélést folytatott Kovács József református és ifj. Stumpf Jenő baptista lelkészekkel (ДАЗО/2, 4. lap). A találkozó valós lejátszódását két különböző forrás is rögzítette:

az egyik egy korabeli, de névtelen szerző által feljegyzett *Jelentés* (MRE ZSL, 1947/1726), a másik forrás Horkay Barna néhai lelkész későbbi visszaemlékezése (Horkay, 1998, 111. o.).

Mindkét forrás szerint, a kárpátaljai reformátusok részéről, 1946 tavaszán a szovjet állami vallásügyi meghatalmazottal legelőször a Keleti Baráti Kör lelkészei találkoztak és nem a református egyház előljárói. Persze, felmerül a kérdés, hogyan jutott el a kijevi *vendég* Munkácsra? És miért épp a baptista és a református lelkészekkel találkozott? A folyamatokat kutatva, több releváns válasz is lehetséges. Talán azért a baptistákkal, mert a Szovjetunióban akkor csak az evangéliumi keresztény-baptisták (EKB) szervezete volt államilag elismerve a protestáns felekezetek közül, s így közismertnek számítottak, tehát velük lehetett már hivatalosan tárgyalni. És miért pont Munkácson találkoztak? Ennek viszont egyértelmű oka volt, ugyanis a moszkvai központú Evangéliumi Keresztény-baptisták Össz-szövetségi Tanácsa (EKBÖT) már 1946 elején készült arra, hogy rendezzék a Kárpátalján működő baptista gyülekezetek helyzetét, természetesen beolvasztva őket saját szervezetükbe. A baptisták főpresbitere a vidéken ekkor ifj. Stumpf Jenő volt, aki segítőül maga mellé vette a cseh, orosz, ukrán és magyar nyelveket egyaránt jól bíró Kovács Ferencet. A főpresbiter helyettese Petro Szemenovics helyi ukrán/ruszin ember (ДІАЗО/3, 8. lap), a baptisták kárpátaljai körzeti központja pedig Munkács városa volt. Az EKBÖT vezetősége úgy vélte, hogy ifj. Stumpf Jenő továbbra is maradhat a kárpátaljai baptisták vezetője. Tehát ezért látogatott el személyesen a kijevi hivatalvezető Munkácsra. Stumpf pedig meghívta a találkozóra Kovács József református lelkész kollégáját és az épp nála tartózkodó KBK-tagokat is (Jelentés, 3.o.). A tárgyalás tolmácsa a fent említett Kovács Ferenc volt (ДІАЗО/3, 8. lap).

Ezen a találkozón a kijevi hivatalvezető a társaságban tartózkodó református lelkészeknek feltette a kérdést, miszerint: „...magukra nézve jogérvényesnek melyik kormányt tekintik a szovjet kormányt-e, vagy a magyar kormányt?” A jelenlévők válasza ez volt: „A Szentírás alapján állva minden hívő református lelképásztor engedelmeskedni köteles a felsőbb hatalmasságoknak, akiket Isten fölébük rendelt. Így a magyar református lelképásztorok a bekövetkezett változást látva és annak minden következményét levonva nem tehetnek mást, minthogy maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt tekintsék.” (Jelentés, 3.o.). Vagyis a hivatalvezető személyében az államhatalom minden lehetőséget kihasználta, hogy autoritásának felsőbbségét kinyilatkoztassa, elismertesse. Az akkor ott tartózkodó református lelkészek pedig kinyilatkoztatták lojalitásukat az új hatalommal szemben.

Ám ez a találkozó mégsem lett a reformátusok és az államhatalom közötti hivatalos kapcsolatfelvétel precedense. Azt az államhatalom részéről (a kinevezését

véglegesen még meg sem kapott)² Szergij Ljamine-Agafonov tette meg 1946 júniusában, mikor hivatalos levelében kérte a három református egyházmegye vezetőjét, hogy terjesszék be az esperesi kerületükben tevékenykedő lelkészek névsorát. Vagyis az állami szervek kezdeményeztek és a református egyház akkori vezetőit keresték meg. A kimenő levél orosz nyelvű volt, a válaszként beküldött listák közül Lajos Sándor máramaros-ugocsai esperes magyarul (ДАЗО/1, 9–10. lap) és ukránul (Uo., 2–3. lap) is beküldte, kézzel írt formában. Gencsy Béla ungi esperes beszámolója csak magyar nyelvű volt (Uo., 11. lap), ahogyan a Beregi Egyházmegyéből küldött adatok is (Uo., 5–6. lap). A magyar nyelvű leveleket aztán a VKÜT ungvári hivatalában ukránra fordították (Uo., 7–8., 13. lap). Ezek a beszámolók voltak a református felekezet és az új államhatalom szerve közötti kommunikáció első nyomon követhető dokumentumai.

4. Nyelvi határok, átmenetek és keveredések

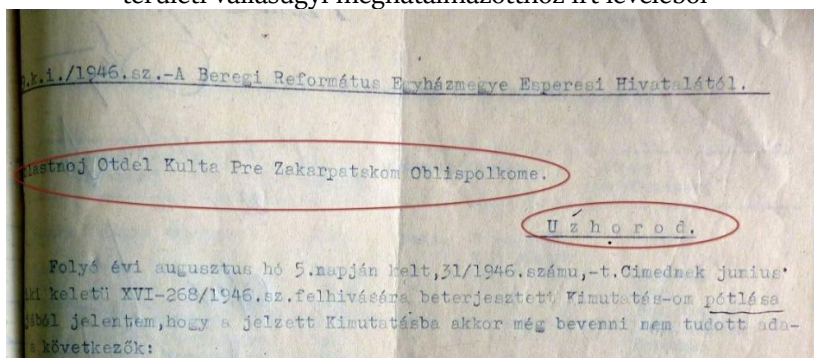
4.1. A reformátusok és az állami szervek közötti kommunikáció nyelve(i)

A téma vizsgálata során felmerült, mennyire volt elfogadott a fenti történetben már többször megnyilvánuló nyelvi heterogenitás a hivatal és a reformátusok közötti kapcsolattartásban? Egyértelmű és minden kétséget kizáró választ a kutatás jelen idejében erre a kérdésre nem tudunk adni. Az azonban a korabeli hivatali dokumentációból kiderül, hogy az újdonsült kárpátaljai VKÜT hivatalnokok első megbízatása az volt, hogy mihamarabb legyenek tisztában a terület történetével és néprajzával, hogy megértsék annak vallási mozgalmait. Sőt, Viljhovij a *helyi beszélt nyelvek elsajátítására bízta őket*, mert – ahogyan a kijevei felettes fogalmazott – nagyban segíti majd munkájukat (ДАЗО/4, 2. lap). Azonban arról, hogy Ljamine-Agafonov megfogadta-e felettese tanácsát, az írott források hallgatnak (vagy inkább nem beszélnek), ugyanis a hivatali dokumentációt a VKÜT orosz nyelven vezette, s ezen a nyelven zajlott a különböző szintű instanciák közötti kapcsolattartás is. És bár az egyértelműen igazolt, hogy Ljamine-Agafonov helyi szláv ember volt, arról egyetlen forrásból sem értesülhettünk, hogy tudott, értett-e magyarul. Az azonban ismert (többször közvetve, néha közvetlenül is), hogy a reformátusokkal lezajlott találkozásokon mindig tolmács segítségével kommunikáltak egymással.

Azonban a reformátusoktól a VKÜT területi hivatalának címzett és küldött levelek, folyamodványok, beszámolók egészen 1949-ig igencsak változatos nyelven íródtak. Ilyen volt például Bary Gyula beregi esperes 1946. október 14.-i keltezésű levele, amely alapján magyar, de a latin betűs szövegben vegyes (szláv) szavak keverednek (lásd 2. kép).

² Ljamine-Agafonov 1946 októberében kapta meg végleges kinevezését a Kárpátontúli Területi Tanács Végrehajtó Bizottságától, mint a VKÜT kárpátaljai területi meghatalmazottja.

2. kép. Részlet Bary Gyula a Beregi Egyházmegye esperesének a Kárpátontúli területi vallásügyi meghatalmazotthoz írt leveléből

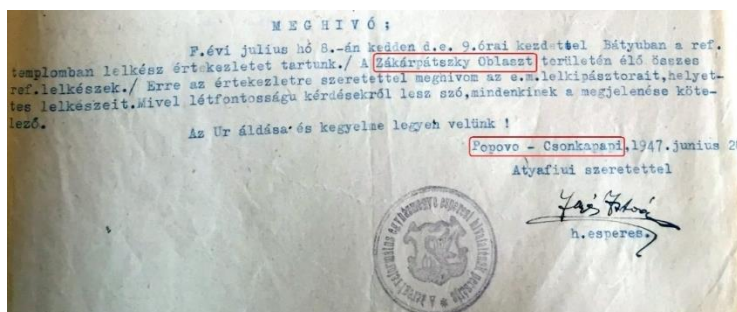

Forrás: DA30/5, 12. lap.

Ahogy a pirossal körberajzolt szöveg mutatja, az elsőben egyértelműen ukrán szavakat latin betűs átíratban használt, amely a Kárpátontúli Végrehajtó Bizottsága keretein belül működő VKÜT helyi osztályának lett címezve. Az azt követő kiemelésben szereplő topográfiai helyszín megnevezése ugyan szláv (Užhorod), de se nem orosz, se nem ukrán, hanem Ungvár városának a csehszlovák időben használt megnevezése latin betűvel. Vagyis ennek a levélnek a fejlécében három nyelv (magyar-ukrán-cseh) is keveredik, miközben az írásmód végig latin betűs maradt. Ehhez szolgál háttér-információként az a tájékoztatás, hogy a szöveg írója (Bary Gyula) lelkeszi tevékenységének zöme a csehszlovák időszakra esett, tehát valamennyit biztosan tudott csehül és/vagy szlovákul (erről bővebben lásd: Szambo-rovszkyné Nagy, 2020, 159-167. o.).

A nyelvek és karakterek keveredésének egy másik kombinációja egy 1947. június 28-i dokumentum, ahol ugyancsak vegyes nyelvű szöveget látunk latin betűvel és kétnyelvű topográfiai megnevezéssel (lásd 3. kép).

3. kép. Részlet Illyés István, a Beregi Egyházmegye helyettes esperesének körleveléből

Forrás: DA30/6, 22. lap.

A fenti szöveg sajátossága, hogy a közigazgatási egység (Закарпатська область/ Zakarpatszka oblaszty/Kárpátontúli terület) megnevezése latin betűkkel, de ukrán kiejtéssel van leírva, illetve a keltezésnél először az átnevezett orosz/ukrán településnevet használta (Popovo), de utána odaírta az eredeti magyar nevét is a falunak – Csonkapapi.

Sajátos példája az egyértelműen elkülönülő nyelvi és szövegi tagolásnak a Gencsy Béla 1946-os levele (lásd 4. kép), ahol a szöveg és az aláírás latin betűs, ám a keltezés már cirill karakterű és szórendű. Maga a táblázati szöveg a lelkészi neveknél magyar nyelvű, ám a települések megnevezésénél már keverednek a nyelvek: van, amelyik magyarul szerepel, mint Minaj, vagy Törökbecse; és van, amelyik csehül (Užhorod) vagy oroszul/ukránul (Popovo), de latin betűs átíratban.

4. kép. Részlet Gencsy Béla ungi esperes 1946. július 15-i betérjesztéséből

Táncsy Jula, Zolnai	Popovo E. O. 1900. IV. 30.	-	-	Minaj	Popovo
Török György, Győr	Törökbecse Zakarpatszka 1913. VI. 5.	-	-	Szovics	Szovics
Török Zoltán, Győr	Popovo E. O. 1916. VII. 21.	-	-	Popovo	Popovo
Gönczy Miklós, Besztercebánya	Popovo E. O. 1911. II. 18.	-	-	Užhorod	Užhorod
Jászka György, Kécskés	Popovo E. O. 1906.	-	-	-	-
Hafan Miklós, Sándor	H. Salomon E. O. 1915. III. 7.	-	-	Chlumec	Chlumec
Bán Zoltán, Felső	Popovo E. O. 1912.	-	-	Salofa	Salofa

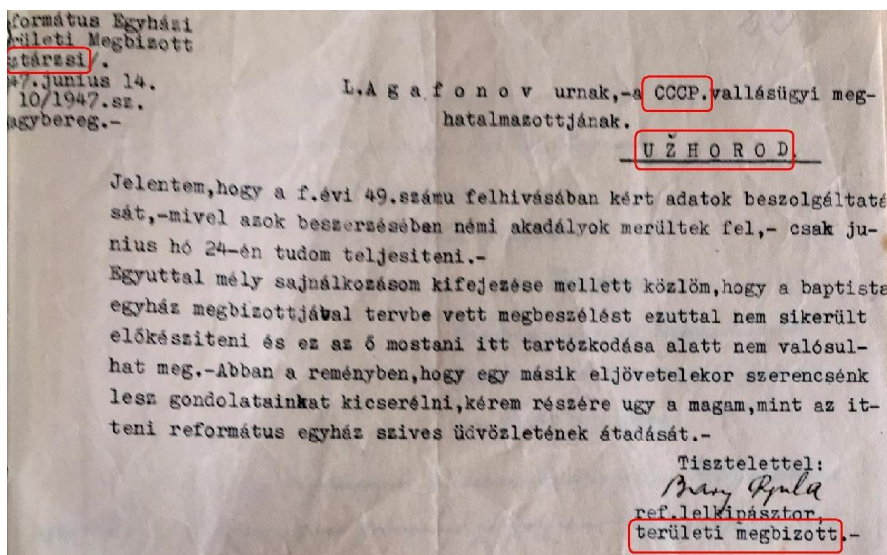
Stopme, 15. VII. 1946.

Gencsy Béla
ref. esperes

Forrás: ДА30/5, 11. lap.

A következő forrás egy évvel későbbi (lásd 5. kép), ám abban ugyan olyan kevert a terminológia és nyelvhasználat, mint az előzőben: az ország megnevezése (Szovjetunió) már cirill karakterű rövidítéssel van jelölve (СССР), a településnév azonban továbbra is csehül (Užhorod). Ami viszont itt tűnik fel először, az a tisztségmegnevezés: a dokumentum bal felső sarkában latin betűvel, de szláv szóval jelölve (sztarzsi), míg a jobb alsóban, a név alatt magyarul (területi megbízott).

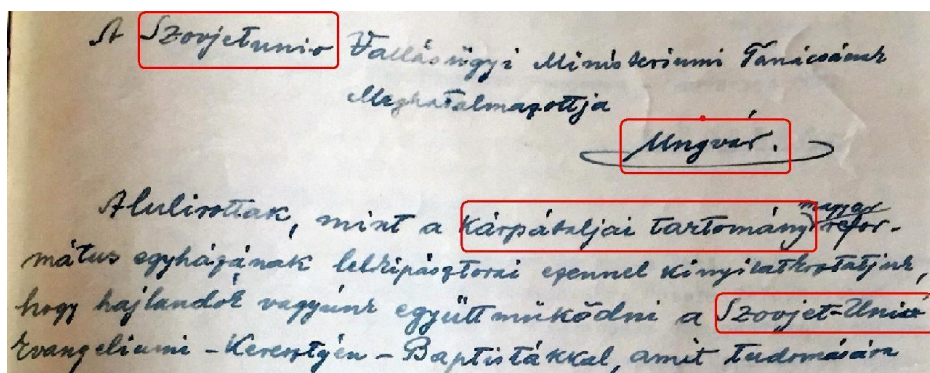
5. kép. Bary Gyula 1947. június 14-i levele Ljamin-Agafonovhoz

Forrás: ДАЗО/6, 14. lap.

A 6. képen látható dokumentummal átléptünk a topográfiai megnevezések korabeli használatának sokszínű megjelenítéséhez, ugyanis a forrásokban igencsak változatos formában kerültek használatra magának a vidéknek, településeinek, illetve az új államhatalomnak a nevei. Alábbi szövegben a *Szovjetunió* megnevezése egyszer egybeírva, majd kicsit lejjebb kötőjellel elválasztva is megtalálható. A terület közigazgatási központja viszont magyarul szerepel (Ungvár), míg a vidék *Kárpátaljai tartomány* formában.

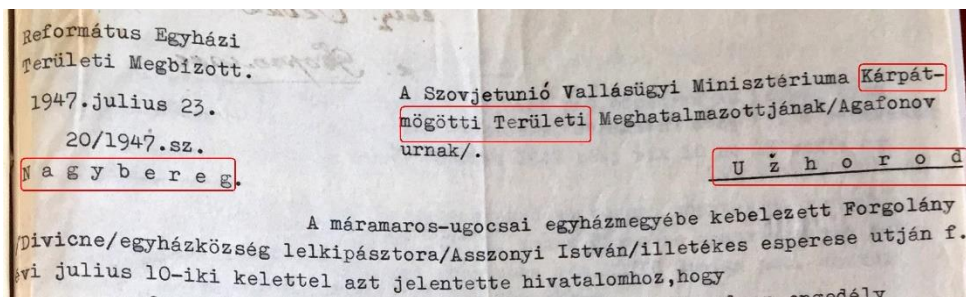
6. kép. Részlet egy 1947. június 27-i keltezésű Moszkvába küldött levélből

Forrás: ДАЗО/6, 19. lap.

Az alábbi szövegben (lásd 7. kép) viszont, amelynek keltezése csupán egy hónappal későbbi a fenténél. Újabb variáció tűnik fel a vidék megnevezésére, a *Kárpátmögötti Terület*; miközben a közigazgatási központ újra csehül (Užhorod), a keltezés helye pedig magyarul szerepel (Nagybereg).

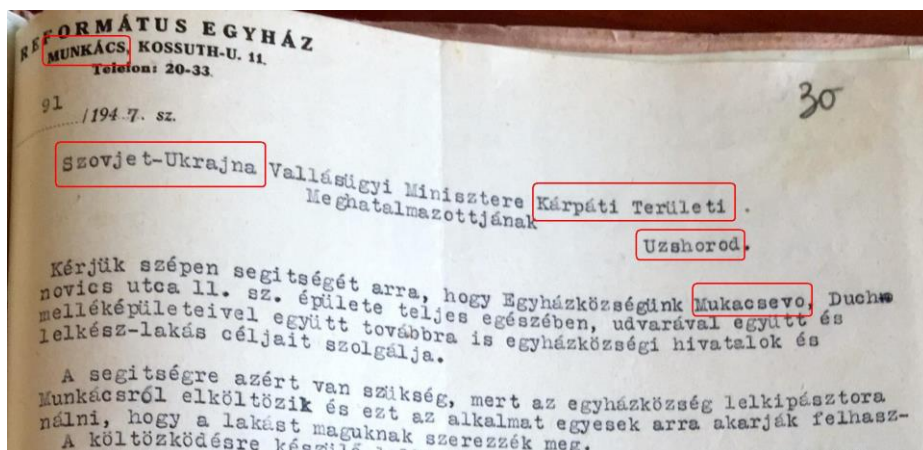
7. kép. Részlet egy 1947. július 23-i keltezésű levélből

Forrás: ДАЗО/6, 33. lap.

Az ugyanabban a hónapban íródott alábbi szövegben (lásd 8. kép) halmozott keveredés látható, ugyanis a vidék megnevezésének fordítási értelmezése (Закарпатська область) itt *Kárpáti Terület*ként jelenik meg, a közigazgatási központ már ukrán kiejtéssel, de latin betűkkel (Uzshorod), az államformáció ukrán (Радянська Україна) nevét lefordították magyarra (Szovjet-Ukrajna), míg a levél keltezésének helyét két formában is szerepeltetik: magyarul (Munkács) és oroszul (Mukacsevo), de latin betűkkel írva.

8. kép. Részlet egy 1947. július 12-i keltezésű levélből

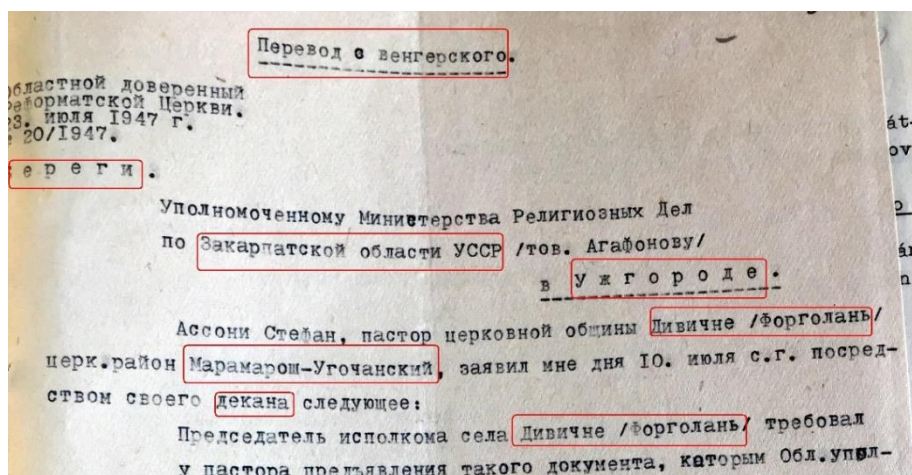

Forrás: ДАЗО/6, 30. lap.

4.2. A szövegek fordítási, tartalmi és/vagy értelmezési különbségei

A fent felhozott szövegi példák csak a VKÜT hivatalának adtak pluszmunkát, ugyanis ezeket a magyarul írt jelentéseket, beszámolókat és folyamodványokat mind le kellett fordítani az állam nyelvére. S míg (ahogy említettük) *Kárpátontúli Ukrajna* területén 1944 ősze és 1946 januárja között napvilágot látott rendelkezések egyszer oroszul, máskor ukránul jelentek meg, addig a VKÜT hivatalaiban az adminisztrálás nyelve – egy idő után – elsősorban orosz volt. Az 1946. évben magyarul megkapott lelkész-összeírásokat még ukránra fordították le (ДАЗО/1, 7–8, 13. lap), ám az 1947. évtől kezdve a fordítások oroszul lettek az eredeti dokumentumokhoz csatolva. Ezekben a szövegekben a földrajzi tér és topográfiai helyszínek neve már szinte CSAK és kizárólagosan az új hatalom szerint átirított változatban szerepeltek. Persze, kivételekkel itt is találkozni, amikor az orosz fordításban a magyar település neve először a szovjet változatban lett leírva, majd perjellel az eredeti magyar neve is odakerült. A 7. képen található forrásszöveg orosz fordítása látható a 9. képen megjelenített szövegen, ahol kiemeltük a *Дивиче /Форголань/* formát kétszer is, ami alátámasztja, hogy nem véletlenül került a település magyar névalakja a szövegbe. Kiemelendő még, hogy ebben a szövegben a Máramaros-Ugocsi egyházmegye a történelmi magyar nevén szerepel, csak cirill karakterű írással és végződéssel (Марамарош-Угочанський). Vagyis ez a szöveg is heterogén nyelvhasználatot produkál, akár az előzőekben felhozott magyar textusok. Minden más földrajzi terület és objektum megnevezése a hivatalos szovjet formában és alakban látható.

9. kép. Az 1947. július 23-i keltezésű levélrészlet hivatali orosz fordítása

Forrás: ДАЗО/6, 32. lap.

Ebben az orosz nyelvű szövegekben azonban már felelhető a református egyházi terminológiának egy szovjet fogalmi értelmezése is. Míg a magyar szövegben az *esperes* szó olvasható (mint az egyházmegye vezetője), addig az orosz szövegben a *dékán* (декан) fogalom jelenik meg.³ A dékán fogalmat azonban a református egyházban magyarul soha nem használták előtte, de utána sem.

Ez utóbbi fogalomhasználati eltérés nem volt egyedülálló a szovjet hatalom egyházügyi gépezete részéről, sőt, a forrásokat nézve tudatos viselkedésnek tűnik. A református egyház különböző tisztségeit betöltők hivatalbéli megnevezéseinek szándékosan másként történő használatát valójában egyházszerkezeti lazításként lehet elkönyvelni az állam részéről, főként azon helyzetekben, amikor azoknak volt ismert és szláv nyelvben használatos megfelelője. Ilyen volt például a fent említett esperesi megnevezés, aminek a használatát vagy mellőzte, vagy ha 1949 végéig a tisztséget betöltő emberre utaltak, akkor a fent említett *dekán* /декан (ДАЗО/6, 6. lap) vagy *sztársij dekán* /старший декан (Uo., 23. lap), esetleg *korelnöknek*, *szeniornak* /сеньор/ nevezték vagy *kerületi vezetőnek* (ЦДАВОВУ, 236. lap). Az egyházmegyét *cerkovnoj rajon* /церковный район formában használta az állami bürokrácia (ДАЗО/6, 24. lap). A szenior szláv megfelelőjét, a *sztársijt* (старший) pedig a református egyház területi megbízottjára használták. Ugyancsak következetesen kerülték a *püspök* fogalom használatát és az *egyházkerület* elnevezést.

Ezeket a félre- és máskéntnevezéseket először nyelvi *megnemértésként* könyvelték el a reformátusok, ám a vallásügyi hivatalnokok belső használatra készült korabeli dokumentumaiból egyértelműen kiderült, hogy nem így volt. A lelkészek akkor erre nem jöttek rá azonnal, csak miután kitartóan többször rákérdeztek és kijavították azokat, ám ennek ellenére semmi változást nem érzekeltek a hivatal részéről. Ugyanis a hivatalnokok és feletteseik belső levelezéseikben, átírataikban használták úgy a reformátusok területi megbízottjára az *oblasztnoj doverennoj* /областной доверенный (ДАЗО/6, 16. lap), a püspöknek megfelelő *episzkop* /эпископ/ és az egyházkerületnek megfelelő *cerkovnoj okrug* /церковный округ/ fogalmakat (Uo., 11. lap), de maguk a reformátusok felé nem.

Hogy mindezek nem egyszerű nyelvi értelmezési különbségek voltak csupán, azt a későbbi folyamatok mutatták meg. Idővel kiderült, hogy a hivatal által következetesen mellőzött püspök, esperes, egyházmegye és egyházkerület fogalmakat azért nem használták a reformátusokkal történt kommunikációban, mert azokat ki szerették volna iktatni, akár a presbitériumot, amelynek helyére a Húszas Tanács

³ Ez a terminológia a késői latin *decanus* ('tíz ember előjárója') alapján, a *decem* ('tíz') számnévből alakult ki. A középkortól 'kolostori előjáró', majd 'tíz plébániát összefogó egyházmegyei egység vezetője' értelmet nyert, s a római katolikusoknál az egyházmegye adott kerületének vezetőjét nevezték így. Ugyanis maga a *dékán* a görög *dekanosz*, vagy a latin *decanus* (tizedes) szóra vezethető vissza. Lásd: D, *dékán*. In Zaicz Gábor főszerk. Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003. 140. o.

került. A hierarchikus szervezeti rendszerre történő átállást/átállítást követeltek a reformátusoktól nem csak az egyházközségek, de a magasabb egyházszerkezeti szinteken is. Ezt már 1947-ben, az állami regisztráció előtt tervbe vette a VKÜT hivatala (ДАЗО/3, 14. lap), ám a közbejött – a birodalmi bürokrácia által előre nem várt – események több mint két évvel kitolták a tervek megvalósítását.⁴ Végül 1949 első negyedévére tervezték be, hogy pontot tesznek az ügy végére és kijelölik az ún. *egyházi központot* a reformátusok számára (ІІІІАВОВУ/1, 236. lap). Az egyházi központ az egész területen (értsd Kárpátalján) működő minden egyházközséget fogta volna össze, felszámolván ezzel a történelmileg kialakult belső felosztást, vagyis az egyházmegyéket. Raszputyko (1948 tavaszától a VKÜT kárpátaljai területi meghatalmazottja) az adminisztrációs központ hivatalának élére Gencsy Bélát, mint a *legliberálisabb* esperest javasolta. Vagyis az állami hatalom szerint a református egyház élén az *egyházi adminisztrátornak* kell állnia a püspök helyett, s közvetlenül neki rendelődnek alá a Húszas Tanácsok vezetői (Uo.). Ám amíg Bary Gyula lelkészi korelnök nem vonult vissza tevékenységétől, addig Gencsy nem volt hajlandó elfogadni a neki felajánlott *dékáni* (főesperesi) tisztséget. Előbbire 1949. decemberében került sor, s Gencsy ekkor érezte úgy, nem lesz tiszteletlenség, ha átveszi a Kárpátaljai Református Egyház irányítói szerepét.

Maga az esemény egy szimbolikus aktus volt csupán, amikor 1949. december 23-án Ungváron a három esperes – Lajos Sándor, Gencsy Béla és Illyés István – elfogadta az állami követelést és *nyílt szavazással* Gencsyt választották meg maguk közül dékánnak, vagy *főesperesnek* (ІІІІАВОВУ/2, 2–3. lap). Ez az egyközpontú alárendelődés minden addigi egyházközségi tisztséget, mint az esperes, gondnok, zsinat, püspök, illetve az egyházmegyéket egyszerre számolta fel. Tehát okafogyottá vált a különböző – az állami egyházügyi hivatal számára ismeretlen, érthetetlen és értelmetlen – címek, rangok és beosztások orosz/ukrán megfelelőinek keresése, használata.

4. Összegzés és következtetések

Összegzésképpen elmondható, hogy az 1944 őszétől a Kárpát-medencébe területileg betüremkedett Szovjetunió államhatára újra leszakította, s ismét szláv nyelvi közegbe helyezte a kárpátaljai reformátusokat. A határ tehát valóban fizikailag is választóvonallá vált nyelvi és államhatalmi szemszögből is. Az általunk vizsgálati szempontként meghatározott kérdésekre szerteágazó, néha egyértelmű, máskor ambivalens válaszokat kaptunk a korabeli forrásokból.

---

⁴ Ilyen nem várt esemény volt az 1947. februári el nem ismert területi megbízott-választás (erről lásd: Самборовски-Нодь, 2022); majd az EKB-kal elindult egyesülési tárgyalás, a Keleti Baráti Kör tagságának aktivizálódása, a KGB vizsgálódása (erről lásd: Szamborovszkyné Nagy, 2020).

Elsődlegesen az impériumváltással megjelenő új, keleti szláv nyelv okozott problémát a helyben maradtaknak, ugyanis azon lelkészek, aki a csehszlovák időszakban is aktívak voltak valamennyit biztosan tudtak csehül és/vagy szlovákul is. Ám utóbbi nyelvek latin karaktert használtak, amely könnyebbséget jelenthetett a magyarral azonos írásjelek használatakor. Az ukrán és/vagy orosz nyelvek, amelyek 1944 után lettek a hivatalok nyelve/i/, a cirill karakter miatt is gondot okoztak. Azonban sokkal nagyobb problémát jelentett az, hogy míg a csehszlovák hatalommal bár nyelvet váltott az állam, valójában a tulajdonjogot majdhogynem változatlanul hagyta. Márpedig a zömmel falun lakó, s mezőgazdasági termelésből élő református magyarok számára nem volt előfeltétel az államhatalommal történő állandó kapcsolattartás, így az államnyelv tökéletes ismerete sem. A lelkészek közül is csak az olyan egyházi tisztséget betöltők számára volt elvárt, aki közvetlen kapcsolatban volt az államhatalmi szervekkel. Ezzel szemben a szovjet hatalom alapjaiban változtatta meg a tulajdonviszonyokat Kárpátalján (is), amely elsősorban a magántulajdon felszámolását jelentette. Mindezzel az egyházközségeket is megfosztva addigi tulajdonaiktól. Valamint az orosz/ukrán nyelvekkel a hatalom is beférkőzött az emberek mindennapjaiba. A korabeli dokumentumok szinte kizárólagosan magyarul írt szövegei azt támasztják alá, hogy a helyben maradt református papság zöme nem tudott kommunikálni az új hatalom nyelvén, bár a szövegtestekben szinte mindenhol megtalálhatók a szláv szavak, helységnevek kiejtés szerinti, de latin betűs formája. Arra azonban nem találtunk mindent kizáró bizonyítékot, hogy a keleti szláv (orosz, ukrán) nyelv tudása vagy nem tudása megosztotta volna magukat a reformátusokat. Igaz, voltak olyan lelkészek, akik próbálkoztak felhasználni mások ellen saját helyi szláv (ruszin) tudásukat, de ez nem volt a jellemző.

A fennmaradt írott szövegekben a leginkább sokszínűbb írásmód és terminológia-alkalmazást a földrajzi tér és topográfiai helyszínek névhasználatánál találtuk. Heterogén nyelvhasználatot elsősorban az eredeti magyar textusok produkálták, mivel ott fordult elő:

- a) homogén írásmód kevert nyelvű szöveggel (vegyes nyelvű szöveg latin betűvel);
- b) írásmódok keveredése (latin és cirill karakterek használata egy textuson belül);
- c) szövegen belüli írásmódváltás (latinról cirillre).

Mindezek a földrajzi tér megnevezésének különböző nyelvi keveredésével (magyar, cseh, ukrán, orosz), valamint a topográfiai helyszín megnevezésének halmozott nyelvi keveredésével (magyar, orosz, cseh) elsősorban a magyarul írt szövegekben nyilvánultak meg. Ellenben az általunk vizsgált ukrán/orosz forrásszövegeknél csak elvétve talákoztunk a topográfiai adatok kétnyelvű használatával (pl. Forgolány), azonban az is csak és kizárólagosan cirill karakterrel írva. Ám az a

szövegeket olvasva félreérthetetlenül kiderült, hogy a magyar reformátusok számára nem volt egyértelmű a topográfiai megnevezéseknek magyar nyelvű dokumentumokban történő használata, illetve a szovjet terminológiának történő megfeleltetése.

A határmódosulás okozta nyelv-váltás eredményeképpen problémát a hivatalos nyelvhasználat okozott, hiszen a magyarról ukránra/oroszra történő fordítások magukban hordozták a különböző szavak és fogalmak tartalmi, értelembeli változásának lehetőségét is. Mivel a szovjet bürokrácia számára a reformátusság, mint felekezeti irányvonal 1944-ig ismeretlen volt, ebből kifolyólag a VKÜT hivatala nem ismerte (vagy nem ismerte el) az addig használt református egyházi terminológiát. Ezen felül az egyházakkal foglalkozó hivatalok egyértelműen hatalmi pozícióból kommunikáltak a közösségekkel, s mindenképpen az állam felsőbbrendűségét, autoritását tükrözték a reformátusok felé is. Mindez leginkább a hivatal által ukránul/oroszul használt bizonyos fogalmak következetesen mellőzése, fordítási fordítéseiteben és/vagy értelmezései különbségeiben jelentek meg. Az 1. táblázatban összegyűjtöttük azokat a terminológiai és topográfiai adatokat, amelyekkel a vizsgált forrásokban találoztunk különböző nyelven és írásban.

1. táblázat. Az 1944 utáni nyelvváltozások és -használatok tükröződése a felhasznált forrásokban

Ukránul/oroszul megjelenő változat	Magyarul megjelenő változat
<i>Földrajzi tér vagy topográfiai helyszín megnevezése</i>	
Закарпатська область / Закарпатская область	Kárpátontúli terület, Kárpáti terület, Kárpátmögötti terület, Kárpátaljai tartomány, Zakarpatšzky Oblaszt
Соетский Союз	Szovjetunió, Szovjet-Unió
Радянська Україна	Szovjet-Ukrajna
Марамарош-Угочанський	Máramaros-Ugocsai
Ужгород	Ungvár, Užhorod, Uzshorod
Мукачево	Munkács, Mukacsevo
Дивиче/ Форголань	Forgolány
Береги	Nagybereg
Попово	Popovo, Csonkapapi
<i>Egyházi terminológia</i>	
старший	rangidős, sztarzsi, szenior
старший декан	rangidős dékán, esperes
декан	főesperes,
сеньер	esperes, szenior
сеньерское управление	egyházmegye
церковный район	egyházmegye
областний доверенний	területi megbízott
эпископ	püspök
церковный администратор	egyházi adminisztrátor
церковный центр	egyházi központot

Konklúzióként megállapítható, hogy a földrajzi tér vagy topográfiai helyszín-megnevezések magyar textusokban történő nyelvi keveredése nem okozott fogalmi értelmezéskülönbséget a reformátusok és az államhatalom közötti kommunikációban. Mindeközben az egyházi fogalmak magyar-orsz és/vagy orosz-magyar eltérő értelmezése, tartalmi/fordítási félreértelmezése a reformátusok részéről érthetlenséget, néha zavarodottságot, bizonytalanságot idézett elő. Az események folyamatban történő szemlélése, látása hozta csak felszínre, hogy a püspök, esperes, egyházmegye és egyházkerület fogalmakat azért nem használták, sőt mellőzték a szovjet hivatalok a reformátusokkal történt kapcsolattartásban, mert ki szerették volna azokat iktatni (akár a presbitériumokkal tették az állami regisztráció során, amelynek helyére a Húszas Tanács került). Végül a szovjet bürokrácia 1949-ben elérte, hogy fennmaradásuk érdekében a reformátusok – bár kényszer hatása alatt, de – átálltak a hierarchikus szervezeti rendszerre nem csak az egyházközségek, de a magasabb egyházszervezeti szinteken is. Ám a mindennapokban úgy a hívek, mint maguk a lelkészek egymás között a Húszas Tanácsot – presbitériumnak, a dékánt – püspöknek, a dékánsegítőket – esperesnek nevezték, függetlenül attól, hogy a *magas hivatalok* miként használták azokat saját maguk által generált szövegeikben.

Irodalom

- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Lina 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fodor Gusztáv 2017. A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954), In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István szerk. *HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszerszermunkatáborai (1944–1953)*. „Rik-U” Kiadó Beregszász–Ungvár. 97–117.
- Horkay Barnabás 1998. *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. H.n. Kom Over En Help Alapítvány.
- Labbé, Morgane 2019. National indifference, statistics and the constructivist paradigm. The case of the Tutejsi ('the people from here') in interwar Polish censuses. In Van Ginderachter, M., & Fox, J. Eds. *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315145402>
- Molnár D. Erzsébet 2015. *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborai (1944–1953)*. PhD értekezés. Debreceni Egyetem, BTK, Debrecen.
- MRE ZSL (Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára) 2f. 41d. 1947/1726. *Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint*.

- Peyer-Müller, Fritz 1994. *A Kárpátaljai Református Egyházköztség történetét a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya, 2020. „Egyedül, de hitünkben megerősödve”. Bary Gyula lelkészi tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején. *Teológiai Fórum* 2020/2: pp. 147–176. http://www.refteologia.sk/TF_2020_2.pdf
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2020. „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!” A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947), in: Kiss, Réka; Lányi, Gábor (szerk.) *Hagyomány, identitás, történelem 2019. 2. kötet*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet. 377–398.
- ДАЗО/1 (Державний архів Закарпатської області), Фонд Р-195. Оп.1. Од.зб.9.
- ДАЗО/2, Фонд Р-1490, Оп. 1, Од. зб. 11.
- ДАЗО/3, Фонд Р-195. Оп. 1с. Ед.хр.40с.
- ДАЗО/4, Фонд Р-1490, Оп. 1, Од. зб. 14.
- ДАЗО/5, Фонд Р-1490, Оп. 1, Од. зб. 9.
- ДАЗО/6, Фонд Р-1490, Оп. 1, Од. зб. 18.
- Декреты Советской власти, 1957. Т. I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. Москва: Политиздат. pp. 373–374.
- Самборовскі-Нодь Ібо́я, 2022. Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 40: pp. 68–75. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>
- Тернер, Ф. Д. 2011. Значення фронтиру для американської історії. Україна Модерна. Пограниччя. Окраїни. Периферії. https://uamoderna.com/images/archiv/18/3_UM_18_archive_Turner.pdf (utolsó letöltés: 2022. május 12.)
- ЦДАВОВУ/1 (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), Ф.4648. Оп.4. Спр. 42.
- ЦДАВОВУ/2, Ф.4648. Оп.4. Спр.66.

Elvlasztó határ, hajlékony és átalakuló nyelv

Magyar reformátusok szláv nyelvi közegben 1944 után

Absztrakt. 1944 őszén háború utáni átmenetet éltek meg az akkor Kárpátalján élő reformátusok, akikkel az elsősorban orosz nyelven adminisztráló szovjet birodalomban nem igazán tudtak mit kezdeni, mert nem tudtak szót érteni velük, amelynek alapvető az volt oka, hogy mind magyarok voltak. 1946 januárjában, a Szovjetunióban újonnan létrehozott közigazgatási egységet már Zakarpatszka oblaszty (Закарпатська область), vagyis Kárpátontúli terület néven sorolták be az USZSZK-ba. Új nevének megfelelőjeként a helyi lelkészek egyházukat Kárpáti területi református egyetemes egyháznak nevezték, amely

ugye nem valós magyar megfelelője a fenti terület szláv megnevezésének. Ez a nyelvi, fogalombéli elkülönülés valószínűleg az eltérő nézőpontok miatt alakulhatott ki, hisz a kijevi hivatalnok számára a vidék a Kárpátok hegységen túl helyezkedett el, míg a helybeliek nem nézhettek így saját lakóhelyükre. És ez a nyelvi megnevezés vagy másként értelmezés az egyházi élet szervezésében, tisztségviselőinek megnevezésében is számtalan esetben és helyen tetten érhető az egykori kútfolkben.

Jelen tanulmány a kárpátaljai reformátusok 1944 utáni történetének egy sajátos dimenzióját tárja fel, s a vidéken történt impériumváltás okozta olyan nyelvi problémákra koncentrált, amelyeket a Magyar Református Egyháztesttől való leválasztás, illetve az anyanyelvi adminisztrációtól történt elválasztás generáltak. A téma feltárását a levéltárakban fennmaradt korabeli dokumentumok alapját végeztük, s a következő kérdésekre kerestük a válaszokat: okozott-e nyelvi problémát az új államhatalommal történő kapcsolatfelvétel? Megjelent-e ez a korabeli dokumentumok szövegében? Megosztotta-e magukat a reformátusokat a szláv (orosz, ukrán) nyelv tudása vagy nem tudása? Vizsgáltuk még azt is, hogy a fennmaradt írott textusokban milyen írásmódot használtak, milyen volt a terminológia-használatuk, megnyilvánult-e földrajzi tér és topográfiai helyszínek nevének keveredése a szövegekben, okozott-e eltérő fogalmi értelmezést a magyar és az orosz/ukrán nyelven történő kommunikáció, esetleg a nyelvi másság magában hordozta-e a tartalmi értelem változását is?

Kulcsszavak: *nyelv, hivatali nyelvhasználat, egyház, református egyház, kálvinisták, Szovjetunió, Kárpátalja, háború utáni átmenet*

Separated by the border and a flexible, transforming language

Hungarian Reformers in a Slavic language environment after 1944

Abstract. In the autumn of 1944, the Reformers living in Subcarpathia experienced a post-war transition. Since all the Reformers were Hungarians, the Russian-language administrative officials were unable to communicate with them and as a result, did not really know how to treat them. In January 1946, the newly created administrative unit was included in the USSR under the name of Zakarpatskaya Oblast (Закарпатская область), that is Transcarpathian region. The local pastors called their church the Carpathian Universal Reformed Church, which is not a Hungarian equivalent of the Slavic name of the aforementioned region. This linguistic and conceptual separation was probably due to different points of view, because the official in Kiev saw Transcarpathia as a territory located beyond the Carpathian Mountains. However, the locals could not treat their own place of residence in the same way. Thus, this language misunderstanding or misinterpretation may also be experienced in the organization of church life and the naming of its officials.

The present study reveals a specific aspect in the history of the Transcarpathian Reformers following the 1944 events. It focuses on the language problems generated by the separation from the Hungarian Reformed Church and changes in the use of the language of administration after Transcarpathia became part of a different empire. The study was conducted on the basis of contemporary documents preserved in the archives, and we

---

sought answers to the following questions: Did establishment of contacts with the new state authorities cause language problems? Were they reflected in the contemporary documents? Did the knowledge or non-knowledge of the Slavic (Russian, Ukrainian) language cause any separation among the Reformers? We also examined the text of the surviving documents and the use of terminology. In particular, we were interested in whether place name uses were mixed up in the texts. Similarly, we investigated whether communication in Hungarian and Russian/Ukrainian caused different conceptual interpretations and whether the linguistic difference carried a change in the meaning of the content.

Keywords: *language, administrative usage, church, Reformed Church, Calvinists, Soviet Union, Transcarpathia, post-war transition*

Tuska Tünde

A szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonya a Čabiansky kalendár cikkeinek tükrében

Tanulmányomban a szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonyát kívánom tárgyalni. Forrásanyagul a Čabiansky kalendár (Csabai Kalendárium) 1920-1939 között megjelent cikkei szolgálnak.

1. A Čabiansky kalendár (Csabai Kalendárium) keletkezésének körülményei

Az első világháborút követő határváltozások elszigetelték a dél-alföldi szlovákságot. Így az addigi kapcsolattartás sokkal nehezebbé, akár lehetetlenné is vált. A kedvelt szlovák nyelvű lapok, kalendáriumok sem jutottak el hozzájuk. Dr. Szeberényi Lajos Zsigmond, az evangélikus egyház lelkésze korán felismerte ezt, és az igényekre tekintettel született meg a Csabai Kalendárium, amely 1920-tól 1948-ig minden évben megjelent. Az új kiadvány az addigi, többnyire felföldi szlovák területekről érkező lapokat, naptárokat volt hivatott pótolni, melyek a szállítás bizonytalansága miatt maradtak el, illetve valószínűsíthető, hogy az újabb rendelkezések sem engedélyezték terjesztésüket (Tóth, 1994, 105-120. o.; 1999, 40. o.; 2018, 197-218. o.).

Kezdetben Dr. Szeberényi Lajos Zsigmond és a budapesti Morhács Márton lelkészek írták a naptárban megjelenő cikkeket. A későbbiekben megnőtt az igény a kiadvány terjedelmét illetően, ezért növelni kellett azt. Ekkor kapcsolódott be a munkába Francisci Mihály – aki 1936-tól átvette a kalendárium szerkesztését – és Linder László Békécsaba-Erzsébethely evangélikus lelkésze. A naptár első évtizedének anyagát az említett négy lelkész állította össze.

A következő évtizedben, az 1930-as években, 120–130 oldal körüli terjedelemben jelent meg a kiadvány. Ez az oldalszám óriási növekedést jelentett a kezdetekhez képest (1920-ban 20 oldal terjedelemben, 1922-ben 95 oldalon jelent meg). A harmincas évek elejére megnőtt a szerzők köre. Szeberényi Zsigmond Lajos olvasói köréből kinevelt egy kisebb létszámú írógárdát, akik fokozatosan bekapcsolódtak a naptár írásába. Az említett kalendárium hozadékának tulajdonítom, hogy nemcsak olvasótábora körében volt népszerű, de a csabai népi írók munkáját is segítette és

írásaikat hasábjain leköszölte. A harmincas évek végén már majdnem minden környező szlovák településről képviselte magát egy-egy népi költő, író. Ezért is nyújtanak az ebben az időszakban megjelent írások olyan bő forrást a nyelvész számára, hiszen éppen a népi költők/írók munkáin keresztül lehet leginkább tanulmányozni az irodalmi szlovák nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás keveredését, illetve a már jelentkező kétnyelvűségre utaló jegyeket. A kalendáriumban publikáló írógárda összetétele biztosította a fokozatosan bővülő tartalmat és annak sokrétűségét, színességét.

Elemzésemben Gregor Ferenc *Csabai szlovákok nyelve* c. tanulmányát veszem alapul (Gregor, 1998, 166-195, o.), illetve támaszkodom Pavel Ondrus kutatási eredményeire (Ondrus, 1956), melyek nyelvi tényekkel igazolják a történeti megállapításokat a csabai szlovákok elszármazását, letelepedését illetően.

2. Az irodalmi szlovák nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás közötti kapcsolat rövid történeti áttekintése

Már a 18. századtól kezdve alkalmanként találkozhatunk a szlovák nyelv helyi változatával, annak elemeivel. Ezekre különböző jegyzőkönyvi bejegyzések, végrendeletek, céhiratok anyagaiban bukkanhatunk rá. Valószínű, hogy nem tudatosan kerültek ezekbe az írásos dokumentumokba a csabai nyelvjárás elemek a 19. század közepéig, hanem inkább a bibličina (egyházi cseh nyelv) normáinak gyengébb ismerete miatt.

A szlovák nyelvi szórványok helyzetéből adódóan a csabaiak sokáig alig voltak kapcsolatban a Štúrék (Ludovít Štúr és társai) alkotta szlovák irodalmi nyelvvel, így az nem volt hatással nyelvükre. Az irodalmi nyelv visszhangjáról azonban az alföldi szlovák nyelvterületeken az 1840-es években konkrét adatok vannak, hiszen a szarvasi Jancsovics István szlovák-magyar, magyar-szlovák szótára 1848-ban a štúri nyelvet ajánlja¹. Ezen kívül a nyelvterületeken élő szlovákság 1845-től az ezen a nyelven megjelenő szlovák sajtótermékek előfizetői között szerepel. Ilyen a Štúr által szerkesztett *Slovenskje Národnje Novini* (1845-1848) és az 1860-as években megjelenő, Pavel Dobšinský szerkesztette *Sokol* és *Černokňazník* című folyóiratok voltak (Gyivicsán, 1993, 80, o.).

Ez a helyzet a 20. századra megváltozott, egyre gyakrabban nyílt lehetőség arra, – többek között folyóiratokon keresztül – hogy a csabaiak először megismerjék az irodalmi nyelvet, később aktív használói legyenek annak. A fentiekén kívül a Štúrék

¹Az alföldi szlovák könyvnyomtatás Szarvason kezdődött Réthy Lipót nyomdájában, ahol 1847 és 1856 között számos biblikus cseh nyelvű kiadvány mellett Jancsovics István *štúrovčinában* írt Magyar-szláv és Szláv-magyar szótára is megjelent (1848). 1856 után Réthy nyomdája Aradra költözött, ahol további szlovák nyelvű kiadványok jelentek meg (Rágyanszki, 2014, 36, o.).

megalkotta modern egységes szlovák irodalmi nyelv egyik fontos közvetítője a Dél-Alföldön, éppen a forrásanyagokként szolgáló Csabai Kalendárium volt.

3. A Czambel Sámuel-féle nyelvi kodifikáció elveinek követése a kalendárium hasábjain megjelenő írásokban

A kalendárium nyelvezetéből egyértelműen kiderül, hogy a Czambel-féle nyelvi kodifikáció elveinek próbál megfelelni, melynek hatása a szlovák irodalmi nyelvben a 20. század első három évtizedéig érvényesült. Ezt a nyelvi normát igyekezett alapul venni a magyarországi szlovákság művelt, szlovákul író rétege is. Az egységes modern szlovák irodalmi nyelv elvi alapjaiban mint ahogy az közismert 1843-ban állapodik meg Ludovit Štúr, Michal Miloslav Hodža és Jozef Miloslav Hurban.

Az irodalmi szlovák nyelv megteremtésénél Štúr hosszas tanulmányozás után a középszlovák nyelvjárást „kultúrna stredoslovenčinát” vette alapul. Érvei a következők voltak:

- „a legjobban elterjedt és használt nyelvjárás Szlovákia-szerte;
- a legnagyobb életképességgel rendelkezik;
- terjed a többi nyelvjárás (keleti és nyugati szlovák) használói között is” (Pauliny, 1966, 104, o.).

Az irodalmi nyelv kodifikációjáról szól tanulmánya, melyet 1846-ban jelentetett meg *Nauka reči slovenskej* címen (Štúr, 1846), nem egy ún. pragmatikus grammatika, inkább tudományos leírása a szlovák nyelv grammatikai szerkezetének. Külön figyelmet érdemel a helyesírás kodifikálása. Úgy tekint rá, mint a beszélt nyelv grafikai lejegyzésére. „*Pravopis nič je ňje inšje ako ustálenuo alebo z prjebehu časovjeho do prjestoru preňesenuo visloveňja...*” (Štúr, 1846, 105, o.).

Helyesírás:

- nincs kemény *y* csak lágy *i*; a *d, t, n, l* és *d', t', ň, l'* közötti különbséget lágy jelhasználatával mindenhol jelzi; a kettőshangzó *ô*-t *>uo*-nak írja; kettőshangzó *ia, ie*-t *>ja, je* -nek írja.

Hangtan:

- nincs *l'*, csak *l* (*ňed'ela*); nincs az alacsony nyelvállású palatális *ä* hang. Helyén csak a vagy *e* van (*svatí, najme*); nincs kettőshangzó *iu* helyette *ú*-t használ (*božú*); nincs *é* csak *je* (*dobrjeho, dobrjemu...*), kivételt a *céra* szóképez; az *l*-es participium helyén múlt időben kettőshangzót használ (*mau, robiu*).

Alaktan:

- Nom. és akkuz. esetekben egyes számában *zdravja* használatos a mai *zdravie* helyett (*šťestja, požehnanja...*);
- Semleges nemű melléknevek nom. és akkuz. esetek egyes számában *dobruo* a mai *dobré* helyett;

- Melléknevek ragozásánál a kettőshangzó *je*-t használja, ma *é*-t (*dobrje, dobrjeho, dobrjemu*>*dobré, dobrého, dobrému*) használunk;
- Az infinitivus *-uvať* végződés ma *-ovať* (*obetuvať, ukazuvať*);
- A jelenlegi *l*-es participium helyett *-uv*-ot használ (*kvitnuv, sadnuv*> ma *kvitol, sadol*).

A fentiekben felsorolt legjellegzetesebb különbségeken kívül még bőven találhatunk kisebb jelentőségű, ill. érvényű eltéréseket a mai irodalmi szlovák nyelvtől (Pauliny, 1966, 107, o.).

Ján Kollár a Štúr-féle irodalmi nyelv ellen harcolt, kezdeményezésére az általa szerkesztett *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (Kollár, 1846) című írásban többen érveltek a Štúr-féle irodalmi nyelv megalapozatlansága és megszüntetése mellett. Kiváltképp említést érdemelnek Josef Jungmann, František Palacký, Ján Kollár és Pavel Jozef Šafárik érvei. Egységesen vallották, hogy a szlovákok nem elég erősek egy önálló irodalmi nyelv megtartásához, Štúrt pedig azzal vádolták, hogy a szlovákokat a csehektől elszakítva, nemzeti pusztulásba dönti.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása után a szlovák irodalmi nyelv területén kaotikusnak jellemezhető állapotok uralkodtak. Štúr és követői elvesztették befolyásukat a társadalmi életben, így a Štúr-féle irodalmi nyelv helyébe az ún. *staroslovenčina* lép, mely tulajdonképpen cseh nyelv néhány szlovák sajátossággal (Pauliny, 1966, 119, o.). A társadalom fejlődésének ebben a szakaszában azonban a *staroslovenčina* már nem tudott megfelelni azoknak az elvárásoknak, melyeket az irodalmi nyelvvel szemben egy differenciált modern társadalom támasztott. A kaotikus állapotok megszüntetése céljából találkoztak I. Štúr és Anton Bernolák eszmei követői, hogy megegyezzenek az egységes szlovák irodalmi nyelv alapjaiban. A találkozó 1851-ben Pozsonyban (Bratislava) Štúr, Hurban, Hodža, Jozef Palárik, Ondrej Ludovít Radlinský részvételével jött létre. A megegyezés eredményeként a Štúr-féle kodifikált irodalmi nyelvet fogadták el modern egységes szlovák irodalmi nyelvként, melyet Martin Hattala és M. M. Hodža grammatikai kodifikáltak (*Hodžovsko-hattalovská jazyková reforma*) a mainak tekinthető formában, a korábbi fonetikai elv helyett.

A helyesírás az etimológiai elvre támaszkodik.

A lágy *i* mellé bevezették az ún. kemény *y, ý* használatát;

- a *d, t, n, l* és *d', t', ň, l'* használata a mai szabályoknak megfelelő (*deti, ticho, nikto, d'akovať, ňuchať*...);

- a kettőshangzó *ja, je*-t>*ia, ie* váltja fel.

A hangtan területén:

- bevezették a lágy *l'* mássalhangzót;
- bevezették a *iu* kettőshangzót;
- bevezették a *ä* magánhangzót,

- a kettőshangzó *uo* helyett *ô*-t használ írásban.

Az alaktan területén:

- a melléknevek ragozásánál hosszú *é*-t használ (*dobré, dobrého, dobrému*);

- a semleges nemű főnevek egyes szám alany esetben *-ie* végződést kapnak (*umenie, zdravie*);

- a múlt idő használatánál a Štúr-féle *au* végződés helyett az *-l*-t teszi általánossá (*volau > volal*).

Fél évszázaddal Hattala kodifikációja után a 20. század elején szükségessé vált az irodalmi szlovák nyelv újabb kodifikációja, mivel az irodalmi nyelv gyakorlati használata, fejlődése megkövetelte a változások szabályozását.

Túrócszentmártonban (*Turčiansky Svätý Martin*) céltudatos szerkesztői, kutatói munka folyt, amely alapján létrejött egy viszonylag egységes, a gyakorlatban is bevált nyelvi standard változat, melyet martini úzusnak neveznek (*martinský úzus*). Az említett nyelvi úzust kellett tudományosan alátámasztani. Erre a munkára Samuel Czambel (Czambel Sámuel) vállalkozott, és 1902-ben kiadta *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* c. munkáját, amely általánosan elfogadott és elismert kézikönyve lett az irodalmi szlovák nyelvnek egészen a 20. század harmincas éveinek végéig. Tudatosan épített a martini nyelvhasználatra, amely a szlovák irodalmi nyelv tradícióiból indult ki, és amely alapja a középszlovák nyelvjárás volt. A czambeli kodifikáció közvetítésével a martini úzus lett a szlovák irodalmi nyelv normája. Czambel a nyelvi fejlődés természetes folytonosságát tartja munkájában szem előtt.

- Hattalával szemben a főnév ragozásánál kiiktatott néhány „nem szlovák” alakot, pl. a dativus és lokativus esetek egyes számában (*na*) *ruce, noze, muse* helyett az alternáció nélküli alakokat preferálja (*na*) *ruke, nohe, muche*.

- A hímnemű élő főnéveknél nem különböztet meg kemény és lágy tövűeket (mint ahogy az a cseh nyelvben van), mert a szlovák nyelvben ezek alakjai egyformák: *chlap* (nom.) – *chlap -a* (gen.), *priateľ* (nom.) – *priateľ -a* (gen.).

- *A jeden* számnév *jednoho, jednemu* típusú alakjait progresszív alakokra cseréli: *jedného, jednému*.

- A mondatban előtérbe kerültek a szlovák vonzatok, melyeket Czambel dialektológiai kutatásaiból jól ismert. Így pl. a sokat használt igei főnevek helyett az infinitivus használatát hangsúlyozta (*potreba zarábania na živobytie* helyett *potreba zarábať na živobytie*).

- A helyesírás tekintetében megmarad az etimológiai elv alapjainál, és éppen nyelvtörténeti kutatásait alapul véve állandósította az ypsilon írását bizonyos szavak esetében, rögzítette a lágy mássalhangzók *d', t', ň, l* az *ä* magánhangzó, valamint a kettőshangzók írását, azok használatát.

Czambel tehát az élő nyelvből indult ki, munkájához a kialakult martini úzust vette alapul, kodifikációs törekvésével nagyban hozzájárult a szlovák irodalmi norma stabilitásához, önállóságának megszilárdításához. *Rukoväť spisovnej reči*

slovenskej c. munkája fontos mérföldköve a később kialakult, az első hivatalos munkacsoport által kidolgozott szlovák irodalmi nyelvi helyesírási szabályoknak, a *Pravidlá slovenského pravopisu* 1931-es kiadásának.

4. A csabai nyelvjárás jegyei

A Czambel-féle nyelvi normán kívül a Csabai Kalendáriumban egyaránt tükröződnek a csabai nyelvjárás jegyei is. A csaknem kétszáz évig tartott letelepedési folyamat egy kevert típusú nyelvjárást hozott létre, amely leginkább a középszlovák nyelvjárás déli típusához áll közel, de más tájegységekre utaló jegyeket is fölfedezhetünk benne. A Békéscsabára érkezett szlovák lakosság zöme az egykori Hont, Nógrád és Kishont megyékből verbuválódott, de érkeztek telepesek a környező megyékből is. Ezt igazolják Pavel Ondrus megállapításai is, mely szerint Békéscsaba Nagy- és Kishont, Nógrád, Pest és Zólyom megyékből történt betelepítések útján keletkezett. Nagyhonti, kishonti és kelet-nógrádi eredetű a *xlapon* alak, nógrádi eredetű a *stou*, nagyhonti eredetű a sing. gen. akkuz. lok. *xlapa* és plur. gen. *xlapach* forma. Békéscsaba lakosságának legnagyobb része Kelet-Nógrádból és Nyugat-Gömörből (Kishontból) származik. Ezt bizonyítják a következő alakok: sing. gen. *žene, stuňe*, pl. nom. akkuz. *strome, čizme*, a *čez* előljárószó. Nagyhonti és nógrádi eredetre utal az *obidvux* gen. alakja (Ondrus 1956, 196-197, o.).

A békéscsabai szlovák nyelvjárás egy életképes nyelvi egységet képez, amely tulajdonképpen az irodalmi nyelv normáitól sem különbözik nagymértékben.

A csabai szlovák nyelv meghatározó jegyeit kísérlem meg részletesen bemutatni a kalendárium hasábjain megjelent írások kapcsán, az ott található példákon keresztül.

Hangtan

A hangtan vizsgálatánál azokat a csabai nyelvjárásra jellemző leggyakoribb jelenségeket ismertetem, melyek az írott szövegben – jelen esetben, forrásanyagomban – a *Čbiansky kalendár*-ban is fellelhetőek. E fejezetben külön nem foglalkozom a magyar hangok, szerkezetek átvételével és beilleszkedésével a csabai nyelvjárásba. E probléma, önálló vizsgálódás tárgya lehet, s mivel jelen dolgozat tárgyát írott szövegek képezik, nem is érzem feltétlenül szükségét a fenti téma bővebb kifejtésének.

Magánhangzók

a

1. Rövid helyzetben:

- a. palatális mássalhangzó után a van pl. *čas, jama, jar, kaša, košeľa*...(Gregor, 1998, 168, o.). Ez vonatkozik a sing. gen.-ra is pl. *muža, koša*...
vö: „*začalo porte vymerat*”, „*zem každymu*” (ČK, 1935, 61, o.)
„*sa začali pomáli*”, „*tahala réteša*” (ČK, 1935, 62, o.).

- b. labiálisok után *-e* (Ondrus szerint *ä* található. Ondrus, 1956, 15, o.)
 vö: „*začali stavať sálaše*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*šecko bola pánská zemenská*“ (ČK, 1935, 61, o.).

2. Hosszú helyzetben:

- a. rendszerint *-ia*-t találni pl. *farbiar, sedliak, husiar...*
 vö: „*sediackym rozumom*“ (ČK, 1935, 57, o.), „*štyricat graiciarov*“ (ČK, 1935, 58, o.), „*riaslá trstina*“ (ČK, 1935, 61, o.).
- b. előfordul azonban az *-á* is pl. *šátor, slovák, zvonár...*
 vö: „*rozkladajú sa sálaše*“ (ČK, 1935, 57, o.) „*preto že sme Slováci*“ (ČK, 1935, 66, o.), „*tento článok*“ (ČK, 1935, 57, o.).

Ъ, ъ

- A csabai nyelvjárásban labiális és nem labiális mássalhangzó után is *-o* a leggyakoribb reflex (Gregor, 1998, 168, o.) pl. *doska, edon, ocot, rož, zdochnúť, tavo...*
 vö: „*tanvo nocúvali*“ (ČK, 1935, 58, o.), „*edon chlieb*“ (ČK, 1935, 59, o.), „*radšej hladom zdochnúť*“ (ČK, 1935, 60, o.), „*ukezovalo vetor*“ (ČK, 1937, 58, o.).
- Az *ѣкъ, ѣкъ* képzőben is következetes az *-o* (Gregor, 1998, 168, o.) pl. *cesnok, hrnčok, kožusok, piatok, statok...*
 vö: „*mali sme 6 koňi aj príchovok*“ (ČK, 1937, 56, o.).
- Névmási adverbiumokban szintén *-o* a szokásos megfelelés. Pl. *kody, tody, voľakedy...*
 vö: „*tody tu nebola oráca zem*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*dožili tody naši otcovia*“ (ČK, 1935, 63, o.), „*tody veľa vode bolo našin*“ (ČK, 1937, 56, o.).
- Előjárósók, igekötők vokalizált változatában is általános az *-o*
 vö: „*vo dňe*“ (ČK, 1937, 56, o.), „*zahynul vo vojne*“ (ČK, 1937, 57, o.), „*dookola trasúc*“ (ČK, 1937, 57, o.), „*prišiel ko mne*“ (ČK, 1936, 108, o.).
- Másodlagos vokalizáció esetén szóvégi helyzetben (tőmorféma végén is) többnyire szintén *-o* reflex található (Gregor, 1998, 169, o.) pl. *bov, son, tájšov, upiekov...*
 vö: „*Keď son ja malý chlapec bov...*“ (ČK, 1935, 58, o.), „*šov ulicov na koni*“ (ČK, 1935, 63, o.), „*len son tak plúvav*“ (ČK, 1937, 57, o.), „*son šov prevracat*“ (ČK, 1937, 57, o.), „*vet son dorastav*“ (ČK, 1937, 57, o.), „*uš bov násad*“ (ČK, 1937, 57, o.), „*son aj zaspjevav..., son rát kričav..., son zmiliv...*“ (ČK, 1937, 57, o.).

A jerek reflexeinek bemutatásával a magyarországi szlovák településeket illetően – beleértve a csabai nyelvjárást is – Gregor Ferenc foglalkozik részletesen munkájában (Gregor, 1965, 109–126, o.).

ě

1. Rövid helyzetben:
  - a. Csabai megfelelése labiális mássalhangzók után *-e*. Ondrus szerint *-ä* (Ondrus, 1956, 57, o.) pl. *d'evet, hovedo, meso...*
 vö: „*šetci Čabenia*” (ČK, 1935, 62, o.). Forrásanyagunkban találtunk több példát, mely Ondrus állítását támasztja alá.
 vö: „*Však na to nepamätáte...*” (ČK, 1935, 60, o.), „*napäť na sálaš*” (ČK, 1935, 62, o.), „*s väčšima detma...*” (ČK, 1935, 62, o.).
2. Hosszú helyzetben általános az *-ia* pl. *chodia, kričia, trápia, čiaska, desiati*.
 vö: „*pomenovaná na štyri desiatke*” (ČK, 1935, 58, o.), „*do každého desiatku*” (ČK, 1935, 58, o.), „*tricat grajciarov*” (ČK, 1935, 58, o.), „*riaslattrstina*” (ČK, 1935, 61, o.). De: „*Ni za penaze*” (ČK, 1935, 61, o.).

e

Az *-e* magánhangzó változatlanul megmaradt. pl. *čelad', čelo, včera, večer, pec, pole...*

Helyenként nyomon követhetjük a középszlovák nyelvjárásból ismert *e > a* változást, mely eredetileg a palatális *ň, ľ, j, ž* utáni helyzetben következik be, pl. *nahat', nahaj, nak, delako...* Az *e > a* változás részletes elemzésével munkájában Ján Stanislav foglalkozik (Stanislav, 1958, 384, o.).

vö: „*nak sa radšej v širom svete...*” (ČK, 1931, 42, o.), „*ale nak si majú kone*” (ČK, 1931, 52, o.), „*museli im tam nahat'*” (ČK, 1935, 57, o.).

ě

1. Rövid helyzetben:
  - a. A szlovák nyelvben bekövetkezett dejtáció nyomán keletkezett *-e* a csabai nyelvjárásban is jelen van pl. *bežať, človek, hnev, jedlo, kvet, obed, veriť...*
  - b. Ugyanígy a ragokban is *e* hang van pl. *na ceste, v dome, v robote*. De *k, g, h, ch*, után az *-e* helyett *-i* használatos (Gregor, 1998, 170, o.) pl. *v Ameríki, pri macochi, na ruky*.
 vö: „*popri gáte*” (ČK, 1935, 58, o.), „*na...strome*” (ČK, 1935, 60, o.), „*koňe po garáďe*” (ČK, 1937, 57, o.), De „*mav... v ruki palicu*” (ČK, 1935, 59, o.).
2. Hosszú helyzetben:
  - a. a középszlovák nyelvjárásokban *-ie* van, pl. *bieda, diera, hniezdo, hriech, chlieb...*
 vö: „*tento vidiečan*” (ČK, 1936, 108, o.), „*piesničke tie sladkie*” (ČK, 1931, 52, o.), „*slzy vylievame*” (ČK, 1932, 81, o.).
 Ennek ellenére mégis „*vetor*” (a hosszú *vietor* helyett) kifejezést találtunk.
 vö: „*Roku 1930 ho Bov veľyki vetor*” (ČK, 1930, 11, o. kéziratos bejegyzés), „*to ukazovalo vetor*” (ČK, 1937, 58, o.), „*Tu previeva jarný vetor...*” (ČK, 1935, 66, o.).

o, ō

1. Az eredeti rövid o egyetlen pozícióban sem változott meg (Gregor, 1998, 171, o.).
vö: „*od mojich otcov*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*na kočoch*“, „*Slováci s Horniakov*“, „*tak počalo*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*veľa poctivosti*“ (ČK, 1937, 59, o.), „*chudobu, chorobu*“ (ČK, 1937, 59, o.).
2. Általános a hosszú helyzetű ō > uo változás. A kettőshangzó ejtése írásos szövegben ô-ként jelentkezik.
vö: „*Splašené rybôčky*“ (ČK, 1935, 72, o.), „*starký môj...môžeš ho pripraviť*“ (ČK, 1935, 74, o.), „*Netráp sa aniel môj!*“ (ČK, 1935, 77, o.).
Néhány esetben van -ó megfelelés is, és ritkán rövid o-val is találkozhatunk (Gregor, 1998, 171, o.) pl. *pomóc, nemôžen, moj...*
vö: „*od mojho deda*“ (ČK, 1935, 76, o.), „*pojdem s ňou...!*“ (ČK, 1935, 76, o.).
3. A magyar átvételekben általában megőrződik a hosszú ō.
vö: „*po tom dróte*“ (ČK, 1935, 76, o.), „*kus drótu*“ (ČK, 1935, 74, o.), „*gunyhó taký bov*“, „*számadó bov...*“ (ČK, 1935, 58, o.), „*chodili za jószágom*“ (ČK, 1935, 59, o.).

i, y

1. Békéscsabán is – mint általában a szlovák nyelvben – csak palatális i ejtődik, tekintet nélkül arra, hogy eredetileg veláris volt-e vagy sem (Gregor, 1998, 172, o.). Az y > i változás elsősorban a szótövekre jellemző. pl. *kodi, mislieť, jazik*.
vö: „*kin nebolo suchvo*“, „*žebi sa druhí násad mohov...*“ (ČK, 1937, 58, o.), „*ližice mali*“ (ČK, 1935, 58, o.), „*ľudia tak nazívali*“ (ČK, 1935, 58, o.).
2. A hímnemű élettelen és a nőnemű főnevek plur. nom. és akkuz-ban a nőnemű főnevek sing. gen.-ban, valamint az *one* névmási alakban az y helyén gyakorta e található (Stanislav, 1958, 440, o.; Ondrus, 1956, 115, o.). Ezt bizonyítják Ondrus példái is. „*One robile, krave bole, bývale páračke...*“ (Ondrus, 1956, 115, o.).
vö: „*na šecke boke*“, „*veľkie prielohe*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*malie majere*“, „*začalistaveť dome*“ (ČK, 1935, 61, o.).
Az így keletkezett e általában nem lágyítja meg az előtte álló d, t, n, l mássalhangzót.

u, ū

- E hangok reflexei lényegében azonosak az irodalmi alakokkal (Gregor, 1998, 173, o.).
vö: „*dobru... slamu*“, „*kukuric piekli*“ (ČK, 1937, 58, o.), „*ľudia tak nazívali*.“ (ČK, 1935, 58, o.).

Mássalhangzók

A mássalhangzók ejtése Csabán alapjában véve megegyezik az irodalmi nyelvi ejtésmóddal.

l, l', u

1. A csabai nyelvjárásban használatos az *l* és *l'* is. Nem ritka az sem, hogy azonos helyzetben egyszer palatális *l'*-t, máskor közép *l*-t hallani akár ugyanazon személytől is. Mégis talán azonos fonológiai feltételek esetén gyakoribb az *l'*, mint az *l* ejtése. Írott szövegben ennek megítélése talán kevésbé egyértelmű, mert nem minden esetben következetes a lágy jel használata.
vö: „otec so svojou čelad'ou”, „čakala sálašskú čelad'” (ČK, 1935, 62, o.), „ustanovili, pomáhali, tašli, robili...” (ČK, 1935, 62, o.). De „poznali, pohli, porobili...” (ČK, 1937, 57, o.).
2. Nem lágyul meg az *l*, ha olyan *e* követi, amely *y* helyén áll pl. *robile, stole, kúpile, žrale...*
vö: „Mlacsje holube sza znyjeszle decembra 27-ho” (ČK, 1935, kézírásos bejegyzés decemberről), „telce sa pásle” (ČK, 1935, 58, o.), „zvinye zabuvkale 6 ho ...” (ČK, 1931, 22, o. kézírásos bejegyzés), „huzi zacsale nyezty...” (ČK, 1929, 10, o.) kézírásos bejegyzés.
3. Az *y > i* útján keletkezett *i* viszont palatalizálja az előtte álló *l*-t (Gregor, 1998, 174, o.). Az említett palatalizáció írott szövegben egyáltalán nem érvényesül.
vö: „drevenie ližice mali” (ČK, 1935, 58, o.) és nem „ližice”. A jelenségre több példát nem találtam.
4. Az *l, l'* zárt szótag végén rendszerint *u*-val, illetve *v*-vel ejtődik. Írott szövegben ez *v*-ként jelentkezik pl. *kostov, pov...*
vö: „pov funta slanine” (ČK, 1935, 58, o.), „pov funta soli” (ČK, 1935, 58, o.), „povkila muke” (ČK, 1942, hátlap belsejében kézírásos bejegyzés).
5. Következésképpen megváltozik az *l > u* (-*v*) változás múlt idejű hímnemű igék 3. személyében pl. *kričav, kúpiv si bov, piv...*
vö: „de juhász doživ”, „večer už podoživ, osedlav...”, „loživ naňho drevený prusliak a tak šov...” (ČK, 1935, 58, o.)
Írásos emlékekben mégis sokkal sűrűbben rögzül az *-l* végződés.
vö: „čakal som”, „vydriapal som” (ČK, 1936, 108, o.), „mäsiar dozvedel sa” (ČK, 1939, 91, o.), „ale žeby si vedel...” (ČK, 1939, 92, o.).

v, u, f

A *v* hanggal kapcsolatban a szlovák nyelvben általánosan előforduló helyzeteken kívül (*víno, večer, v ovsí, kvet*) megemlítendő:

1. A *v + n, ň, m, r, l, j* találkozása esetén a *v* ejtése sok esetben megőrződik, de legalább annyira elterjedt a *u* használata is. Az ejtést illetően nagyjából ugyanez érvényes a szóvégi helyzetű *-v* esetében is (Gregor, 1998, 175, o.).
Írott szövegben a *u* ejtése egyáltalán nem tükröződik.

- vö: „za železnicov“, „za jaminov“ (ČK, 1935, 58, o.), „mav bundu na vyvrat“ (ČK, 1935, 58, o.), „spravíme si holovňu!“ (ČK, 1937, 56 o.), „dvaja zme zvládali“ (ČK, 1937, 56, o.), „vláčil'i vontatove g holovňi“ (ČK, 1937, 56, o.).
2. Szó elején a sziszegő hangok, ill. *t, d, d'* előtt a *v* többnyire lekopik, vagy *f*-re zöngétlenedik. pl. *d'áčny, šade, šakovo, fšade, fčera...*
- vö: „Šecko bola pánska“, „na šecke bokie veľkie prielohe“ (ČK, 1935, 61, o.), „len šade...“ (ČK, 1935, 61, o.), „šetci Čabenia“ (ČK, 1935, 62, o.), „šecko misev gazda nahat“ (ČK, 1935, 63, o.).

t, t', d, d'

Ezek a mássalhangzók rendszerint azonosak a középszlovák, ill. az irodalmi nyelvi megfelelésekkel.

1. Szó végén a palatális forma nagyobb részben megőrződik pl. *časť, laket', dost', štvrť...* Hanko kutatásait idézi Gregor, miszerint vannak esetek a depalatizációra is (Gregor, 1998, 176, o.) pl. *bol'asť, d'esat, d'evat, laket...*
- vö: „pri kravách stát“ (ČK, 1935, 58, o.), „stráviť celý život“ (ČK, 1935, 56, o.), „čítať...uhádnúť...predpovedať...“ (ČK, 1935, 56, o.) „slamu poskladať“ (ČK, 1937, 58, o.), „mohov sa povoziť“ (ČK, 1937, 56, o.).
- De „tricit grajciarov“, „štyricat graiciarov“ (ČK, 1935, 58, o.).
2. A melléknevek ragozásában a *t, d* rendszerint kemény *e, i* előtt. pl. *mladiho, boli opiti...*
- vö: „zo malich“ (ČK, 1937, 56, o.), „z najbližšieho zme...“ (ČK, 1937, 57, o.), „každí večer“ (ČK, 1937, 58, o.).
3. A *tl, dl* hangkapcsolat általában megőrződik pl. *svetlo, jedla, jedlo, podľa, spadla, strašidlo...*
- vö: „podľa jeho sile“, „sedliaci nemohli...“ (ČK, 1935, 61, o.), „teľko dlžobe“ (ČK, 1935, 61, o.), „podľa toho akú...“ (ČK, 1935, 61, o.), „zpod medzi ostatných sedliakov“ (ČK, 1939, 58, o.), „do násadu kládlí“ (ČK, 1937, 57, o.), „veľaráz zabudli“ (ČK, 1939, 58, o.).
- De „ale viličke, nvôže“ (ČK, 1935, 58, o.), „z drevenima vilámi...kládlí“, „zdrevenima vilámi...porobilí“ (ČK, 1937, 57, o.).
4. Ellenben gyakori a *dn, dň > n, ň* változás. pl. *dovena, enu sviňu, ňeska...*
- vö: „aj ruszi szislyi nuka“ (ČK, 1944, kézírásos bejegyzés októbernél) „eniho gondáša“ (ČK, 1935, 58, o.), „zav do enej ruke“ (ČK, 1935, 58, o.), „bola ena pasba“ (ČK, 1935, 59, o.), „k enimu kraju“ (ČK, 1937, 57, o.), „jich stuňa...“ (ČK, 1935, 59, o.), „společná stuňa“ (ČK, 1935, 58, o.).
- Ondrus szerint nem ritka az az eset sem, amikor az említett hangkapcsolat változatlanul használatos (Ondrus, 1956, 38, o.) pl. *dovedna, edna, hladný...*
- vö: „ani jedno z hniezda“ (ČK, 1935, 60, o.), „pomáhali edno druhymu“ (ČK, 1935, 63, o.), „nebolo vidno“ (ČK, 1937, 57, o.).

m, n, ň

E hangok a szlovákban általában szokásos használaton kívül megemlíthető:

1. A gyakori *m > n* változás pl. *poton, seden, zbohon...*
Előfordulása következetesnek mondható a szuffixumokban is pl. *s kořon, buden, iden, son...*
vö: „*a ja slabší son*”, (ČK, 1937, 56, o.), „*son dorastav*”, ... „*son ajzaspievav*” (ČK, 1937, 57, o.), „*poton bola...*” (ČK, 1935, 59, o.), „*zon dav*” (ČK, 1926, kézírásos bejegyzés novemberről), „*Hankovczi nan dalyi*” (ČK, 1937, kézírásos bejegyzés júniusnál).
Nem ritka az az eset sem, amikor az *-m* megmarad.
vö: „*svojim sedliackym rozumom*” (ČK, 1935, 57, o.), „*odvetím...presvedčím*” (ČK, 1937, 54, o.), „*pohútal som*” (ČK, 1936, 108, o.). Gregor Ferencsel egyetértve nem osztom Hanko véleményével, miszerint az igék praesens sing. 1. személyében és a névszói ragozásban az *-m > -n* változás következetes lenne (Gregor, 1998, 177, o.).
2. Ondrus szerint szóhatáron szórványosan találhatunk *-n > -m* változásra példákat pl. *edom, tem mlačí* (Ondrus, 1956, 34, o.).
Valószínűsítem, hogy a múltban ez gyakoribb jelenség lehetett, hiszen Gregor Ferenc tanulmányában (Gregor, 1998, 177, o.) az 1823–1824-es évekből több példát is felsorakoztat, melyek az akkori céhkönyvekben találhatóak, de a 20. század eleji forrásanyagom az említett jelenséget nem tartalmazza.
3. Csaknem mindig bekövetkezik a szóvégi *ň > n* változás. pl. *den, dlan, jačmen, jesen*.
vö: „*jacsmen zme gyegyelyinu zoralji...*” (ČK, 1939, kézírásos bejegyzés novemberről), „*hrabala son jačmen*” (ČK, 1932, 54, o.), „*jacsmen zme zjalyi*” (ČK, 1926, kézírásos bejegyzés márciusnál).
A *ň > n* változásra forrásanyagomban ugyan többszöri előfordulásban, de csak a „*jačmen*” szót találtam.
4. A *-ňa* képzőben az *-ň* viszont megmarad pl. *skriňa, tarhoňa, čerešňa*.
vö: „*že skriňu hodí...*” (ČK, 1938, 84, o.), „*keď už bola skriňa*” (ČK, 1938, 84, o.), „*skriňa s veľkým rachotom*” (ČK, 1938, 85, o.), „*druhá sviňa sa...*” (ČK, 1935, kézírásos bejegyzés márciusnál).

j,

A középszlovák nyelvjárársokban meglevő általános vonások mellett megemlíthető:

1. A kérdőnévmási alak mindig *ako*, de határozatlan névmások utótagjaként *j*-vel használatos pl. *ďejaký, voľjaký...*, „*taký bov, akié teraz...*” (ČK, 1935, 58, o.).
2. A *jeden* számnévben – és származékaiban – a szókezdő *j* következetesen hiányzik pl. *edon, ednimu, edna...*

- vö: „*Ked' robiv edon hospodár*“, „*pomáhali si edno druhymu*“, „*potrebnvo naedon dom*“ (ČK, 1935, 62, o.), „*poton z eniho boku*“ (ČK, 1937, 56, o.), „*k enimu kraju*“ (ČK, 1937, 57, o.).
3. Névmási alakok elején a *j* jelen van pl. *jich otec*...
vö: „*Čo jin chlapec*“ (ČK, 1934, 96, o.), „*jich stuňa tam bola*“ (ČK, 1935, 59, o.), „*poton jich naspred hnali*“ (ČK, 1935, 60, o.), „*kým jím panstvo začalo*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*merať jín porte*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*jich obrábatelia zemi na jich panstvách*“ (ČK, 1935, 61, o.), „*a variv jin jest*“ (ČK, 1935, 62, o.).
4. Az *iden* ige képzetlen alakjai *j* nélküliek, de ha magánhangzóra végződő prefixum járul elé, akkor a *j* is használatos.
vö: „*a ja tájden*“ (ČK, 1932, 92, o.). A jelenségre több példát nem találtam.
5. Idegen eredetű szavakban két magánhangzó közé gyakran hiátustöltő *j* kerül pl. *demokracija, komédija, evanjelijum*...
vö: „*vo svojom náboženstve evanjeliumu*“, „*v evanjeliume Kristovi*...“ (ČK, 1937, 49, o.) „*večné evanjelium*...“ (ČK, 1936, 44, o.).
- Az általam vizsgált írott szöveg a hiátustöltő *j* meglétét nem bizonyítja, bár a kalendárium kevés idegen eredetű szót tartalmaz.

c, dz, č, dž

E hangok használata azonos az irodalmi nyelvvel. Néhány sajátosságot azonban meg kell említenünk:

1. Ritkán, de előfordul a *c > č* változás
vö: „*čez tú dierku*“ (ČK, 1935, 119, o.), „*čo čez tyžden namúra*...“ (ČK, 1921, 25, o.). Az említett változásra forrásanyagomban, a kalendáriumban csak a *čez* előjárószt találtam példaként.

s, z, š, ž

1. Az irodalmi nyelvtől eltérő a *mních* plurál nom. alakja, Csabán az irodalmi *mnísi* -től eltérően *mníchi* -nek ejtik. Tehát *ch/s* alternáció nem következik be (Gregor, 1998, 179, o.).
2. Majdnem minden esetben *č* használatos az *š* helyén a „*však*“ (*čak*) szóban és annak származékaiban pl. „*nočak*“ (Gregor, 1998, 179, o.).
Forrásanyagom az említett jelenségekre egyetlen példát sem hoz.

k, g, h, ch

Az irodalmi nyelvtől a következőképpen tér el a csabai nyelvjárás:

1. A *ch* helyén *k* használatos olyan esetekben, mint pl. *kciet', ňekce, nak, nak bude* (Gregor, 1998, 179, o.).
vö: „*Nak som mladá*“ (ČK 1932, 55, o.), „*nak sa radšej*“ (ČK, 1931, 42, o.), „*nak čuší*“, „*nak aspoň*“ (ČK, 1935, 60, o.).
2. A *g* az indulatszókön kívül leggyakrabban a jövevénytiszavakban fordul elő.

vö: „*pod pazuchov gajde*”, „*teraz Gazdašaska škola*” (ČK, 1935, 58, o.), „*poton bola gulya*” (ČK, 1935, 58, o.), „*tak šjov za guľou*” (ČK, 1935, 59, o.), „*drevo na guňhove*” (ČK, 1935, 61, o.), „*okrem gerendov*” (ČK, 1935, 62, o.), „*poton gazdina*” (ČK, 1935, 6, o.).

Alaktan

Főnevek:

1. A főnévragozás terén a csabai nyelvjárárs egyik legmarkánsabb tulajdonsága az ún. maskulinizáció, pl. plur. gen.-ban mindhárom nemben elterjedt a hímnem esetragja *-ov*.

A kalendáriumban való előfordulására vö: „*okrem gerendov a deskov*” (ČK, 1935, 62, o.), „*harmonizovaných nápevov*” (ČK, 1937, 36, o.), „*z našich čitateľov*” (ČK, 1937, 51, o.), „*ktorá sa od dávnych časov*”, „*uteká do iných stavov*” (ČK, 1962, 39–40, o.), „*jeden z najprostejších obyčajov je*” (ČK, 1921, 15, o.), „*Z tých 14 uvierov*” (ČK, 1935, 63, o.).

2. A hímnemű anyagnevek, főként az ételnevek sing. nom. és akkuz.-ban semlegesneműként *-a* végződéssel használatosak pl. *chleba, koláča, makovníka, medovníka, sira*...

vö: „*gazdina...ťahala réteša, piekla koláče*” (ČK, 1935, 62, o.).

3. Ahogy a középszlovák nyelvjárársban általában, a semleges nemű *zdravie* típusú főnevek sing. nom. és akkuz.-ban Békéscsabán is *-ia* végződést kapnak pl. *krstenia, ľutovania, obilia, zdravia, ovocia*...

vö: „*takto mali prvo pristrešia*” (ČK, 1935, 61, o.) „*oral'i a siali obilia*” (ČK, 1935, 61, o.). A középszlovák sing. nom., akkuz. *-ia* végződés általános vélemény szerint a sing. gen. -ból állandósult (Stanislav, 1992, 136, o.; Krajčovič, 1964, 116, o.).

4. A történeti *y > e* változás eredményeként *-e* rag van:

a.) a hímnemű élettelen főnevek plur. nom. és akkuz.-ában. pl. *kostole, mozge, oreche, dva roke, strome, stole, majetke*...

vö: „*začali stavať najdriev dome, a poton sálaše*” (ČK, 1935, 61, o.), „*dochovávali statke a ovce*”, „*malo tu malie majere*” (ČK, 1935, 61, o.), „*piekla koláče*” (ČK, 1935, 62, o.).

b.) a *žena* típusú nőnemű főnevek sing. gen.-ban. pl. *od biede, krave, domiske*...

vö: „*Keď by teraz takúto zem dostálo sedliactvo, iste že by nebolo tel'ko biede, ani tel'ko dlžobe.*” (ČK, 1935, 61, o.), „*sadnúl si na kraj posteľe*” (ČK, 1935, 73, o.).

c.) a *žena* típusban a plur. nom., akkuz.-ban pl. *krave, haluške, hábe, čizme, nohe, páračke*. vö: „*aj kopacske tjackje aj kozbe tjackje*” (ČK, 1944, kézírásos bejegyzés januárnál), „*poton jin namerali porte, zeme*” (ČK, 1935, 61, o.), „*kým jím panstvo začalo porte vymerať, potom aj zeme*...” (ČK, 1935, 61, o.), „*dva kloke*” (ČK, 1935, kézírásos bejegyzés augusztusnál) „*aj tusi vedeli doske napíliť*” (ČK, 1935, 62, o.), „*gazdina varila haluške*” (ČK, 1935, 62, o.).

5. A nőnemű főnevek sing. nom. -c + -a végződése általában megmarad, pl. *jara-bica, hrnavica, pivnica...*; bizonyos szavak esetében a szóvégi -a eltűnik, bár nem következetesen, pl. *kukuric, lavic, palic, ulic...* ugyanakkor hallható a *palica, ulica* stb. is (Gregor, 1998, 186, o.).

vö: „*kukuricz 10. czentov...*” (ČK, 1934, kézirásos bejegyzés augusztusnál), „*Kukuricz zme zjalji 23-ho aj 29-ho Aprilya*” (ČK, 1935, 30, o. kézirásos bejegyzés), „*každý piaty kebel žito, jačmeň, kukuric...*” (ČK, 1935, 61, o.), „*kukuric zme szjali 9. Ho mája*” (ČK, 1939, kézirásos bejegyzés májusnál) „*večer koňe pásli a kamarádi kukuric piekli*” (ČK, 1937, 58, o.).

Érdekesképpen megjegyzem, hogy Štolc (1968, 112, o.) a vajdasági szlovákok körében végzett kutatásai hasonló eredményeket mutatnak.

Pavel Ondrus állítása szerint a déli középszlovák és az alföldi szlovák nyelvjárásokban a plur. lok.-ban mindhárom nemben -ou végződés általánosult. A jelen-ség azonban nem következetesen jelentkezik, ugyanis az -ou mellett van -iech, -ach, -iach, -ách esetrag is (Ondrus, 1956, 192, o.). Ezt a megállapítást nem támasztják alá sem a bácskai-bánati szlovák nyelvjárások adatai (Štolc, 1968, 112, o.), sem pedig a békéscsabai nyelvi tények sem, ugyanis:

Csabán a hímnem plur. lok.-ban általános az -och: *na kočoch, koňoch, obrazoch, sálašoch, na vozoch* stb., amely előfordul nő- és semlegesnemben is, pl. *pri husoch, vajcoch* stb.

Mindamellettt nő- és semlegesnemben az -ách, -iach (a ritmustörvény következtében -ach) az általánosan használt esetrag: *na cestách, v chyžiach, na rukách, pri ženách, v ústach...*(Gregor, 1998, 187, o.).

Az általam vizsgált forrásanyag sem tartalmazott Pavel Ondrus megállapítására bizonyítékot. A Čbiansky kalendárban vizsgált plur. lok. esetragjai mindhárom nemben Gregor Ferenc fentiekben felvázolt érveit támasztják alá. vö: „*prišli na túto zem na kočoch*“, „*ale tie nevystačile na holých, veľkých pustatinách*“, „*obrábatelia zemi na jich panstvách*“, „*z tych si poton robili dvere aj na sálašoch*” (ČK, 1935, 61-62, o.), „*že chodiliv hábach ...*” (ČK, 1939, 58, o.).

Melléknevek

1. Csabán a semlegesnemű sing. nom., akkuz. melléknévi végződés általában -vo. pl. *dobrvo, keľavno, masno, peknvo...*

vö: „*do vojne, dos smutvo*”(ČK, 1937, 57, o.), „*zprvu, kin nebolo suchvo*” (ČK, 1937, 58, o.), „*a ket dos suchvo bolo*” (ČK, 1937, 58, o.), „*je inak obrátenvo*” (ČK, 1935, 62, o.), „*ako bolo uriedenvo*” (ČK, 1935, 63, o.).

2. A hímnem- és semlegesnemben az -iho, -imu, -in stb. esetragokban az -i- általában rövid, pl. *veľkiho, veľkimu, cistiho, cistimu...*

vö: „*iba k hotovimu stolu sadnú*” (ČK, 1935, 62, o.), „*Ot pekniho d'jočvaťa...*” (ČK, 1937, 67, o.), „*pomáhali si edno druhimu*” (ČK, 1935, 62, o.), ám megjegyzem,

hogy a „*druhimu*” ugyan számnév, de melléknévként ragozódik, „*od vešejskih mostu*” (ČK, 1935, 62, o.), „*pánskimu hajduchovi*” (ČK, 1935, 63, o.).

Továbbá a névmási ragozásban a plur. nom. kivételével szintén általában rövid *-i* használatos pl. *s nim, do tych čias, s čin...*

vö: „*z tych si poton robili dvere*” (ČK, 1935, 62, o.), „*a za tych 16 dni obrodených*”, „*tych 16 dní služít*” (ČK, 1935, 63, o.).

3. A hímnemű élettelen a nő- és semlegesnemű melléknevek plur. nom. és akkuzban *-ie* végződést kapnak, pl. *dobrie žene, druhie strome...*

vö: „*vekie prielohe*”, „*len panstvo malo de-tu malie majere*” (ČK, 1935, 61, o.), „*vekie trstinovie*” (ČK, 1935, 62, o.).

Igeragozás

Az igékkel kapcsolatos csabai sajátosságok közül a következők a legjellemzőbbek:

1. Jelen idő plur. 3. személyben *-u ~ -ú* rag van. Ondrus szerint a csabai nyelvjárársban a rövid *-u* használatos (Ondrus, 1956, 142, o.) Hankot idézi Gregor Ferenc (1998, 188, o.), miszerint ő is csak rövid *-u* raggal számol. Az erős nyelvi keveredés bizonyítékaként nem ritka a hosszú *-ú* rag megléte sem. Ezt igazolják Gregor Ferenc gyűjtései, pl. *budú, kívajú, pečú, radujú, sadnú si, spadnú, večerajú, začarajú, zahynú* stb. (Gregor, 1998, 188, o.) és Ondrus néhány példája, pl. a *dorábájú - volať* minta alapján (Ondrus, 1956, 133, o.) és a *zovú - brať* minta alapján (Ondrus, 1956, 138, o.).

Az általa vizsgált példák is a hosszú *-ú* meglétét igazolják, kivéve azokat az eseteket, ahol a rövidülést a ritmüstörvény érvényesítése idézi elő.

vö: „*rozkladajú sa sálaše*”, „*rozmnožujú sa dediny*”, „*do hrobu ponesú*”, „*ešte sa nájdú takí...*” (ČK, 1935, 57, o.), az utolsó példánál a ritmüstörvény érvényesül „*nech nezabudnú*”, „*viacti majú...*”, „*nech si pohútajú*” (ČK, 1937, 50, o.).

2. Általában hosszú *ú* használatos az infinitivus *-nú* képzőjében. pl. *sadnúť si, umrznúť, zabudnúť*

vö: „*uhádnúť čas*” (ČK, 1935, 56, o.).

3. Az infinitivus majdnem mindig *-ť* végződéssel használatos.

vö: „*mohov povozit*” (ČK, 1937, 56, o.), „*način koňe nachovať alebo napást*”, „*aľe už prevracať*”, „*už teraz vyputnať a pást*” (ČK, 1937, 57, o.), „*začli vyhrabovať...ťahať*”, „*mekú slamu poskladať*”, „*pekni stoh spraviť*” (ČK, 1937, 58, o.).

Ritkán, főleg kötött szövegekben (népdalok) megtalálható a *-ťi* végződés is. A kalendáriumban előforduló csabai népdalok szövegei bőven tartalmazzák az infinitivus *-ťi* végződésű alakját.

vö: *Janičkova mati.* *Ztratí sa ván, ztratí,*
„Janičkova mati *viac sa nenavrátí,*
dali odkázati, *a mňa bude v cinterine*
že ma nechcú ani za svet *Hlina prikrývati.*
za nevestu mati.

Za nevestu mati, *Hlina prikrývati...*
Janička mi dati - *V hrobe prebývati...*
Nak sa radšej v šírom svete *To len pre vás, šeccko pre vás,*
Ako vetrík ztratí. *Janičkova mati...*

(Janko V. Žofin, ČK, 1931, 42, o.)

4. Az imperativus kétféleképpen fordul elő:

a.) ha az egy mássalhangzóra végződő praesens töben *-e*, *-a*, *-i*, *-je*, *-nú* képző van az egyes szám 2. személyű alak rag nélkül használatos (a plur. 1. személyben *-me*, 2. személyben *-té* végződés járul ehhez az alakhoz), pl. *daj*, *dajme*, *dajte*, *nalej*, *nalejme*, *najte*...

vö: *„neublížuj nikomu!”*, *„neobrezaj zuby!”*, *„nesver si na nikoho!”* (ČK, 1937, 59, o.), *„Bože Očče, pomáhajte nan!”*, *„No, dajte chlapci...!”* (ČK, 1937, 57, o.), *„Netráp sa...!”* (ČK, 1935, 77, o.), *„Chod’ k dvercom a otvor ich!”* (ČK, 1935, 78, o.), *„Nuž, oprobuj!”* (ČK, 1931, 56, o.).

b.) ha az említett igealakban az igető mássalhangzó-csoportra végződik, vagy az *-e*, *-i*, *-nú*-képzők előtt egynél több mássalhangzó áll, akkor az egyes szám 2. személyű alakot *-i* rag segítségével képzik (többes számban a *-me*, *-té* is az *i*-s alakhoz járul, pl. *modlíme sa*, *pozri*, *spadni*...

vö: *„No len si sadni a jedz!”* (Č. K. 1935, 74, o.), *„rozmysli si!”* (ČK, 1931, 79, o.).

Asszimilációs változások

Az asszimilációs jelenségek közül a következők a legmarkánsabbak:

1. Gregor Ferenc adatai szerint az *n* (az *m*-ből és *ň*-ből származó is) az *s*, *š*, *z*, *ž*, *ch*, *h*, *j*, *r* előtt – morfémahatáron, ill. két szó találkozásakor – olyan, mintha az előtte álló magánhangzóval alkotna egy nazális hangot (Gregor, 1998, 181, o.). Ezt állítja Ondrus (1956, 35, o.) is (*son chodila, tan je, poton hát...*).

vö: *„tan si nasekali”*, *„keď poton jin”* (ČK, 1935, 61, o.), *„poton robili dvere”*, *„poton si začali...”* (ČK, 1935, 62, o.), *„pret svetom sa to robilo”*, *„kin rosa...”* (ČK, 1937, 56, o.), *„zas son si zaspievav...”* (ČK, 1937, 57, o.).

2. Ha a bilabiális *m* (az *n* -ből származó is) után *v* következik, az *m* ejtése labiodentálisra módosul. Jelölése *m*, de írott szövegben *n* ként jelentkezik, pl. *tájden viplatiť, tánvo*...

vö: *„slabší son veľkje...”* (ČK, 1937, 56, o.).

3. A középszlovák nyelvjárásokban általában, így Csabán is – ha nem is mindig következetesen – kerülnek a kettőzött mássalhangzókat.

a.) Két azonos mássalhangzó morfémahatáron való találkozásakor az első rendszerint kiesik, pl. *odych* (néha *oddych*) *ranný* (néha *ranní*) (Gregor, 1998, 181, o.). Érdekes, hogy a forrásanyagomban talált példák ezt a megállapítást nem igazolják, a két azonos mássalhangzó megmaradt, nem esett ki.

vö: „*máme denník prvého kurátora*” (ČK, 1935, 83, o.), „*od panstva oddelit*” (ČK, 1935, 57, o.), „*vtedy si mohli málo oddychnúť*” (ČK, 1936, 92, o.).

b.) a zöngésedés – zöngétlenedés szabályai útján keletkezett kettőződések esetén az első mássalhangzó kiesik.

vö: „*Gazdašaska škola*” (ČK, 1935, 58, o.). De „*medzi sarvaškou*” (ČK, 1935, 58, o.), „*várošký dom*” (ČK, 1935, 61, o.), „*čakala sálašsku čelad*” (ČK, 1935, 62, o.).

c.) Ha *t*, *d*, *ť*, *d'* után közvetlenül sziszegőhang következik, az asszimiláció miatt létrejött kettőzött mássalhangzóból az első rendszerint kiesik, pl. *šeci*, *oca*, *dvacat*, *tricat*, *štyricat*, *srce*.

vö: „*štyricat graiciarov*” (ČK, 1935, 58, o.). A jelenségre több példát nem találtam.

4. Ha a szó belsejében morfémahatáron három mássalhangzó találkozik, pl. réshang + zárhang + páratlan zöngés hang, akkor a mássalhangzók találkozásakor a *t*, *d* kiesik, pl. *týžne*, *krsný otec*.

vö: „*riasia trstina*” (ČK, 1935, 61, o.). A kalendáriumban több példát a jelenségre nem találtam.

Ritmustörvény

Békéscsabán a ritmüstörvény, amely a középszlovák nyelvjárásokban, amint az irodalmi nyelvben is, leginkább a következő esetekben érvényesül:

1. A melléknévi alakokban, mint pl. *biedni*, *cigánsky*, *čabiansky*, *múdrin chlapon*...
vö: „*hlúpy výbuch*” (ČK, 1939, 64, o.), „*čabianskemu hrnčiarovi*” (ČK, 1935, 57, o.), „*Čabiansky pastier koní*” (ČK, 1935, 59, o.), „*čabianske piesničke*” (ČK, 1931, 42, o.), „*horniacki príbuzní*” (ČK, 1937, 50, o.).

De „*Šecko bola pánská*” (ČK, 1935, 61, o.), „*pánský hajdúch*” (ČK, 1935, 63, o.), esetek is előfordulnak.

2. A sorszámnevek esetében, melyeket azonosan ragozzuk a melléknévvel, pl. *siedmy*, *šiesty*... (Gregor, 1998, 184, o.).

3. A *voliaki* határozatlan névmásban (Gregor, 1998, 184, o.). Megjegyzem, hogy a kalendáriumban nem találtam megfelelő példákat, melyek a 2. és 3. pont állítását alátámasztották volna.

4. A jelen idejű plur. 3. személy -ú ragjában: pl. *píšu*, *viažu*...

vö: „*a mladí prídu*” (ČK, 1935, 74, o.), „*ešte sa nájdu takí*...” (ČK, 1935, 57, o.), „*nájdu tento článok*” (ČK, 1935, 57, o.).

A ritmustörvény nem érvényesül a következő esetekben:

1. A magyar jövevényszavak többségében megőrződik az átadó nyelv (magyar nyelv) kvantitása. pl. *gúnár, gépállomás*.

vö: „*chodili za jószágom*” (ČK, 1935, 59, o.), „*za sétálovom*” (ČK, 1935, 58, o.).

2. Az igék jelen idejű 3. személyének *-ia* személyragos alakjában, pl. *kúpia, trápia, slúžia...* (Gregor, 1998, 184, o.). Az itt megfogalmazott jelenségre forrásanyagomban nem találtam konkrét példát.

A fentiekén kívül a régió nyelvi hagyományainak megfelelően a helyi úzus bohemizmusok átvételével, magyar szavak, fordulatok tükröfordításával bővíti kifejezési eszköztárát. A kalendáriumban lévő kézirásos bejegyzések ortográfiai tekintetben is tanulságosnak bizonyulnak.

Fontosnak tartom közölni, hogy forrásanyagom eredeti tulajdonosa Gyeraj András – neve többször szerepel a kalendáriumok címlapjain – az első világháború előtt született, illetve járt iskolába. Mint ismeretes, ekkor túlnyomórészt szlovák nyelven folyt az oktatás az evangélikus egyházi iskolákban, amely mellett magyar nyelvet is tanultak a diákok. Érdekes, hogy a kalendáriumokban lévő kézirásos bejegyzések, melyek kivétel nélkül szlovák nyelvűek, mégis rengeteg magyar betűt tartalmaznak.

Pl. „*Zahuszi szondosztal 70 pengov*”. „*Zvinye za buvkale 11 ho Aprila*”. „*Gyegyelyinu zmezjalji edon uvjer zmasinov*”. „*Kloku szon naszagyla*”. „*Zacsalizme kozity jacsmen 27 ho*”.

A bejegyzésekben gyakran elhagyják a magánhangzó-hosszúságot jelző ékezetet, pl. „*Na Bikiši*” és az *é-t í*-nek adaptálják. pl. *Bíkís Megye, bíreš, na Fíneši*.

A szlovák nyelv diftongusait *j* + magánhangzó kapcsolattal használja. Pl. „*Ztarje zvinye...*” „*Bjela za 22 ho a csjerna za 23 ho...*”

A bejegyzésekből arra következtetek, hogy azok írói nincsenek tisztában a helyesírás szabályaival, inkább fonetikus írásmódnak nevezhetném írásos megnyilvánulásait.

A kalendárium cikkeiben következetesen használják a következő bohemizmusokat, mint például a *jestli* kötőszót, továbbá a *dl'a obleku, nekl'ud* kifejezéseket.

A bibliai cseh nyelv (bibličtina) jegyeinek tükröződése is fellelhető a naptárban: *Když, jest Pán Bůh, spravedlivý z víry živ bude, s příležitosti títo, pokud' jsem živ na svete, dej služebníku svému, čo slouží...*

Hungarizmusok, illetve magyar szemléletet tükröző alakok a következők: *mlieko sneho dovzali*=lefejtették a tejet, *bunda na vyvrat*=kifordítható bunda (szűr), *uholný kameň*=sarokkő. A magyar → szlovák nyelvi hatás elméleti kérdéseivel Gregor Ferenc munkáiban részletesen foglalkozik (Gregor, 1987, 151-164, o.; 1993a, 7-24, o. 1993b, 189-195, o.). Az említett hatást a két etnikum évszázadokon át tartó közvetlen érintkezésének tulajdonítja, hiszen az említett magyar-szlovák

együttélés természetesen nyomot hagyott mind a magyar, mind a szlovák nyelvben (Gregor, 1993b, 189-195, o.).

A nyelvi hatást vizsgálva nem hagyható figyelmen kívül a tükörfordítás kérdése sem. A témával kapcsolatban többek nézete megegyezik abban, hogy a tükörfordítások keletkezéseinek feltételei a kétnyelvűséghez kötődik (Nyomárkay, 1993, 188, o. URL₁). A kalendáriumokban talált példáimmal szeretnék bemutatni néhány fordítási mechanizmust. Ezek tulajdonképpen magyar eredetű kifejezések, illetve szerkezetek „pontos” fordításai a magyarországi szlovákok nyelvében (Zsilák, 1997, 363-367, o.).

1. Az adott fordulat automatikus, pontos fordítása:

- a. városháza – *mestský dom* (ČK, 1937, 76, o.)
– *városký dom* (ČK, 1935, 61, o.).

A szlovák irodalmi nyelvben a kifejezés *radnica*-ként használatos.

- b. gazdasági iskola – *gazdašaska škola* (ČK, 1935, 58, o.)

A szlovák nyelv a „*hospodársky*” szót használja *hospodárska škola* kifejezésben.

- c. kérges tenyér – *chytiac do koravej dlani* (ČK, 1935, 74, o.)
Mozol'natá dlaň lenne az adekvát kifejezés.

- d. országgyűlés – *snem krajanský roku 1529* (ČK, 1930, 54, o.)
Snem vagy *parlament* lenne az adekvát kifejezés.

- e. csengő – *jesvujuce elektrické čergadlá* (ČK, 1935, 74, o.)
Zvonček kifejezés az adekvát.

- f. különleges történet – *osobitná povest'* (ČK, 1937, 114, o.)
Zvláštna povest' lenne a használatos kifejezés.

2. Modális segédige fordítása:

„*Nielen človek sa vie smiat' a plakat'*” (ČK, 1938, 95, o.).

„*Kto vie pozorovať a chápať tie rôzne prejavy zvierat'*” (ČK, 1938, 95, o.).

A tud, illetve nem tud ige használatánál is tükörfordítással találkozunk. Példamondatainkban helyesen a *môcť* segédigét kellene használni, nem pedig a *vedieť* igét (Zsilák, 1997, 363, o.; Králik, 1997, 17-18, o.).

3. Nyelvi jelenségek tükörfordítása a morfológia területéről:

- a. Az *-m* birtokosrag redundáns tükörfordítása a *môj* birtokos névmás megfelelő alakjával.

Pl. Tehénpásztor az apám... = *Kraviar je môj otec* (ČK, 1938, 81, o.).

Anyám... = *Mama moja, len...* (ČK, 1932, 92, o.)

Fájó szavaim... = *Moje boľavé slová...* (ČK, 1935, 60, o.)

Kedvesem... = *Milý môj ...* (ČK, 1935, 118, o.)

Mit hallottam apáinktól... = *Čo som ja počuv od mojich otcov...* (ČK, 1935, 61, o.).

- b. A *sa, si* visszaható névmások elhagyása a magyar nyelv hatására.

Pl. *na našom obraze dal fotografovať* – *dal sa fotografovať* helyett.

Nyomárkay István kutatásai során magát a tükörfordítás fogalmát – nyelvtörténeti bizonyítékok miatt – tágan értelmezi (Nyomárkay, 1993, 189, o.). Elgondolkodtató és későbbi kutatási feladatként is megjelölhető, hogy hol van a határ az interferencia jelenségek és a tükörfordítások között.

Összegzésül megállapítom, hogy a csabai nyelvjárás jellemző jegyeit túlnyomórészt azokban a cikkekben találtam, melyeket a naiv írók írtak. Elenyésző mértékben vannak jelen egyházi személyek publikációiban. Békéscsabára – ahol jelen van a szlovák nyelvű magaskultúra (polgári, nemzeti) egyházi és népi kultúra egyaránt (Gyivicsán, 1993, 28-35, o.) –, mindig is jellemző volt a mindenkori irodalmi nyelvhez való kötődés, illetve annak igénye. Ez tükröződik a kalendáriumban, mind az egyházi értelmiségi írók, mind a naiv írók írásaiban.

Úgy gondolom, hogy a naptár egyik legmarkánsabb jelentősége a dél-alföldi szlovákság számára, hogy nemcsak olvasóközönséget, de írói gárdát is kinevelt magának. Módot adott arra, hogy olvasótábora saját anyanyelvén művelődhessen, szórakozhasson, és segítette a régióban élő szlovákságot önmaga megismerésében és értékeinek felismerésében. Felhívta olvasói figyelmét anyanyelvük megőrzésére és annak művelt használatára.

Irodalom

Források – Čabiansky kalendár 1920–1939.

Czambel Samo 1902. Rukoväť spisovnej reči slovenskej [Manuscript of the Slovak Written Language]. Turč. Sv. Martin.

Gregor Ferenc 1998. A csabai szlovákok nyelve. In: Käfer István – Köteles Lajos főszerk. *A művelődés évszázadai Békéscsabán*. Békéscsabai Megyei Jogú Város 166-195.

Gregor Ferenc 1993a. *A szlovák nyelv magyar elemeiből (Mutatványfüzet)*. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem 1-24.

Gregor Ferenc 1993b. Magyar eredetű grammatikai szavak a szlovákban. *Magyar Nyelv*, 89/2: 189-195.

Gregor Ferenc 1987. Magyar eredetű grammatikai szavak a szlovákban. In: Gregor Ferenc – Nyomárkay István szerk. *Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék 151-164. o.

Gregor, Ferenc 1965. Kommentar zu den Kartenblättern des Atlases der slowakischen Mundraten in Ungarn. Reflexe der urslawischen Jere [n] in der Sprache der ungarländischen slowakischen Siedlungen. *Studia Slavica*, 11: 109-126.

Gyivicsán Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest: Teleki László Alapítvány Hattala, Martin 1852. *Krátka mluvnica slovenská*. V Prešporuku.

Kačala, Ján 1998. *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava: Veda.

Kollár, Ján 1846. Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Praha: České museum.

Krajčovič, Rudolf 1964. Náčrt dejín slovenského jazyka [Sketch of the History of the Slovak Language]. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- Králik, Aladár 1997. *Slovenské sloveso a jeho používanie. A szlovák ige és használat.* Budapest: Etnikum Kiadó.
- Nyomárkay, István 1993. Tükörfordításokról, különös tekintettel a (szerb)horvátokra. *Magyar Nyelv*, 89/2: 180-188.
- Pauliny, Eugen 1966. *Dejiny spisovnej slovenčiny I.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Rágyanszki, György 2014. Symbióza bibličtiny a štúrovčiny v Tlačiarňi Lipóta Réthyho v Sarvaši [Symbiosis of the Biblical Language and the Štúr Language in Lipót Réthy's Printing House in Sarvaš]. In: *Slované mezi tradicí a modernitou*. Ed. Markus Giger, Hana Kosáková, Příhoda Marek. Červený Kostelec – Praha: Nakladatelství Pavel Mervart – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 35-40.
- Stanislav, Ján 1958. *Dejiny slovenského jazyka I – II.* [History of the Slovak Language I-II]. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Stanislav, Ján 1992. *Dejiny slovenského jazyka II.* [History of the Slovak Language II]. Bratislava: Veda.
- Štolc, Jozef 1968. *Reč Slovákov v Juhoslávii I.* [Language of the Slovaks in Yugoslavia I]. Bratislava: SAV.
- Tóth István 2018. *Szlovákok a megmaradás és a beolvasás válaszutján. Az alföldi szlovákság története a két világháború között.* Szeged: Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány 197-218.
- Tóth István 1999. *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919-1944.* Budapest: Országos Szlovák Önkormányzat.
- Tóth, Štefan 1994. Rozšírenosť slovenských časopisov, úsilia na samostatné vydávanie medzi dolnozemskými Slováckmi [Proliferation of Slovak Newspapers, Efforts of Self-Publishing among the Lowland Slovaks]. In: *Slováci v Maďarsku. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30. 09.-2. 10. 1992.* Red.. E. Balážová – G. Grácová. Bratislava – Martin: Matica slovenská 105-120.
- Štúr, Ľudovít 1846. *Nauka reči slovenskej* [Slovak Language Learning]. Prešpork (Bratislava): Spolek Tatrín.
- Zsilák Mária 1977. A magyarországi szlovákok beszélt nyelvi tükörfordításainak néhány típusa. *Hungaro-Slavica*, 363-365.
- URL 1: Magyar nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/99-2/gregor.html> (2021. 01. 31.).
- URL 2: Magyar nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/00-4/gregor.htm#nb452> (2021. 01. 31.).

A szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonya a Čabiansky kalendár cikkeinek tükrében

Absztrakt. A csabai szlovákság életében a Tranoscius (A magyarországi evangélikus szlovákok vallásos énekeskönyve) mellett a legfontosabb kulturális kódnak a „*Čabiansky kalendár*“-t (Csabai Kalendárium) tekintem. A kulturális kód tulajdonképpen jelek, szimbólumok és a hozzájuk kötődő képek, illetve értékek rendszere, s mint kód, integráló

funkciót tölt be. Az említett kalendárium különlegessége többek között az adott műfaj adta speciális lehetőségekből fakad.

A szlovák nyelvi szórványok helyzetéből adódóan a csabaiak sokáig alig voltak kapcsolatban a Štúrék alkotta irodalmi szlovák nyelvvel, így nem igen volt hatással nyelvükre. Ez a helyzet a 20. századra megváltozott, hiszen egyre gyakrabban nyílt lehetőségük – többek között folyóiratokon keresztül, – hogy először megismerjék az irodalmi nyelvet, később aktív használói legyenek a modern egységes szlovák irodalmi nyelvnek. A Štúr-féle irodalmi nyelv visszhangjáról az alföldi szlovák nyelvszigeteken már az 1840-es évek derekán konkrét adatok vannak, hiszen a szarvasi Jancsovics István szlovák-magyar, magyar-szlovák szótára 1848-ban a štúri nyelvet propagálja. Ezen kívül a nyelvszigeteken élő szlovákság már 1845-től az ezen a nyelven megjelenő szlovák sajtótermékek előfizetői közt szerepel.

Az első világháború után bekövetkezett új határok kialakítása következtében a csabai szlovákok izolált helyzetbe kerültek és hirtelen megszokott olvasnivalójuk nélkül maradtak. A kedvelt szlovák nyelvű lapok, kalendáriumok sem jutottak el hozzájuk. A helyzetet korán felismerve reagált az igényekre Dr. Szeberényi Lajos Zsigmond, az evangélikus egyház lelkésze, melynek következményeként született meg a Csabai Kalendárium. A kiadvány 1920-ban jelent meg először, majd ezt követően 1948-ig minden évben. Tanulmányomban a naptárban megjelenő cikkek nyelvezetét, a szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonyát kívánom részletesen vizsgálni.

A kalendárium nyelvezetéből egyértelműen kiderül, hogy a Czambel-féle nyelvi kodifikáció elveinek próbál megfelelni, melynek hatása a szlovák irodalmi nyelvben a 20. század első három évtizedéig érvényesült. Ezt a nyelvi normát igyekeztek alapul venni a magyarországi szlovákság művelt, szlovákul író rétegei is.

Kulcsszavak: *kalendárium, irodalmi szlovák nyelv, csabai szlovák nyelvjárás*

The Relationship between the Slovak Literary Language and the Slovak Dialect of Békéscsaba in the Articles of Čabiansky kalendár

Abstract. In addition to *Tranoscius* (the Religious Songbook of the Lutheran Slovaks in Hungary), I consider the *Čabiansky kalendár* (the Calendar of Békéscsaba) to be the most important cultural code in the life of the Slovaks in Békéscsaba. Cultural code is a system of signs, symbols and the images and values associated with them, and as a code, it has an integrating function. The special feature of this calendar is due, among other things, to the special possibilities provided by the given genre. Due to the scattered situation of the Slovak language in Hungary, the people of Békéscsaba had little contact with the literary Slovak language composed by Štúr and his colleagues for a long time, therefore, it had little effect on their language. This situation changed by the 20th century, as the people of Békéscsaba increasingly had the opportunity to learn about the literary language first, for example through magazines, and later, to become active users of the modern unified Slovak literary language. There are concrete data on the echo of Štúr's literary language in the Slovak language islands of the Great Plain from as early as the mid-1840s, since the Slovak-Hungarian and Hungarian-Slovak dictionaries of István Jancsovics from Szarvas from 1848

propagated Štúr's language. In addition, the Slovaks of the Lowland have been among the subscribers of Slovak press products published in this language since 1845.

As a result of the establishment of new borders after the First World War, the Slovaks of Békéscsaba found themselves in an isolated situation and suddenly lost access to their usual readings. The popular Slovak-language newspapers and calendars did not reach them either. Recognizing the situation early on, Dr. Lajos Zsigmond Szeberényi, the pastor of the Lutheran Church, responded to the needs of the community, as a result of which the Čabiansky kalendár (the Calendar of Békéscsaba) was born.

The publication was first published in 1920, and every year thereafter until 1948. This study aims to examine in detail the language of the articles in the calendar, with a special regard to the relationship between the Slovak literary language and the Slovak dialect of Békéscsaba.

It is clear from the language of the calendar that it is trying to comply with the principles of Czambel's linguistic codification, the influence of which prevailed in the Slovak literary language until the first three decades of the 20th century. The educated strata of the Slovaks in Hungary, who were writing in Slovak language, also tried to use this language norm as a basis.

Keywords: *calendar, Slovak literary language, Slovak dialect of Békéscsaba*

*Varga Éva Katalin, Márton Emese, Indig Balázs, Sárközi-Lindner Zsófia,
Palkó Gábor*

A koronavírus-járvány terminológiájának korpuszalapú vizsgálata erdélyi és anyaországi hírportálok alapján

1. Problémafelvetés

A koronavírus-járvány kezdetén az újonnan keletkezett vagy a korábban csak szűk szakmai körökben használt orvosi és egészségügyi terminusok intenzív köznyelvbe való áramlását és robbanásszerű terjedését tapasztalhattuk. A járvány első két hónapjának internetes híryanaga ezért különösen alkalmas a terminusok (szókölcsönzések és tükrjelenségek) keletkezésének, beilleszkedésének és a köznyelvben való megjelenésének a megfigyelésére. Ezt a folyamatot determinologizációnak nevezzük, amely nevével ellentétben nem feltétlenül jelenti a terminusok szaknyelvi jelentésének a módosulását vagy szaknyelvi használatuk megszűnését. A határon túli és az anyaországi híryanagban megjelenő terminusok összehasonlításával feltárhatjuk a két régió COVID19-járvánnyal kapcsolatba hozható szaknyelvi terminológiájában megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket.

Tanulmányunkban a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos terminológia néhány jellegzetességét mutatjuk be erdélyi és anyaországi hírportálok szöveganyagának vizsgálata alapján. Vizsgálatunkat kiterjesztjük az orvosi nyelvnek más szaknyelvekkel érintkező területeire is, mint a járványügyi intézkedések és az ellátórendszer terminológiája. Célunk annak megállapítása, hogy a világjárvány alatt felgyorsult determinologizációs folyamatokban, azaz a szaknyelvi terminusok internetes sajtóban való megjelenése során az orvosi és egészségügyi szaknyelv egyes területein milyen hatások érvényesültek leginkább: az államnyelvi, a globalizációs, vagy az anyaországi nyelvhasználat hatása. Arra is választ keresünk, hogy vajon az internet és a globalizáció révén közeledett-e az erdélyi magyar regionális orvosi szaknyelv az anyaországihoz.

2. A határon túli magyar szaknyelvi regiszterek

A határon túli magyar szaknyelvek helyzete rendkívül összetett. A Magyarországon kívüli területeken a szaknyelvek szakszókincse nagymértékben eltávolodott az

anyaországitól. Fazakas (2017) szerint ennek legfőbb okát a tankönyvekben használt terminológia hatásában kereshetjük. A tankönyvek többnyire kétnyelvű fordítóktól származó fordítások, ezért sok kontaktusjelenséget tartalmaznak (Hoboth, 2012), és terminushasználatuk sem következetes. A határon túli magyar szakemberek nem ismerik az egyes szakkifejezések magyar, illetve Magyarországon használatos megfelelőit, mivel a szaknyelvet az államnyelven sajátították el. Sok esetben hiányzik a magyar nyelvű szaknyelvi regiszter (Hoboth, 2012, 83. o.), ami a funkcionális hatókör csökkenéséhez és nyelvi hiány kialakulásához vezetett. A folyamat következménye erős államnyelvi hatás volt (Lanstyák, 2002).

Az erdélyi szaknyelvi változatokra egyrészt a túlzott purizmus, másrészt a rejtett kontaktusjelenségek érvényesülésének kettőssége jellemző (Benő – Péntek, 2019, 62. o.). Romániában a szaktárgyak tankönyveit kötelezően románból fordítják. Szaknyelvi ellenőrzés és szaknyelvi szótárak, adatbázisok hiányában nem igazodnak az egységes magyar szaknyelvi terminológiájához, román mintára képzett tükörszavakat, tükörszerkezeteket és közvetlen átvételeket tartalmaznak (Péntek – Benő, 2020, 100. o.). Az elmúlt negyedszázad során pozitív folyamatok indultak meg, amelyek mellett teret kaphattak a szaknyelvi tervezést és az harmonizációt célzó törekvések is (Péntek, 2018), például a jogi terminológia terén (Benő, 2009; Benő – Kokoly – Benő, 2021). Az anyaországból érkező vendégtanárok, diákcserék, hallgatói konferenciák is segítik a szaknyelvek közeledését (Péntek, 2018). A terminusok összegyűjtése és nyilvános adatbázisokban való hozzáférhetővé tétele a szaknyelvek egyesítését, azaz harmonizációját szolgálja (Fóris – Bölcskei, 2019, 146. o.).

Néhány szakterületen a szakemberek kapcsolata folyamatos a laikusokkal, például az orvoslás, az egészségügy, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás terén. (Péntek – Benő, 2020, 102. o., Benő – Kokoly – Benő, 2021). Ezeken a területeken tapasztalhatjuk a szaknyelvi terminusok erőteljesebb köznyelvbe való áramlását, másrészt az erdélyi köznyelvi alakok használatát is (Péntek, 2007, 122. o.). Vizsgálatunkat ezért a szűkebben értelmezett orvosi terminológián kívül kiterjesztjük az orvosi nyelvnek a köznyelvvvel és más szaknyelvekkel érintkező területeire is, mint a járványügyi intézkedések és az ellátórendszer terminológiája.

3. Anyag és módszer

Vizsgálatunk korpusza a Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézete és az ELTE BTK TI Digitális Bölcsészet Tanszéke (ELTE DH) közötti tudományos együttműködés keretében, az ELTE DH munkatársai által a Sketch Engine (URL¹) alkalmazásban létrehozott és a tanulmány írásakor csak a kutatásban résztvevők számára elérhető *Transylvanian news corpus* (továbbiakban: Transylvania korpusz, T) (lásd Indig et al., 2020). A korpusz három erdélyi online hírportál, a *Transindex*, a *Maszol* és a *Székelyhon* 2019 január elejétől 2021 május végéig közölt híreinek a szöveganyagát

tartalmazza, a vizsgálat időpontjában 25 888 828 token terjedelemben. Referenciakörpuszként a szintén az ELTE DH Sketch Engine (URL1) alkalmazásában csak a résztvevő kutatók számára elérhető *Covid corpus* (továbbiakban: Covid korpusz, C) szolgált, amely a vizsgálat időpontjában 5 601 407 token terjedelmű volt, és az *Index* és a *Telex* (telex.hu) online hírportálok, valamint a kormányzati portál (Nemzeti Népegészségügyi Központ) és a Semmelweis Egyetem „koronavírus” címkével ellátott híreiből áll (Indig et al., 2020, Varga et al., 2022).

Az elemzéshez mindkét korpuszból alkorpuszokat alakítottunk ki a 2020 január-februári (T: 1,671,031 C: 120,803) és a 2020 március-áprilisi (T: 2,281,615 C: 957,844) időszak szövegállományából. A járvánnyal kapcsolatos terminusok kinyerése céljából a Sketch Engine kulcsszó azonosítását használtuk (vö. Fóris, 2007, 8. o.): a Transylvania korpusz 2020 március-áprilisi alkorpuszát összevetettük a 2020 január-februári alkorpusszal, majd a referenciaként használt Covid korpuszban is elvégeztük az összehasonlítást ugyanerre a két időszakra vonatkozóan. Ezután kiszűrtük a gyakoriságban megmutatkozó anomáliákat, és konkordanciaelemzéssel figyeltük meg az új terminusok (pl. *távolságtartás*) beilleszkedését és rögzülését, a jelentésbővülés és a jelentésszűkülés folyamatait. A vizsgálat következő szakaszában a konkordanciák tágabb kontextusaiból kiemeltük a román hatást mutató szókölcsonzéseket és tükörfordításokat (*analízis, járványügyi ankét, lakhelyi elkülönítés*), analitikus szerkezeteket (pl. *távolsági orvosi vizsgálat/konzultáció*). Az elemzett lexémák után zárójelben adtuk meg az előfordulások számát, a Transylvania korpuszt T-vel, a Covid korpuszt C-vel jelölve. Az idézett példamondatok után szintén zárójelben szerepel a forrásként megjelölt hírportál neve, valamint a hír megjelenésének időpontja.

A továbbiakban a statisztikai és a kontextuális vizsgálatok eredményeiből mutatunk be példákat.

4. A vizsgálat eredményei

4.1. Statisztikai vizsgálat

A vizsgálat első lépéseként a Transylvania korpuszban határoztuk meg az európai koronavírus-járvány első két hónapjának, 2020 márciusának és áprilisának a Sketch Engine által kulcsszóként azonosított járvánnyal kapcsolatos terminusait. Referenciaként a járvány kitörését közvetlenül megelőző időszak, 2020 január-februári alkorpuszát használtuk. Az így nyert terminusokat előfordulásuk gyakorisága alapján is rendeztük. Az első 20 leggyakoribb szó a *fertőzött, járvány, koronavírus-járvány, terjedés, korlátozás, online, elkülönítés, szükségállapot, kommunikációs, koronavírusos, gyógyult, kijárási, igazol, stratégiai, teszt, COVID-19, elhunyt, koronavírus-fertőzés, intenzív* és a *tilalom* volt. Néhány olyan szó, amely a

Covid korpuszban a szempontjából a lista elején szerepelt, mint *karantén*, *lélegeztetőgép*, *világjárvány*, *járványhelyzet*, *járványügyi*, *maszkviselés*, *koronavírus-teszt*, *beazonosított*, *esetszám*, *maszk*, *szájmaszk*, *virológus*, *vírus* vagy *távolságtartás*, a Transylvania korpusz első 100 kulcsszóként azonosított terminusa közé sem fért bele.

A számos egyezés mellett több, csak a Transylvania korpuszban előforduló kifejezést találtunk, amelyek némelyike az anyaországi beszélő számára értelmezésre szorul, mint például *karanténhelyiség* 'elkülönítésére szolgáló (iskolai) terem', *járványosztály* 'kórházi fertőző osztály', *háttérkórház* 'tartalék kórház'. Más esetekben transzparens a jelentés: *vérközpont* 'vérellátó központ', *kényszervakáció* '(iskolai) kényszerszünet', *tévéiskola* 'iskolatévé', *járványidőben* 'járvány idején', *tesztgép* 'koronavírus kimutatására alkalmas készülék', *szűrőpont* 'tesztelőhely', *önizoláció* 'önkéntes elkülönülés'.

Kiemeltük azokat a szavakat is, amelyeknek a Transylvania korpuszbeli gyakoriságában jelentős eltérés mutatkozott a Covid korpuszhoz képest. Feltételeztük, hogy a Covid korpusz alacsony találati számai valamilyen erdélyi regionális nyelvi jelenségre utalnak. Kiugró eltéréseket a következő szavak esetében tapasztaltunk: *elkülönítés* (T: 1273, C: 73), *intézményes* (T: 695, C: 6), *lakhelyi* (T: 444, C: 4), *elhalálozás* (T: 281, C: 22), *karanténközpont* (T: 204, C: 2), *teszteredmény* (T: 184, C: 20), *vészhelyzeti* (T: 127, C: 15), *moduláris* (T: 36, C: 2), *magánlaboratórium* (T: 35, C: 1).

Eltérések a szókapcsolatok szintjén is tapasztalhatók. A *fertőzött* (T: 3248, C: 2011) leggyakoribb szókapcsolatai a Transylvania korpuszban a *koronavírussal fertőzött* (526), *regisztrált fertőzött* (254), *diagnosztizált fertőzött* (209), *új/újabb fertőzött* (177); ezzel szemben a Covid korpuszban a leggyakoribb szókapcsolatai az *új fertőzött* (157), *koronavírussal fertőzött* (125), *igazolt/igazoltan fertőzött* (103), *regisztrált fertőzött* (82), míg a *diagnosztizált fertőzött* szókapcsolat mindössze 22-szer fordult elő a vizsgált időszakban.

A gyakoriságbeli eltérések egyik oka lehet az ellátórendszer vagy a járvány elleni védekezés módjában megnyilvánuló különbség is, például Magyarországon a magánlaboratóriumok is később kapcsolódtak be a tesztelésbe. Jelentősebb szerepe lehet azonban a reáliák román minták másolásával való megnevezésének: a *karanténközpont* 'járványügyi elkülönítésre szolgáló komplexum' a román *centrul de carantină* tükörfordítása.

A Covid korpuszsal való összehasonlításban anomáliát mutató melléknevek jelentősen nagyobb gyakorisága rendszerint tükörfordításra utal (*kommunikációs*, *stratégiai*, *lakhelyi*). Ezek a melléknevek gyakran szerepelnek a romániai állami hivatalok nevének fordításában, például a *stratégiai* és a *kommunikációs* (*Stratégiai Kommunikációs Csoport*), vagy a *vészhelyzeti* (*Országos / Megyei Vészhelyzeti Bizottság*) (Benő, 1999).

Nem tulajdonnévként használt szókapcsolatok elemeinek esetében is megfigyelhető jelenség a tükörjelenségek egyik ismertetőjegye. A tükörfordítások többnyire angol mintákat másolva jöttek létre (Biró – Kovács – Nagy, 2021), de e szókapcsolatok rögzülésében minden bizonnyal fontos szerepet játszott a román közvetítés is. A frissen keletkezett terminusoknak párhuzamosan többféle fordítási variánsa adathozható a korpuszban. Egyes melléknevek szembeötlően nagyobb gyakoriságát is az indokolja, hogy román szókapcsolatok fordítási változataiban szerepelnek. Például, az *elkülönítés* (T: 1273, C: 73) főnév és az *intézményes* (T: 695, C: 4), *lakhelyi* (T: 447, C: 4), *otthoni* (T: 868, C: 208), *házi* (T: 655, C: 222) melléknév a román *izolare instituțională / izolare la domiciliu / carantină la domiciliu* fordítási variánsaiban azonosítható: *intézményes elkülönítés* (14), *lakhelyi elkülönítés* (377), *otthoni elkülönítés* (458), *házi elkülönítés* (195), *lakhelyi elszigetelés* (7), *otthoni elszigetelés* (5), *házi elszigetelés* (3), *lakhelyi elszigetelődés* (11), *intézményes izoláció* (6), *lakhelyi izoláció* (13), *otthoni izoláció* (7). A Covid korpuszban is adathozható az *otthoni karantén* (T: 135, C: 48) és a *házi karantén* (T: 318, C: 142), a *lakhelyi karantén* (T: 18, C: 0) azonban nem.

Hasonlóképpen több változatban adathozhatjuk az angol *social distancing* mintájára keletkezett, főként a *távolságtartás* (T: 230, C: 101) főnévvel alkotott tükörfordításokat, amelyek mindegyike adathozható a Covid korpuszban is: *társadalmi távolságtartás* (T: 107, C: 18), *szociális távolságtartás* (T: 18, C: 5), *fizikai távolságtartás* (T: 18, C: 13), *társas távolságtartás* (T: 7, C: 8), *(emberek) közötti távolságtartás* (T: 5, C: 2), valamint *társadalmi elkülönülés* (T: 13, C: 1). Az angol *self-isolation* tükörfordításaként létrejött *önizoláció* a Covid korpuszban nem adathozható, ahogy az anyaországi nyelvhasználatban sem terjedt el; keletkezésében valószínűleg közrejátszott a román *autoizolare* is.

4.2. Kontextuális vizsgálat

A vizsgálat második részében a Sketch Engine által kulcsszóként meghatározott terminusok tágabb kontextusaiban kerestük a regionalizmusokat, azokat a kifejezéseket, amelyek az anyaországi olvasó számára szokatlanok vagy az adott kontextusban nehezebben érthetőnek tűnhetnek. Három fő jelenségcsoportra koncentráltunk, amelyek román hatást mutatnak, a szókölcsonzésekre, a tükörjelenségekre és az analitikus szó szerkezetekre (Benő, 2004; Benő, 2014).

Az erdélyi magyar köznyelvben az egészségüggyel kapcsolatos hétköznapi fogalmakat sokszor román kölcsönzavakkal vagy román mintára alkotott tükörszavakkal, tükörfordításokkal nevezik meg. A többnyire latin eredetű szavak pontos jelentése a kontextusból válik érthetővé. Némelyikük rendelkezik az adott jelentéssel a magyarországi magyarban is, de nem a köznyelvi, hanem a tudományos szaknyelvi regiszterben. A továbbiakban nézzünk meg néhány példát:

1. *analízis* 'laboratóriumi) vizsgálat': „a bukaresti laboratóriumban végzett analízisek során nem találtak koronavírusot a betegtől vett biológiai mintákban” (Maszol, 2020.02.12);
2. *ankét* 'vizsgálat': „A fertőzött alkalmazottakat kórházba szállították, a kontaktszemélyeket járványügyi zárlat alá helyezték, a cég tevékenységét pedig az ankét lezárásáig felfüggesztették” (Transindex, 2020.05.24). Az *ankét* többnyire hibrid tükörfordítás-variánsok elemeként adathozható: *járványtani ankét* (26), *járványügyi ankét* (21), *epidemiológiai ankét* (12).
3. *átél* '(betegségen) átesik': „A 70-80 éves bentlakók, akik átéltek a Covid-19-et, nagyon leromlottak” (Transindex, 2021.04.03);
4. *imaginisztikai* 'képalkotó': „kicszerélik az intézmény imagisztikai berendezéseit ... a hét működő orvosi kabinet számára egy-egy új echográfot is beszereznek” (Székelyhon, 2019.07.11).
5. *immunitás* 'védetség': „a 10 milliós régió lakosságának tíz-tizenöt százaléka mutathat immunitást” (Transindex, 2020.04.22);
6. *kabinet* 'rendelő': „behatoltak az ügyeletes orvosi kabinetbe, és szóváltásba keveredtek a konzultációt végző orvossal” (Transindex, 2020.06.26);
7. *komplikáció* 'szövődmény': „korábban kapcsolatba kerültek egy hétfőn a koronavírus-fertőzés komplikációiban elhunyt 64 éves aradi pácienssel”;
8. *konzultáció* 'rendelés': „a járvány miatt a hagyományos konzultációk lehetlenné váltak” (Maszol, 04.05);
9. *küldőpapír* 'beutaló': „a krónikus betegségek esetén kiállított küldőpapírok érvényessége 90 napra nő” (Székelyhon, 2019.07.16);
10. *patológiai* 'kóros': „Öten 40 év alattiak voltak, mind férfiak, súlyos patológiai előzményekkel” (Transindex, 2020.03.19);
11. *program* 'kezelés'; 'rendelési idő': „A krónikus betegsége miatt dialízis programban volt” (Transindex, 2020.03.22); „A járóbeteg-ellátás továbbra is működik, de szűkített programmal” (Transindex, 2020.10.27);
12. *programál* 'tervez'; 'jelentkezik, időpontot kér': „újra kell programálni minden olyan műtétet, amely várhat harminc napot” (Székelyhon, 2020.03.31); „a helyekre február 10-től, szerdától lehet programálni, az első jelentkezőket február 15-én oltják be” (Székelyhon, 2021.02.09);
13. *sürgősség* 'sürgős eset': „csak sürgősségeket fogadnak, a krónikus betegellátás leállt” (Transindex, 2020.04.08).

Az analitikus szó szerkezetek megjelenése olyan esetekben, ahol a magyarországi magyarban összetett szót használnánk, a román nyelv tipológiai hatását mutatja:

1. *fertőző betegségek kórháza*: „Maros megyében 297 személy van házi elkülönítésben, 43-an felügyelt karanténban, valamint hat páciens van beutalva a marosvásárhelyi fertőző betegségek kórházába” (Székelyhon, 2020.03.16);

2. távolsági orvosi konzultáció: „A családorvos a kommunikációs eszköz és az óra megjelölésével rögzíti a távolsági orvosi konzultációkat a betegnyilvántartásban” (Maszol, 03.23);
3. tesztelési központ: „5 eredményt még várnak a kolozsvári tesztelési központból” (Transindex, 2020.03.30).

Az analitikus szerkezettel való kifejezés árulkodhat a rögzült magyar szaknyelvi terminus hiányáról is, ahogy a Transindex ugyanazon cikkéből idézett példamondatokból kitűnik:

1. „A legveszélyeztetettebbek a kínai tapasztalat alapján az immunológiailag gyenge védekezési képességgel rendelkező személyek”; „az immunológiai védekező készség a korral csökken”;
2. „valamilyen krónikus betegségben szenved, azaz olyan típusú betegsége van, ami immunológiai elégtelenséghez, vagy válaszkészség csökkenéshez vezet” (Transindex, 2020.02.25).

5. Összegzés

Elemzésünk végén és korábbi vizsgálataink (vö. Varga – Zimonyi et al., 2022, Varga – Márton et al., 2022) eredményeire támaszkodva megállapíthatjuk, hogy a pandémia terminológiájában az anyaországihoz hasonlóan az erdélyi regionális szaknyelvben is a globális angol nyelvi hatás érvényesült leginkább. Az angol minták közvetítésében és megerősítésében fontos szerepet játszott a román nyelv. A determinologizációs folyamatok elősegítették és felgyorsították a tükörfordítással újonnan keletkezett terminusok formai rögzülését. A megfigyelt tendenciák további érvényesülésével az orvosi terminológia területén megfigyelt globális hatás kedvezhet a határtalanítás nyelvi programjának – ami alatt a külső régiók és az anyaország szókincsének egyesítését értjük (Tolcsvai, 2017, 160. o.) –, valamint esélyt adhat az anyaországi és az erdélyi regionális szaknyelv közeledésére (Benő – Juhász – Lanstyák, 2020).

Vizsgálatunk az orvosi terminusok használatában, illetve a magyar és a latin terminusok közötti választásban megnyilvánuló különbségek feltárására a teljes erdélyi korpuszt átfogó terminológiai vizsgálathoz is kiindulásként szolgálhat. A terminusok adatbázisba való gyűjtése segíthet szakkönyvek és tankönyvek fordításainak egységesítésében (Szoták, 2011, 256. o.)

Irodalom

- Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 181. 2. 153–163.
- Benő Attila – Kokoly Zsolt – Benő Loránd 2021. A román és a magyar jogi terminológia helyzete Romániában – szaknyelvi problémák és terminológiatervezési feladatok.

- In: Tamás Dóra Mária – Szoatak Szilvia szerk. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 102–128.
- Benő Attila – Péntek János 2019. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea szerk. *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: OFFI, L'Harmattan. 59–72.
- Benő Attila 1999. A vizualitás szerepe a nyelvi kölcsönzésben. In: Keszeg Vilmos szerk. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság 266–280.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönző jelentésvilága. A román-magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései: A román-magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Biró, Enikő – Kovács, Gabriella – Nagy, Imola Katalin 2021. Change(s) in Vocabulary(/ies) – Hungarian and Romanian Lexical Phenomena During COVID. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 13, 3. pp. 62–78.
- Fazakas Emese 2017. A kétnyelvű szótárírás nehézségei kisebbségi helyzetben. In: Fábíán, Zsuzsanna szerk. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárjai. Lexikográfiai füzetek 8*. Budapest: Tinta Kiadó. 65–82.
- Fóris Ágota 2007. A terminusok és a terminológiai rendszer. In: Heltai Pál szerk. *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. MANYE Kongresszus előadásai*. Gödöllő. 2006. április 10–12. Vol 3. MANYE – Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő. 15–26.
- Fóris Ágota – Bölcskei Andrea 2019. Ajánlások a magyar terminológiastratégiához. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea szerk. *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: OFFI, L'Harmattan. 140–162.
- Hoboth Katalin 2012. Kétnyelvűség a szaknyelvhasználatban és -oktatásban. In: Parapatics, Andrea szerk. *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. Félúton Konferencia*, ELTE, 2010. október 7–8. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 81–90.
- Indig, Balázs – Knap, Árpád – Sárközi-Lindner, Zsófia – Timári, Mária – Palkó, Gábor 2020. The ELTE.DH Pilot Corpus: Creating a Handcrafted Gigaword Web Corpus with Metadata. In: Barabási A. et al. eds. *Proceedings of the LREC 2020 12th Web as Corpus Workshop (ACL SIGWAC)*. European Language Resources Association (ELRA). Paris. pp. 33–41.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 4/2. 143–160.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár, Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), Gondolat Kiadó.
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Hoffmann István – Juhász Dezső szerk. *Nyelv, nemzet, identitás: az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai*. Budapest, Debrecen: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 115–124.

- Péntek János 2018. Magyar szaknyelvek a határon túli régiókban. In: Bódi Zoltán – Katona József Álmos szerk. *Gazdaság és szaknyelv*. Budapest: L'Harmattan. 32–56.
- Szoták Szilvia 2011. Gondolatok egy magyar nyelvstratégia szempontrendszerének kidolgozásához. *Hungarológiai Évkönyv* 12. 251–258.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A magyar nyelv jelene és jövője. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Varga Éva Katalin – Zimonyi Ákos – Indig Balázs – Sárközi-Lindner Zsófia – Palkó Gábor 2022. Durva influenza vagy veszélyes világjárvány? A Covid19 terminológiája a médiában. In: Bátyi Szilvia – Vigh-Szabó Melinda szerk. *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények. XXVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Megjelenés alatt.
- Varga Éva Katalin – Márton Emese – Indig Balázs – Sárközi-Lindner Zsófia – Palkó Gábor 2022. Erdélyi és anyaországi orvosi terminológia pandémia idején. *Alkalmazott Nyelvtudomány* (különszám). Megjelenés alatt.
- URL1: ELTE DH Sketch Engine <https://sketchengine.elte-dh.hu>

A koronavírus-járvány terminológiájának korpuszalapú vizsgálata erdélyi és anyaországi hírportálok alapján

Absztrakt. A koronavírus-járvány során új terminusok robbanásszerű terjedését figyelhetjük meg. Felvetődik a kérdés, hogy vajon az internet és a globalizáció révén közelebb kerültek-e egymáshoz az anyaországi és az erdélyi magyar szaknyelvek koronavírus-járvánnyal kapcsolatba hozható terminológiája, vagy továbbra is megmaradtak közöttük a korábban tapasztalt különbségek?

Tanulmányunkban a pandémia terminológiájának néhány nyelvhasználati jellegzetességét mutatjuk be erdélyi és anyaországi internetes hírportálok szöveganyagának korpuszalapú elemzése alapján. Vizsgálatunkat a Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézete az ELTE BTK TI Digitális Bölcsészeti Tanszékével (ELTE.DH) tudományos együttműködése keretében az ELTE.DH munkatársai Sketch Engine-ben létrehozott *Transylvanian news corpus*-on végeztük, amely három erdélyi hírportál, a Transindex, a Maszol és a Székelyhon 2019. januárjától 2021 májusáig közölt híryanagából áll, és 25 888 828 tokenet tartalmaz. Referenciakorpuszként az anyaországi Index és a Telex hírportálok 2020 januárja és 2021 májusa között megjelent, "koronavírus" címkével ellátott cikkeiből összeállított, 5 601 407 tokenből álló *Covid corpus*-t használtuk.

Vizsgálatunkat a járvány hazai kirobbanásának időszakára, a 2020-as év márciusára és áprilisára koncentráltuk, mivel az új terminusok megjelenésével ekkor érte a legerőteljesebb hatás a nyelvet. Az elemzéshez a *Transylvanian news corpus*-ból és a *Covid corpus*-ból egyaránt alkorpuszokat alakítottunk ki. A járvánnyal kapcsolatos terminusok kinyerése céljából a 2020 március-áprilisi időszak szöveganyagait összevetettük a 2020 január-februári alkorpuszéival. A sok egyezés mellett számos, csak az erdélyi alkorpuszban előforduló kifejezést találtunk, pl. *karanténközpont*, *kényszervakáció*, *vérközpont*, *karanténhelyiség*, *tévískola*, *járványosztály*, *járványidő*, *önizoláció*, *tesztgép*, *hátterékórház*. A vizsgálat következő szakaszában konkordanciaelemzéssel figyeltük meg az új terminusok (pl. *távolságtartás*, *lakhelyi elkülönítés*) beilleszkedését és rögzülését. A konkordanciák tágabb kontextusaiból kiemeltük a román lexikai hatást mutató kifejezéseket (pl. *járványügyi ankét*),

analitikus szerkezeteket (pl. *távolsági orvosi vizsgálat/konzultáció*). Az orvosi terminusok használatában, illetve a magyar és a latin eredetű terminusok közötti választásban megnyilvánuló különbségek feltárása egy nagyobb, a teljes erdélyi korpuszt átfogó terminológiai vizsgálathoz is kiindulásként szolgálhat.

Kulcsszavak: *COVID19, orvosi szaknyelv, regionális szaknyelv, erdélyi nyelvhasználat, korpuszalapú elemzés.*

A corpus-based analysis of COVID-19 pandemic terminology based on the news reports in Transylvania and mainland Hungary

Abstract. During the coronavirus pandemic has noticed an explosive growth of new terms. The question arises whether the Internet and globalisation have brought Hungarian scientific languages associated with the COVID-19 pandemic closer to each other in Hungary and in Transylvania, or whether the differences between them have persisted. In our study, we present some linguistic features of the pandemic terminology on the basis of a corpus-based analysis carried out on the text material of Hungarian Internet news portals in Transylvania and in Hungary. Our study was conducted on the *Transylvanian news corpus* created in the Sketch Engine by the research fellows of ELTE.DH, in scientific collaboration with the Department of Languages for Specific Purposes of Semmelweis University and the Department of Digital Humanities of Eötvös Loránd University (ELTE.DH). The corpus comprises news material published by three Transylvanian news portals, *Transindex*, *Maszol* and *Székelyhon* between January 2019 and May 2021, and contains 25 888 828 tokens. As a reference corpus, we used the *Covid corpus* containing 5 601 407 tokens, compiled of articles published by the Hungarian news portals Index and Telex between January 2020 and May 2021 and tagged "coronavirus".

In our analysis, we concentrated on the period of the breakout of the pandemic in Hungary, March and April 2020, as this is when the language was most affected by the emergence of new terms. For the analysis, we created subcorpora from both the Transylvanian news corpus and the Covid corpus. In order to extract terms in connection with the pandemic, the March-April 2020 texts were compared with the January-February 2020 subcorpus. In addition to many matches in the subcorpora, we found several terms unique to the Transylvanian subcorpus, e.g., *karanténközpont*, *kényszervakáció*, *vérközpont*, *karanténhelyiség*, *tévéiskola*, *járványosztály*, *járványidő*, *önizoláció*, *tesztgép*, *háttérkórház*. In the next stage of the study, concordance analysis was used to observe the adaptation and fixation of new terms (e.g., *távolságtartás*, *lakhelyi elkülönítés*). From the broader contexts of the keywords, we highlighted terms with Romanian lexical influence (e.g., *járványügyi ankét*) and analytical structures (e.g., *távolsági orvosi vizsgálat/konzultáció*). The exploration of differences in the use of medical terms and the choice between terms of Hungarian and Latin origin can serve as a starting point for a larger terminological study covering the whole Transylvanian corpus.

Keywords: *COVID-19, medical terminology, regional terminology, Transylvanian language usage, corpus-based analysis.*

Vélt határok és valós törésvonalak a nyelvjárási kontinuumban*

1. Bevezetés

A nyelvek, nyelvváltozatok elhatárolásának kérdése nem újkeletű. Mint ahogyan az a kérdésfelvetés sem, hogy szükség van-e egyáltalán elhatárolásra, beszélhetünk-e egyáltalán nyelvjárásterületekről, vagy inkább csak nyelvjárási kontinuum létezik. Az osztályozás jogosságának dilemmája már Horger Antalnál is megjelenik, aki a következőképpen próbálja feloldani a nyelvi kontinuum és az osztályozási igény közti feszültséget: „ha az egész nyelvterületet (vagyis azt a területet, amelyen ugyanegy nyelvet beszélnek) több-kevesebb nyelvjárás-területre, ezeket pedig nyelvjárásokra osztjuk fel, akkor ez gyakorlati szempontból hasznos, sőt talán szükséges is lehet ugyan, de az ilyen felosztásoknak nem szabad szigorúan tudományos értéket tulajdonítanunk (1934, 7. o.)”

A nyelvjárások csoportosítása, illetve a csoportosítás megvalósíthatósága mindvégig központi kérdés marad a dialektológiai kutatásokban (Chambers–Trudgill, 1998, 89–103. o.; Kretzschmar, 2018); területek elhatárolásának igénye egyértelműen jelenik meg még Labov és munkatársai 2006-os, az adatgyűjtés és adatelemzés szempontjából jelentős újításokat hozó észak-amerikai atlaszában is. A dialektometriai kutatások már a 20. század végétől új lendületet adnak a csoportosítási törekvéseknek az objektív, matematikai módszerek bevonásával.

Dolgozatom fő kérdése, hogy beszélhetünk-e valós törésvonalakról a magyar nyelvterületen belül, illetve milyen módszereink lehetnek arra, hogy nyelvi törésvonalakat határozzunk meg. Elemzéseim a huszadik század második felében gyűjtött nyelvi adatokra, nyelvatlaszok adataira támaszkodnak.

2. Nyelvjáráshatárok, törésvonalak, izoglosszák

Nyelvi törésvonalak meghatározása hagyományosan izoglosszák alapján történik. Izoglosszát, vagyis nyelvjárási jelenséghatárt ott húzhatunk meg, ahol egy nyelvi jelenség különböző változatai találkoznak: ahol tehát a vonal egyik oldalán az

---

* A dolgozat elkészítését az FK 138396 számú NKFH-projekt támogatta.

egyik, másik oldalán a másik változat a jellemző. Ahol több jelenség izoglosszája nagyjából egybeesik, más szóval nyalábot alkot, ott feltételezhetünk törésvonalat.

A módszer óhatatlan hátránya a teljeskörű elemzés hiánya: nagy a kísértés, hogy csak olyan jelenségeket emeljünk be a vizsgálatba, amelyek az előzetes elképzeléseinket alátámasztják. Ráadásul nem mindig könnyű, sőt, legtöbbször valószínűleg kifejezetten nehéz izoglosszavonalakat húzni. A módszer tehát összességében szubjektívnek tűnik.

Hogyan is néz ki egy-egy jelenség különböző változatainak térbeli eloszlása, mennyire egyértelműen lehet kijelölni a jelenséghatárokat? A magyar nyelvjárások atlasza (a továbbiakban MNyA.) és A romániai magyar nyelvjárások atlasza (a továbbiakban RMNyA.) integrált dialektometriai elemzésének weboldalán több mintatérképet is megvizsgálhatunk ebből a szempontból (URL 1). A *tyúk, meggy, sehol, süket* címszavú térképek viszonylag egyszerűek, és mindegyiken látszik valamilyen térbeli mintázat az egyes változatok megjelenésében. A *tyúk* térképlap *tyúk* és *tik* változatainak megoszlása esetében viszonylag könnyű dolgunk van, ha izoglosszákat akarunk húzni. A *tik* változat jellemző a Dunántúlon, Budapest környékén és a nyelvterület többi részén a *tyúk* az általános. A két változat találkozásának határán azonban már itt sincs teljesen egyértelmű, vonalszerű elhatárolódás, sokhelyütt mindkét forma használatos. A másik három térképen viszont már csak erősen szubjektív döntésekkel lehetne elhatároló vonalakat húzni.

A nyelvek, nyelvváltozatok közti határ, elhatárolás lehetőségére és jelentőségére már ókori példánk is van, gondoljunk csak a *sibbolet* szó bibliai példájára. Dante a 14. század legelején, *De vulgari eloquentia* című művében egyetlen jelenség mentén húz határokat az újlatin, illetve a közép-európai nyelvek között, aszerint, hogyan mondják azt, hogy „igen”. Így az újlatin nyelveket három részre osztja, a magyart és a germán területeket viszont azonos csoportba sorolja (utóbbi megállapítása egyértelműen rávilágít szubjektív klasszifikációs módszerének veszélyére). Talán azóta is ezek a leghíresebb izoglosszák, legalábbis az egyik. Franciaországot gyakorlatilag kettévágja az a határvonal, amely a *lingua d'oïl* és a *lingua d'oc* között húzódik. Dante felosztása nyilván szubjektív, hiszen egyetlen nyelvi változó alapján határol el területeket, ennek ellenére bizonyos vonatkozásaiban máig fennmaradt.

Gaston Paris a francia tudós társaságok előtt tartott 1888-as beszédében egyértelműen akként foglalt állást, hogy nem lehet Franciaországot nyelvi alapon kettévágni, mivel a nyelvi jelenségek nem követnek határvonalakat, néhány kiragadott példa alapján ilyen elhatárolást tenni önkényes és tudománytalan. Mindenféle csoportosítást, osztályozást visszautasított, kissé sarkítva azt mondhatjuk, tabusított. Ugyanakkor szorgalmazta regionális nyelvatlászok készítését és integrált hangtani és morfológiai elemzését, amitől elmélete megerősítését várta: meggyőződése volt ugyanis, hogy a jelenséghatárok nem esnek egybe, a különböző jelen-

ségek térbeli mintázatai átfedésben vannak. Szerinte tehát egyes nyelvi jelenségeknek lehetnek földrajzi határai, nyelvjáróterületek viszont nem határolhatók el egymástól.

De mások sem nyelvjárési alakulatok földrajzi elhatárolását tekintik lényeges kérdésnek. Chambers és Trudgill jó 100 évvel később a kontinuum-jelleget tekintik alapvetőnek, vagyis azt, hogy a nyelvi távolság leginkább a földrajzi távolság függvényében alakul, így azzal lineárisan összefügg és fokozatosságot mutat. Külön felhívják a figyelmet az általuk használt „nyelv”, „nyelvjárás”, „változat” címkék ad hoc jellegére, és arra, hogy azok használata nem jelenti azt, hogy ne lenne szó kontinuitásról (1998, 12. o.). Ahogyan már tulajdonképpen ugyanezt a gondolatot Balassa József megfogalmazza 1891-ben: „rendes körülmények közt annál nagyobb a különbség az egyes nyelvjárások közt, minél messzebb esnek egymástól.” (Balassa, 1981, 5. o.)

A Dantéhoz köthető, Franciaországot kettévágó, leginkább a Loire folyam vonalához igazodó nyelvi határ képzete (Gaston Paris intelmei ellenére) időtállóan beépült a tudományos közgondolkodásba. Ugyan francia dialektológusok valóban nem végeztek nyelvjárások osztályozását célzó elemzéseket Gilliéron francia nyelv-atlaszán, Dante nyelvi határvonala egybeesik a második világháborúban a német katonai előrenyomulás határával, amelyen még politikai határ is alapult, ha nem is hosszú ideig. Ez utólag magyarázhatja Gaston Paris idegenkedését a Franciaországot felosztó nyelvjárési határok pusztá gondolatától. Vagyis a nyelvjáróhatárokat kijelölő szubjektív döntéseket meghatározó szempontok között, mint amilyen például a földrajzi, néprajzi vagy politikai-adminisztratív egységeknek való megfelelés igénye, akár geopolitikai megfontolásokat is feltételezhetünk. A fentiek alapján arra a következtetésre is juthatunk, hogy nemcsak a nyelvjárési határok meghúzása lehet szubjektív, hanem az is, hogy egyáltalán lényegesnek tartjuk-e ilyen határok keresését a nyelvjárési kontinuumban.

Gilliéron atlasza adatainak, illetve kutatópontjainak klasszifikációjára a 20. század végén sem francia dialektológusok vállalkoztak. A térkép háttérét adó elemzések Hans Goebel, salzburgi romanista nevéhez fűződnek. Az 1. ábrán látható térkép a francia nyelv-atlasz kvantitatív, dialektometriai elemzése alapján ábrázolja a szomszédos kutatópontok nyelvi távolságának a mértékét. Kék vonalkákat ott látunk, ahol nagyobb a nyelvi távolság két szomszédos kutatópont között.

1. ábra. Gilliéron francia nyelvatlaszának dialektometriai elemzése alapján létrehozott izoglossatérkép

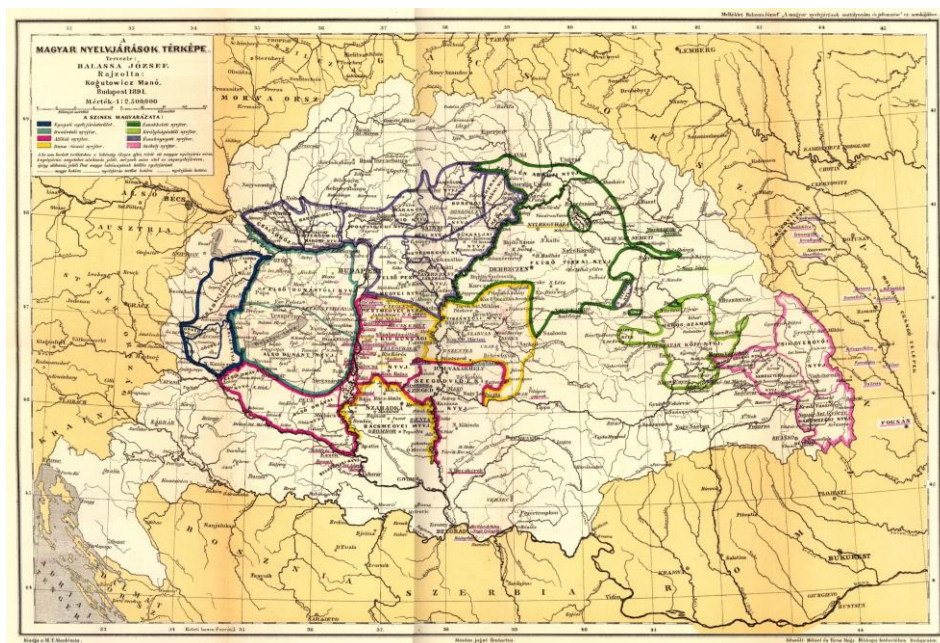
Forrás: URL2

Goebel igazat ad Gaston Parisnak abban, hogy nincs Franciaországot kettészelő éles határ. Határ helyett inkább a két terület közti átmeneti zónáról beszél (Goebel, 2002). Noha ezt a térképes kimutatást kvantitatív izoglossza-térképnek nevezi, itt nem szubjektív szempontok szerint és nem kézzel húzott izoglosszákról van szó, ellenkezőleg: a szomszédos kutatópontok közötti nyelvi távolságot minden rendelkezésre álló nyelvi változó tekintetében mérő aggregált adatok térképezéséről. Ez a kimutatás tehát objektív eljárással készült: sem geopolitikai megfontolások, sem más szubjektív szempontok nem játszottak közre a létrehozásában.

3. A magyar nyelvjárások felosztása

A magyar nyelvjárásokat csoportosító, nyelvi adatok elemzésén alapuló első térkép 1891-ből való, Balassa József elképzelései alapján rajzolta Kogutowicz Manó. A nyelvterületet 8 nagyobb egységre, nyelvjáróterületre bontja, amelyeket tovább tagol kisebb egységekre, ezeket nevezi nyelvjárásnak. Elemzése a szakirodalom alapos áttekintése mellett kérdőíves gyűjtésen alapul. Az egyes területeket nyelvi változók mentén alakítja ki, elsősorban hangtani és morfológiai jelenségek alapján. Balassa térképét később vázlatos formában, kisebb módosításokkal adta közre tankönyvében Kálmán Béla (1966, 119. o.), megtartva a nyelvjáróterületek nyolcas felosztását, néhol kisebb egységeket is megjelenítve.

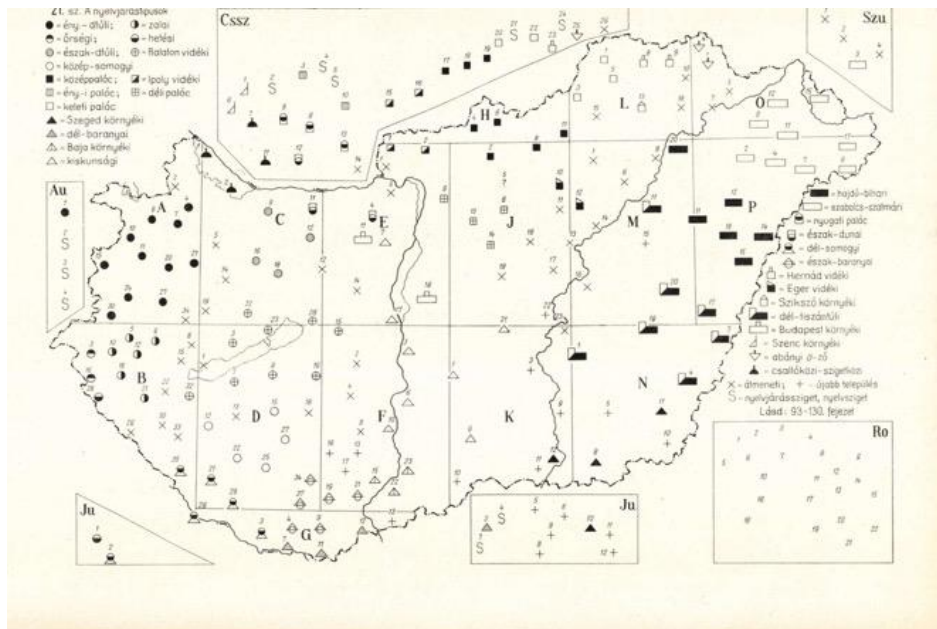
2. ábra. A magyar nyelvjárások Balassa József 1891-es felosztása szerint
(rajzolta: Kogutowicz Manó)

Forrás: Balassa, 1891.

Imre Samu térképe az első olyan kísérlet a magyar nyelvjárások felosztására, amely nagyszabású nyelvészeti vállalkozás, a MNyA. gyűjtéséből származó adatokon végzett kvantitatív elemzéseken alapul. Elsősorban azon hangtani jelenségek térbeliségére támaszkodik, „amelyek – ahogyan írja – nagy hatásúak, a jelenség körébe tartozó morféimák egész állományát vagy nagy többségét érintik, eléggé határozott területi aspektusuk van, tehát a nyelvjárás hangtani arculatát alapvetően meghatározzák (Imre, 1971, 330. o.).” Nyelvjárástípusokat különít el, amelyek több vonatkozásban megfelelnek a Balassánál nyelvjárásnak nevezett kisebb egységeknek. Nyelvjárasterületeket nem határoz meg, mert szerinte „a különböző részrendszereknek egymás alá, illetőleg fölé rendelése nyelvi alapon reálsan nem nagyon végezhető el (Imre, 1971, 332. o.).” A nyelvjárástípusok esetében is inkább a góccokat tartja meghatározhatónak, a határokat kevésbé. Mivel a romániai területen a MNyA.-nak mindössze 22 kutatópontja van, a keleti terület gyakorlatilag lemarad a térképről.

3. ábra. Imre Samu 1971-es térképe

Forrás: Imre, 1971, 333. o.

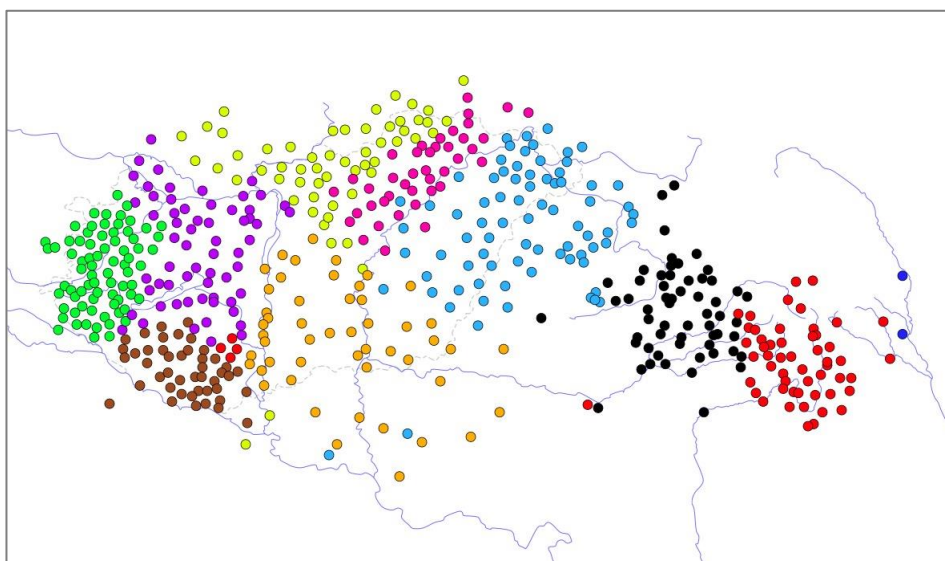
A legújabb felosztás, Juhász Dezső 2001-ben készített tankönyvi térképe (2001, 460–461. o.) nagyrészt Imre Samu osztályozásán alapul, illetve az osztályozást a keleti területekre is kiterjeszti. Lényeges különbség, hogy visszatér a nagyobb területi egységek kijelöléséhez, megtartva a már Imre Samu térképén is jelölt átmeneti zónákat, így a területek sokszor nem érintkeznek közvetlenül. A korábbi nyolcas felosztás helyett 10 régiót különít el, amelyeket csoportokra, illetve a palóc régió esetében tömbökre és azon belül csoportokra bont.

4. Objektív módszerek a nyelvjárások elhatárolására, csoportosítására

A kvantitatív nyelvföldrajzi kutatások sorába illeszthető dialektometria módszer-tanát alkalmazva egy adattár (jellemzően nyelvatlasz) minden kutatópontjának összes nyelvi adatát minden más kutatópont összes nyelvi adatával összevetve kiszámítható a kutatópontok közti nyelvi (finoman lejegyzett adatok esetén fonetikai hangsúlyú) hasonlóság mértéke (a módszerről lásd Goebel, 2002, 2011; Heeringa, 2004; Heeringa – Nerbonne, 2001, 2013; Nerbonne et al., 1996; Vargha, 2017, 15–24. o.). A dialektometriai elemzés eredményeképpen létrejött nyelvitávo-lság-mátrix klaszteranalízise alapján automatikusan csoportosíthatjuk az atlasz kutatópontjait (ehhez a Ward-féle klaszterezési eljárást alkalmaztam, a módszer

előnyeiről nyelvföldrajzi vizsgálatokban l. Goebel, 2011, 153–154 .o.; Grieve, 2014, 68–69. o., Prokic–Nerbonne, 2008). A kutatópontok automatikus kategorizációjának eredményét térképre is vetíthetjük. A kialakított csoportok számának meghatározása tetszőleges. Minden kutatópontot besorolunk valamelyik csoportba, így Juhász Dezső térképétől eltérően, nem lesznek átmeneti területek. A csoportok elkülönítésének relevanciája további statisztikai eljárásokkal vizsgálható (Vargha, 2017, 99–100. o.).

4. ábra. A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján fonetikai információ kivonásával készített dialektometriai elemzés Ward-féle klaszteranalízise (10 csoport)

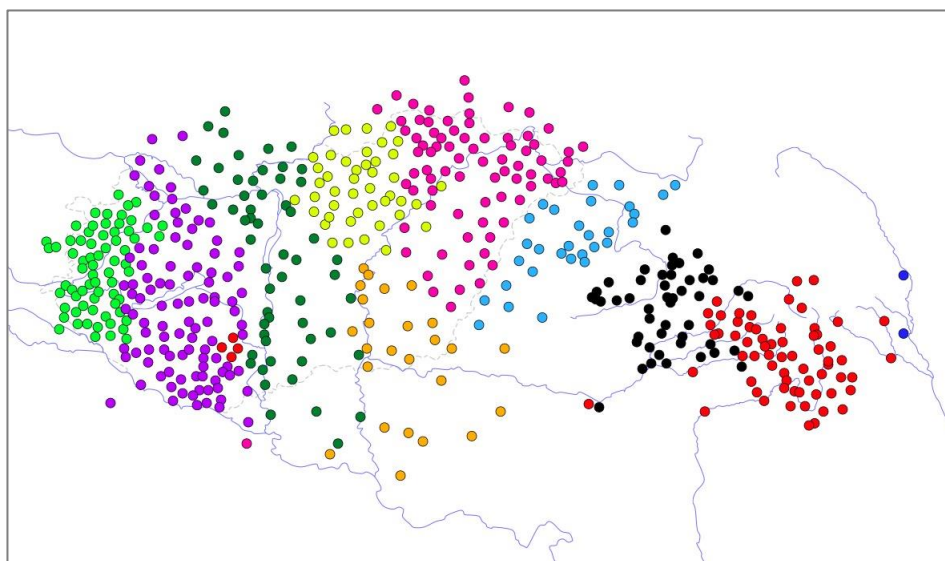

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

A teljes nyelvterület automatikus nyelvjárási felosztásához a MNyA. és a RMNyA. integrálható térképlapjain végzett dialektometriai elemzésre van szükség. Annak érdekében, hogy a klaszterkép könnyebben összevethető legyen a legutóbbi, standardnak tekinthető, Juhász Dezső-féle felosztással, 10 csoportot különítünk el a klaszterezés során. Minden mellékjel, vagyis minden fonetikai részlet figyelembevételekor azonban a keleti országhatár látszólag nyelvjárási törésvonalként jelenik meg a térképen (Vargha, 2017, 119. o.). Feltehető, hogy itt az adattárház következményéről van szó, vagyis lehetnek olyan különbségek a fonetikus lejegyzés alkalmazásának gyakorlatában a két atlasz között, amelyek nagyobb eltéréshez vezethetnek a különböző adattárakhoz tartozó kutatópontok között. Ha bizonyos mértékben egyszerűsítjük a térkép háttérében lévő adatokat, vagyis kissé

csökkentjük a lejegyzés fonetikai információtartalmát, az adattárhatás kiküszöbölhető, ezért az így készített klaszterterkép (4. ábra), amelyen az államhatár már nem látszik csoportokat elhatároló tényezőnek, összevethetőbb a Juhász-féle tízes felosztással. Lényeges különbség a standard felosztás és a klaszterterkép között, hogy a palóc régió nyugati határa mentén elhelyezkedő átmeneti terület itt egyértelműen külön csoportot alkot, a Tisza-Körös vidéki és az Északkeleti régió azonban nem látszik elkülönülni egymástól. A moldvai régió elkülönülése sem egyértelmű.

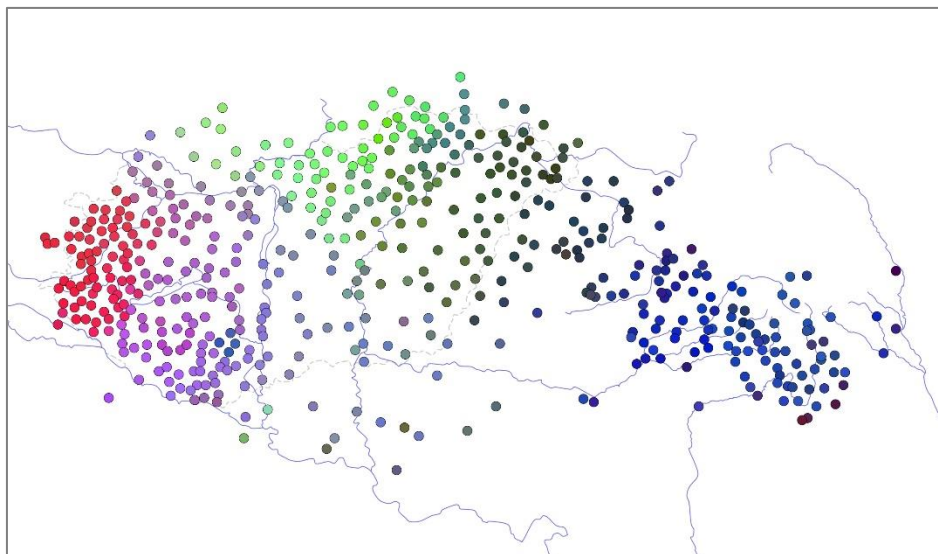
5. ábra. A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján az adatok lexikai szintű egyszerűsítésével készített dialektometriai elemzés Ward-féle klaszteranalízise (10 csoport)

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

További fonetikai információt kivonva a lejegyzésből olyan elemzést is készíthetünk, amely a lexikai szintű különbségekre koncentrál (5. ábra). Ebben az esetben a földrajzi távolság tűnik leginkább meghatározónak. A palóc régió nem jelenik meg egységes, összetartozó területként (hiszen a palócság nyelvi karakterét meghatározó hangtan hiányzik ebből a kimutatásból), a keleti országhatár pedig nyelvjárashatárnak mutatkozik. Az utóbbi jelenséget magyarázhatja az is, hogy Murádin László más technikával kérdezte az adatközlőket, de az sem kizárt, hogy a trianoni határok, amelyek a nyelvjárások hangtan által meghatározott arculatát néhány évtized alatt még nem befolyásolták, a szóhasználatra helyenként már hatással lehettek; ez utóbbi hipotézis vizsgálata még további kutatást igényel.

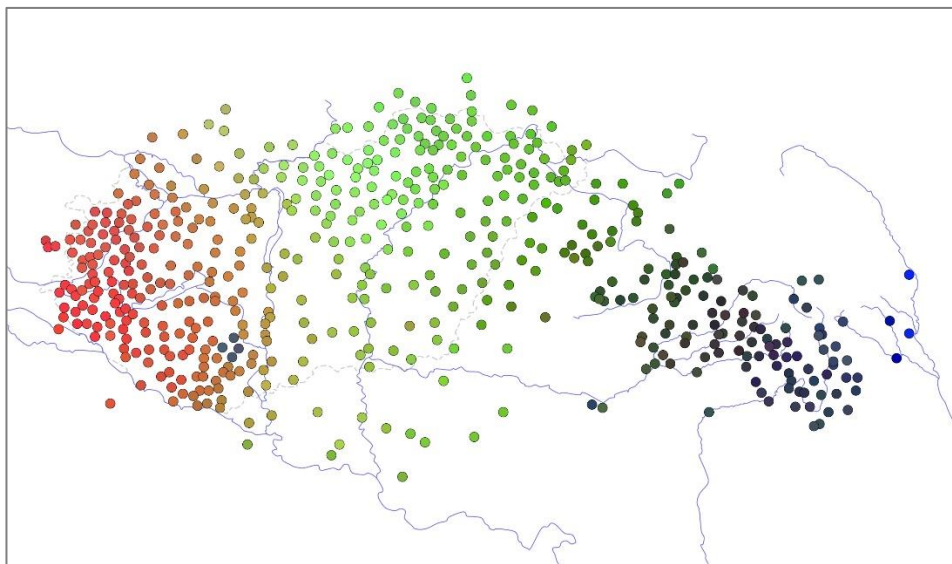
6. ábra. A MNyA. és a RMNyA. adatainak dialektometriai elemzése alapján többdimenziós skálázással készült térkép

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

Ahhoz, hogy megnézzük, hol különíthetünk el nyelvjárási szempontból területeket, nem feltétlenül van szükség arra, hogy a kutatópontokat egymástól elkülönített csoportokba soroljuk. Többdimenziós skálázással nézve a nyelvi kontinuum rajzolódik ki a térképen, vagyis a hasonló nyelvi hasonlósági mintázatú kutatópontok hasonló színárnyalatot kapnak (6. ábra). A színekkel is érzékeltetett fokozatosság mellett így is kirajzolódnak a nagyobb különbségek, de éles határvonalak kijelölése leginkább csak a világoszöld árnyalatokkal megjelenített palóc nyelvjárások esetében látszik indokoltnak. Lexikai szintű egyszerűsítés esetén viszont az éles elhatárolás lehetősége végképp megszűnik, a kontinuum-jelleg dominál, a hasonlóság mértéke a földrajzi távolság függvényében alakul (7. ábra). E megállapítás értelmében nem szerencsés arra törekedni, hogy nyelvjárási alakulatokat a lexikai változatosság alapul véve határoljunk el.

7. ábra. A MNyA. és a RMNyA. adatainak lexikai szintű dialektometriai elemzése alapján többdimenziós skálázással készült térkép

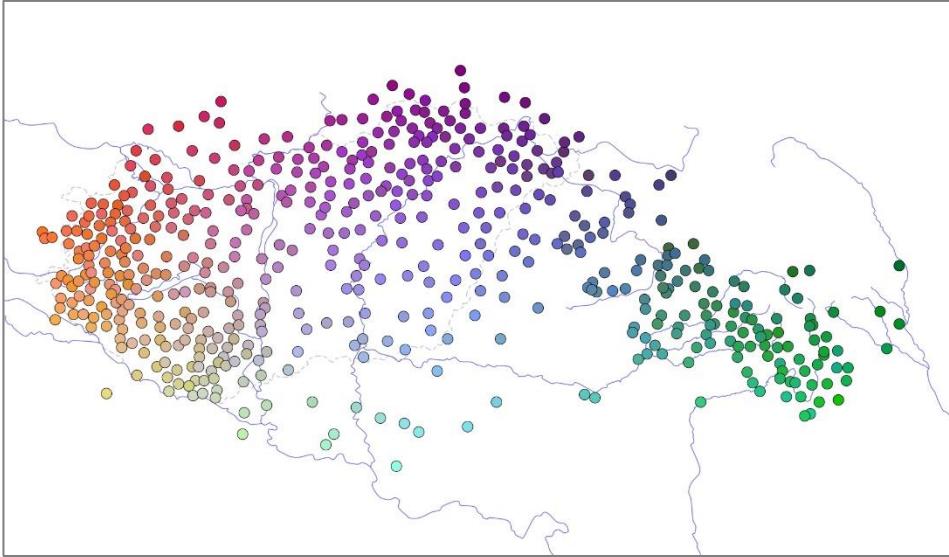

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

Többdimenziós skálázással készíthetünk térképet nyelvi adatok nélkül is, pusztán a földrajzi távolságokat alapul véve (8. ábra). Ilyenkor csak a kutatópontok földrajzi koordinátáit használjuk, így minden kutatópont a légvonalban mért távolság mértékében különbözik a többitől. A végeredmény jellegében hasonlít a 7. ábrán látható, elsősorban a lexikai különbségek alapján létrehozott MDS-térképre, ugyanis nyilvánvalóan semmilyen tekintetben sincsenek törésvonalak. Noha az eljárás tökéletesen objektív, értelemszerűen nincs nyelvi relevanciája.

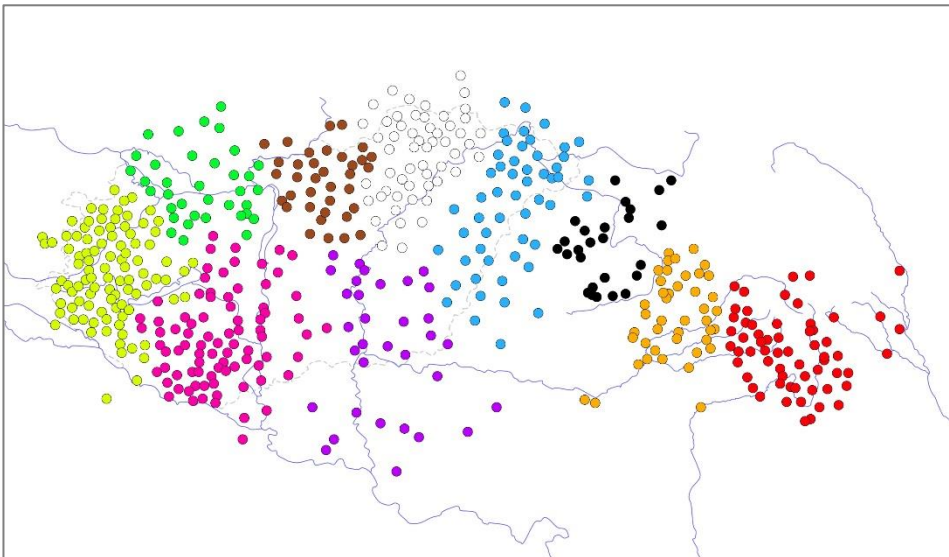
A földrajzitávolság-mátrixon éppen úgy végezhetünk klaszteranalízist, mint a nyelvi hasonlósági mátrixokon, annak ellenére, hogy a földrajzi kontinuumban nyilvánvalóan értelmetlen törésvonalakat keresnünk. Ez a klasztertérkép (9. ábra) sok tekintetben rímél a lexikai térképre, ami nem meglepő, hiszen az atlaszadatokon végzett dialektometriai elemzések közül a lexikai szintű korrelál leginkább a földrajzi távolsággal (Vargha, 2017, 108–121. o.). Ez a korreláció azt is mutatja, hogy a nyelvjárások lexikai alapú csoportosítása a nyelvileg legkevésbé releváns felosztás. Nem véletlen, hogy a nyelvjárások karakterét, jellegzetes arculatát nem a lexikonban, sokkal inkább a szorosabb rendszert kifejező hangtanban kereshetjük.

8. ábra. A MNyA. és a RMNyA. kutatópontjai közti földrajzitávolság-mátrix többdimenziós skálázásával készült térkép (nyelvi adatok figyelembe vétele nélkül)

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

9. ábra. A MNyA. és a RMNyA. kutatópontjai közti földrajzitávolság-mátrix klaszterterképe (10 csoport, nyelvi adatok figyelembe vétele nélkül)

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

5. Törésvonalak és gócpontok megjelenítése hasonlósági mintázatok összevetésével

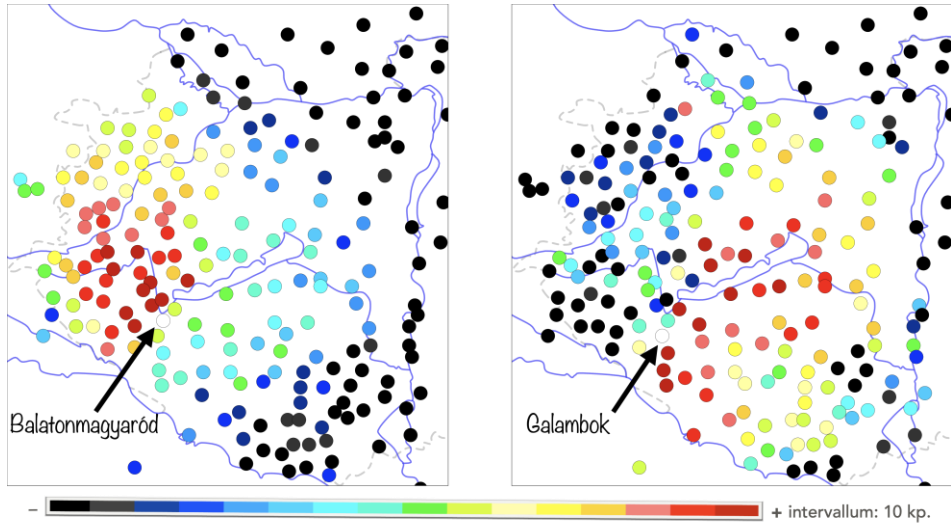
Amikor a kutatópontokat objektív eljárásokkal csoportosítjuk, létrejönnek ugyan nyelvjárási területek, egyáltalán nem biztos azonban, hogy azok határai valós törésvonalakat jelentenek a nyelvjárási kontinuumban. Amint láttuk, a klaszterelemzés még a földrajzi távolságokon alapuló, tehát tökéletes térbeli kontinuum esetében is megjelenít látszólagos határokat az egyes csoportok között, amelyeknek nyilvánvalóan nincs semmilyen elhatároló jellegük: nem valós törésvonalak.

Ha mégis vannak valós törésvonalak, hogyan lehetne azokat vizualizálni, hogy megragadhatókká váljanak? Bemutatok egy módszert, amely véleményem szerint intuitívabb, mint Goebel eljárása. Míg Goebel csak a szomszédos kutatópontok közötti nyelvi távolságot veszi figyelembe, az általam alkalmazott módszer jóval több információt dolgoz fel azáltal, hogy a nyelvi hasonlóság földrajzi mintázataira épít.

A kiindulópont a törésvonal definíciója: törésvonal ott van, ahol két közeli kutatópont nyelvi hasonlósági mintázata különbözik, vagyis nyelvi hasonlóságuk földrajzi súlypontja más irányba mutat.

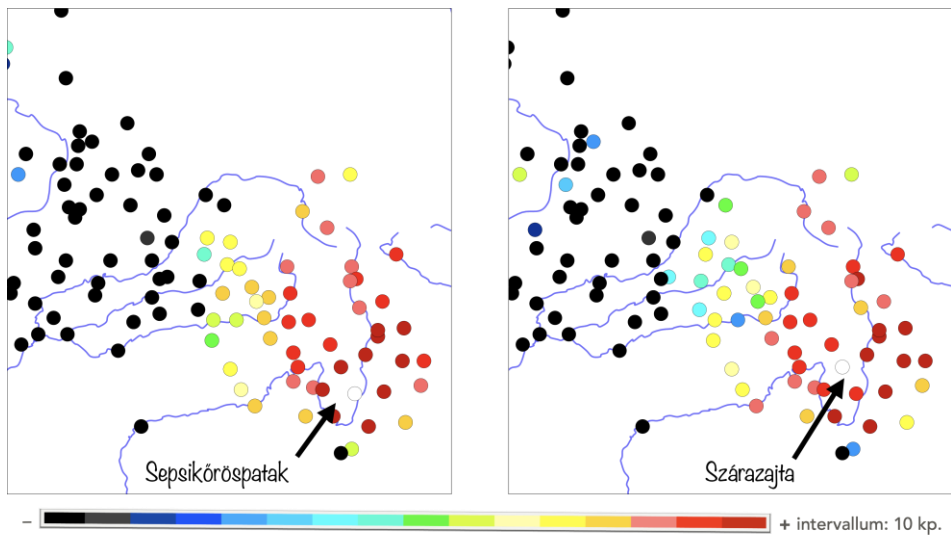
A nyelvi hasonlósági súlypont szemléltetésére elsőként két dunántúli, Somogy és Zala megye határában lévő MNyA.-kutatópontot választottam (10. ábra). A két kutatópont térben igen közel van egymáshoz, nyelvi hasonlósági mintázatuk azonban jól láthatóan különbözik: Balatonmagyaród esetében nyugatra, vagyis a térképen balra esnek a nyelvjárásukban leghasonlóbb kutatópontok, ezek a hasonlósági színskálának megfelelően bordók vagy pirosak. Galambok esetében éppen ellenkezőleg: keleti irányban látjuk a leghasonlóbb kutatópontokat. A gyökeresen eltérő mintázatok alapján valós törésvonalat feltételezhetünk az összevetésben szereplő két település között. A számszerűséget tekintve adataik kb. 77%-ban mutatnak egyezést, módszerünk alapján azonban a nyelvjárási törésvonal kirajzolásában nincs szerepe a hasonlóság mértékének, csak a hasonlósági mintázatok alakulásának.

10. ábra. Balatonmagyaród és Galambok eltérő nyelvi hasonlósági mintázatai (hasonlóság mértéke: 76,6%)

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

11. ábra. Sepsikőröspatak és Szárazajta csaknem azonos nyelvi hasonlósági mintázatai (hasonlóság mértéke: 75,8%)

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

A nyelvterület keleti felén, Székelyföldön található két kutatópont, Sepsikőröspatak és Szárazajta hasonlósági mintázata csaknem egyező (11. ábra), noha adataik valamivel kisebb mértékben egyeznek, mint Galambok és Balatonmagyaród esetében láttuk, megközelítőleg 76%-ban. Goebel módszerével (vö. 1. ábra) itt lenne inkább törésvonal, mivel itt számszerűen valamivel nagyobb a nyelvi távolság a két szomszédos kutatópont között. A nyelvi hasonlósági mintázatok azonban egyáltalán nem indokolják törésvonal feltételezését.

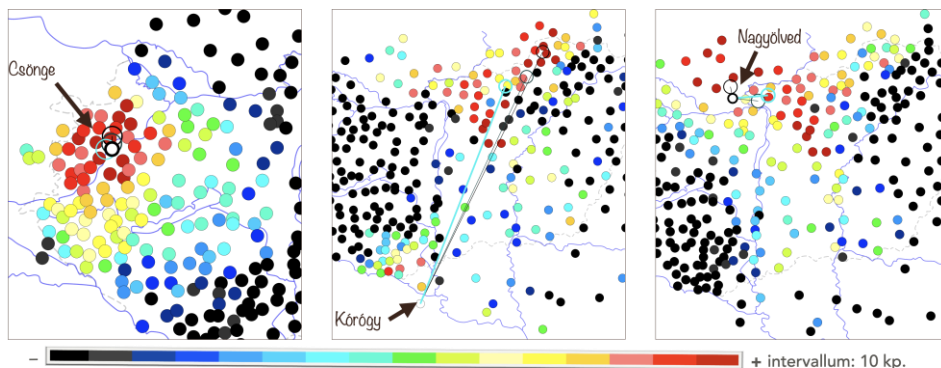
Ahhoz, hogy egy adott kutatópont hasonlósági mintázatát megfoghatóbbá tegyük, pontszerűen is meghatározhatjuk annak a területnek a középpontját, amely a hozzá leghasonlóbb kutatópontok földrajzi koordinátái alapján nyelvileg leginkább jellemző az adott kutatópontra. A pont helyét a nyelvileg leghasonlóbb néhány kutatópont földrajzi koordinátáinak a hasonlóság mértékében súlyozott átlaga jelöli ki. Ez a pont lesz az adott kutatópont nyelvi hasonlóságának földrajzi súlypontja (a továbbiakban röviden: súlypont). Ez tehát azt jelenti, hogy más kutatópontok földrajzi helyzete határozza meg a súlypontot, méghozzá úgy, hogy minél hasonlóbb a nyelvjárása egy másik kutatópontnak, annál nagyobb mértékben befolyásolja a súlypont helyét. A térképen a súlypontot egy karikával ábrázolhatjuk; a karika középpontjának pontos helye attól függően is változhat, hogy a számításokhoz hány hasonló kutatópont földrajzi koordinátáit vesszük figyelembe.

A 12. ábrán három dunántúli kutatópont, Csönge, Kórógy és Nagyölvéd nyelvi hasonlósági mintázatai és súlypontjai láthatók. A különböző színű nagyobb karikák jelölik a súlypont földrajzi helyzetét. A karikák színe annak függvényében alakul, hány kutatópont alapján határozzuk meg a súlypontot. Példáinkban három módon is kiszámítjuk a súlypontot, ezért három karikát is látunk: 5 kutatópont figyelembevétele esetén fekete, 10 kutatópontnál sötétszürke, és 25 kutatópontnál világoskék a karika. Csönge esetében mindhárom karika a kijelölt kutatópont közelébe esik, mivel a leghasonlóbb kutatópontok mind Csönge körül találhatóak, minden irányban, éppen úgy, ahogyan ezt a nyelvjárási kontinumból következően várnánk.

Míg Csönge nyelvi hasonlósági súlypontja a településhez mindenképp igen közel esik földrajzilag, addig a nyelvjárászigetek esetében a nyelvi hasonlósági súlypont akár igen távol is lehet. Kórógy esetében például kb. 500 km-es távolságban, Szuhogy közelében találjuk meg (12. ábra, második térkép). A súlypont helyzetét településtörténeti okok (N. Fodor, 2011) magyarázzák.

Előfordulhat, hogy jellegzetesen eltérő eredményre jutunk, ha csak a nyelvileg leghasonlóbb kutatópontokat vesszük figyelembe, illetve, ha jóval több kutatópont nyelvi hasonlósága alapján kalkuláljuk ki egy kutatópont súlypontját. Erre példa Nagyölvéd (12. ábra, 3. térkép). Az 5 leghasonlóbb kutatópont földrajzi koordinátái alapján Nagyölvéd nyelvi hasonlóságának súlypontja a kutatóponttól északnyugatra, vagyis a palóc régió nyugati tömbje irányába esik, 10 vagy annál több kutatópont figyelembevételekor keletre található, tehát a palóc régió belseje felé.

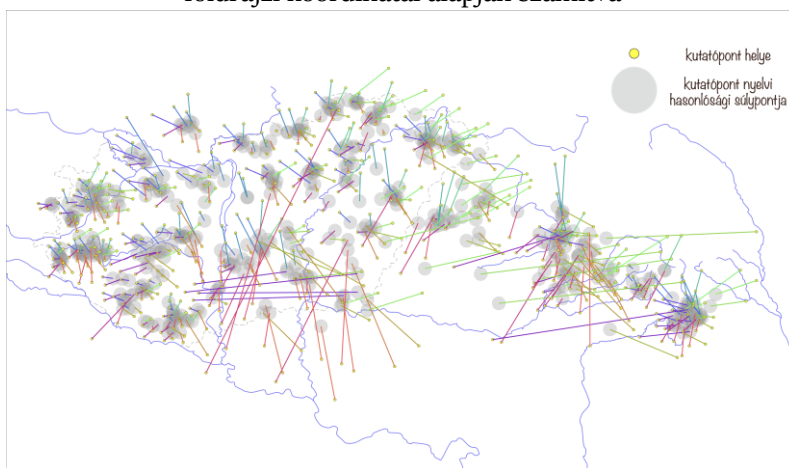
12. ábra. Csöngye, Kórógy és Nagyölvéd nyelvi hasonlósági súlypontja különböző beállításokkal, az 5 (fekete), 10 (szürke), 25 (világoskék) leghasonlóbb kutatópont földrajzi koordinátái alapján

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

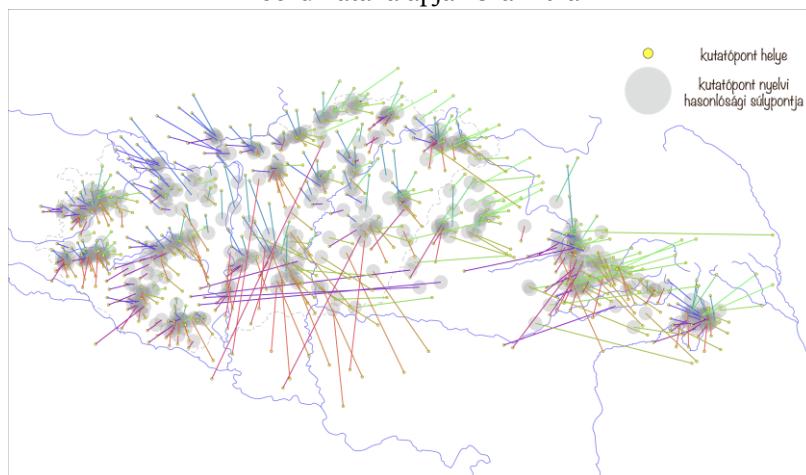
A következő térképeken minden kutatópont nyelvjárási súlypontját ábrázoljuk, a nyelvi hasonlósági súlypontok földrajzi elhelyezkedését szürke karikákkal jelöljük. A szürke karikákat vékony színes vonal köti össze a kutatópontok valós helyével, amelyet kis sárga pont jelöl. A vonalak színárnyalata annak függvényében alakul, milyen irányban található a súlypont a kutatópont valós földrajzi helyzetéhez képest. Észak felé pirosas, dél felé kékes, kelet felé lila, nyugat felé zöld vonal mutat (13., 14., 15 ábra).

13. ábra. Nyelvjárási súlypontok térképe, az 5 leghasonlóbb kutatópont földrajzi koordinátái alapján számítva

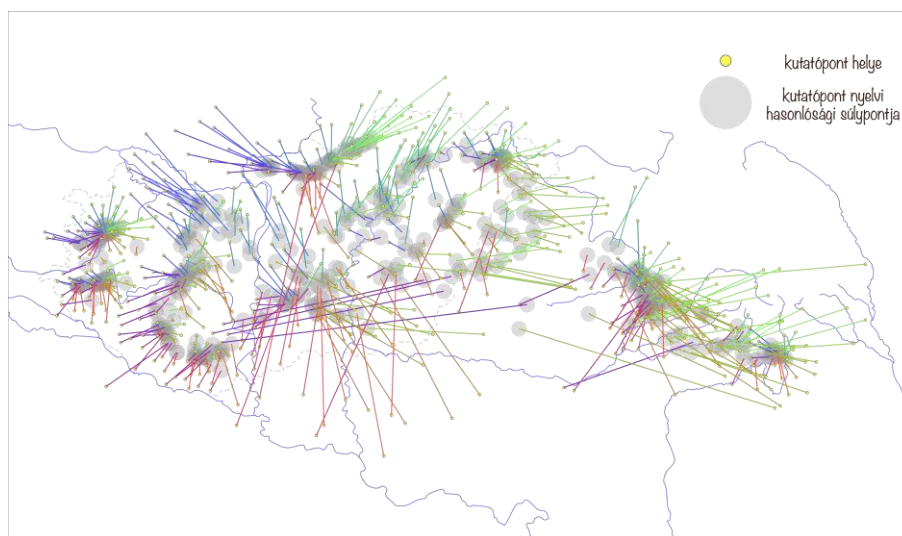
Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

14. ábra. Nyelvjárási súlypontok térképe, a 10 leghasonlóbb kutatópont földrajzi koordinátái alapján számítva

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

15. ábra. Nyelvjárási súlypontok térképe, a 25 leghasonlóbb kutatópont földrajzi koordinátái alapján számítva

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

Már az öt leghasonlóbb kutatópont figyelembevételkor is (13. ábra) a nyelvi hasonlósági súlypontok alapján kisebb-nagyobb góccok rajzolódnak ki a térképen, az alapvetően meglévő nyelvjárási kontinuum tehát nem tökéletes kontinuum. Ha

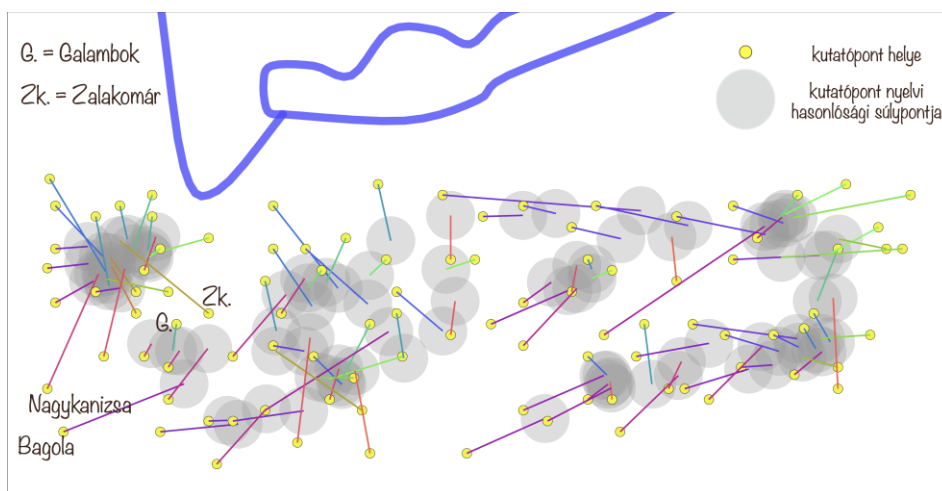
a 10 leghasonlóbb kutatópontot vesszük figyelembe (14. ábra) a súlypontok számításánál, akkor a gócosodás erősödik, 25 kutatópontot figyelembe véve (15. ábra) pedig még erősebb. Igen látványosan mutatkozik meg a gócosodás a Palócföldet nézve: a régió perifériájáról a belső részek felé mutatnak a súlypontok.

A kutatópontok nyelvi hasonlósági mintázatai szerint kiszámított földrajzi súlypontokból kirajzolódó térképeket összevethetjük Juhász Dezső 2001-es, nyelvjárási régiókat ábrázoló térképével (2001, 460–461. o.). A Palócföld (vagy palóc nyelvjárási régió) esetében a nyelvjárási tömbök szintjén szépen rímel egymásra az öt legközelebbi kutatópont koordinátáit alapul vevő térkép (13. ábra) és Juhász Dezső felosztása. A súlypontokat meghatározó és azokat térképező módszer tehát megerősíteni látszik a korábbi felosztást: nyugati tömb, középső tömb, keleti tömb és déli tömb rajzolódik ki. Ugyanakkor maga a teljes terület is egységként viselkedik, vagyis minél több kutatópontot veszünk figyelembe a súlypontok kiszámításához, annál inkább elmosódnak a tömbök határai, és egybefutnak a szürke körök, ami utalhat arra, hogy a nagyobb egység, a régió megkülönböztetésének is van létjogosultsága.

A Nyugat-Dunántúlon azonban már más a helyzet. A Juhász Dezső által meghatározott, és a klaszterterképen (6. és 7. ábra) is egyértelműen kirajzolódó nyugat-dunántúli régió egységes alakulatként nem igazolható a nyelvjárási hasonlóság földrajzi súlypontját alapul vevő módszerrel. Ha egyre több kutatópontot veszünk figyelembe a súlypontok számításánál, akkor itt is erősödik a gócosodás, miként a Palócföldön is láttuk, de itt nem egy egységes régió, hanem két különálló alakulat rajzolódik ki, vagyis nem mosódik el a határ a Nyugat-Dunántúl északi és déli része között, hanem (nagyjából Vas és Zala megye határában) egyre markánsabban kirajzolódik. A súlypontokat megjelenítő térképek alapján tehát feltételezhetünk itt egy törésvonalat, amely a területet egy északi és egy déli csoportra osztja. Ezt a törésvonalat annak ellenére valósnak tekinthetjük, hogy viszonylag nagyfokú nyelvi hasonlóság jellemzi a törésvonal két oldalán lévő, egymáshoz közeli kutatópontokat. Súlypontszámító módszerünk alkalmasnak látszik az ilyen, a nyelvi hasonlóság mértékéből nem kikövetkeztethető törésvonalak detektálására is.

A MNyA. sűrű kutatóponthálózatú térképei nagyjából minden tizedik településről közölnek adatokat, a RMNyA. hálózata még ennél is ritkább. Kisebb területet átfogó, abszolút sűrűségű kutatóponthálózattal készült atlaszaink alapján azonban azt is kipróbálhatjuk, találunk-e a törésvonalakat szomszédos települések között is.

A 16. ábrán a Király Lajos Somogy-zalai nyelvatlaszának (2005) dialektometriai elemzése alapján kirajzolódó nyelvi hasonlósági súlypontok láthatók, a számításokhoz az öt leghasonlóbb kutatópont földrajzi koordinátáit vesszük alapul. A legmarkánsabb határvonalat éppen a két megye határán látjuk kirajzolódni.

16. ábra. Nyelvi hasonlósági súlypontok a S-ZA. dialektometriai elemzése alapján

Forrás: A MNyA. és a RMNyA. adatai alapján, saját szerkesztés

Zalakovár (a térképen Zk. jelöléssel) és Galambok (a térképen G. jelöléssel) ugyan földrajzilag közel esnek egymáshoz, nyelvi hasonlósági súlypontjuk egyértelműen más irányba mutat. Nagykanizsa és Bagola esetében is hasonló megállapítást tehetünk. Napjainkban ugyan mindkét település Zala megyéhez tartozik, és Bagola mindössze 4 kilométerre esik Nagykanizsától, Bagola 1948-ig Somogy vármegyéhez tartozott, nyelvi hasonlósági súlypontját is Somogyban találjuk meg. A korábban a két település között húzódó, Zala-Somogy határvonal pedig évszázadokon keresztül nehezen átjárható volt, hosszú ideig „úti levél” is kellett az átkeléshez (Király, 2005, 30. o.).

6. Összegzés

A nyelvjárások egy vagy néhány kiválasztott szempont szerinti csoportosítása az önkényesség kockázatát hordozza. A klasszikus módszer kritikájaként is jelentkeztek a nagyfokú objektivitásra törekvő dialektometriai kutatások, amelyek nagy mennyiségű adat alapján, előzetes válogatás nélkül, matematikai eljárások alkalmazásával, kvantitatív módszertannal teszik lehetővé a nyelvjárások összevetését és csoportosítását. Azonban, ahogy az automatizált eljárással létrehozott klaszterterképek példáján is láttuk, még az objektív klasszifikáció is eredményezhet önkényes nyelvjárashatárokat: ott is elhatárolódnak kutatópont-csoportok, ahol a változás fokozatos, vagyis nincs ugrásszerű változás a nyelvjárási kontinuumban. Más szóval: a nyelvjárashatár meghatározásának objektív módja sem jelenti azt, hogy a vélt határ feltétlenül valós nyelvjárási törésvonalnak felel meg.

A vizsgálatokból kiderül, hogy a nyelvjárasterületeket határozottan elkülönítő törésvonal ritka jelenség, ezzel szemben a kontinuum-jelleg a meghatározó, a nyelvjárasi különbség mértéke ugyanis nagyrészt a földrajzi távolság függvénye. Valós törésvonalak keresésekor – vagyis a jellegzetesen különböző karakterű nyelvjárasi alakulatok elhatárolásakor – relevanciája leginkább a földrajzi távolsággal kevésbé korreláló jelenségeknek lehet, mint amilyenek a fonetikai sajátosságok. Azonos eljárást alkalmazva akkor lesz relevánsabb a területek elhatárolása, ha a vizsgált adatokban rejlő jelenségek erősebben összefüggnek a nyelvjárások karakterével. Már Imre Samu is megfogalmazta, hogy a nyelvjárások karakterének alakításában a nagy hatókörű hangtani jelenségek játszanak főszerepet. Ezt az állítást támasztja alá a fonetikai információt különböző mértékben figyelembe vevő dialektometriai elemzések mátrixainak eltérő mértékű korrelációja a földrajzitávolság-mátrixszal. Nem véletlen, hogy a nyelvjárások karakterét, jellegzetes arculatát nem a könnyebben változó lexikonban, sokkal inkább a szorosabb rendszert alkotó hangtanban kereshetjük.

A szomszédos kutatópontok közti nyelvi hasonlóság mértékét objektíven vizsgáló, kvantitatív izoglosszákat vizualizáló módszernek is korlátai vannak, mivel két kutatópont azonos csoporthoz való tartozása nem annyira a köztük lévő hasonlóság mértékéből következik, hanem sokkal inkább nyelvi hasonlósági mintázataik függvénye. Ahhoz, hogy a nyelvi kontinuumon belül gócpontokat találjunk, amelyek alkalmasak lehetnek nyelvjárástípusok azonosítására és törésvonalak kimutatására, nem elegendő csupán a szomszédos kutatópontok közti nyelvi hasonlóság mértékét vizsgálnunk, sőt, a nyelvi információn túl földrajzi információra is hasznos támaszkodnunk. A nyelvi hasonlósági mintázatokból földrajzi súlypontokat számító, itt bemutatott módszer alkalmas lehet a nyelvjárasi kontinuumot tagoló valós törésvonalak felfedezésére, még akkor is, ha viszonylag nagyfokú nyelvi hasonlóság jellemzi a törésvonal két oldalán lévő, egymáshoz közeli kutatópontokat.

A politikai, közigazgatási határok létezése önmagában még nem hoz létre nyelvjárasi törésvonalat, vagyis az ilyen határ két oldalán lévő települések nyelvjárása karakterében nem feltétlenül távolodik el egymástól. Akkor azonban, ha a határok hosszú ideig nehezen átjárhatóak, mint ahogyan azt Somogy és Zala megye esetében láthattuk, hatással lehetnek a nyelvjárások hasonlósági mintázataira. A rövidebb ideig fennálló vagy az olyan könnyebben átjárható határok, mint a schengeni övezet belső határai, várakozásaink szerint kisebb hatásúak, legalábbis a nyelvjárások karakterének megváltoztatása, törésvonalak kialakítása szempontjából.

Irodalom

Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

- Chambers, J. K. – Peter Trudgill 1998. *Dialectology*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- N. Fodor János 2011. A kórógyi nyelvjárás nyelvföldrajzi tanulságai. In: Szoták Szilvia szerk. *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 62–73.
- Goebel, Hans 2002. Analyse dialectométrique des structures de profondeur de l'ALF. *Revue de linguistique romane* 66: 5–63.
- Goebel, Hans 2010. Dialectometry and quantitative mapping. In: Alfred Lameli, Roland Kehrein, Stefan Rabanus eds. *Language and Space*. Vol. 2: Language Mapping. Berlin: De Gruyter Mouton. 433–457.
- Goebel, Hans 2011. Introduction aux problèmes et méthodes de l'«École dialectométrique de Salzbourg» (avec des exemples gallo-, italo- et ibéroromans). In: Afonso Álvarez Pérez, Ernestina Carrilho, Catarina Magro eds. *Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology (LimiAr), Lisbon 2011*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa. 117–166.
- Grieve, Jack 2014. A comparison of statistical methods for the aggregation of regional linguistic variation. In: Szmrecsanyi, Benedikt – Bernhard Wälchli eds. *Aggregating Dialectology, Typology, and Register Analysis. Linguistic Variation in Text and Speech*. Berlin: De Gruyter.
- Heeringa, Wilbert 2004. *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen Dissertations in Linguistics. Groningen: University of Groningen.
- Heeringa, Wilbert – John Nerbonne 2001. Computational Comparison and Classification of Dialects. *Dialectologia et Geolinguistica* 9, 69–83.
- Heeringa, Wilbert – John Nerbonne 2013. Dialectometry. In: Frans Hinskens & Johan Taeldeman eds. *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation, Volume III: Dutch*. (Handbook of Linguistics and Communication Science (HSK) 30/3). Berlin & New York: Walter de Gruyter. 624–646.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Király Lajos 2005. *Somogy–zalai nyelvatlasz*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kretschmar, William A., Jr. 2018. Linguistic Atlases. In: Charles Boberg, John Nerbonne, Dominic Watt. eds. *The Handbook of Dialectology*. Oxford: Wiley Blackwell. 57–72.
- Labov, William, Sharon Ash, Charles Boberg 2006. *The Atlas of North American English. Phonetics, Phonology and Sound Change*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nerbonne, John, Wilbert Heeringa, Eric van den Hout, Peter van de Kooi, Simone Otten, Willem van de Vis. 1996. Phonetic distance between Dutch dialects. In: Gert Durieux, Walter Daelemans, Steven Gillis szerk. *CLIN VI: Papers from the Sixth CLIN Meeting*. Antwerp: Centre for Dutch Language and Speech (UIA). 185–202.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Kóka Lajos kiadása.
- Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 262–315, 460–461.

- Paris, Gaston 1888. Les parlars de France. Lecture faite à la réunion des Sociétés savantes, le samedi 26 mai. *Imprimerie Nationale*.
- Prokic, Jenna – John Nerbonne 2008. Recognizing groups among dialects. *International Journal of Humanities and Arts Computing* 1, 153–172.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–XI. kötet*. Murádin László gyűjt. – Juhász Dezső szerk., 1995–2010. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Vargha Fruzsina Sára 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- URL 1: <http://www.bihalbocs.hu/mnyarmnya/index.html>
- URL 2: <http://dialektkarten.ch/dmviewer/alf/index.en.html#app=isogloss&dataset=TOT&intalg=MEDMW&seg=6&sim=RIW>

Vélt határok és valós törésvonalak a nyelvjárási kontinuumban

Absztrakt. Nyelvjáróterületek elhatárolása a kezdetektől kiemelt célja a nyelvföldrajzi kutatásoknak. A klasszikus vizsgálatokban néhány, a kutató által kiválasztott jelenség alapján, a különböző változatokat elhatároló izoglosszák megrajzolásával, lehetőség szerint izoglosszanyalábok mentén igyekeztek határokat kijelölni. A vizsgálatba vont jelenségek válogatása („mazsolázás”) és a térbeliség értékelése során óhatatlanul érvényesül a kutató prekonceptiója, így ez az eljárás erősen szubjektívnek tekinthető. A klasszikus módszer kritikájaként is jelentkeztek a nagyfokú objektivitásra törekvő dialektometriai kutatások, amelyek nagy mennyiségű adat alapján, előzetes válogatás nélkül, matematikai eljárások alkalmazásával, kvantitatív módszertannal teszik lehetővé a nyelvjárások összevetését és csoportosítását. Megfelelő mennyiségű informatizált adat birtokában a számítógépes dialektológia módszereivel az ilyen elemzések automatizálhatók, így hatékonyan elvégezhetők. A nyelvjáróterületek elhatárolása is automatizáltan, klaszteranalízissel történik, az adatokban rejlő összes információ figyelembevételével.

Dolgozatomban a nyelvjáróterületek elhatárolásának szubjektív és objektív módszereit összevetve definiálom a nyelvjárási törésvonal fogalmát. Ugyanakkor magyar nyelvatlaszok vizsgálatán keresztül szemléltetem, hogy a nyelvjáróterületeket határozottan elkülönítő törésvonal ritka jelenség, ezzel szemben a kontinuum-jelleg a meghatározó. Bemutatom, nyelvészeti relevancia szempontjából hogyan tehetünk különbséget egyaránt objektív, ám a nyelvjáróterületeket különböző eredménnyel elhatároló kvantitatív eljárások között. Ismertetek egy általam kidolgozott új eljárást is, amellyel az egyes kutatópontok nyelvi hasonlóságának földrajzi súlypontja alapján határozhatunk meg nyelvjárási gócpontokat, csoportokat. Megállapítom, milyen nyelvi jelenségek vizsgálatával ragadható meg a nyelvjárások karaktere, a területi elhatárolás ugyanis ezen alapulhat. Érvelésemben arra is kitérek, hogy az államhatárok néhány évtizedes távlatban érdemi hatással lehetnek-e a nyelvjárások karakterére.

Kulcsszavak: *nyelvföldrajz, magyar nyelvjárások, nyelvjárások osztályozása, dialektometria, nyelvatlaszok*

Presumed boundaries and real dividing lines in the dialect continuum

Abstract. The delimitation of linguistic areas has been a major goal of linguistic geography from the very beginning. In classical studies, the aim was to establish the boundaries along isoglosses, preferably along bundles of isoglosses, based on a few phenomena chosen by the researcher, delimiting the different varieties. The selection of the phenomena to be studied ('cherry picking') and the assessment of their spatial extension inevitably involve the researcher's preconceptions, and this procedure can therefore be considered highly subjective. Dialectometric research, which strives for a high degree of objectivity, has also been a criticism of the classical method, and allows dialects to be compared and grouped using a quantitative methodology, based on large amounts of data, without prior selection, and using mathematical procedures. Given a sufficient amount of computerised data, such analyses can be automated using the methods of computational dialectology and thus carried out efficiently. The delimitation of dialect areas is also automated, using cluster analysis, taking into account all the information contained in the data.

In my paper, I define the concept of a dialectal dividing line by comparing subjective and objective methods of delimiting dialect areas. At the same time, through the study of Hungarian language atlases, I illustrate that such a sharp dividing line between dialect areas is a rare phenomenon, whereas the continuum is the prevailing feature. I show the difference, in terms of linguistic relevance, between quantitative procedures that are equally objective but delimit dialect areas with different results. I also describe a new procedure I have developed for finding core dialect areas based on the weighted geocenters of linguistic similarity of all the locations. I identify the kind of linguistic phenomena that can be used to capture the character of dialects, on which the spatial delimitation can be based. I also discuss whether state boundaries can have a significant impact on the character of dialects over a few decades.

Keywords: *dialect geography, Hungarian dialects, dialect classification, dialectometry, linguistic atlases*

Élőnyelvi korpuszinformált tananyagok a MID oktatásában

1. Bevezetés

A tananyagkészítés terén a 2000-es évek elején beállt változásoknak köszönhetően, ma már egyre nagyobb számban jelennek meg az élőnyelvi korpuszokra épülő nyelvkönyvek, amelyeknek legfontosabb jellemzője, hogy a kompetens nyelvhasználók beszédét jól tükrözik. A hagyományos tananyagokhoz képest szövegeik nem tűnnek mesterkéltnek, és nem tartalmazznak olyan lexikát, nyelvi struktúrákat, amelyek nem fordulnak elő a természetes nyelvhasználatban. A tanulmányomban bemutatom a korpuszokra épülő tananyagok típusait. Áttekintem a korpuszok tananyagírás során történő felhasználásának jelentőségét és lehetőségeit, valamint röviden ismertetek egy már meglévő és egy készülő korpuszinformált magyar mint idegen nyelvi tananyagot.

A korpusz McCarthy (2004, 1. o.) definíciója szerint „írott vagy beszélt nyelvi szövegek gyűjteménye, amelyet egy számítógépes adatbázisban tárolnak. Egy korpusz lehet kicsi, 50 000 szót tartalmazó, illetve hatalmas, több millió szót tartalmazó is”. Tehát egy korpusz lehet írott nyelvi, amelyben könyvek, levelek, cikkek szövegei találhatóak. Illetve lehet beszélt nyelvi, amely többek között beszéltnyelvi felvételek, televíziós vagy rádiós műsorok leiratait tartalmazza. A korpuszokat csoportosíthatjuk *építésük célja* (nyelvészeti kutatás, szótár-, tananyagkészítés), a bennük található *szövegek műfaja* (spontánbeszéd, szórakoztató műsorok szövegei), a *szövegek nyelve* (egynyelvű, többnyelvű), a *szövegek felvételének ideje* (szinkron, diakron) és még számos szempont szerint. A korpuszokat a nyelvtanításban általában nyelvtanulóknak készült szótárak elkészítéséhez használták, de ma már egyre több tananyag készül a felhasználásukkal. A korpusznyelvészeti vizsgálatokról tudjuk, hogy a számítógépek elterjedésével, illetve a számítógépek memóriájának növekedésével váltak lehetővé. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy már a számítógépek megjelenése előtt is származnak korpuszinformált tananyagok. A 20. század elején készültek olyan angol nyelvkönyvek, amelyeknek a szerzői leveleket, írott szövegeket gyűjtöttek és ezeket használták a tananyagaik forrásaként (Palmer, 1925; 1999). Az ilyen tananyagok a korpuszsal való kapcsolatuk alapján lehetnek *korpuszalapúak* (corpus-based teaching materials) vagy

korpuszinformáltak (corpus-informed teaching materials). Ezt a két fogalmat sokszor egymás szinonimájaként használják a szakirodalomban, mégis találhatunk közöttük különbséget. A *korpuszalapú* tananyagoknál a szerzők ragaszkodnak a vizsgálatuk során kapott eredményekhez és ezekre alapozva készítik el a könyveiket, általában grammatikákat. Jó példa erre Scott Thornbury *Natural Grammar – The keywords of English and how they work* című könyve, amelyben a leggyakoribb kétszász angol szóhoz köt grammatikai magyarázatokat, kollokációkat és különböző kifejezéseket. Egyoldalas példákkal illusztrált bemutatásuk után, ezeket gyakoroltatja a másik oldalon lévő feladatokon keresztül.

1. ábra. Az angol határozatlan névelő bemutatása egy korpuszinformált tananyagban

a / an

[indefinite article] used with singular nouns:
 (1) to introduce a new person or thing into a text:
An Englishman, a Scotsman and an Australian were on a plane. ...
 (2) to show that a person or thing is a member of a group:
Fatima's a Muslim.
 (3) to talk generally about a class of things: *An octopus has eight legs.*

NOTE: Use *a* in front of a word that starts with a consonant sound, and use *an* in front of a word that starts with a vowel sound:
*a plane; a Muslim; a house; a university student
 an octopus; an hour; an umbrella; an MA / ,em'ei /*

Grammar patterns

1 NP | + is/was | + **a/an** | + classifying noun
*My flatmate is a Swede.
 Jane Austen was an English writer.
 The kangaroo is a marsupial.*
 ▲ for classifying a person or thing, e.g. saying what their nationality or job is

2 there | + is/was etc. | + **a/an** | + NP | (+ adverbial)
*There is a supermarket next to the station.
 There was an immediate reaction.
 There was a strange smell in the kitchen.*
 ▲ for introducing a new topic, e.g. in a description (→ there)

3 NP | + has/s got | + **a/an** | (+ adjective) | + NP
*Milan has a Gothic cathedral.
 Jan's got a nice smile.
 Has Vigo got an airport?*
 ▲ for describing places, people, things

4 NP | + is/was | + such | + **a/an** | + NP
*Kevin is such a hard worker.
 It's such a shame.*
 ▲ to emphasize how you feel about something or someone

Collocations

There are many 'verb + noun' combinations beginning *have a ...* or *take a ...*. For example:
have a drink, have a bite (to eat), have a laugh, have/take a look, have a go, have a talk, have a say, have a try, have a ride, have/take a walk, have/take a rest.

*Can you take a look at my homework?
 We stopped at a roadside café and had a bite to eat.
 I had a go on Robin's new motorbike.
 Everyone should have a say in the peace process.*

Set phrases

- **a few / a little / a lot (of)** etc. → little
*We had a few friends round for dinner.
 There's a little salad left, if you'd like some.
 How much time have we got? – A lot.*
 ▲ for talking about quantities
- **a kilo / a metre / a dozen** etc.
*Petrol costs 3 euros a litre.
 How much are the eggs? – £1.50 a dozen.*
 ▲ for talking about prices
- **a coffee / a fruit juice / a Coke** etc.
*Would you like a coffee?
 He bought me a tomato juice and ordered a Scotch for himself.*
 ▲ to refer to a cup, glass, bottle, or can, of a certain drink
- **a hundred / a thousand / a million** etc.
*A hundred and twenty people attended the meeting.
 There were more than a million viewers.*
 ▲ a less emphatic form of one
- **a year / a week / an hour** etc.
*She checks her e-mail three or four times a day.
 I go to the gym once a week.
 They get paid less than ten dollars an hour.*
 ▲ to talk about how often something happens, or the rate of something (Here *a/an* means 'every'.)

Forrás: Scott, 2004, 2. o.

A másik kategória a *korpuszinformált* tananyagok, amelyeknek szerzői a korpuszt szintén mint forrást használják, de a könyvek elkészítésénél más aspektusokat és nyelvpedagógiai szempontokat is figyelembe vesznek. Ebben a tanulmányban ez utóbbiról lesz szó egy kicsit bővebben.

2. A korpuszok felhasználási lehetőségei a tananyagok írásánál

Ahogy az előző részben bemutatam, a korpuszhasználat jelentőségének felismerése következtében, ma már egyre több *korpuszalapú* és *korpuszinformált* tananyag jelenik meg a nyelvkönyvek között. Míg a *korpuszalapú* tananyagok szerzői szigorúbban ragaszkodnak a korpuszok vizsgálatából nyert eredményeikhez, a *korpuszinformált* tananyagok szerzői más aspektusokat és nyelvpedagógiai szempontokat is figyelembe vesznek a tananyag készítése során. Bármilyen nyelvkönyvről is legyen szó, azt kijelenthetjük, hogy a korpuszok forrásként való alkalmazása több indokból is fontos a tananyagírás során. A kompetens nyelvhasználóvá váláshoz elengedhetetlen, hogy a tanulók megismerjék azokat a kifejezésmódokat, amelyeket az anyanyelvi beszélők alkalmaznak hétköznapi szituációkban (Szita-Pelcz, 2017, 263.o.). Korpusznyelvészeti vizsgálatok kimutatták, hogy a kompetens nyelvhasználók beszédprodukcójuk közben nagy mértékben támaszkodnak a formulaszerű nyelvhasználatra (O’Keefe *et al.*, 2007). Nem használják ki a grammatika által elméletileg nyújtott határtalan variációs lehetőségeket, hanem ehelyett előre felépített (prefabricated) szekvenciákat alkalmaznak a beszédük nagy részében (Pawley–Syder, 1983). Sinclair elmélete szerint a nyelvi tudás nagy mértékben nyelvi mintázatok (idiom patterns) ismeretéből épül fel (1991). Ezeket a nyelvi mintázatokot, szószerveket könnyen megismerhetjük az élőnyelvi korpuszokon történő gyakorisági vizsgálatok segítségével. Hoey (2005) azt feltételezi, hogy a kollokációba tartozó valamennyi egység egymásra mentális előfeszítettséget (lexical priming) válthat ki. Szerinte a lexikai egységek úgy épülnek rá egymásra, hogy minél többször és változatosabb helyzetben kollokációs szinten találkozunk velük. Az elsajátításukkal együtt pedig arról is tudomást szerzünk, hogy általában milyen kontextusban és milyen szavakkal együtt jelennek meg. Emiatt a tananyagkészítés során a szerzőknek érdemes előzetesen megvizsgálni a tananyagban megjelenő lexikát és annak környezetét, valamint kontextusát is. Az így készült nyelvkönyv valóban hasznos tartalmat kínálhat a nyelvtanulók számára.

A beszélt és írott nyelvi korpuszokra támaszkodva könnyen megfigyelhető a kompetens nyelvhasználók természetes nyelvhasználata (Conrad, 2000, 548. o.). 1990 és 2010 között számos kutatás született (ld. Biber–Conrad–Reppen, 1998; Harwood, 2005), amelyekben több nyelvkönyvet vetettek össze a kurrens korpusznyelvészeti kutatások eredményeivel. Azt az eredményt kapták, hogy a nyelvkönyvek tartalma és a korpusznyelvészeti kutatások eredményei között jelentős eltérés

áll fenn. Azt vették észre, hogy a tananyagokban használt mintaszövegek, párbeszédek nagyban eltérnek a korpuszokban található valós nyelvhasználattól. Di Vito (1991) a francia nyelvkönyvekben található tagadó szerkezetek, tárgyas névmások, vonatkozó mellékmondatok használatát, valamint a kérdésalkotási stratégiákat vetette össze különböző korpuszokkal. Bebizonyította, hogy nem minden szerkezet alkalmas egyformán a különféle beszélt és írott nyelvi kontextusokban történő használatra. A kutatásából megtudhatjuk, hogy az akkor széles körben használt nyelvkönyvek a gyakorisági mutató és a funkció különbségeit általában figyelmen kívül hagyták. Példáikban gyakran található olyan grammatikai szerkezet, amely egyáltalán nem támasztható alá anyanyelvi beszélők természetes nyelvhasználata által. Kimutatták (Cheng–Waren, 2007), hogy a tankönyvek olyan nyelvi formákat tartalmaznak, amelyeket ritkán vagy egyáltalán nem használnak a való világban. A szerzőket túlságosan befolyásolják a tudományos műfajú írások. A korpuszokban található leggyakoribb nyelvi formák egyszerűbbek és kevésbé explicitek a tankönyvekben szereplőknél. A hétköznapi beszélgetések stratégiáiban is eltérések találhatóak (reakciók hosszának aránya, diskurzusjelölők használata). A régebbi tankönyvek nem tükrözték pontosan az autentikus interakciókat, mert a tananyagok szerzői hagyományosan hajlamosak voltak a dialógusokat médiumként használni bizonyos nyelvtani szerkezetek, a szókincs vagy egy nyelvi funkció bemutatására. Az autentikusság helyett inkább a strukturális, funkcionális pedagógiai céljaira helyezték a hangsúlyt (Gilmore, 2004). Mások szerint a tananyagok készítői túlzott mértékben támaszkodtak saját megérzéseikre, intuícióikra ahelyett, hogy a korpuszok empirikus adatait használták volna fel forrásként (Hunston, 2002; Biber–Reppen, 2002). Legtöbbször a grammatika területét emelték ki ezekben a vizsgálatokban. A szerzők ugyanis szinte automatikusan inkább a tradicionális megközelítést választották a tankönyvekben. Nem tudatosan választották a hagyományos megközelítést, sok esetben észre sem vették, hogy a tananyag készítése során bármiféle döntést is meghoztak volna (Biber–Reppen, 2002, 200. o.).

Ezekből fakadóan felmerül a kérdés, hogyan használhatóak fel a korpuszok az idegennyelvi tananyagok készítésénél. Amikor a szerzők hosszú órákat töltenek korpuszkutatásuk értelmezésével, McCarthy szerint „három átfogó célt tartanak szem előtt:

- a hiteles, motiváló nyelv azonosítását,
- hogy ezeket a megállapításokat egy gondosan kidolgozott tantervbe fonják,
- valamint céljuk, hogy ismerős szerkezetű és könnyen használható tankönyveket hozzanak létre” (McCarthy, 2004, 15.o.).

A korpuszok használata több területen is támogathatja a tananyagkészítők munkáját: használatukkal el tudják kerülni a megérzésekre való túlzott támaszkodást és ezáltal a rosszul reprezentált nyelvhasználatot is (McEney–Xiao–Tono, 2006),

segíthetnek egy színtezett lexiko-grammatikai tanmenet elkészítésében, valamint megfelelő szövegek és valós szituációk kiválasztásában, amelyeknek az eljárásása során a nyelvtanulók gyakorolhatják a tanult nyelvi elemeket (McCarten 2010, 415. o.). A nyelvi formák gyakoriságának vizsgálatával a korpusznyelvészet segítséget nyújthat olyan döntések meghozatalában is, amelyek által a tananyag a valódi nyelvhasználatot fogja tükrözni (Conrad, 2000). Ezeken kívül a korpuszok használata más területeken is nagyon hasznos lehet. Ilyen a szókincs, a szókincs kapcsolata a különböző szövegtípusokkal (formális–informális stílus, írott vagy beszélt nyelv), grammatikai mintázatok (Kaltenböck–Mehlmauer–Larcher, 2005), és a diskurzuszjelölők használata (McCarten 2010).

Biber és Reppen azt javasolja, hogy a tananyagok szerzői támaszkodjanak a gyakorisági vizsgálatok adataira, hogy növeljék a tanulók rendelkezésre álló jelentéssel teli nyelvi inputot (Biber–Reppen, 2002, 207. o.). A szerzőknek érdemes összevetni a tanítandó szókincset a témával, a kontextussal, amelyben használják őket a kompetens beszélők, illetve a grammatikai mintázatokkal, amelyek gyakran megjelennek a környezetükben, így a korpuszokban található szövegek modellként is szolgálhatnak a tanulók számára (Kaltenböck–Mehlmauer–Larcher, 2005, 72. o.). Koprowski (2005) cikkében három angol nyelvkönyvet vizsgált meg a bennük található lexikai elemek hasznosságával kapcsolatban. Kutatásának eredménye az lett, hogy a vizsgált tankönyvekben található kifejezések egyharmada csak korlátozottan használható egyrészt a gyakorisági mutatóik, másrészt pedig a regiszter miatt, amelyben megjelennek. Azt javasolja, hogy csak olyan kifejezéseket használjanak a szerzők a nyelvkönyvekben, amelyeknek a tudását maximálisan ki tudják használni a tanulók, és hagyják ki azokat a lexikai elemeket, amelyek felszínesek, illetve ritkán használtak (Koprowski 2005, 331. o.). A hasznos lexika kiválasztásában szintén a korpuszok nyújthatnak segítséget.

A legfontosabb pontokat összefoglalva tehát a tananyagok szerzői a munkájuk során a következő területeken alkalmazhatják a korpuszokat:

- szókincs kiválasztása
- színtezett lexiko-grammatikai tanmenet elkészítésénél
- szókincs és szövegtípus kapcsolata
- saját intuícióikra támaszkodva írt, a nyelvhasználatot rosszul reprezentáló szövegek helyett
- valós szituációk kiválasztásánál
- olyan döntések meghozatalában, amelyek által a tananyag a valódi nyelvhasználatot fogja tükrözni

A korpuszokat forrásként használó tananyagok tehát mintaként, modellként a valós nyelvhasználatot tükrözik, ellentétben a sokszor intuícióra és hagyományos megközelítésekre épülő más, korábbi tananyagokkal. Az így készült tananyag szövegeiben az élőnyelv, valódi, autentikus nyelvhasználat jelenik meg különböző

kontextusokban. Még akkor is így van, ha a nyelvi szintekhez igazítás közben némi módosítást végzünk rajtuk. A tanulók és a tanárok is észreveszik, hogy a szövegek hiteles forráson alapulnak (McCarthy, 2004, 6. o.). A korpusz gazdag forrás a szerzők számára, mivel részletes képet ad arról, hogyan beszélnek és írnak az emberek valódi szituációkban, mindennapi helyzetekben. Információkat adhatnak a szókincsről, a különböző grammatikai mintázatokról a formális és informális stílus jellemzőiről, a beszélt és írott nyelv különbségeiről is. Azt is megtudhatjuk belőlük, hogyan oldunk meg különböző feladatokat, olyan funkciókat is megfigyelhetünk, mint a kérdés, a kérdésfeltevés, a beszélgetések elkezdésének és befejezésének módjai, a témaváltás, vagy a beszélgetőpartner félbeszakítása (McCarthy, 2004, 6. o.). A korpuszokon történő gyakorisági vizsgálatok alapján, olyan magas kommunikációs értékkel rendelkező, hasznos szavak és nyelvi szerkezetek kerülnek bele a tananyagba, amelyek elősegítik a nyelvtanulók természetes nyelvhasználatra hasonlító, folyékony beszédének fejlődését.

A gyakorisági vizsgálatok mellett a korpuszok statisztikai kiváló forrásai a tananyagok íróinak, hiszen segítenek a grammatika-tanítás sorrendjének kialakításában, az összefüggések megértésében. Megismerhetjük belőlük a leggyakoribb nyelvtani szerkezeteket, funkcióikat és azt is, hogyan használják őket beszédben és írásban a kompetens nyelvhasználók. A természetes nyelvhasználatához hasonló kommunikáció elérésének céljából fontos, hogy a dialógusok ne csak a tradicionális osztálytermi kérdés-válasz szekvenciát kövessék, hiszen a valós beszélgetésekhez hozzátartoznak még a párbeszédekben történő reakciók is (Ó!, Tényleg?, Szerintem is., stb.) (McCarthy, 2011, 122–125. o.). Ezeket a reakciókat szintén könnyen megismerhetjük a korpuszokból, felhasználásukkal a szerzők még hétköznapiabbá tehetik a korábbi tankönyvekben sokszor túlzottan mesterkéltnek hangzó dialógusokat (McCarthy, 2004, 8–9. o.). Jó példa erre a következő tankönyvi szövegrészlet, amelyből azt is láthatjuk, hogy már kezdő nyelvi szinten is természetesebb dialógusokat kaphatnak így a nyelvtanulók:

Tímea: És miért tanulsz csehül?

Anna: Mert a barátom cseh.

Tímea: **Tényleg?** És milyen nyelven beszéltek otthon?

Anna: Magyarul és egy kicsit csehül. Patrik, a barátom nagyon jól tud magyarul.

Tímea: **Érdekes.** Az én barátom is cseh. Mi otthon csehül beszélgetünk.

3. Korpuszinformált tananyagok a magyar mint idegen nyelv tanításának területén

Ahogy más nyelveknél, a magyar mint idegen nyelv tanítása során is elengedhetetlen az élőnyelvi példákon alapuló szövegek használata. Ezek a tananyagok a felhasználás szempontjából nem térnek el a korábban megjelent nem korpuszinformált anyagoktól, használatuk korpuszinformált jellegük miatt nem kíván külön felkészülést a tanároktól. Ugyanakkor autentikus nyelvhasználatuk révén sokkal hatékonyabban alkalmazhatóak még forrásnyelvi környezetben is. A tanulók számára pedig relevánsabbak a beszéd-szerveződés megismerésében. Az ilyen tananyagok a tanulók motiválásában is nagy szerepet játszhatnak, hiszen a diákok biztosak lehetnek benne, hogy a szövegekben megjelenő nyelv a természetes nyelvhasználaton alapul, a szituációk pedig olyan mindennapi szituációk, amelyek akár velük is megtörténhetnek, hiszen az autentikus vagy szemiautentikus szövegek, amelyek megjelennek a könyvekben, valós szituációkon alapulnak. A magyar mint idegen nyelv területén még nem bővelkedünk ezekben a tankönyvekben. A következőkben egy korpuszinformált tankönyvcsalád néhány jellemzőjét ismertetem, ezután pedig egy éppen készülöben lévő új korpuszinformált tananyagot mutatok be röviden.

A Szita Szilvia és Pelcz Katalin által írt *MagyarOK* című korpuszinformált tankönyvcsalád (2013–2019), több korpuszra is forrásként támaszkodik. A szerzők munkájuk során használták a Magyar Nemzeti Szövegtárt, egy angol–magyar korpuszt, a Hunglish-t, közösségi média felületeken történő kommunikációkból származó szövegeket (Twitter, Facebook), amelyek fontos jellemzője, hogy közel állnak a szóbeli megnyilatkozásokhoz. Ezekon kívül pedig saját maguk által gyűjtött anyagokat, kompetens nyelvhasználókkal rögzített interjúkat (Szita, 2014, 115. o.) is segítették a munkájukat. A szerzők a korpuszokat többféleképpen is alkalmazták, egészen onnan kezdve, hogy mi kerüljön bele a tananyagba és a kiválasztott elemek pontosan hová kerüljenek. A lexikát gyakoriság és relevancia alapján választották ki a korpuszokon történő statisztikai vizsgálatokra alapozva. Ez a módszer nemcsak a szavak, szó szerkezetek kiválasztásához járultak hozzá, hanem alkalmas volt arra is, hogy az egyes lexikai elemeknek a tipikus környezetét is meg lehessen figyelni, ami nagyban segítheti a tankönyvkészítők munkáját, valamint a nyelvkönyv hatékonyságát is növeli. A nyelvi szintekhez kötött grammatikai struktúrákat – mivel a szerzők véleménye szerint a használatukat és funkciójukat nagy mértékben a lexika határozza meg – a szintén gyakorisági alapon kiválasztott lexikához illesztették (Szita, 2014, 115. o.).

A *MagyarOK* tankönyvcsalád a *modellalapú nyelvoktatás* módszerét alkalmazza. „A tankönyvekben szereplő modelldialógusok célja, hogy mintát adjon a nyelvtanulónak, hogyan reagálhat az adott közléshelyzetben” (Szita – Pelcz, 2017, 264. o.).

Az egy-egy közléshelyzethez összegyűjtött gyakori mondatok ezt követően többször is újabb variációkban jelennek meg, bővülnek a magasabb nyelvi szintekre íródott könyvekben és más nyelvi regiszter tanításakor. Ezt a szerzők *spirális bővítésnek* nevezik, amely azért hatékony, mert a nyelvtanuló már meglévő tudására építve kapcsolja össze az újabb és újabb elemeket (Szita – Pelcz, 2017, 265. o.). A tananyagban lévő feladatszekvenciákat úgy tervezték meg, hogy a nyelvtanulóknak először lehetőségük legyen megfigyelni a különböző szituációkhoz, interakciókhoz köthető nyelvet, majd a többféle segítségként szolgáló mintamondatok segítségével saját magukra szabhatják a szövegeket. Ezek a mintamondatok különböző variációkban vissza-visszatérnek a tankönyv fejezeteiben, így segítve a könnyebb memorizálást. Ennek több előnye is van, például a tanulóknak nem kell saját maguktól új megnyilatkozásokat alkotniuk. A teljesen új mondatok készítése sok időt venne igénybe és nagy kognitív terheléssel járna. Valamint ahogy már korábban említésre került a kompetens nyelvhasználók sem így beszélnek, főleg előre felépített, formulaszerű szerkezeteket használnak beszéd közben. A tanulók a mintamondatokra támaszkodhatnak a saját mondataik megalkotásakor és közben biztosak lehetnek abban, hogy az adott szituációban ezek a mondatok valóban elhangozhatnak a kompetens nyelvhasználók szájából (Szita–Pelcz, 2017, 264. o.). Egy másik előnye, hogy nagy gyakoriságú mondatvariációkat kapnak készen a tanulók, amelyek a természetes nyelvhasználatot tükrözik, ezáltal az ő beszédük is közelíthet az anyanyelvi beszélőkéhez (Szita, 2014, 116. o.). A fentieket jól illusztrálja a következő példa, ahol a feladatban a születésnap témakörében, a *meghívással kapcsolatban* (meghívás és reakció) és a *telefonbeszélgetésekre* is jellemző lexikai egységeket is felfedezhetünk.

- Zsuzsanna:** Szia, Csilla! **Zsuzsa vagyok. Nem zavarlak?**
Csilla: Szia, Zsuzsa! **Egyáltalán nem zavarasz. Mi újság?**
Zsuzsanna: **Azért hívlak, mert vasárnap lesz Zalán születésnapja...**
Csilla: Nem felejtettem el. *Már ajándékot is vettem.*
Zsuzsanna: Hogy te milyen figyelmes vagy! Szóval: *vasárnap rendezünk egy kis ünnepséget, és szeretnék meghívni benneteket. Ráértetek?*
Csilla: Persze. Délelőtt vagy délután?
Zsuzsanna: *Délután három körül.*
Csilla: Ott leszünk. Ha valami közbejön, még kereslek.
Zsuzsanna: Rendben várlak benneteket. Szia!
Csilla: Szia!

1. táblázat. A születésnap meghíváshoz, valamint a telefonbeszélgetésekhez tartozó lexikai egységek az előző párbeszédben

Születésnap meghívás	Reakciók a meghívásra	Telefonbeszélgetés
<ul style="list-style-type: none"> • <i>vasárnap lesz Zalán születésnapja</i> • <i>vasárnap rendezünk egy kis ünnepséget</i> • <i>szeretnék meghívni benneteket</i> • <i>délután három körül</i> • <i>várlak benneteket</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>nem felejtettem el</i> • <i>már ajándékot is vettem</i> • <i>ott leszünk</i> • <i>ha valami közbejön, még kereslek</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szia! ... vagyok. Nem zavarlak?</i> • <i>Szia, ...! Egyáltalán nem zavarasz.</i> • <i>Mi újság?</i> • <i>azért hívlak, mert...</i> • <i>...még kereslek</i>

Forrás: Pelcz-Szita 2013, 174. o. alapján

Egy későbbi feladatban a tanulóknak a saját születésnapjukról kell beszélniük, amihez szintén mondatmodelleket kapnak segítségül, valamint feladatszekvencia hasonló témájú előző feladata is támogatja a munkájukat. A feladat célja a szókapcsolatok gyakorlása, valamint a szórendi szabályok átismétlése (Szita–Pelcz, é.n., 131. o.).

20. Ön következik. Mit csinált egyik emlékezetes születésnapján? Meséljen és írjon róla!

Mikor volt a születésnapja?

Kivel ünnepelt?

Kitől milyen ajándékot kapott?

Hogyan töltötte a napot?

Július 5-én volt a (harmincadik) születésnapom.
Nagy bulit rendeztem.
Minden barátomat meghívtam.
Moziba mentem a feleségemmel.
A családommal ünnepeltem.
Sok ajándékot kaptam.
Az öcsémtől egy wellness-hétvégét kaptam ajándékba.

Vettem magamnak egy ruhát.
Egy luxusétteremben vacsoráztam.
Énekeltem és táncoltam.
Tortát ettem és pezsgőt ittam.
Nem csináltam semmit.
Én adtam ajándékot másoknak.
Nagyon boldog voltam.
Nagyon szép nap volt.

Forrás: Pelcz-Szita 2013, 177. o.

Egy másik korpuszinformált magyar mint idegen nyelvi tananyag jelenleg még készülóban van. A *Magyar felfedező* című gyermekek számára íródó tananyagot egy beszélt nyelvi és egy írott nyelvi korpusz is informálta. A tananyagkészítéséhez használt *KorSzak Gyermeeknyelvi korpuszban* gyermekek beszélgetései találhatóak.

Az adatközlők között egynyelvű és kétnyelvű gyermekek is vannak. A készülő tananyag az egynyelvű gyermekek felvételeit használta forrásként, ezért a továbbiakban erről lesz szó egy kicsit részletesebben. A kétnyelvű gyermekekkel készült felvételekről, valamint ezt az alkorpuszt felhasználó kutatásról bővebben olvashatunk a jelen kötet egy másik tanulmányában (ld. Schmidt 2022).

A pedagógiai céllal készült *KorSzak Gyermeknyelvi korpuszban* lévő videó- és hangfelvételek 6–8. osztályos tanulókkal, a 12–14 éves korosztály tagjaival készültek. Az adatközlő gyermekek a kiválasztott tizenkét témakörrel – *állatok, influenszerek, Harry Potter, kirándulás, kreatív hobbi, kutyák, technológia, természet, saját történet / régi emlék, sorozatok, sport, utazás* – készített gondolattérképek segítségével beszélgettek egymással (ld. Baumann *et al.* 2020). A tananyag szerzői ezen kívül egy több alkorpuszból álló írott nyelvi korpuszt is használnak, amelyben gyermekek fogalmazásai, illetve az adott témákhoz kapcsolódó magazin cikkek, tankönyvek és ismeretterjesztő könyvek szövegei is megtalálhatóak. Jelenleg a beszélt nyelvi korpusz több mint hetvenezer tokent és több mint ötvennégy ezer szót tartalmaz, az írott nyelvi pedig körülbelül kétszázharminc ezer tokent és százkilencvenhét ezer szót. Mindkét korpusz dinamikus, tehát folyamatosan készülnek a felvételek, illetve kerülnek bele a gyűjtött írott szövegek.

Az elsősorban a 12–13 éves korosztály számára készülő tananyag (részletesebben ld. Vermeki, 2021) a *MagyarOK* tankönyvekhez hasonlóan autentikus és szemiautentikus szövegeket tartalmaz. Ennél a tananyagnál is elsődleges célkitűzés volt, hogy a természetes nyelvhasználatot tükrözze, valós szituációk és a gyermekek számára releváns témák jelenjenek meg benne. A szerzők a korpuszokat többféleképpen használták, például a lexika gyakorisági alapon történő, valamint a témakörökhöz kapcsolódó kiválasztásához. A *MagyarOK* tankönyvekhez hasonlóan a tananyag a modellalapú nyelvoktatás módszerére épül. A következő a Közös Európai Referenciakeret (KER) szerinti A1-es szintre készült feladat jó példa egy szemiautentikus párbeszédre.

1. ábra. Minta egy A1-es nyelvi szintű párbeszédre és a hozzá kapcsolódó feladatra

SZERETED AZ ÁLLATOKAT?

NÉZD EZT A SOK ÁLLATOT!

1. Olvasd el és hallgasd meg a párbeszédet!

NIKI: Te szereted az állatokat?
ANDI: Igen. Nagyon szeretem őket.
NIKI: És minden állatot, vagy csak a vadon élőket, vagy a háziállatokat inkább?
ANDI: Mindegyiket. Mindegyik ugyanolyan fontos, és mindegyik ugyanolyan aranyos.
NIKI: Nekem is hasonló a véleményem. És neked mi a kedvenc állatod?
ANDI: Hát, én nagyon szeretem a medvéket. És te?
NIKI: Én minden állatot szeretek, de a rókákat meg az őzeket különösen szeretem.

2. Egészítsd ki a párbeszédet saját szavaiddal!

- Te szereted az állatokat?
- Igen. Nagyon szeretem őket.
- És neked mi a kedvenc állatod?
- Hát, én nagyon szeretem a(z) _____ .
És te?
- Én minden állatot szeretek, de
a(z) _____ meg a(z) _____
különösen szeretem.

Forrás: Kasikci–Vermeki: Magyar felfedező (4.fejezet, A1)

A kedvenc állatokról szóló párbeszédet a gyermekek elolvashatják, meghallgathatják, eljátszhatják a saját kedvenc állataikkal kiegészítve.

A mintapárbeszédeken kívül ebben a tananyagban is megjelennek a többszavas kifejezések, amelyek segíti a nyelvtanulókat abban, hogy saját megnyilatkozásokat alkossanak. A tananyag öt nyelvi szintre készül, minden nyelvi szinten ugyanazok

a témakörök jelennek meg, a lexika fokozatosan bővül, a mintamondatok különböző variációkban vissza-visszatérnek a tankönyv fejezeteiben, ahogy a feladatok is egyre komplexebbé válnak. A KER szerinti C1-es nyelvi szinten például már nemcsak a kedvenc állataikról kell beszélgetniük a gyerekeknek, hanem interjút kell készíteniük egymással és másokkal arról a kérdésről, hogy mit tanulhatunk az állatoktól. A feladat elkészítéséhez az interjúminta mellett egy hasznos kifejezésekből, lexikai egységekből álló gyűjteményt is kapnak segítségül.

2. ábra Minta a C1-es nyelvi szintű hasznos kifejezések gyűjteményére

Információ kérése	A válaszadás késleltetése	Vélemény kifejtése
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Válaszolnál/Válaszolna néhány kérdésre?</i> • <i>Mit gondolsz/gondol ...ról/ről?</i> • <i>Szeretném megtudni, hogy ...</i> • <i>Arról érdeklődnék, hogy ...</i> • <i>Meg tudnád/tudná mondani, hogy ...?</i> • <i>Mi a véleményed/véleménye a/az ...ról/ről?</i> • <i>Azon gondolkodtam, hogy ...</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Hát ...</i> • <i>Hadd gondolkozzak ...</i> • <i>Ez nehéz kérdés ...</i> • <i>Ez jó kérdés ...</i> • <i>Hát, attól függ, hogy ...</i> • <i>Hogy érted/érti, hogy ...</i> • <i>Még sosem gondolkodtam ezen, de ...</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Szerintem ...</i> • <i>Én úgy gondolom, hogy ...</i> • <i>Biztos vagyok benne, hogy ...</i> • <i>Azt gondolom, hogy ...</i> • <i>(Nekem) az a véleményem, hogy ...</i> • <i>Azt hiszem, hogy ...</i> • <i>Meg vagyok győződve arról, hogy ...</i>

Forrás: Kasikci–Vermeki: *Magyar felfedező (4.fejezet, A1)*

Összefoglalás

Egyre több nyelvkönyvet készítenek el a szerzőik élőnyelvi korpuszok forrásként való használatával. A korpuszinformált tananyagok nagyon hasznosak a nyelvtanulók számára és a tananyagszerzőknek is nagy segítségét jelentenek, hiszen többé már nem kell saját megérzéseikre hallgatniuk, sokkal pontosabban tudják a természetes nyelvhasználatot megjeleníteni. Bár jelen tanulmány keretein belül nem nyílt lehetőség a két röviden ismertetett tananyag részletesebb elemzésére, összefoglalva elmondhatjuk, hogy nagyon fontos lenne, ha egyre több korpuszinformált tananyag jelenne meg a magyar mint idegen nyelv oktatása területén is. A hatékony nyelvtanuláshoz elengedhetetlen a nyelvtanulók számára releváns témák feldolgozása, olyan mindennapi szituációk megjelenítése, amellyel akár ők is találkozhatnak. Lényeges, hogy a tananyagban olyan mai természetes nyelvhasználatot tükröző szövegek jelenjenek meg, amelyek segítik a tanulók kompetens nyelvhasználóvá válását. Ezt a fejlődést azzal is elérhetjük, ha olyan nagy kommunikatív

értékkel rendelkező kifejezéseket, mondatmodelleket bocsájtok a rendelkezésükre, amelyek segítségével kisebb kognitív teherrel, az anyanyelvi nyelvhasználókhoz hasonlóan alkotják meg saját megnyilatkozásaikat.

Irodalom

- Baumann Tímea- Majoros Judit – Pelcz Katalin – Schmidt Ildikó – Szita Szilvia – Vermeki Boglárka 2020. Bemutatkozik a Korpusznyelvészeti és Szakmódszertani Munkacsoport. *Hungarológiai Évkönyv* 21: 1-2, 32-41.
- Biber, Douglas – Conrad, Susan – Reppen, Randi 1998. *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, Douglas – Reppen, Randi 2002. What does frequency have to do with grammar teaching? *Studies in Second Language Acquisition*, 24, 199-208.
- Cheng, Winnie – Warren, Martin 2007.. Checking understandings: Comparing textbooks and a corpus of spoken English in Hong Kong. *Language Awareness*, 163., 275-291.
- Conrad, Susan 2000. Will corpus linguistics revolutionize grammar teaching in the 21st century? *TESOL Quarterly*, 34, 548-560.
- Di Vito, N. O’connor. 1991. Incorporating native speaker norms in second language materials. *Applied Linguistics*, 12, 383-396.
- Gilmore, Alex 2004. A comparison of textbook and authentic interactions. *ELT Journal*, 58, 363- 374.
- Harwood, Nigel 2005. What do we want EAP teaching materials for? *Journal of English for Academic Purposes*, 4, 149-161.
- Hoey, Michael 2005. *Lexical priming: A new theory of words and language*. Abingdon, England: Routledge
- Hunston, Susan 2002. *Corpora in applied linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaltenböck, Gunther – Mehlmauer-Larcher, Barbara 2005. Computer corpora and the language classroom: on the potential and limitations of computer corpora in language teaching. *ReCALL*, 171., 65-84.
- Kasikci Katalin – Vermeki Boglárka 2020. Magyar felfedező (mintafejezet) Web: magyarfelfedezo.hu
- Koprowski, Mark 2005. Investigating the usefulness of lexical phrases in contemporary coursebooks. *ELT Journal*, 59, 322-332.
- McCarten, Jeanne 2010. Corpus-informed course book design. In Anne O’Keefe & Michael McCarthy (szerk.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. London: Routledge. 413-427.
- McCarthy Michael 2004. *Touchstone – From Corpus to Course Book*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, Michael 2011. *Discourse Analysis for Language Teachers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McEnery, Tony – Xiao, Richard – Tono, Yukio 2006. *Corpusbased language studies: An advanced resource book*. London: Routledge.
- O’Keefe, Anne – McCarthy, Michael – Carter, Ronald 2007. *From Corpus to Classroom: Language Use and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Palmer, Harold 1925. 'Conversation: The fundamental guiding principle for the student of conversation', in Smith, R.C. 1999. *The Writings of Harold E. Palmer: An Overview*, Tokyo: Hon-no-Tomosha. <http://homepages.warwick.ac.uk/~elsdr/WritingsofH.E.Palmer.pdf> (2022.06.12.)
- Pawley, Andrew – Syder, Frances Hodgetts 1983. Two puzzles for linguistic theory: Native-like selection and native-like fluency. In *Language and Communication*, J. Richards & R. Schmidt Eds., 191–226. London: Longman.
- Schmidt Ildikó 2022. Kétnyelvű gyermekek beszéde mint az élőnyelv egy változata. In Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka 2022. szerk. *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról*. Termini Egyesület. 143–152.
- Sinclair, John 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin é.n. *MagyarOK A1+ Tanári kézikönyv*, Pécsi Tudományegyetem ÁOK.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK A1+*, Pécsi Tudományegyetem ÁOK.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2017. Modellalapú nyelvoktatás – Természetes nyelvhasználat a tanteremben és a tantermen kívül. *THL: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*, 1-2.sz., 262–269.
- Szita Szilvia 2014. Invent content, not language – Meaningful interaction and natural language use in the classroom. In: Hegedüs R., Görbe T. (Eds.) *Kleine Sprachen, was nun ...? Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe*. München / Germany: Kubon und Sagner Verlag. 112-127.
- Vermeki Boglárka 2021. Magyar felfedező, egy gyermekeknek készülő magyar nyelvi tananyag, *Hungarológiai Évkönyv* 22: 1-2, 156-165.

Élőnyelvi korpuszinformált tananyagok a MID oktatásában

Absztrakt. A magyar mint idegen nyelv tanításakor is elengedhetetlen az élőnyelvi példákon alapuló szövegek használata. A napjainkban megjelenő nyelvkönyvek egy része éppen emiatt korpusz-informált. A korpuszok, vagyis számítógépes adatbázisban tárolt szövegek gyűjteményének nyelvórán való kedvező használatáról számos alkalmazott nyelvészeti kutatás keletkezett már az utóbbi időben. Az írott és beszélt nyelvi korpuszok forrásként való használata több okból is hasznos a tananyagok elkészítésénél. A szerzőknek már nem kell saját megérzéseikre hagyatkozva szövegeket alkotniuk, hanem a korpuszokat megfigyelve megismerhetik, hogy a kompetens nyelvhasználók hogyan használják a nyelvet a mindennapi szituációkban. Az így készült tananyag szövegeiben az élőnyelv, valódi, autentikus nyelvhasználat jelenik meg különböző kontextusokban még akkor is, ha a nyelvi szintekhez igazítás közben némi módosítást végzünk rajtuk. A korpuszokon történő gyakorisági vizsgálatok alapján, olyan magas kommunikációs értékkel rendelkező, hasznos szavak és nyelvi szerkezetek kerülnek bele a tananyagba, amelyek elősegítik a nyelvtanulók természetes nyelvhasználatra hasonlító, folyékony beszédének fejlődését. Ezek a tananyagok a felhasználás szempontjából nem térnek el a korábban megjelent nem korpuszinformált anyagoktól, használatuk nem kíván külön felkészülést a tanároktól, ugyanakkor autentikus

nyelvhasználatuk miatt sokkal hatékonyabban alkalmazhatóak még forrásnyelvi környezetben is, a tanulók számára pedig relevánsabbak. Az ilyen tananyagok a tanulók motiválásában is nagy szerepet játszhatnak, hiszen a diákok biztosak lehetnek benne, hogy a szövegekben megjelenő nyelv a mai, modern nyelvhasználaton alapul, a szituációk pedig olyan mindennapi szituációk, amelyek akár velük is megtörténhetnek. Ebben a tanulmányban a korpuszinformált tananyagok előnyei, jellemzői kerülnek bemutatásra, különös tekintettel a magyar mint idegen nyelv tanítása területén készületekre és készülőkre.

Kulcsszavak: *élőnyelvi korpusz, korpuszinformált tananyag, magyarnyelv-tanítás, MID tananyagok*

Corpus-informed teaching materials in the field of Hungarian as a foreign language teaching

Abstract. The use of texts and examples based on natural language use is also essential when teaching Hungarian as a foreign language. This is the reason why some of the language books published today are corpus-informed. Numerous applied linguistic research has recently been conducted on the benefit of using corpora, a collection of texts, written or spoken, usually stored in a computer database. The use of written and spoken language corpora as a source is useful in the preparation of language teaching materials for several reasons. Authors no longer have to create texts based on their own intuitions but can observe corpora to learn how competent language users use language in everyday situations. In the texts of the teaching material prepared in this way, the natural, real, authentic use of language appears in different contexts, even if some changes are made to it while adjusting it to the language levels. Based on frequency studies on corpora, useful words and language structures with high communicative value are included in the teaching materials to facilitate the development of fluent speech similar to natural language use by language learners. In terms of pedagogical use, these materials do not differ from previously published non-corpus-informed materials, their use does not require special preparation from teachers, however, due to their authentic language use, they can be used much more effectively even in a source language environment and are more relevant to students. Such teaching material can also play a major role in motivating students, as they can be confident that the language that appears in the texts is based on today's modern language use, and situations are everyday situations that can even happen to them. In this paper, the advantages and characteristics of the corpus-informed teaching materials are presented, with special regard to those prepared and being prepared in the field of teaching Hungarian as a foreign language.

Keywords: *corpus, corpus-informed teaching materials, Hungarian language teaching, Hungarian as a foreign language*

Vörös Ferenc

Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv?

A hitélet nyelvmegtartó szerepéről és a felsőöri református beszélőközösség ezredforduló utáni válaszútjáról

1. A címben megjelölt téma alaposabb körüljárása régóta érlelődött bennem, hiszen a Burgenland területén végzett korábbi terepmunkáink során érintőlegesen minden kutatópontunkon képbe került a magyar nyelvű hitélet kérdése. Különös tekintettel arra, milyen szerepe van annak ott az anyanyelv megtartásában. A négy burgenlandi magyarlakta település vonatkozásában érinti a hitélet nyelvmegtartó szerepét.

A szociolingvisták által régtől vallott tétel, hogy kisebbségi létben a hitélet adott helyzetben meghatározó tényező lehet az anyanyelv megtartásában. Ezekben a beszélőközösségekben sokak számára ez a nyelvhasználati szintér jelenti az utolsó bástyát, különösen akkor, ha szűkebb környezetükkel, családtagjaikkal sincs módjuk anyanyelvükön kommunikálni.

1.1. A különféle felekezeteknek Ausztriában is elvitathatatlan szerepe volt/van a magyarnyelvűség életben tartásában. Az anyanyelven gyakorolható ausztriai hitéletéről elsősre a magyarországi kutatóknak többnyire a négy burgenlandi település jut eszünkbe: azaz Felsőpulya (ném. Oberpullendorf) és Alsóőr (ném. Unterwart), ahol a római katolikus, Felsőőr (ném. Oberwart), ahol a református, illetve Órisziget (ném. Siget in der Wart), ahol az evangélikus egyház végzi a hívek pasztorálását. A helyzetkép azonban ennél sokkal árnyaltabb.

1.2. Noha tudjuk, hogy a római katolikusok egyházi életének szervezésében kevésbé érvényesülnek etnikai szempontok, a Kárpát-medence magyarlakta külső régióiban számos esetben találkozhatunk az ott élő kisebbségek anyanyelvű hitéletének valamilyen szintű fenntartásával vagy legalábbis kényszerű elfogadásával. Ennek igazolásához elég, ha rákeresünk az általuk gondozott honlapra (URL 1; URL 2). Az egyik almenüt megnyitva a 2021-es magyar nyelvű nyugat-európai misézőhelyekről tájékozódhatunk országonkénti bontásban. Egyebeken túl a magyar nyelvű ausztriai misézőhelyekről is itt tájékozódhatunk. Példának okáért Bécsben heti rendszerességgel két helyen is hallgatható magyar nyelvű mise (az Am Tabor-plébánián és a Collegium Pázmáneumban). Kismartonban ugyancsak rendszeresnek mondható a magyar nyelvű hitélet, ahol 2019-től Ágidius Zsifkovics püspök a ma-

gyar nyelvű tagozatot – a horvát tagozathoz hasonlóan – Pál László püspöki helynök irányításával önálló vikariátussá emelte (Vikariat für ungarische Belange).¹ A szentmiséket a kismartoni ferences templomban tartják. Burgenlandon kívül magyar nyelvű misézőhelyek vannak még Badenben, Bécsújhelyen, Grazban, Innsbruckban, Linzben, Klagenfurtban és Salzburgban. Ez utóbbi helyeken jellemzően csupán havi rendszerességgel magyar nyelvű a liturgia. Az ausztriai nyelvi-etnikai kisebbségek hitéletének jellemző jegyeként említhetjük, hogy az Osztrák Katolikus Püspöki Konferencia Ausztriai Idegen Nyelvű Pasztoráció Országos Igazgatóságot működtet, s egyebeken túl a Linzi Egyházmegye Lelkipásztori Hivatalának is van idegen nyelvű pasztorációs szakosztálya.² A 2019-es januári állapot szerint a következő, Ausztriában szolgáló magyar vagy magyarul tudó római katolikus papokról (papjelöltről) tudunk számot adni: Csiki Zoltán kismartoni egyházmegyei végzős teológus hallgató; Egri Tamás Groß-Schweinbarth és Kleinharras plébániai kormányzója, korábbi bécsújhelyi és badeni magyar lelkész; Gáspár Adalbert OSB alsóóri (Unterwart) plébános; Ghinari János felsőlászlói (Oberloisdorf) plébános; Holló István deutschlandsbergi plébános; Ilk Antal József nyugalmazott plébános; Molnár Ottó grazi plébános; Pál László, aki a Kismartoni Egyházmegye helynöke; Szabó Ernő linzi plébános; Jän Wechter alsómedvesi (Grossmürbisch) plébános; Szabó Jenő szalézi oblátus pöstlingbergi plébános; Varga János, aki a bécsi Pázmáneum rektora; Vencser László, az Ausztriai Idegennyelvű Pasztoráció országos igazgatója (forrás URL 3).

1.3. Őrvidéken az utóbbi fél évszázadban Alsóőrön Galambos Ferenc Iréneusz bencés szerzetesnek,³ Óriszigeten Teleky Bélának,⁴ illetőleg a jelenleg is ott szolgáló Mesmer Ottó evangélikus lelkésznek és feleségének,⁵ Felsőőrön dr. Gyenge Imrénének⁶ és református lelkész utódainak, Gúthy Lászlónak,⁷ illetőleg Kádas Richárdnak⁸ a

¹ A vikariátus mint részegyház missziós területen a prefektúránál fejlettebb közigazgatási egységként funkcionál, amelyet a vikárius kormányoz (vö. Höfer–Rahner Hrsg. 2001; Diós főszerk. 2009).

² Ez utóbbi szervezeteket a 2022. július 1-jével nyugállományba vonuló, az erdélyi Ditróban született Vencser László vezette. A linzi szakosztály irányítását 2022. szeptember 1-jétől az ugyancsak erdélyi születésű, de 23 éve Ausztriában tevékenykedő Szabó Ernő veszi át, aki jelenleg a linzi Szent Antal Plébánia plébánosa. Lásd URL 4.

³ Alsóőrön 1977–2002 volt római katolikus plébános, akit rendtestvérei közül 2002–2004 között Horváth János, 2004–2005 között Keresztes András 2005–2016 között Keresztfalvi Péter követett. 2016-tól napjainkig a tihanyi bencés közösségből érkező Gáspár Adalbert OSB szolgál az alsóóri plébánián. Az alsóóri plébánia egyházzogi szempontból a kismartoni püspök fennhatósága alatt áll, de egy 1982-es egyezség szerint tízévenkénti váltásban a Pannonhalmi Főapátság gondoskodik az alsóóri plébános személyéről.

⁴ Óriszigeten 1959–1992 között szolgált lelkészként.

⁵ Óriszigeten 1992-től tevékenykedik a Mesmer házaspár.

⁶ Felsőőrön 1953–1992-ig volt református lelkész, s mellette ausztriai Landessuperintendens.

⁷ Felsőőrön 1992–2019-ig volt református lelkész.

⁸ Felsőőrön 2019-től látja el a református lelkészi teendőket.

szerepét hangsúlyozhatjuk a magyar nyelvű hitélet fenntartásában. Középpulyán a közelmúltban Mészáros Kálmán,⁹ Seper Vendel¹⁰ játszott meghatározó szerepet a magyar ajkú római katolikus hívek szolgálatában (lásd részletesebben Vörös, 2017, 176–178. o.).¹¹

1.4. A magyar nyelvű hitéletben az utóbbi évtizedekben elsősorban Közép- és Felsőpulyán történt jelentősebb változás.¹² Felsőpulyán a redemptorista rend¹³ 1934-es megjelenéséhez és berendezkedéséhez köthető az erózió megindulása (Szoatak, 2016, 137. o.; Vörös, 2017, 176–178. o.).¹⁴ A rend megtelepedése után ugyanis Felsőpulyán templomépítésbe kezdett, a Klemm-féle szállodát pedig kolostorra alakította át. Plébániájuk 1949-ben vált önállóvá. Addig a hívek a középpulyai templomba jártak át misére. Akkortól fokozatosan sorvadásnak indult a felsőpulyai magyar nyelvű hitélet. Napjainkban havonta egy alkalommal a felsőpulyai városrész központjában található Szent Ferenc-kápolna ad otthont a magyar nyelvű szentmiséknek.

2. Elöljáróban szükségesnek tartom szóba hozni, miféle szerepe van a nagyobb történelmi egyházaknak a Kárpát-medencei, felekezetiileg meglehetősen sokszínű, külső régióbeli magyarság anyanyelvűségének megőrzésében.

⁹ 1900–1940 között volt középpulyai plébános. Ausztria német megszállása után kényszernyugdíjazták. 94 éves korában, 1958. december 20-án halt meg Középpulyán (Vörös, 2017, 177. o.).

¹⁰ 1975–2002 között felsőpulyai redemptorista szerzetesként szolgálta a közép- és felsőpulyai magyar nyelvű híveket.

¹¹ Mészáros Kálmánt 1945-ben kis kihagyással Sabeli József plébános követte a faluba, aki 1950-ben bekövetkezett haláláig szolgálta a pulyai híveket. 1950 és 1952 között Ribarits József volt a plébános. Őt 1952-től 1955-ig Farkas István váltotta. 1955-től 1970-ig Kovács István vezette a plébániát. Utána Kondor Tibor következett a sorban, aki 1970-től 1975-ig tevékenykedett. 1973-tól 1975-ig Seper Vendel is besegített a szolgálatba. Ő egyébként 1949-ben került a felsőpulyai redemptorista rendházba. 1975-től Középpulyán Seper Vendel lépett az előző plébános helyébe. Páter Seper – ahogy egykori hívei emlegették – redemptorista szerzetes a felsőpulyai római katolikus egyházi életében meghatározó szerepet játszott, noha a hívek egy része úgy emlékszik vissza rá, mint aki papi szolgálata során egyetlen pulyai nemzedékkel sem tudott eleven és közvetlen kapcsolatot kialakítani. Seper Vendel 2002-es nyugalomba vonulásáig látta el a település magyar híveinek lelki gondozását. A közép- és felsőpulyai városrészben még heti rendszerességgel mondott magyar misét. Visszavonulása után egy ideig magyarul is tudó lengyel származású rendtagja folytatta ezt a tevékenységet. 2002-től azonban a magyarul mondott szentmisék száma jelentősen megfogytakozott.

¹² Felső- és Középpulyát 1958-ban Felsőpulya (ném. Oberpullendorf) néven egyesítették.

¹³ lat. Congregatio Sanctissimi Redemptoris

¹⁴ Felsőpulyán 1935-ben kezdtek templomépítésbe. Nekik köszönhető, hogy az akkor még jelentős magyar népességet felmutató községben megtelepedésük után fokozatosan visszaszorult a magyar nyelvű hitélet. 1949-től a folyamat attól gyorsult fel, hogy az addigi filia Felsőpulyán önálló plébániává vált. Mindazonáltal a közelmúltig – ha igény volt rá – a pulyai magyar híveket is anyanyelvükön látták el a redemptorista szerzetesek. A 2010-es évek közepéig magyarul tudó lengyel szerzetesek is szolgáltak a rendházban, akik 2016 során távoztak.

A protestáns egyházaknak szerte Európában a kezdetektől központi kérdés volt, hogy Isten ígéje a híveiknek ne csak a liturgia egyes részeiben, hanem a hitélet minden szegmensében elhangozhasson az az ún. vulgáris nyelveken. Némi fáziskéséssel a Róma központú egyház is felismerte annak jelentőségét, hogy a mindennapokban a maguknak egyre nagyobb teret követelő vulgáris nyelvekre lefordított Szentírás is megszólaljon a reformáció tanainak terjedése által időlegesen megfoghatott hívő közösségnek, visszahódítandó az egyházat korábban elhagyókat.

Az 1545–1563 közötti tridenti (trentói) zsinat úgy rendelkezett, hogy a nemzeti nyelvekre áttett katolikus Biblia-fordításoknak továbbra is a Sophronius Eusebius Hieronymus (alias Szent Jeromos 347–420) által a 4. század második felében revídiált Vulgatát kellett alapul venni (Pelles, 2001, 11–12. o.). Ez utóbbi csak a 7. század végétől tudta végérvényesen háttérbe szorítani az addig párhuzamosan használt ólatin nyelvű *Vetus Latinát*.¹⁵ A liturgia nyelve azonban a II. vatikáni zsinatig (1962–1965) továbbra is megmaradt döntően latin alapúnak. A szentmiséket lényegében latinul mondták (pl. lépcsőima, kyrie, praefatio stb.). Alapvetően az olvasmányt, a szentleckét, az evangéliumot, prédikációt és az egyházi népénekeket szóltatták meg vulgáris nyelveken.

Megjegyzendő, hogy a II. vatikáni zsinat előtt a Róma központú egyházban a latinon és a görögön kívül a következő liturgikus nyelvek voltak hajdan (is) elfogadottak a különféle szertartásokon: arab, etióp, káld, kopt, magyar (a görög katolikusoknál), ószláv, örmény, román, szír (Mihályfi, 1923, 58. o.; Kühár–Radó szerk., 1933, 244. o.; Höfer–Rahner Hrsg., 1997, 988. o.; Galambossy, 2001).¹⁶

XVI. Benedek pápa (pontifikátusa: 2005–2013) 2007. július 7-i „*Summorum Pontificum*” motu proprioja¹⁷ értelmében a katolikus egyházban a római rítusnak két formája van: egy ún. rendes és egy rendkívüli.¹⁸ Az elsőként említett forma

¹⁵ Hieronymus a görög nyelvű Újszövetség figyelembevételével a 2. század első felében fordított ólatin szöveg (az ún. *Vetus Latina*) hibás fordításait és betoldásait I. Damáz pápa (alias Damasius; pontifikátusa: 306–384) kérésére javította ki (Nemeskürty 1990, 10. o.).

¹⁶ A II. vatikáni zsinat után 1979-ig 342 élő nyelv és/vagy dialektus vált elfogadott liturgikus nyelvvé a Róma központú egyházban. 1979-ben az eszperantóval bővült a Vatikán által liturgikus nyelvként kanonizált nyelvek köre.

¹⁷ Lat. motu proprio 'nem megkeresésre kiadott pápai leirat'

¹⁸ A mai latin rítus szerkönyvei (libri liturgici) a következők: 1. *Missale Romanum* ('Római misekönyv') a) *Sacramentarium* (sacramentum 'szentség'), b) *Lectionarium* (lekcio 'olvasmány'), c) *Graduale* (graduale 'a mise énekelte részeit kottával együtt tartalmazó katolikus szertartáskönyv'), d) Rubrikák 'a nyilvános istentiszteletek szertartásainak szövegei, az ezek végzési rendjére vonatkozó ceremóniális utasítások' (a rubrum a vörös színre utal, amellyel a középkori kódexekben a címek, kezdőbetűk készültek); 2. *Liturgia Horarum* 'imaórák liturgiája' a) *Psalterium* ('zoltárgyűjtemény, zoltároskönyv'), b) *Antiphonarium* ('a szertartás során énekelte szövegek rendszerint hangjegyekkel ellátott gyűjteménye'), c) *Hymnarium* ('egyházi himnuszok gyűjteménye'), d) *Lectionarium* ('olvasmányoskönyv'); 3. *Martyrologium Romanum* ('római martirologium'); 4. *Rituale Romanum* ('római rítuskönyv'); 5. *Pontificale Romanum* ('római főpapi szertartáskönyv'); 6. *Caeremoniale Episcoporum*

szerkönyvei a II. vatikáni zsinat után készült kiadványok. A rendkívüli rítus a zsinat előtti utolsó állapot szerint zajlik. A római rítus kettősségéből következően a martirologiumból is két hatályos változat létezik. Az egyik az 1960-as, amely az 1914. évi mintakiadás javított változata („editio quinta post typicam”). A másik a 2004-es kiadás. Ez utóbbi az új liturgikus könyv második mintakiadása:¹⁹ „editio typica altera” (a fogalom közkézen forgó tartalmára lásd Rihmer, 2006). 2007 óta a régi

(‘püspökök szertartáskönyve’); 7. Breviarium Romanum (papi zsolozsmás könyv’); + a Constitutiones synodales (Római Egyházmegyei Szinódus) 524. cikkelyének 1. §-a szerint (*Prima Romana Synodus A.D. MDCCCCLX*, Typis Polyglottis Vaticanis 1960, 201–202.) 8. Collectio authentica decretorum S. R. C. (‘Szent Rítusok Kongregációja határozatainak autentikus gyűjteménye’); 9. Officium Hebdomadae Sanctae instauratus ‘Megújított nagyheti zsolozsma’.

A Caeremoniale Episcoporum ‘Püspökök szertartáskönyve’ eredendően a Pontificale Romanum kiegészítése volt. VIII. Kelemen pápa (pontifikátusa: 1592–1605) 1600. július 14-én hagyta jóvá először. Nemcsak a püspökökre, a székesegyházakra, hanem minden papra és templomra nézve kötelező érvényű. Jelenleg az 1984-es rendelkezések érvényesek.

¹⁹ A II. vatikáni zsinat rendelkezései a liturgikus könyvek kiadásáról: „110. A jelen Instrukció szabályai minden jogot illetően a kiadott vagy kiadandó mintakiadásokra vonatkoznak, akár a teljes könyvről, akár annak egy részéről legyen szó, tudniillik a *Missale Romanum* (Római misekönyv), [720] az *Ordo Missae* (A szentmise rendje), a *Lectioarium Missalis Romani* (A Római misekönyv olvasmányoskönyve), az *Evangeliarium Missalis Romani* (A Római misekönyv evangéliumoskönyve), a Római misekönyvből és a Lektionáriumból kivonatolt *Missale parvum* (Kis misekönyv), a *Passio Domini Nostri Iesu Christi* (A mi Urunk Jézus Krisztus kinszenvedése), a *Liturgia Horarum* (Az imaórák liturgiája), a *Rituale Romanum* (Római rítuskönyv), a *Pontificale Romanum* (Római főpapi szertartáskönyv), a *Martyrologium Romanum* (Római martirologium), a *Collectio Missarum de Beata Maria Virgine* (A Boldogságos Szűz Mária miséinek gyűjteménye) és Lektionáriuma (Olvasmányoskönyv), a *Graduale Romanum* (Római graduále), az *Antiphonale Romanum* (Római antifonále), valamint a gregorián énekeket tartalmazó más könyvek kiadásaira, és a Római Rítus könyveinek határozattal mintakiadasként közzétett kiadásaira, amilyen pl. a *Caeremoniale Episcoporum* (Püspöki szertartáskönyv) és a *Calendarium Romanum* (Római naptár). 111. A Római Rítusnak akár a II. vatikáni zsinat előtt, akár azt követően az az idő szerint illetékes Kongregációk határozata alapján mintakiadással közzétett liturgikus könyveire nézve a tulajdonjogot, amelyet népnyelven *copyright*nek mondanak, az Apostoli Szentszék a Vagyonkezelőség (*Administratio Patrimonii*) által, vagy annak nevében és megbízásából a Vatikáni Könyvkiadó által birtokolja és tartja fenn magának. Az újranymás engedélyezése azonban az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregációra tartozik. 112. A Római Rítus liturgikus könyveinél akkor beszélünk „a mintakiadást követő” kiadásról (*editio iuxta typicam*), ha olyan latin nyelven írt könyvekről van szó, amelyeket az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció engedélye alapján a kiadó a mintakiadást követően készít el. 113. Ami a mintakiadást követő, liturgikus használatra szánt kiadásokat illeti, a csak a latin szöveget közlő liturgikus könyvek kinyomtatásának joga a Vatikáni Könyvkiadónak és azon kiadóknak van fenntartva, amelyeknek azt az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció külön szerződéssel jónak látta megadni, kivéve, ha a magában a mintakiadásban közölt szabályok másként rendelkeznek. 114. A Római Rítus könyvei nemzeti nyelvre fordításának, vagy legalábbis liturgikus használatra való szabályszerű jóváhagyásának, továbbá azok saját területen belüli kiadásának vagy nyomtatásban való terjesztésének joga egyedül a Püspöki Konferenciánál marad, tekintetbe véve azonban az Apostoli Szentszéknek a jelen Instrukcióban is kifejtett felülvizsgálati és tulajdonjogát.” (Rihmer Zoltán fordítása) vö. Egyházi törvénykönyv 838. k., 3. §.

és az új jogilag egyenrangúnak számít, bár napjainkban a papok egy része még minden bizonnyal a 2004-es „editio typica altera”-t jelölné meg a katolikus egyház hivatalos liturgikus könyvének. A kánonjog csupán a II. vatikáni zsinat határozatainak közzétételétől tette lehetővé a különféle liturgikus könyvek nemzeti nyelvű kiadását (Rihmer, 2006, 108. o.; Vörös, 2011–2013/1, 68–69. o.).

A liturgikus szövegek, valamint a Biblia²⁰ nemzeti nyelvű fordításainak is a zsinat által meghatározott szabályai vannak. Eszerint „fordításának, vagy legalábbis liturgikus használatra való szabályszerű jóváhagyásának” a joga az illetékes Püspöki Konferenciánál marad annyi megszorítással, hogy a Szentszék fenntartja magának a felülvizsgálati és tulajdonjogot.

A latin nyelvű szent szövegek forrásnyelvből magyarra fordításának kezdetei a 11. századra tehetőek (Bottyán, 1959, 167. o.). Ám eleinte a liturgikus szövegek magyar nyelvűsége az írásbeliségben nem, csupán a szóbeliségben realizálódhatott. Az 1114-es²¹ esztergomi zsinat második pontja a prédikációk tartalmát a következőképpen határozta meg:

Ut omni dominico die in maioribus ecclesiis evangelium et epistola et fides exponantur populo, in minoribus vero ecclesiis fides et oratio dominica. – Ut omnibus festis et diebus dominicis unusquisque sacerdos euangelium Christi populo praedicet.²² (a latin nyelvű szöveg forrásközlését lásd Závodszy, 1904, 97. o.).

Eszerint a nagyobb templomokban vasár- és ünnepnapokon az aznapi szentleckéhez, valamint evangéliumhoz, a kisebbekben a Credóhoz (az apostoli hitvalláshoz, azaz: a Hiszekegyhez), illetőleg a *Pater nosterhez* (*Miatyánk*)²³ kellett

²⁰ Az *editio typica*val kapcsolatban megjegyzendő, hogy sem a Bibliát, sem pedig a katekizmusokat nem soroljuk a liturgikus könyvek közé. Annak ellenére sem, hogy összefüggésük tagadhatatlan a liturgiával. A tridenti (trentói) zsinat (1545. december 13. – 1563. december 4.) hozott határozatot a nyomtatott kiadások szövegének egységesítése érdekében, annak következetes betartását pedig az Apostoli Szentszékre bízta. Ezzel magyarázható, hogy a pápák a tridenti zsinat után a Bibliát és katekizmusokat a liturgikus könyvekhez hasonlóan jelentették meg. Innen eredeztethető a későbbiekben az *editio typica*hoz hasonló kiadási gyakorlatuk.

²¹ Az esztergomi zsinat megtartásának évéről a szakirodalomban is megoszlanak a vélemények (Jánosi, 1986, 23. o.).

²² Az esztergomi zsinat II. fejezetének magyar fordítása: 'Hogy a nagy egyházakban minden vasárnapon az evangélium, a levelek (tkp. Szentlecke, azaz: az apostolok levelei) és hittételek magyaráztassanak el a népnek, a kisebbekben pedig a hittételek (tkp. az apostoli hitvallás, azaz a Hiszekegy) és az úr imádsága (tkp. a Miatyánk). – Hogy minden pap hirdesse a népnek Krisztus evangéliumát vasárnaponként és ünnepnapokon.'

Megjegyzés: hasonló értelmű nemzeti egyházi zsinati rendelkezésekkel találkozunk szerte Európában, ám az esztergomi zsinat határozatától eltérően másutt nem tettek különbséget a nagyobb és a kisebb egyházakban elhangzó népnyelvi prédikációk tekintetében.

²³ A liturgia keretében a két fő, latin nyelvű imához fűzött magyarázatok leginkább a hitoktatással rokoníthatók.

népnyelvű magyarázatot²⁴ fűzniük a papoknak abból a célból, hogy tartalmát a latinul nem tudó híveik is megértsék.

A fentiekből következőleg a magyar nyelvűség liturgiába történő beszüremkedése jóval megelőzte a nyugati egyházon belül kibontakozó protestantizmus anyanyelvű igehirdetését. Más kérdés, hogy a kollokvialis magyar és az írott nyelvváltozat párhuzamosan futó történetében miként alakult a huzamosabb ideig egymás mellett latin írott és beszélt, illetőleg a standardizálásra váró magyar nyelv beszélt és írott változata a különféle nyelvhasználati színtereken (Pusztai, 2005, 333. o.).

2.1. A 16. századi hitújítási mozgalmak nem csupán a szent szövegek vulgáris nyelvekre fordításában jeleskedtek, hanem a nép nyelvén megszólaltatott írás és beszéd presztízsenek alakításában is meghatározó szerepet kaptak. Kezdetben ugyan alapvetően a protestáns egyházak is a Vatikán által addigra kanonizált liturgikus rendet követték, noha a dolog természetéből fakadóan azon kisebb-nagyobb átalakításokat hajtottak végre (Cséfalvay, 1912, 6. o.). A leglényegesebb változás az volt, hogy a liturgiát teljes egészében vulgáris (azaz: nemzeti) nyelvűvé tették. Ehhez népnyelvi bibliafordításokra volt szükségük. A nemzeti nyelvű bibliafordításokat utólag egyértelműen nyelvpolitikai törekvésnek tekinthetjük, hiszen a vulgáris nyelvekben Európa-szerte ún. nyelvújító mozgalmakat generáltak. A protestáns egyházak Isten igéjét a nép nyelvén szólaltatták meg, s ez utóbbi a Róma központú világegyházzal szemben esetenként markáns nemzeti karaktert kölcsönzött a római katolicizmusról leváló, önállósuló felekezeteknek. A világegyháztól szervezetenként is elkülönülő protestánsok a bibliai szövegek fordításakor szembesültek azzal, hogy Isten igéjét a vulgáris nyelveken csak úgy lehet hitelesen megszólaltatni, ha a célnyelvet is teljes mértékben alkalmassá teszik a szent szövegek gondolatainak kifejezésére. A standard szerepét Európában addig egyetemesen betöltő latin mellett a görög és a héber nyelv beható ismerete is hozzájárult a humanista szentírástudomány kialakulásához. Az Ó- és Újszövetség nemzeti nyelvekre történő fordításai értelemszerűen a vallási teljesítményeken is jóval túlmutattak. Egyetérthetünk Pecsuk Ottóval, aki egyenesen úgy fogalmaz, hogy egyszerre voltak közéleti, (nyelv)politikai állásfoglalások, illetőleg intellektuális térfoglalások és -nyerések tárgyasult lenyomatai (Pecsuk, 2019, 19. o.). Ennek következtében a Biblia vulgáris nyelvű változatai is egyenrangúakká válnak az isteni üzenet átadásában a fordítás alapjául szolgáló forrásnyelvekkel. Ehhez olyasfajta nyelvújító mozgalmak indulnak el Európa nyelveiben, amelyek a népnyelvek státusának emelésén túl széleskörű korpusztervezési tevékenységet is magukba foglaltak (szótárak, nyelvtanok, egységes helyesírási gyakorlatra törekvés stb.). Ennek hatása a vulgáris teológiai nyelvek megteremtésében is megmutatkozik.

---

²⁴ Ezt a műfajt egyházi terminussal homíliának, azaz szentírás-magyarázó beszédnek mondjuk.

A magyarországi közgondolkodásban a reformáció kezdetétől élt az a vélekedés, hogy a reformátusok az ún. „magyar vallás”, míg a német ajkúak a lutheri irányzat követői. Manapság ugyanez a sztereotip gondolkodás vetül rá a felső-magyarországi, illetőleg a török időkben elnéptelenedett területekre betelepülő szlovákokra. Ennek megfelelően a szlovák ajkú protestánsokat is lutheránusként tartották számon.

3. A továbbiakban csupán a felsőőri református beszélőközösség anyanyelvű hitéletével kívánok foglalkozni. Ezen belül kiemelt figyelmet fordítok a tisztán magyar nyelvű hitéletből a magyar–német kétnyelvűségbe torkolló folyamatra.

3.1. E helyütt szükségesnek tartom jelezni, hogy a felsőőri magyar népesség ősei a honfoglaláskori nyugati gyepűrendszer területén határvédő tevékenységet láttak el (Gueth, 1873, 3. o.). Ezt a szerepet a tatárjárás után kiépülő várrendszer fokozatosan háttérbe szorította. Ennek következtében a felsőőriek határvédő szerepe is fokozatosan eljelentéktelenedett (Balizs, 2014, 306. o.). Mindazonáltal kollektív nemesi jogukat azután is megtarthatták, hogy eredeti foglalkozásukat mezőgazdasági tevékenységgel váltották fel. Az őrvideki települések nemesi jogainak 16–17. századi többszöri megerősítése is valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy a térségben élő magyarok hosszú évszázadokon keresztül elkülönültek a régióban élő németektől. Felsőőr esetében az elkülönülést nagyban segítette, hogy a 16. század végén a település népessége áttért a református hitre (Gueth, 1873, 4. o.). A római katolikus hit elhagyására enged következtetni az a tény, hogy a római katolikus felsőőri plébános 1548-ban szerepel utoljára az adóösszeírásokban. 1599-ben viszont már az őri protestáns papot tüntetik fel az adó fizetőjeként (Kovács 1942, 53. o.). Gyanítható, hogy a két dátum közötti fél évszázadban váltak a felsőőriek protestánsná. A felsőőriek első ismert protestáns lelkésze Gál János volt. Róla – mint németújvári lelkészről – egy 1616. november 22-i feljegyzésben tesznek említést, jelezvén, hogy 40 évig szolgálta a felsőőri híveket (Kovács, 1942, 54. o.). A következő prédikátor, Eőri (Eőri, Őri) Franciscus (Ferenc) nevét egy 1618-as, Szentlőrincen tartott zsinati feljegyzésből ismerjük (Thury, 1908, 171. o., Csepregi, 2018, 242.; 763. o.).²⁵ Őt Gueth Sándor kézikönyve – mint az első felsőőri prédikátort – 1620-ból Pat(t)y Ferencz néven tartja számon (Gueth, 1873, 11. o.). A Németújvári Egyházmegye alá tartozó Rohonc és Szalónok vidékéről, valószínűleg Őr községből érkező Őri Ferenczről a köveskúti zsinat irataiban is említést tesznek (Thury, 1908, 171. o.).

3.2. A szakirodalom minden esetben hangsúlyozza, hogy az ország nyugati felében, különösen pedig Vas vármegyében a reformáció lutheri és kálvini ága egészen az 1591-es Csepregi Colloquiumig nem különült el élesen egymástól (Dusicza szerk.,

---

²⁵ Csepregi Zoltán a névvel kapcsolatban a következőkre utal: „1622-ben aláírta a Formula Concordiaet; a kézikönyvekben keveredik Petrus Eőri és Franciscus Pati (Eorinus, Eőri, Eörinus, Őri, Pachy, Párky, Pathy, Paty) adataival” (Csepregi, 2018, 242. o.).

1997; Dusicza, 1999). A Dunántúlon csupán a 17. században vált el egymástól szervezetileg a lutheránus és a református irányzatot követő egyház (Kovács, 1942, 54. o.; Dusicza, 1999, URL 5).

A konzisztoriális, azaz az egyházi tanácsi, szentszéki egyházszerkezeti rend átalakulásának első lépéseként gondolunk 1617-ből arra, hogy Pápán az ottani gyülekezetben – a kálvini egyháztípus németországi mintájára – megszervezték az első magyarországi presbitériumot. Ekkortól immár nem a lelkészek kizárólagos részvételével megtartott zsinat, hanem a gyülekezet laikus tagjaiból álló presbitérium vette át a döntéshozó szerepet (Dusicza, 1999). Az 1630-as pápai zsinat a Dunántúl minden református közössége számára kötelezővé tette a presbiteriális rend átvételét (Thury, 1908, 246–250. o.; Szabó, 2010, 84. o.). Egyházszerkezeti szempontból ennek jelentőségét abban szokás megjelölni, hogy a korban egyre erőteljesebben jelentkező rekatolizáció leginkább a gyülekezetek élén álló egyházi elöljárókat üldözte, s kevésbé koncentráltak a világi hívekre. A presbiteriális rendszerre való áttérés a háttérből az anyanyelvű hitélet alakulását is nagyban befolyásolta. A gyülekezeteket irányító, laikus hívek közül kikerülő testületi tagok latinus műveltség híján a közösség mindennapjait, valamint az adminisztráció egy részét is anyanyelvükön végezték. Tulajdonképpen így teljesedett ki a hit(élet) és a nyelv összefüggésrendszerében az a kezdetektől érvényesülő protestáns alapvetés, hogy az igehirdetés csupán a nemzeti nyelven folyó istentisztelet és gyülekezeti élet keretében érheti el célját (lásd a sola scriptura 'a hit forrása egyedül a Szentírás' tételét). Tulajdonképpen az igehirdetést követő közös imádságban és a gyülekezet közös éneklésében is ezért látták fontosnak az anyanyelvűséget. A népnyelven megszólaló gyülekezeti énekeskönyvek (cancionalék) megalkotása a kezdetektől ugyancsak ebbe az irányba mutatott.

3.3. Eleinte az egyes protestáns / református parókiákon az anyakönyvek vezetésének nyelve településenként, sőt régióként is eltért egymástól: volt, ahol magyarul, másutt a római katolikus gyakorlat folytatásaként latinul készültek a bejegyzések. Ebben a lelkészek deákos műveltsége tükröződik vissza, ugyanúgy, ahogy az egymással folytatott latin nyelvű leveleikből kitűnik (a latin nyelvű levelet lásd Stromp szerk., 1904, 40–81. o.). A református anyakönyvek megjelenésének kezdőpontja többnyire a 18. századra tehető (Botos, 1995, 3. o.). Ennél korábban csak elvétve, és csupán akkor is többnyire városi protestáns gyülekezetekben találkozhatunk a 16. század végéről származó matrikulákkal. Az elsők között a következők említhetők: 1587-ből a kassai, 1592-ből a bártfai, 1594-ből a selmechányi, 1599-ből a szepesszombati, 1601-ből a készmárki, 1606-ból a pozsonyi evangélikusé; 1624-ből a kiskomáromi (ma Zalakomár településrésze), 1678-ból a kiskunhalasi, 1682-ből a győri, 1703-ból a debreceni és a pápai reformátusoké. Magam legutóbb a kelet-szlavóniai Rétfalu (ma Eszék településrésze) 1758-ban meg-

nyitott református anyakönyvét tanulmányoztam. Itt alapvetően – a többi dunántúli református gyülekezethez hasonlóan – a kezdetektől mindvégig magyar nyelvek a bejegyzések. A rétfalusi matrikulának mindössze a két belső nyitólapja lett latinul papírra vetve. Felsőőrön Tölly Márton²⁶ 1732-ben nyitotta meg az első ismert anyakönyvet. Kovács Márton az 1732–1757 közötti időszak felsőőri matrikuláiból 151 családnevet gyűjtött ki (Kovács, 1942, 84. o.). A szerző lábjegyzetben a következő kommentárt fűzi a névsorhoz: „Ebben a névsorban benne vannak mindazoknak a nevei, akiket Felsőőrött eskettek össze vagy kereszteltek meg. Ezeknek a szertartásoknak az elvégzésére a környékbeli ref. szórványok tagjai Felsőőrre jártak, mivel egész Vas megyében csak itt volt artikuláris helyük” (Kovács, 1942, 84. o.). A fenti idézetből is kitűnik, hogy a felsőőri református közösségnek különleges státusa volt a hit gyakorlásához: Sopron vármegye 1681-es határozatának egyik cikkelye a felsőőrieket ún. artikuláris gyülekezetek közé sorolja. Ennek következtében a Nyugat-Dunántúlon a Balaton vonalától nyugati irányban egészen Stájerországig a felsőőri lett az egyetlen jogilag is létező református eklézsia. 1773-ban Újhelyi Kovács Ferenc²⁷ szolgálata idején szentelték fel a ma is álló barokk stílusú templomot (Gyenge, 1973). Tornyt csak 1769-ben kapott az épület, a karzat is későbből származik. Az orgona a templom építésének 100 éves jubileumára készült el. 1907-ig császári kétféjű sas díszelgett a torony tetején, arra utalván, hogy a templom a hatóság által is elismert istentiszteleti helyként szolgál. 1907-ben váltotta fel a sast a torony tetején a jelenleg is látható csillag (Gyenge, 1973).

4. 1922-ben Felsőőr református gyülekezete is az Ausztriának ítélt Burgenlandban találja magát. Ez a tény a magyar nyelvű hitélet gyakorlásában tulajdonképpen nem okozott komolyabb törést, jóllehet nem engedte az osztrák állam, hogy Ausztria egyetlen magyar református gyülekezete a Burgenlanddal szomszédos magyarországi régióban lévő Őrségi Egyházmegyéhez csatlakozzon. Szervezetileg ugyan az osztrák református egyházhoz tartoztak, ám magyar nyelvű felekezeti iskolájukat és hitéletüket továbbra is fenntarthatták. Az 1938-as Anschluss ennek az autonómiának egy időre véget vetett, ám a háború utáni szovjet megszállási övezetbe került felsőőri reformátusok hitéletére nem volt érdemi hatása az Ausztria nyugati felében ideiglenesen berendezkedő szovjet katonai parancsnokságnak (Gyenge, 1973).

---

²⁶ Tölly Márton 1732–1755 között szolgált Felsőőrön.

²⁷ Újhelyi Kovács Ferenc 1771–1776 között szolgált Felsőőrön.

4.1. A presbitériumi gyűlések jegyzőkönyveiben²⁸ a németnyelvűség megjelenésére az első utalás egy 1949. augusztus 7-i feljegyzésből maradt ránk.²⁹ Ebből a vallásoktatással kapcsolatban az derül ki, hogy az Oberkirchenrat-ban 'egyháztanács' szöbe került az akkori lelkész anyagi helyzete, akinek kezdetben havonta 315, majd 340, később 520 ÖS-et folyósítottak. Ezt több okból is méltatlanul alacsonynak találták. Az egyik okként említették az akadémiai végzettségét, a másikként, hogy „két nyelven kell funkcióit végezni”. A vitát Vörösmarty Károly nyugalmazott tanító robbantotta ki, mert úgy vélte, hogy a hitoktatást a külön díjazásért nyugdíjazása után továbbra is neki kellene végezni, nem pedig Tölly Sándor (a gyülekezet élén: 1946–1951) lelkésznek.

Egyébiránt az idősebb felsőöri gyülekezeti tagok egybehangzó emlékezete szerint a 20. század első felében is szolgáló főtisztelendő Bajcsy Gyula (a gyülekezet élén: 1897–1938) és Fáber-Kovács Gyula (a gyülekezet élén: 1939–1946) tudtak annyira németül, hogy azon a nyelven is vállalhatták volna az igehirdetést. Erre azonban talán csak az Anschluss idején lett volna némi mérsékelt igény, de ahogy Gúthy László nyugalmazott lelkész ezzel kapcsolatban fogalmazott: „akkor meg a túlélés volt az első számú parancs”.

4.2. A következő, német nyelvűsége utaló jegyzőkönyvi bejegyzés 1951. május 21-i keltezésű. Ebben a gyülekezetet 1946 óta Tölly Sándor fiatalon elhunyt lelkész búcsúztatása kapcsán említik, hogy a „templomban Dr. Egly János Károly reform. országos püspök németül, Nitschniger Pál pinkafői evangélikus lelkész magyarul, a temetőben Dörnhöfer Gusztáv burgenlandi evangélikus püspök és Böhm Ferencz felsőöri ev. lelkész végezték a szent szertartást”.³⁰ Ez tehát az első német nyelvű szolgálatra utaló jegyzőkönyv. Arra utaló megjegyzést nem találni, hogy mi indokolta a német nyelvű templomi búcsúztatást. Mindazonáltal sejthető, hogy ekkortájt már a gyülekezet tagjai, valamint a fiatalon elhunyt lelkészt végső útjára kísérő külső érdeklődők között német ajkú személyek is lehettek. Egyébiránt ilyen esetben a kétnyelvűséget az udvariassági szabályok is magyarázhatják. Tölly Sándor hirtelen halála azért is nagy hírértékkel bír(hatot)t, mert özvegye szíve alatt hordozta magzatját.

4.3. 1953. február 7-én kelt az a bejegyzés, amely a megüresedett lelkészi állás betöltésével kapcsolatos személyi kérdéseket érinti. Így hangzik: „Hosszabb tárgyalás után a Landessuperintendent 'tartományi főfelügyelő ~ regionális főfelügyelő' (Dr. Egly) az egész dolgot így foglalja össze: »Amint látszik, a dolog a követ-

---

²⁸ A presbitériumi jegyzőkönyvek áttanulmányozásában és az onnan származó idézetek kigyűjtésében Gúthy László tiszteletes úr volt a segítségemre. Önzetlen munkáját neki ezúton (is) szeretném megköszönni.

²⁹ Presbitériumi gyűlések jegyzőkönyvei 35.

³⁰ Presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve 1951. május 26. (76. o.)

kező: Benkő János presbyter úr szívesen látta volna, vagy talán még többen is szívesen látták volna, hogy ha az üres oberwart-felsőőri ref. lelkészi pályára Dr. Benedek Sándor ref. lelkész került volna, ami talán meg is érthető. De nem lehet azt sem mondani, hogy Imre Sándor gondnok úr vagy talán még mások is ezt erővel elnevezni akarják, mert úgy gondolja, hogy nekünk mindegy lett volna, hogy ki tölti be az állást». A gondolatsor zárásaként dr. Egly még hozzát teszi: „fontos az, hogy egy magyar nyelvű ref. lelkész legyen az (ti. akit a gyülekezet élére hívnak – V. F.)”.³¹

4.4. Amint a fentiekből kiderül, Tölly Sándor lelkész halálát követően pásztor nélkül maradt a nyáj. A megüresedett lelkészi állásra ezúttal nem írtak ki pályázatot. Helyette a presbitérium levélben fordult Bereczky Alberthez (1948 júliusától a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, 1949 és 1958 között a református konventnek és zsinatnak a vezetője)³² és Kis Rolandhoz (akkor a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka, az Egyetemes Konvent világi elnöke, 1945-től pedig a Budapest-Fasori Református Egyházközség presbitere)³³, s rajtuk keresztül a Magyar Református Egyház Konventjéhez, valamint az 1946-ig Felsőőrön lelkészi szolgálatot teljesítő, időközben Magyarországra visszatért Fáber-Kovács Gyulához, hogy segítsenek a két éve már megüresedett lelkészi állás betöltésében. A szentgáli származású Fáber-Kovács Gyulának címzett kérésükhöz annyit tettek hozzá, hogy készek elfogadni azt a személyt, akit ő fog javasolni, mivel nagyra becsülik Fáber-Kovács náci időkben az őri gyülekezet élén végzett szolgálatát. Fáber-Kovács Gyula az akkoriban Szentgálon szolgáló segédlelkészt, Gyenge Imrét ajánlotta az őri presbitérium figyelmébe. Gyenge Imre özvegyének 2014-es visszaemlékezése alapján így foglalta össze az újságíró a jelölés és a kiköltözés történetét: Gyenge Imre és felesége házasságkötésüket követő napon

„Budapesten a Kálvin téri vendégszobák folyosóján találkoztak Fáber-Kovács Gyula volt felsőőri lelképásztorral, aki megszólította Őket, szolgáljanak az ausztriai Felsőőrben. Ugyanis az akkori felsőőri lelképásztor váratlan halála miatt megüresedett a lelkészi állás. Fáber-Kovács Gyula volt felsőőri lelképásztor ígéretet tett arra, hogy a Presbitérium a megüresedett lelkészi állás betöltésére Gyenge Imrét fogja javasolni. Így is történt. Mindez 1951-ben volt. A magyarországi diktatúra természetesen a kitelepülést elutasította. De a felsőőriek ebbe nem nyugodtak bele. Az akkori osztrák református püspök más, az egyházin kívüli megoldást választott. Az illetékes osztrák minisztériumban előterjesztette, hogy Felsőőrben egy magyar közösség él. Ennek a magyar közösségnek magyar lel-

³¹ Képviselettestületi gyűlés jegyzőkönyve 1953. február 7. (107. o.)

³² Bereczky Albert (1893–1966)

³³ Kiss Roland (1888–1967)

kipásztorra van szüksége. A közösség meg is nevezte Gyenge Imre segédlelkészt, hogy Ő legyen a gyülekezet lelkipásztora. Akkor az osztrák állam kinyilvánította az államérdeket és diplomáciai úton fordult a magyar kormányhoz, hogy a kisebbségi államérdekre való tekintettel Gyenge Imre lelkipásztor és családja kitelepüléséhez járuljon hozzá. 1953-ban sikerült átköltözni a lelkészcsaládnak az akkor szovjet megszállás alatt lévő Burgenlandi tartományhoz tartozó Felsőőrbe, amelyet gazdaságilag kishíján tönkretettek a megszállók. Később Ausztria függetlenné vált. A lelkészcsaládot több mint ezer gyülekezeti tag fogadta a templomudvarban az „Isten hozott” díszkapu szomszédságában” (Szakál, 2014).

Gyenge Imre³⁴ 39 éven át szolgálta a felsőöri református híveket. Egyebeken túl érdemeként tartják nyilván a magyar nyelvű hitélet megpezdítését, az ifjúság körében végzett munkáját, a gyermekistentisztelek bevezetését, a magyar nyelvű amatőr színjátszás újjáélesztését, a néptáncsoport megalapítását, a gyülekezeti terem létrehozását, valamint az élelmiszerbolt megépítését, amelynek bevétele anyagilag támogatta a gyülekezeti munkát. Gyenge Imre 1968-tól három cikluson át volt az ausztriai Helvét Hitvallású Evangélikus Egyház regionális szuperintendense. Elkötelezett híve volt a felekezetek közötti párbeszédnek, aktív tagja a párbeszédet szolgáló ún. Vegyes Bizottságnak.

4.5. Gyenge Imre szolgálatának első évtizedéből való egy 1959. január 16-i bejegyzés a presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből,³⁵ amelyben megemlíti Tölly Ernő presbiter javaslatát a német nyelvű istentisztelek bevezetéséről. A presbitérium hosszas tárgyalás után ezt az ügyet a képviselőtestület elé vitte. 1959. január 27-re hívták össze tanácskozásra a képviselőtestületet, ahol a lelkész beszámolt arról, hogy a „Presbitérium Tölly Ernő presbiter javaslatára tárgyalta bevezetendő német istentisztelek ügyét” de a határozathozatalt a Képviselőtestületre bízta.³⁶ A jegyzőkönyvből nem derül ki egyértelműen, mi lett a szavazás végeredménye, de a későbbi fejleményekből sejthető, hogy ekkortájt történhetett meg a váltás az addig kizárólagosan magyar nyelven folyó igehirdetésről: innentől havi egy alkalommal német nyelvű istentiszteletet is tartottak.

4.6. 1962-ben képviselőtestületi választásra került sor. Az 1962. december 9-én kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint először készítették el kétnyelvű formában a szavazócédulákat.³⁷ A képviselőtestület döntése jelzi, hogy ekkortájt már a gyülekezet tagjai között egyre több lehetett a németdomináns hívő. A feljegyzésekben nincs utalás arra, hogy az utóbbiak mely korosztályhoz tartoztak, de Susan Gal mintegy

---

³⁴ Dr. Gyenge Imre (a felsőöri gyülekezet élén: 1953–1991 között)

³⁵ Presbiteri gyűlés jegyzőkönyve (1959. január 16.) (171. o.)

³⁶ Képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve (1959. január 27.) (172. o.)

³⁷ Képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve (1962. december 9.) (209–210. o.)

egy évtizeddel későbbi felsőőri kutatásaiból viszonylag könnyen rekonstruálható (lásd a 168. oldalon a nyelv választás korlétra szerinti megoszlása a különféle beszédhelyzetekben vö. Gal, 2002, 168. o.), hogy erre a változtatásra döntően – de nem kizárólagosan – az ifjabb nemzedékek megtartásáért kényszerültek a gyülekezet elöljárói. A német nyelvű istentiszteleteket egy későbbi jegyzőkönyv tanúsága szerint a gyülekezeti teremben tartották. Nem tudni pontosan, hányan vehettek részt ezeken, de az istentisztelet helye alapján gyanítható, hogy ekkor még a hívek döntő többsége a templomban tartott magyar nyelvű igehirdetést hallgatta.

4.7. 1966. szeptember 1-jétől újabb változtatásra került sor: ekkortól havi két alkalommal tartottak német nyelvű istentiszteletet. Ennek a döntésnek a hátteréről az 1966. július 17-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből tájékozódhatunk. A következő feljegyzést találjuk: „Elnök ismerteti a gyülekezeti tagok egy csoportjának húsz aláírással beadott kérvényét, mely szerint szükségesnek látszik az eddig havonta egy alkalommal tartott német nyelvű istentiszteleteket sűrűbben megtartani. Presbitérium a lelkésszel egyetértésben elhatározza, hogy szeptember 1-től kezdve minden hónap első és harmadik vasárnapján lesz német nyelvű istentisztelet, mely ezután nem a gyülekezeti teremben, hanem a templomban lesz megtartva”.³⁸

4.8. A fentiekből kitűnik, hogy a német nyelv a gyülekezet életében már Gyenge Imre lelkipásztor szolgálata idejében is teret nyert magának. Az 1992 márciusában megválasztott Gúthy László lelkész a máig fennálló, 1960-as évektől állandósult helyzettel találkozott. Eszerint a hónap első és harmadik vasárnapján az ún. „főistentisztelet” után német nyelvű istentiszteletet tartanak. A két napos ünnepek első napján magyar nyelven hirdetik az igét és szolgálják ki az úrvacsorát. A második napon az igehirdetés és az úrvacsora kiszolgálása németül történik. Az egynapos ünnepeken – újév, nagypéntek (mozgóünnep), áldozócsütörtök (mozgóünnep: a húsvét utáni 40. napon), anyák napja (Ausztriában május 2. vasárnapja), újkönyér (szeptember 1.), a reformáció emléknapja (október 31.) – az istentisztelet és az úrvacsora kiszolgálása is kétnyelvű (magyar–német).

4.9. Gúthy László visszaemlékezése szerint 1997-től a gyülekezeten belül felerősödött azoknak a hangja, akik minden, a hitélethez kapcsolódó alkalmat német nyelvűvé akartak tenni. A lelkész és a presbitérium tagjai végül – több különféle megoldás kipróbálása után – kompromisszumos megoldásként a nyelvhasználat tekintetében fele-fele arányú átalakítása mellett döntöttek. Ennek következtében 2010 után megszűntek a vasárnapi dupla istentiszteletek. Ekkortól a hónap első és harmadik vasárnapján német, a másodikon és a negyediken magyar, ha

---

³⁸ Presbiteri gyűlés jegyzőkönyve (1966. július 17.) (240. o.)

pedig az adott hónapra ötödik vasárnap is esik, akkor máig két nyelvű az igehirdetés.³⁹ A kazuális szolgálatok⁴⁰ egy-két ritka alkalmat leszámítva 2019 után is két nyelvűek maradtak.

4.10. Gúthy László említette számomra, hogy az 1990-es évek közepétől Horvath Helene (Ilona) köré szerveződött az a gyülekezeten belüli csoport, amely egyre erőteljesebben szorgalmazta a hitélet németnyelvűsítését.⁴¹ A kurátor asszony 2011. július 27-i halála után visszafogottabbá vált ez a kör. A németesítést szorgalmazók elhalkulásához nagyban hozzájárult, hogy a képviselőtestület kurátornak dr. Gangoly Werner fogorvost választotta meg a haláleset miatt megüresedett helyre. Dr. Gangoly elődjével ellentétben megbízatásának kezdetétől pártfogolta a magyar nyelvű tradíció fenntartását, hiszen felismerte és hangoztatta, hogy a magyar hagyományok ápolása nagyban hozzájárulhat a gyülekezeti élet színesebbé tételéhez.

4.11. 2018-ban Gúthy László bejelentette, hogy 2019-ben nyugállományba kíván vonulni. Ekkor került sor a lelkészi pályázat közzétételére. A 2018/2019-es pályázati felhívásra sem német nyelvterületről, sem Németországból nem jelentkezett senki. Ez a tény figyelmeztetés volt azok számára, akik az ezredforduló utáni második évtized végén továbbra is egynyelvű német lelkész személyében gondolkodtak. A Választási Bizottság az újabb pályázat szövegét dr. Gangoly Werner irányításával fogalmazta meg. Alapvető szempontként szerepelt a kiírásban, hogy a gyülekezet élére meghívandó lelkész németül és magyarul egyaránt képes legyen szolgálni a híveket.

5. A gyülekezet előjáróinak döntése nagyban hozzájárulhat Felsőőrön a magyar nyelvűség fenntartásához. Az újonnan megválasztott északkelet-magyarországi születésű, tanulmányait Heidelbergben végző lelkész, Kádas Richárd személye a következő időszakban is lehetővé teszi a felsőőri református beszélőközösség által használt két nyelv közötti egyensúlyozást. Egyúttal meggyőző bizonyítéka lehet annak, hogy egyelőre valószínűleg hamis alternatíva volt annak felvetése, hogy a közösségnek a hit megtartása érdekében őseik nyelvét kellene feláldozni. Másfelől a magyar nyelvűség megtartása sem jár szükségszerűen azzal, hogy a németdomináns vagy éppen egynyelvű német fiatalok elhagyják a nyáját. A Kádas Richárd

---

³⁹ Évente mindössze három olyan hónap van, amelyre öt vasárnap esik.

⁴⁰ A családi életciklus köré szerveződött egyházi szolgálatok (pl. keresztelés, konfirmáció, házasságkötés, temetés).

⁴¹ Horvath Helenét (Ilonát) 1994-ben választották meg a felsőőri református egyházközség egyháztanácsának tagjává és helyettes kurátorává. 2000-tól 2011 tavaszáig volt tagja a gyülekezeti kuratóriumnak. A gyülekezeten kívül a Tartományi Református Egyházban is számos funkciót vállalt. 2002-ben választották meg a Helvét Hitvallású Zsinati Bizottság világi tagjává.

2019. október 12-i beiktatása óta eltelt három év arról tanúskodik, hogy a református gyülekezet egyben tartásához annak előljárói még egy ideig továbbra is a hit és a nyelv együttes megtartásán keresztül látják az oda vezető utat.

Irodalom

- Balizs Dániel 2014. Felsőőr átalakuló etnikai és vallási térszerkezete. *Földrajzi Közlemények* 138. 306–321.
- Botos János 1995. *100 éves az állami anyakönyvvezetés, 1895–1995*. Budapest: BM Kiadó.
- Bottyán János 1959. *Az első magyar bibliafordítás-töredékek*. Református Egyház.
- Csésfalvy Nándor 1912. *A szentmise. Miseájtatosságok. Az egyházi misekönyv alapján*. Budapest: Szent-István-Társulat.
- Csepregi Zoltán 2018. Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész II. A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681) II/1: Nyugat-Magyarország (a dunántúli, a bajmóci és a felsődunamelléki egyházkerület). Budapest: MEDI T.
- Diós István (főszerk.) 2009. *Magyar katolikus lexikon*. 14. Budapest: Szent István Társulat.
- Dusicza Ferenc (szerk.) 1997. *Egyházunk, a Magyarországi Református Egyház*. Budapest: Kálvin Kiadó.
- Dusicza Ferenc 1999. *Magyarországi Református Egyház*. <https://regi.reformatus.hu/mutat/5394/> (2021. 12. 12.)
- Gal, Susan 2002. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In Adamikné Jászó Anna–Bódi Zoltán szerk. *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Tinta Kiadó. 165–173.
- Galambossy Endre 2001. *Nyelvpolitika és evangelizáció. A római katolikus egyház nyelvhasználatát a hitelesítésben, a liturgiában és az egyház médiumaiban*. <http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/konferencia2001/galambossyendrekonf2001.htm> (2021. 12. 12.)
- Gueth Sándor 1873. *A Felső-Eőri Evang. Reform. Egyház Története*. Templomának évszázados ünnepére. Szombathely: Nyomtatott Bertalanffy Imrénél.
- Gyenge Imre 1973. *200 Jahre Reformierte Kirche in Oberwart 1773–1973*. [200 éves a felsőőri református templom 1773–1973] (Ford: Erns Tölly). Felsőőr: Evangelisches Pfarramt H. B.
- Höfer, Joseph–Rahner, Karl Hrsg. 2001. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 10. Dritte Auflage. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Höfer, Joseph–Rahner, Karl Hrsg. 1997. *Lexikon für Theologie und Kirche. Kirchengeschichte bis Maximianus*. Band 6. Dritte Auflage. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Jánosi Mónika 1986. Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. In: Kristó Gyula szerk. *Acta Historica (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Tomus LXXXIII.) Szeged: József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 23–30.
- Kovács Márton 1942. *A felsőőri magyar népszívet*. Budapest: Sylvester-Nyomda R.-T.
- Kühár Flóris – Radó Polikárp szerk. 1933. *Liturgikus lexikon*. Komarno: Nyomtatva Metlesich Kálmán.

- Mihályfi Ákos 1923. *A nyilvános Istentisztelet. Egyetemi előadások a lekipásztorkodástan köréből.* Budapest: Szent István Társulat.
- Pecsuk Ottó 2019. *Egy ökumenikus bibliafordítás felé. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai 1950. után* (kéziratban) <http://real.mtak.hu/93098/1/Pecsuk%20Otto%20abilitacios%20dolgozat.pdf> (2021. 12. 22.)
- Pelles Tamás 2001. A katolikus egyház nyelvhasználata a II. vatikáni zsinat után. *Modern Nyelvoktatás* 6: 10–25.
- Pusztai Ferenc 2005. Nyelvhasználati minősítések a középnyelvi beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101: 332–334.
- Rihmer Zoltán 2006. Megjegyzések az 'editio typica' kifejezés fogalmáról és fordításáról. I. *Praeconia* 1: 100–158.
- Stromp László szerk. 1904. Református papok levelei. In: Uő. *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* III. évf. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. 40–81.
- Szabó Előd 2010. *Katolikus restauráció a bécsi békétől a gyászévtizedig a Dunántúli és Felső-Dunamelléki református egyházkerületek területén.* Doktori értekezés (kéziratban)
- Szakál Péter 2014. *A Pro Pannonia Reformata díjas Dr. Gyenge Imréné laudációja.* <http://www.refdunantul.hu/hir/mutat/15203/> (2022. 06. 11.)
- Szoták Szilvia 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban.* Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában. PhD-disszertáció (kéziratban) Pécsi Egyetemi Archívum <https://pea.lib.pte.hu> (2021. 12. 27.)
- Thury Etele 1908. *A Dunántúli Református Egyház Története.* Pápa: Dunántúli Református Egyházkerület.
- Vörös Ferenc 2011–2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában.* I–II. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Vörös Ferenc 2017. Magyar nyelvűség az ezredforduló utáni Felsőpulyán. In: dr. Gyurácz Ferenc – Loksa Gábor szerk. *Őrvidék Kollégium.* Lakitelek: Antológia Kiadó. 163–198.
- Závodszy Levente 1904. *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: a törvények szövege.) Budapest: Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya. 203–204.
- URL 1: <https://katolikus.hu/cikk/miserend> (2022. 05. 31.);
- URL 2: <http://www.katolikus.at> (2022. 05. 31.)
- URL 3: <https://volksgruppen.orf.at/magyarok/stories/3158394/> (2022. 05. 31.)
- URL 4: <https://www.magyarokurir.hu/hirek/kismartonban-talalkoztak-az-ausztriaban-szolgalo-magyar-papok> (2022. 05. 31.)
- URL 5: <https://reformatus.hu/egyhaziunk/tortenetunk/> (2021. 08. 31.)

Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv?

A hitélet nyelvmegtartó szerepéről és a felsőöri református beszélőközösség ezredforduló utáni választójáról

Absztrakt. A különféle felekezeteknek Ausztriában is sokat tettek / tesznek a magyarnyelvűség életben tartásáért. A tanulmány első része az ezzel kapcsolatos ausztriai gyakorlattal foglalkozik. A második részben a nagyobb történelmi egyházaknak a Kárpát-medencei, felekezetiileg meglehetősen sokszínű, külső régióbeli magyarság anyanyelvűségének megőrzésében játszott szerepét tárgyalja. Az írás harmadik része annak ered nyomában, mikor vált az egykor egynyelvű felsőöri magyar református közösség hitélete magyar–német kétnyelvűvé. A folyamat leírásához a presbitériumi gyűlések jegyzőkönyvei lettek felhasználva.

Kulcsszavak: *Burgenland, Felsőőr / Obertwart, anyanyelvű hitélet, református beszélőközösség, kétnyelvűség*

Which should remain: faith or language?

On the role of the life of faith in language preservation and the post-millennium crossroads of the Reformed community

Abstract. The various denominations in Austria have done/are doing much to keep the Hungarian language alive. The first part of this paper deals with the Austrian practice in this respect. The second part discusses the role of the larger historical churches in preserving the mother tongue of the Carpathian Basin's rather diverse Hungarian population in the outer region. The third part of the paper traces the time when the once monolingual Hungarian Reformed community of Upper Hungary became Hungarian-German bilingual. Minutes of the presbytery meetings were used to describe the process.

Keywords: *Burgenland, Felsőőr / Obertwart, mother tongue faith life, Reformed community, bilingualism*

A kötet szerzői

Barabás Blanka

Eötvös Loránd Tudományegyetem, doktori hallgató
barabasblanka1@gmail.com

Bartha Csilla

Eötvös Loránd Kutatóhálózat, Nyelvtudományi Kutatóközpont és Eötvös Loránd Tudományegyetem, tudományos tanácsadó és habilitált egyetemi docens
bartha.csilla@btk.elte.hu

Benő Attila

Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, egyetemi tanár
attila.beno@ubbcluj.ro

Biró Enikő

Románia, Sapientia EMTE, Marosvásárhely, egyetemi adjunktus
biro.eniko@ms.sapientia.ro

Bodó Csanád

Eötvös Loránd Tudományegyetem, habilitált egyetemi docens
bodo.csanad@btk.elte.hu

Borbély Anna

Nyelvtudományi Kutatóközpont, tudományos főmunkatárs
borbely.anna@nytud.hu

Fazakas Noémi

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, egyetemi docens
fazakasnoemi@ms.sapientia.ro

Gáspár Judit

Budapesti Corvinus Egyetem, egyetemi docens
judit.gaspar@uni-corvinus.hu

Heltai János Imre

Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi docens
heltai.janos@kre.hu

Indig Balázs

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Digitális Bölcsészeti Tanszék,
tudományos munkatárs
indig.balazs@btk.elte.hu

Jánk István

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, egyetemi adjunktus
jank.istvan@uni-eszterhazy.hu

Kocsis Zsuzsanna

Nyelvtudományi Kutatóközpont, tudományos munkatárs
kocsis.zsuzsanna@nytud.hu

Kolláth Anna

Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
egyetemi tanár
anna.kollath@um.si

Krizsai Fruzsina

Nyelvtudományi Kutatóközpont, tudományos munkatárs
krizsai.fruzsina@nytud.hu

Lajos Veronika

Miskolci Egyetem, egyetemi adjunktus
lajos.veronika@uni-miskolc.hu

Lehocki-Samardžić Anna

Eszéki Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
tanszékvezető egyetemi tanár; Termini Egyesület, titkár; Glotta Nyelvi Intézet elnöke
analehocki@gmail.com

Márton Emese

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interkulturális doktori
program, doktorandusz
mese_120@yahoo.com

Molnár Csikós László

Újvidéki Egyetem, ny. egyetemi rendes tanár
mcsikos@gmail.com

Palkó Gábor

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Digitális Bölcsészeti Tanszék,
habilitált egyetemi docens
palko.gabor@btk.elte.hu

Sárközi-Lindner Zsófia

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Digitális Bölcsészeti Tanszék
lindner.zsofia@btk.elte.hu

Schmidt Ildikó

Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi adjunktus
schmidt.ildiko@kre.hu

Sinkovics Balázs

Szegedi Tudományegyetem, BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék, egyetemi adjunktus
sinkov@hung.u-szeged.hu

Szabó Gergely

Eötvös Loránd Tudományegyetem és Universitat Oberta de Catalunya, doktori hallgató
gergely.szabo9@gmail.com

Szabó T. Annamária Ulla

Eötvös Loránd Tudományegyetem, egyetemi adjunktus.
szabotannamaria@btk.elte.hu

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, könyvtárigazgató
sznibolya@kmf.uz.ua

Szoták Szilvia

Metropolitan Egyetem Kommunikációtudományi Intézet, főiskolai docens; Imre Samu
Nyelvi Intézet, Termini Egyesület, elnök
szotaksz@t-online.hu

Tuska Tünde

Szegedi Tudományegyetem, főiskolai docens
tuska.tunde@szte.hu

Varga Éva Katalin

Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet, egyetemi adjunktus
varga.eva_katalin@semmelweis-univ.hu

Vargha Fruzsina Sára

Nyelvtudományi Kutatóközpont, tudományos munkatárs
vargha.fruzsina@nytud.hu

Vermeki Boglárka

Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Hungarológiai Tanszék, vendégoktató
vermekiboglarka@yahoo.com

Vörös Ferenc,

Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ, főiskolai tanár,
tanszékvezető
voros.ferenc@sek.elte.hu

Vukov Raffai Éva

Újvidéki Egyetem, rendkívüli egyetemi tanár
eva.vraffai@magister.uns.ac.rs

